83.3A5
K20

РУСЛАН ҚАПВА

АЖӘЕИ АҚАЗЕИ

К
Р
Р10
83.3АБ
К20

РУСЛАН КАПБА

АЖӘЕИ АҨАЗЕИ

АЛИТЕРАТУРАТӘ-
КРИТИКАТӘ
СТАТИАҚУА

Сухумская районная
ЦБС

Ашәкуҭыжьырҭа «Алашара»
Аҟуа — 1983

833Л6
К20

Акритик, алитературатцаа@ Руслан Капба акыр шыкусатэи иусура иабзоураны раҧхьаза акуны санрацэала иҵцааупит иналукааша аҧсуа шэкуа@цэеи апостцэеи азэырҩы рыҧстазаареи рырҿиамҭакуеи. Убарҭ иреиуоуп Кьаазым Асумаа, Леуарса Куҵниа, Леонти Лабахууа, Алыкьса Цьонуа, Миха Лакрба, Шьалодиа Аҧыцьал. Арҭ ирызкыу уи имонографиакуа, егьырҭ илитературатэ-критикатэ еизгакуа ашколхуҵкуеи, астудентцэеи, арҵа@цэеи, иара убас алитература аҵцаара знапы алакыуи иазҿлымхауи рзы акыр иаҧсаны икоуп.

Акыба@ злоу акритик Руслан Капба ишэкуҿыц «Ажэеи аказеи» еиднакылоит иахьатэи аҧсуа литература аизҳа-зыҧьара атэы зҳэо, аиҵагара апроблемакуа ирылацэажэо еиуеиҧшым алитературатэ-критикатэ статиакуа. Урҭ хыкукыла аҵыхутэантэи ашыкусҟуа рыанутҵка аҧсуа проза иаланагалаз Б. Шьынкуба ироман «Ахаҳэ еи@са», Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳэа», Ць. Аҳэба иповест «Акуҵнма кьала ахынҳэра», иара убас Ш. Ҧлиа, Г. Табизе (аиҵага) уҳэа рырҿиамҭакуа критикатэ лаҧшҳэаала ирыхуаҧшуеит, идеиатэ-сахьаркыратэ анализла иҵыртцааиеит.

Арецензент **В. Б. Агрба,**
афилологиатэ наукакуа ркандидат.

К $\frac{3603020000}{М623(06)\ 83}$ 090-83 © Аиэкутыжьырта «Алашара», 1983

ЛЕНИН АЛИТЕРАТУРАЗЫ

Владимир Илиа-иҧа Ленин алитература аклассикцэа бзиа ишибоз, урҭ иҳаракны рыху шишьоз акырынтэ дазаатгылахьан Надежда Константин-иҧха Крупскаиа. Иаагап ҿырҧштэык:

«Раҧхьаза Владимир Илиа-иҧа дысзырдырыз с@ызак исеиҳэеит: Ленин дцарауа@уп, дрыҧхьоит иалкааны мацара анаукатэ шэкукуа, дамыҧхьац романк, жэеинраалакгьы — убас.

Сара сдыргачамкит исаҳаз арҭ ажэакуа. Схата санкуҧшыз инаркны аклассикцэа азэырҩы срыҧхьахьан, уимоу, Лермонтов и@ымтакуа зегьы еырҳэала издыруан, Чернышевски, Л. Толстои, Успенски реиҧш иказ ашэкуа@цэа сыҧстазаара иалалеит акырза рытцаркуа. Иҵьасшьеит абарҭ зегьы ринтерес змам, ирмыҧхьо атцарауа@ дыкоуп ҳэа ансаҳа...

Ашьтахь Ленин иааигуазаны дыздырит, аха ари атема ҳзаламцэажэеит ускан. Сибра еилыскаайт Ленин асахьаркыратэ литература аклассикцэа сара дсеитцамкуа дышрыҧхьахьаз, акырынтэ деитарыҧхьон Тургенев и@ымтакуа. Сара Сибра исыман Пушкин, Лермонтов, Некрасов р@ымтакуа. Владимир Илиа-иҧа урҭ икаруат аханы Гегель и@ымтакуа ирыван, дрыҧхьон есуаха. Зегь реиҳа Пушкин бзиа дибон. Аха уи и@ышьа аформеи астили рзы мацара акузамызт иеидцаланы дызиҧхьоз, бзиа дзибоз, Чернишевски роман «Икатцатэузеи?» асахьаркыра аганахь ала аҧсыҿракуа шамазгьы, даара бзиа ибон. Сара уамашэа избон ароман уи заҟа игуцаракны, хуц-хуц итцааны даҧхьоз, зегьы иреитцаз аштрихкуа инадыркны, акы иа@мыршэазакуа азгуатакуа ритон. Ленин лымкаала Чернышевски бзиа дшибоз артцабырг'уеит Сибратэи альбом аҿы иагулаз уи

ашәҟуҩы ипатрет҂куа ҩба. Акаҽы ҟубон ашәҟуҩы данизи данҵсызи арыцху Ленин иант҂амт҂аны. Владимир Илиа-иҵа иальбом аҽы иара убас иагулан Золиа ипатрет. Аурыс шәҟуҩцәа рахьтә — Герцени Писареви. Ленин Писарев есымша диҵхьон, бзиа дибон. Иара убас исгуалашәоит, Сибра ҳаныҟаз Гиоте и-«Фаусти» (немец бызшәала) Ҳаине иажәеинраалакуа ртомки истол ик҂ут҂зомызт...»

Владимир Илиа-иҵа Ленин иҩымт҂акуа ҳанрыҵхьо иаабоит уи заҟа ибзианы идыруаз аурыс литература аклассикцәа. Урт҂ иаҵырт҂оз асахьаркыратә хаҽсахьак҂уа дрызхьаҵшуан. Убас акырынтә иҩымт҂акуа рҽы лассы-лассы ихы иаирхуоз иреиуоуп: Грибоедов, Гоголь, Гончаров, Чернышевски, Салтыков-Шьчедрин. Уи иреволиуциатә усумт҂акуеи, ик҂угыларак҂уеи рҽы алитературатә хаҽсахьак҂уа ицырхыраан ирҽаастон аҵьажәлари ахак҂уит҂реи раҕацәа.

Ленин асахьаркыратә литература иалоу ахаҽсахьак҂уа ихы иаирхуоит игут҂акы аарҵшразы, жәлар рреволиуциатә ус иаҕацәоу, ахак҂уит҂ра ахуаҽра иашьт҂оу, мамзаргьы иззеилымкааула, зегьы ззеиҵшу атип шәарт҂ак҂уа рҽаҵеразы лабҽабатә хархуагак еиҵшт҂ә҆кьа. «Асовет республика адунеижәларбжьаратә аҩнут҂к҂атәи ат҂агылазаашьак҂уа рҽы» ҳәа Ленин ик҂аит҂аз ажәаху аҽы асоветтәи апартиатәи усзуҩцәа аҳәырҩы зны-зынла ииашаны аус҆к҂уа ахьырзеиҽымкаауаз акритика ҕуҕуа рзык҂ат҂ауа иҩуеит: «Сара иацы машәыршәа саҵхьеит агазет҂ «Известиа» а҆к҂ны В. В. Маиаковски аполитикатә темала иҩу иажәеинраала. Сара уи ипоет баҩхатәра еихырхуо среиуам, ц҂абыргыуп, сара абри а҆к҂азара ахкы аҽы аҳәгьы сиеикануам. Аполитикеи администрациеи рыла иганы уахуаҵшуазар, акраат҂уеит абас сгуы иахуо аҩымт҂а самыҵхьеижьт҂еи. Уи ажәеинраалаҽы дырхыччоит аус ахь ҟат҂а рымаҳамкуа, хуарт҂ара злам аизарала аамт҂а зго анапхгаҩцәа-акоммунистцәа гуҵҩык. Исыздыруам апоезиаҽы апоет ицәаҳәак҂уа заҟа игулыршәаны ик҂ат҂оу, исахьаркыу, аха апслитикаҽы, агура шәсыргоит набыцрак аламкуа ишиашоу... Ит҂абыргыц҂ә҆кьаны, зны-зынла аизарак҂уа еиҳахоит аусурак҂уа рат҂кыс. Ари ат҂агылазаашьа нышәашьа амам. Еизоит, еит҂еизоит, еиҽыркаауеит акомиссиак҂уа, апланк҂уа — абас иуҵылоит илт҂шәадоу урт҂ аизарак҂уа ц҂ыхуаҵт҂әарада. Аурыс ҵстазаараҽы дык҂ан типк Обломов ҳоа. Уи акаруат҂

аҽы дшышьт҂азгьы, акы злимх'уаз апланк҂уа шьак҂уиргылон. Уи аахыс ицеит аамт҂а рацәаны. Урыстәыла ик҂алеит х-револиуциак. Аха Обломовраа макьанагьы иаанхеит. Ус анакуха, Обломов дагьпомешьчикын, дагьынхаҩын, дагьинтеллигентын, дагьусуҩын, дагькоммунистын. «Достаточно посмотреть на нас, как мы заседаем, как мы работаем в комиссиях, чтобы сказать, что старый Обломов остался, надо его долго мыть, чистить, трепать и драть, чтобы какой-нибудь толк вышел. На этот счет мы дылжны смотрет на свое полоҩжение без всяких иллюзий». (27-тәи атом, ад. 177).

Араҟа ишаабо еиҵш, Ленин аху ҳаракны ишьеит Владимир Маиаковски иажәеинраала «Атәанхалацәа» асатиратә хырхарт҂еи ац҂абыргра иалоуи, ацҳафырра иат҂оуи рзы.

Алитературазы Ленин инижьыз аҳәамт҂ак҂уа имҩашьо иаҳдырбоит ауаатәыҩса рполитикатәии рк҂ультуратәии рҽиараҽы асахьаркыратә литература акыр зылшо, ац҂акы змоу бҵьарны дшахуаҵшуаз. Аха уи ат҂оурыхтә ц҂акы анынаҳауа, сахьаҩыратәла иҳаракны, идеиала иц҂оураны, аҵстазаара ац҂абырг анаанарҵшуа ауп.

Ашәҟуҩы ажәа сахьарк азк҂аза ду еснагь ижәлар гуакьа ринтерес ихьчозароуп, рыҵстазаара агуеисра дуҳалымх'уа далагылазароуп. Уи ауп ашәҟуҩы изанаат҂ иашат҂әҟьа.

Ленин зегь раҵхьаҳа ик҂уиргылоит апринцип иаша — алитература ипартиатәызарц. Ари азц҂аара Ленин наукала ишьак҂уирҕуҕуоит «Апартиатә организациеи апартиатә литературеи» зыхьзу истатиаҽы. Абраҟа ишьт҂ыхыу азц҂аара асовет литература зегьы азы зеиҕьат҂амыз уасхырны ишьт҂алеит. Алитературагьы апартиа алаҵш ахызароуп, уи аконтроль азнауазароуп. Ус҆к҂ан ауп алитературатә ус апролетарцәа зегьы ианыҟрзеиҵшхо, иреиҕьу усны ианыҟало ҳәа ишьак҂уирҕуҕуон Ленин.

Ленин икритикатә хушьарак҂уа есымша иузрыдымх'уа иадҳәалоуп аусуцәа рклассте қуҵара. Аболь-шевиктә критикеи ауааж҂әларратә хшыҩзхуцреи рҽы иҽырҵшыгоуп Ленин илитературатә ҳәамт҂ак҂уа. Ҽырҵштәыс иаагозар, «Аграф Геиден игуалашәара» астатиаҽы иарылыччауа иаарҵшуп Некрасов, Салтыков-Шьчедрин рҩымт҂ак҂уа ауааж҂әларратә ц҂акы ирымаз, урт҂ рыцхашьарак ҟамц҂аҳак҂уа аурыс либерализм шҽа-

ҧыреуаз. Ленин ҷыдала иатԥшьны иазгуеиҭауеит ашәкуҩцәа дукуа ажәлар рреволиуциатә куҧара ҭоурыхла ишрыдҳәалоу, еидызкыло акыр шыҟоу.

Аформазы иҟаз, аполитикатә ҧстазаара иалахумыз, хшыҩцакыла ихуанчаз, амасса ҭбаа ирзеилымкааузаз алитература даҕан Ленин. Уи дадгылон аҧстазаара шыҟаз аазырԥшуа, аҧьажәлар иузырҟумҭхо ирзаҧцаз, акуҧарахь ирыҧхьоз, ринтересҟуа зыхьчоз ареволиуциатә литература. Ленин илитературатә ҳәамҭакуа иахьатәи ҳсовет литературазы ипрограмманы ишьҭоуп.

«Лев Толстои «Аурыс революциа дасаркьоуп» ҳәа Ленин иифыз астатиаҿы иааирԥшуеит ашәкуҩфы ду ишизеилымкааз ареволиуциа атцакы, уи ихы шацәихьчоз.. Аха иагьа ус акузаргьы, Толстои дызлашәкуҩфдуу ала иҩымҭакуа рҿы ирныҧшуеит аурыс революциа иалукааша аганкуа, уи ала иааирԥшуеит дызныз аепоха ауааажәларратә ҧстазаара. Аурыс дгьыл ашәкуҩфы ду ирҿиамҭакуа асахьаркыратә ҷыдарақуа рганахьала рыху ҳаракҙаны ишьеит Ленин. Европа Толстои иваиргылаша ашәкуҩфы дибомызт Ленин. Иара убас рыцхашьарак ҟамҭаҙакуа уи акритика азиуеит ареволиуциа иацәтәымыз, изанымшәоз, итоурамыз Толстои ифилософиа, итеориа.

Ажәлар рыҧстазаара иаша зыҩуа ашәкуҩфы ду иҩымҭакуа Ленин дрыхуаҧшуан зыҧсы ҭаз документкуаны, асоциалтә еиҿыхарақуа ирсаркьаны: Ленин, ашәкуҩфы данышәкуҩ иашаха иҩымҭакуа рҿы иахуҭаны иҧхьаҙон уи дызныстәи аамҭа излаҟаз, иавагыланы акумкуа, агуеисра иаша аарԥшра. Убасҟан акун ашәкуҩфы итоураз, жәлар рмасса ҭбаакуа абзиаху ахь еихьзырԥшуаз ареалисттә ҩымҭакуа анаҧитоз.

Ленин рыху ҳаракны ишьон Пушкин, Некрасов, Чернышевски, Салтыков-Шьчедрин, Тургенев, Гончаров, Толстои, Чехов, Горки, Гиоте, Золиа, Беранже, А. Барбиус... Арҭ ашәкуҩцәа зегьы акритикатә реализм иахаҭарнакцәоуп. Арҭ зыҙбаху ҳҳәаз ашәкуҩцәа рахьтә аҙәырфы адгылон аамстатә-буржуазиатә ууажәларра, иҟан ареволиуциатә идеиакуа зыцәтәымыз, аха излагылаз ауааажәларратә ҧстазаара ииашаны иаадырԥшит рфымҭакуа рҿы. Иара убриалагьы, аргамаду иаҿагылеит, иаҿаҧыреит, ишеилабааз аадыртит ргуы ззыблуаз, изцазкуаз ауааажәларратә шьақугылашьа. Избан акузар, абафхатәра ду ирымаз «изацәымцеит», аҧста-

заара атцабырг днамырҳәар амуит. Ус ианықамлагьы урҭ зышәкуҩцәа духомызт.

Владимир Илиа-иҧа Ленин алитератураҿы, аказараҿы аҧстазара излакам ала ирԥшҙаны, иртаташьны акатцара ицәымҧын, ибанык данышәомызт. Уи ажәлар аиаша ишакунагоз ибон. Алитература аҧьажәлар ридеал бзиаху, рҧеиҧш хазыназ икуҧозар ауп. Уи ауп ахырхарҭа хада, уи ауп атцакы!

Аинтерес атцоуп абри аҿырԥштәы: англыз ҧхәыс Клер Шеридан Ленин илырбоит лусумҭакуа «Аиааира», «Уи иаахтцәаны исеиҳәеит — ашьҭахь илыҩуан лара, — аусумҭа «Аиааира» шигуамҧхаз. Уи агура сиргон сара ирԥшҙацәаны ишыҟастцаз, абри аҧшҙара гха дуны ишамоу абуржуазиатә ҟазара.

Сара маҷк сгуааны сылаҧш наихгауа, исҳәеит:

— Шәара абуржуазиатә ҟазаразы ахара сышәҭоит.

— Ааи, ахара шәыстоит, — иҳәеит иара.

Ашьҭахь Уинстон ибиуст днахуаҧшит.

— Ари Черчилль ихаҭа! — Шәара дыбзиашәтәцәеит, дшәырԥшҙацәеит.

Ари ахшыҩцак инарцауланы дазхуцуеит, — сгуы иаанагеит сара.

— Сара ахара шәыстом, ари абиуст ахьшәырԥшҙаз азы, аха сшәыҳәоит, сара стәы абас ишәмырбзиан...»

Ленин рыцхашьарада иҿаҧиҿуан, акритика ҕуҕуа рзиуан аусуратә цысра иаҧырхагаз алитературатә цәырҧракуа. Иҳацәтәыму зегьы ҳгазеткуа, ҳжурналкуа рҟынтә ирылцҟьаатәуп, ҧсеивгашьак рытатәым ҳәа иатԥшьны иазгуеитон. Алитературеи акәазареи рҿы аҧаршеира дшанымшәоз, аҧстазаара иаша дшадгылоз атәоуп Н. К. Крупскаиа абраҟа илҳәауа:

«...Ленин иҧсра ҩымш шагыз, ахылбыеха сизаҧхьон Цьек Лондон иажәабжь — уи уажәгьы иуадаҿы астол икууп — «Аҧстазарахь абзиабара». Ари даара иҕуҕуоу ҩымҭоуп. Ауаҩы ишьапы ахьыкуимыргылац акаршәра икужьыз асыршәы дыкуланы азиас абаҕуазахь днеиуан амла иаганы иҧсуа ачымазаҩ. Имчкуа зегьы илҙаахьеит, дныҟуоит узҳәом, дҳәазоит. Иара убас иааигуа иҳәазо ишьҭоуп имлашьуа, зымч зылҙаахьоу акуҵьма. Урҭ аҩыцьагьы еикупоит аҧстазааразы. Диааиуеит ҧсым-бзам иҟоу ауаҩы. Уи инаигҙоит игутакы. Ленин ари ажәабжь уаҳа атахымкуа игуаҧхеит. Адырҩаены дсыҳәеит еиҭа Цьек Лондон иажәабжь сизаҧхьарц. Аха

Цьек Лондон иажәабжьқуа бубуаны иҟаҵоуп зымч мачу игуабзиара иаҧырхагахартә, иныррата еиҧш...»

Ленин мыцху дазҽлымхан ареволиуциатә-романтикатә поезиатә ҩымҭақуа. Урҭ изаангуаны, ареволиуциатә теориа иаҽагылауа ибомызт. Уимоу, иаҳа иацхраауеит ҳәа иҧхьаӡон. Ауаҩы иусураҽы афантазиа аелемент акраҵанак'уеит. 1902 шықуса рзы ауп Ленин «Надо мечтать» ҳәа аниҳәаз. Ҳәарада, акыр иаҧсоу ахуцра ауаҩы иус ҧхьаҟа иагоит, иацхраауеит. Аха ахуцра ҭацәы Ленин даҽагылон, ауаажәларраҽы хуартара аланы ибомызт.

Ленин илитературатә статиақуа апролетарцәа рреволиуциатә қуҧара иадокументқуоуп. Ҷыдала, Ленин Толстои изкны ииҩыз астатиақуа рыла ауаа ареволиуциатә идеиақуа ртцон, абольшевиктә партиахь иаднаҧхьалон амасса ҭбаақуа, ажәакала, ауаа иднарбон асоциалисттә револиуциа иабзоураны мацара шакуз ахақуитра иаша аагара шалшоз, уи ада даҽа мҩакы шыҟамыз.

Алитература апартиатәра апринцип хра злоу Ленинтә наукатә лагалоуп алитератураҽы. Ари астатиаҽы иагулоу Ленин идунеихуаҧшышьа марксисттә-ленинтә литература иашьатаны иҟалеит. Ленин «Апартиатә организациақуеи апартиатә литературеи» аҽы практикала ишьақуирбубуеит атеориаҽы (1905 шықусазы) иқуиргылаз азцаарақуа алитературахь агуцаракра ду иҟаиҵоз ала.

Аурыстәи амраҭашәараевропатәи аамыстатә-буржуазиатә литератураҽы ишьақурбубуан асахьаркыратә литература «ахақуитра» амазарц. Ари иреакциатәыз акы акун. Урҭ алитература апартиатәра иаҽагылон, иашам ҳәа ирыҧхьаӡон. Аха абас иҟаз абуржуазиатә литература ахаҭарнакцәа, аидеологцәа, «аҟазара аҟазараз» ҳәа зҳәоз Ленин бубуала иҽаҧыеит хыхь зыӡбаху ҳамоу иусумҭаҽы. Аформула «зхы иақуиҭу аҟазара» рхы иадырхуон ҧасагьы, уажәгьы рхы иадырхуауеит адемократиатә идеиақуа зцәымӡыу реакционерцәа, аҟазара ажәлар ирҟутҳаны иҟазцар зҭахыу.

Акультура иамоу акласстә ҟазшьа амарксизм-ленинизм ихадароу акы акуны иҟоуп. Ленин иааирҧшуан ишиашамыз абуржуазиатә еилкаара «иакыу амилаҭтә культура», «иакыу амилаҭтә литература» ҳәа ишьақудыргылоз. Иарбан литературазаалак аҽгьы иҟоуп ҩ-милат культурак — ҳәа иҩуан Ленин.

Ленин илитературатә ҳәамҭақуа рҽы иацшьны иазгуатоуп акыр иаҧсаз акультура зырҽиаз, иреиҧьыз ауаа абуржуазиеи аамыстцәеи ишырхылцшьтроу. Урҭ зхылцыз акласс иҟанаҵоз аексплуатациа ҧсабарала ирыцәтәымхеит, рҩымҭақуа рҽы иаҽамгылар, иҽаҧырымҩыр амуит. Уи алагьы иацхрааит, идырцыхцыхит ахақуитратә қуҧара, ареволиуциатә цысра.

Аурыс шәкуҩҩцәа дуқуа Радишьчев, Герцен, Белински, Добролиубов, Чернышевски, Писарев, М. Горки Ленин изы урҭ алитература аҭоурых мацара иатәуп ҳәа дрыхуаҧшуеит. Урҭ алахумкуа Урыстәылатәи ажәларқуа рҭоурых, аурыс хақуитратә цысра ухаҽы иузаагом. Урҭ ҧхьаҟа иргон аурыс револиуциатә хшыҩхуцра, ирыхьчон, еихарҳауан ахақуитра азы ақуҧара атрадиция, ажәлар иҧсаҟьаны ирылартцон асоциализм аидеиақуа ҳәа иазгуеитон Ленин.

Ленин аху ҳаракны ишьон аурыс револиуционер-демократцәа рполитикатә, рлитературатә усура.

1894 шықусазы Ленин ииҩыз раҧхьатәи аусумҭа ду «Изустцәада «ажәлар ргуакьацәа», насгьы урҭ ишҧақуҧоз асоциал-демократцәа ирҽагыланы» аҟны иҽаҧиеуан анародникцәа. Уи иааирҧшиг урҭ рдунеихуаҧшышьа абуржуазиатә ҟазшьа шамаз, ишымцураз, аҧьажәлар ишырҽагылоз XIX-тәи ашәышықуса 60 шықусазтәи ареволиуционер-демократцәа Чернышевски, Добролиубов заҧхьагылаз аидеал ҧшьақуа рҟьышьуеит ҳәа рзиҳәон.

Ленин иусумҭақуа рыла иаабоит аимпериализм аепохазы ауаажәларратә хшыҩхуцреи алитературеи ишкылыргаз ацәыртцра ҿыцқуа рахь. Ганкахьала, абуржуазиа аидеологцәа, ареакционерцәа мап ацәырк'уеит адемократиатә идеалқуа. Ари иаразнак ианыҧшуеит алитератураҽы.

Аимпериализм аепохаҽы асоциалисттә револиуциа аламҭалазы акласстә еиҽагыларақуа еиха редыртцарит. Арҭ аиҽагылара бубуақуа зхы цәырызгаз ртцакы заманала ирбон хара инаҧшуаз, еиха зыкласстә еилкаара ыҟаз ашәкуҩҩцәа. Урҭ, цабыргытцәкьаны агура рго, еилыркааua иалагеит ауаатәыҩса ахақуитра рызтарц зылшо асоциалисттә революциа, асоциализм мацара шракуу. Бжаҩык ас аилкаара змаз ашәкуҩҩцәа абуржуазиеи абуржуазиассеи ирхатарнакцәан, убри аҟнытә урҭ зегьы аҭоурыхтә диалектикала ишахуҭатцәкьаз

асоциализм аҵакы рзеилкаауамызт, изадгыломызт, икуанызануа ҷьара абжьараҿ иааанхоит.

Адунеизегьтәи аимпериалисттә еибашьра 1914-1918 шықусқуа рзы иҟаз иаанарҧшит акапитализм аилабаарақуа, уи зықугылоу адгьыл шшәартоу, ишаҵабго.

Абарҭ — акапитализм ҧстазаара анаурқуа Ленин ибоит афранцыз шәкуҩы ду Анри Барбиус убри аамҭазы иаҧитҵаз ироманқуа «Амҵеи» «Еилкааури» рҟны. Аҵыхутәан уи древолиуционер шәкуҩы дуны дҟалеит, гуаартыла диасит асоциализм алагер ашҟа.

Аимпериализм аепоха асоциалисттә революциа иаепоханы иҟалеит. Идеиала, еиҿкаарала иҧуҧуахоит аусуцәа ркласси уи апартиеи. Абарҭқуа зегьы зеиҧьаҟам ала ианыҧшуеит асахьаркыратә литература. Апролетартә ҟазара дахаҭарнак дуззаны, аурыс жәлари адунеизегьтәи ажәларқуеи дрыхьзырҳәаганы дцәыртцуеит Максим Горки. Горки Ленин изааигуаз ҩызан. Авожд ду Горки ирҿиамҭақуа иҳаракны рыху ишьон. Ус шакуу шаҳатра ауеит урҭ рыбжьара ирыбжьысуаз асалам шәкуқуа. Горки аамҭала иласуаз атеориатә ҭхақуагьы ирҿацаны акритика рзиуеит Ленин. Аха Ленин идыруан Горки ирҿиамҭақуа ирытцарк'уаз апролетартә цысраҿы. 1910 шықусазы Ленин «Апублицист изгуаҭаракуа» рҿы иҩуан: «М. Горки, жәаҳәарада, апролетартә ҟазараҿы идуззоу хаҭарнакыуп, уи иҟаиҵахьоу раҵәазоуп, иара убас аринахысгьы илшоит еиҳаны иҟаиҵаразы...»

Владимир Илиа-иҧа Ленин Горкии иареи еибадыруеит 1907 шықусазы Лондон апартиатә еизараҿы. Уаҟа еицәажәеит, еилибакааит, доуҳала еизааигуахеит. Убри инаркны реиҩызара ҕуҕуахеит.

Горки асоциалисттә реализм дашьаҭарк«ыуп. Иахьа, Горки зшьапы икыз, асовет литература адунеи аҿы зегь реиҳа ипрогрессивтәу литературоуп. Иреиҕьзоу асовет шәкуҩцәа рҩымҭақуа ҳтәыла анҭытцгьы ирылаҵәоуп, иргуаҧханы, ихшыҩрцаганы ирыҧхьоит адунеиаҿтәи ажәларқуа зегьы. Абас иҟаларц азын акун В. И. Ленин асовет литература агуцаракра ду зазиуаз, амҩа иаша изанитцоз.

АЖӘЕИ АҚАЗЕИ

Баграт Шьынқуба ирҿиамҭақуа шаҳатра руеит уи ицәыртцра аҧсуа советтә сахьаркыратә литературазы ижәҩангуашәҧхьароу насыҧны ишықоу. Уаҩ дзеигурҕьо ари афакт — Баграт Шьынқуба ицәыртцра — аҧхьаҩ гураз игуаҿгьы, зецәаху жжаза икыду ҳлитература ахаҭаҿгьы хьаҳәа-ҧаҳәада аҿышьақунарҕуҕуеит, наунагза ҳдоуҳатә ҧстазаара иаҧстазаараны иацлеит.

Ицабыргытцәкьаны, ҳашәкуҩҩ ду иахьа уажәрааназа иаҧитцахьоу иҩымҭақуа зегьы иреицоу раҧхьазатәи иажәеинраалақуа иреиуоу «Сара сгурҕьоит...» инаркны, ироман «Ахаҳә еиҩса» налатцаны, мгеимцарак иалагзаны, аҧсуа сахьаркыратә литература иаалхны, даба ҳхаҿы иаагапи уи зеиҧшрахо? Усҟан, жәаҳәарада, аҧсуа литература исахьаркны иуҳәозар, ажәҩан агуаҿы изықушаз амза кьагуеиҧш ицәышҳагуза иаакалоит.

Ари еиҧш аконтраст иаразнак иҟазцо Баграт Шьынқуба аҧсабара инаҭаз абаҩхатәра ҕуҕуа иарҿиаз иҩымҭақуа ирымоу адоуҳатә ҧсымчхара ду ауп.

Апрофессор Ш. Инал-иҧа Баграт Шьынқуба изикыз истатиак аҿы иҩуеит: «Қавказ шла иахагылоуп ахрақуа маҷымкуа. Аха адуқуатцәкьа, цыси-ҳәыхәи ахьзымнеиуа, усҟак ирацәам. Ельбрус, Қазбек, Ғрцаху уҳәа даҿа акык-ҩбак. Убысшәа иҟоуп апоезиаҿгьы. (алитератураҿгьы — **Р. Қ.**). Аҧсуатәы ҳҳәозар, зегьы дрылыхәҳәо дзышза дгылоуп Д. И. Гулиа, нас уи иааимарк'уама уҳәо, еихык-еитцак иҩеиуеит Иуа Қоҕониеи Баграт Шьынқубеи. Ҳгуы иаанагоит, ариала иҳәоу, шмаҷым еиҧш, егьиашоуп» ҳәа[1].

Ш. Д. Инал-иҧа арҭ хыхь иаагаз ацәаҳәақуа аниҩуаз аамҭазы Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқуба иаҧимцацызт ҳмилаҭ литература ахьз-аиҧша иццегьы хара изгаз, агеографиатә ҳәаақуа зыртбааз, амцәыжәҩа цыдақуа азтаз аповест «Чанта дааит», ароманқуа «Ахра ашәа», «Ацынтцәарах», ашедеврта жәеинраалақуа реизгақуа жәпакы. Ус анакуха, акритик иазыҧхьагуаҭаны форизм ҳасабла иихәаз ажәақуа риашара еиҳагьы идыртцабыргит хыхь еиқуаҳаҧхьазаз аҩымҭақуа.

Аханатә ашәкуҩҩцәа дуқуа, исахьаркыу ажәа азҟаза

[1] **Ш. Инал-иҧа.** Аҧсуа литература аҭоурых аҟнытә, Аҟуа 1961, ад. 330.

иашақуатцәкьа ирқазшьа чыдоуп, ираҧәаҩуп дара рхырыҧсы зыхтныртцо, зыматц руа, изхатарнакыу рмилаттә литература аҽиареи ҧхьаҟа аизҳа-зыҧьареи рҽы реиҳа иатахыу, иага ауадаҩрақуеи, аҧхьырқуқуарақуеи рыхтынхьаауазаргьы, аҧстазаара атцабыргхата реалтәла ахшыҩзцара азызуа аҩымтақуа раҧцара. Атцх лашә иалычцо алашара еиҧш, урт ирымоуп рмилат уатцәтәи аҧеиҧш лашазы агуҧра ду.

Абри хыхь зызбаху ҳәоу арҽиаратә ҟазшьа чыдала деиқуных дықоуп Баграт Шьынқуба. Ус шакуу артцабыргразы афактқуа раагара зынзагьы имыцхууп. Факт мацарами уи ирҽиамтақуа зегьы!

Баграт Шьынқуба ҳлитература иалеигалеит формалагьы цакылагьы зынза иҽыцыз алирикатә жәеинраала ссирқуа. Уи аҧсуа жәеинраалеиҩартәышьа аҧсынтцры ардуит, еиҳа иашаны иуҳәозар, иклассикахаз аформа азышьтеитцеит, амҩа тбаа аитеит, уажәгьы ушьтангьы итрадициан иҟалартә еиҧш. Абри хахшыҩцак итцегьы ишьақуҳарҧуҧуарц иааган апоет, акритик, аитагаҩ М. Лащәриа иажәақуа: «Апоет раҧхьатәи иҩымтақуа рцәыртцра — аҧсуа жәлар рпоезиа иармазеит, Д. Гулиеи И. Коҧониеи рпоезиа ҧуҧуалатцәкьа иацхрааит. Урт ашықусқуа рзы автор иҧышәа акыр ишмачызгьы, иман аҽынкылара бзиа, уи иҩымтақуа мышктәи атемә иазикʻуамызт, хыма-ҧсыма икьыҧхьуамызт. Ҩажәижәабатәи ашықусқуа рзы Баграт Шьынқуба дмыццакы, мач-мач ираҙаны инапы итцихит алирикатә шедеврқуа жәпакы: «Агара ашәа», «Аҧхыз», «Исаҳаит ирҳәамтан ҳабацәа», «Ҳгула исеиҳәон: дад, уаҳтаа», «Тагалантәи абаҳча», «Кофта шкуакуа» уҳәа убас егьыртгьы. Арт ажәеинраалақуа аҧсуа поезиазы иҽыцыз ажәан, абаҩхатәра иаша аццҳь иарлашаз цәаҳәақуан...

Ҩажәижәабатәи ашықусқуа раан Баграт Шьынқуба иажәеинраалақуа аҧсуа поезиа иаларгалт ууанза ҳпоезиа иазымдыруаз, акырза ибеиоу, еиуеиҧшым аритм. Уи аритм аҧсуа жәеинраала аформа ҽыцқуа азылнахт, асахьаркыратә ҩымта атцаки афармеи реимадара иагармониоу мычны ҳлитература иалалт»[2].

Баграт Шьынқуба иауп ҳмилат литератураҽы зегьы раҧхьазагьы иажәеинраалоу аромʌн «Аҽатә уаа»

[2] **М. Лашәриа.** Ажәа аҳәаақуа. Аҟуа, 1973, ад. 117.

алазгалаз, насгьы, реиҳа ианатахыз аамтазы, Аҧсадгьыли, ажәлари, абызшәеи, уатцәтәи рлахьынтцеи рзы еснагь цыхуаҧтцәарада инартцауланы ҳзырхуцуа, «Аҧсадгьыл зцәызуа зегь ицәызуеит» ҳәа ҳатцазҳәо, агуаҽанызаара ҳазто, хылтцшьтрала иаҳзааигуазоу, иҳаванхоз, аха атоурыхтә ҟымҟыра азыблара иахуланарзыз аублаа жәлар ирызкыу зеиуа формалагьы, цакылагьы, идеиалагьы иахьа уажәраанзагьы аҧсуа литература иазымдыруаз атоурыхтә роман «Ацынтцәарах». Ари аҩымтаз акритик Владимир Атцнариа ишиҳәаз еиҧш, «Изылшо рҽаҧхьа излымшо рҳақ ахьчара — «Ацынтцәарах» ахшыҩцак хадақуа ируакыуп»[3].

Абар уажәы ааскьаза ҳашәкуҩҩы ду ибаҩхатәра еитаалашан иаҳнатеит иахьанза ҳлитература иазымдыруаз аҩымта хазына «Ахаҳә еиҩса». Ари ароман ацәыртцра аҧсуа литературазы акырза иаҧсаны, имҩақутцаганы, ирхуцганы иҟалеит. Уи ууанза ҳашәкуҩҩраҽы ибжьахаз адоуҳатә тышшарақуа икказа иаанарҧшит. Нас абри ахатагьы иамҳәазои Баграт Шьынқуба ҳлитература иатахыу аҩымтақуа раҧцара иҟазшьа чыданы аханатә дшаауа, аамта-аамтала зда ихуартам аҩымтақуа рыла арбеиара дшаҽу.

Саргьы абри аҩымта ҧхьаҩык иаҳасабала, литературатцаҩык иаҳасабала, насгьы схучы аахыс ҳмилат литература абзиабара сзыркыз аҧсуа шәкуҩцәа дызларуазәкыу ала схы-сыхшыҩ азышьтны, бзиа ибаны, хуц-хуц сазхуцны саҧхьеит ҳашәкуҩҩ ду ироман ҽыц. Иагьыстахыуп сара ишеилыскааз, ишысныры, ишсацәажәаз, исзаанартыз аҧсуара адунеи сагулаҧшны сгуаанагара сҳәарц. Цабыргыуп, ас иҟоу аҩымта ду иашьашәалоу иахьа уажәраанзагьы излаҳамамыз ала, ҳазлашьцыламыз ала иуадаҩуп ишахутоу интырччааны ахцәажәара, изыҧсоу ала ахушьара. Араҟа иҟалар алшоит еиуеиҧшым агуаанагаракуа. Иҟалап схатагьы сгуаанагаракуа рҽы сахьыццакʻуа ыҟазар, аҩымта исызнартцасыз абзиабара мачк сылапҧш ҳәаа критикк, ттцааҩык иаҳасабала нарҟумшәышәцәахазаргьы...

Баграт Шьынқуба ирҽиамтақуа еснагь аҧхьаҩцәа шамоу еиҧштцәкьа ахцәажәаҩцәагьы рацәаҩны иамоуп. Уи иазкны иҩуп алитературатә-критикатә статиақуа,

[3] **Владимир Атцнариа.** Аҳәатәи аҳәашьеи, Аҟуа, — 1976, ад. 45

аусумтақуа, амонографиақуа аҧсышәала, урысшәала, Қыртшәала уҳәа егьырт амилат бызшәақуа рылагьы. Иреиҧьу асовет шәкуӧӧцәа, ацарауаа аҳәырӧы Баграт Шьынқуба ирҿиамтақуа ҳсовет литературазы ишлагала дуу иналкааны иазгуартахьеит. Аха урт зегьы араҟа узларзаатгыларызеи, мацара иаазгарц стахыуп зынза иҿыцу фактк. Абар уигьы.

1982 шықуса декабр анцәамтазы итытцыз агазет «Неделя» ианылеит «Ахаҳә еиӧса» аҟнытә Бида афы дахьашьыз атәы зҳәо ахы. Уи аитага иахагылоуп еицырдыруа аурыс совет критик Вадим Қожинов еилацаланы, аха акырза инартцауланы Баграт Шьынқуба ишәкуӧӧратә ҟазара аазырҧшуа истатиа хучы. Уажәы ҳарзызырӧлап Вадим Қожинов иажәақуа: «... В «Рассеченном камне» многогранно отражено своеобразие эпохи — двадцатых годов нашего столетия. Но художник стремился во всей полноте отразить и то наследие истории народа, которое оставалось и остается живым и деиственным. Повествование насквозь пронизано мифологическими, фольклорными, историческими образами, и все эти образы органически вплетены в реальную сегодняшнюю жизнь Лагана и его родственников и соседей. Без того невозможно создание подлинно народного повествования».[4]

«Ахаҳә еиӧса» ҳаҧхьаҟа акыр бызшәақуа рыла аҧхьаӧцәа шаиуа, амӧа хара ишықуло ҳазҳәо акоуп уи ацыҧтәахатцәкьагьы, агазет «Неделя» иананыла ашьтахь автор ишҟа зҿаазхаз асалам шәкуқуагьы. Фактк аҳасабала иаагоуп урт иааува асалам шәкуқуа рахьтә акызатцәык.

«Ҳатыр зқуу Баграт Васил-иҧа! Саташәымтцан, секундқуак аамта ахьшәымысх'уазы, аха аҿымтра сылымшеит...

Сара саҧхьеит агазет «Неделя» ианыз шәроман «Ахаҳә еиӧса» ацыҧтәаха. Мехакыла ихучу ари ахута шьарда исылсит, схы-сгуы аҟынза инеит, хара сархуцит. Сара сыцкунгьы машәырла дтахахьеит, рацәак изымдыруаз ауаӧы ацхыраара шиитоз. Уи джуп Кавказ. Сыцкуни Бидеи ртахашьақуеи ртагылазаашьақуеи ахьеиҧшқуази, шәара шәбаӧхатәра лаша иаанарҧшыз аҟазара дуи азнык азы сара схы сызнымкы-

[4] Агазет «Неделя», № 41, 1982.

ло аҟынза ақьызқьызра салагеит, нас акыраамта жьжьарада атәуара саҿын...

Сара сгуы иалоуп шәара шәхатәы бызшәа ахьсзымдыруа, уи здыруазтгьы, хымҧада илызӧаауан шәара шәышәкуы (дызҿу «Ахаҳә еиӧса» ауп — **Р. Қ.**) — уи тытцзар акухап Аҟуа, ма Қарт — зегьы саҧхьарц. Аха егьырт зегьы (ан лтцәуара — аҳәҳәыҳәа илазышьтыз сылаҧырзқуа рыда) убриаҟара игурҧьахуу ҧстазаароуп, ибзиоуп, илашоуп, иҿыцуп ааҧынтәи ашьыжь еиҧш...

Сара, ҧхьаӧык иаҳасабала, идузззаны итабуп ҳәа шәасҳәоит абри аӧымтазы. Избан акузар акыр аатцуеит ас еиҧш икоу, уцәа утзырзызо аӧымта бзиаху самыҧхьеижьтеи.» — абас лыӧуеит Гула ақалақь аҿы инхо, Аҧьынцьтәылатә еибашьра Дузза иалахуз аҳақьым Раиса Николаи-иҧха Тимофеева.

Афилологиатә наукақуа ркандидат, алитературатә критик Владимир Агрба «Ахаҳә еиӧса» иазкны агазет «Советскаиа Абхазиа» ианитцаз астатиаҿы иӧуеит: «Ахаҳә еиӧса» аҧсуа қыта 20-тәи ашықусқуа раантәи аҧстазаара аазырҧшуа енциклопедиоуп»[5] ҳәа.

Арт ажәақуа ртцакы зынза ииашоуп, насгьы акритика ароман азы иҟанатцо раҧхьатәи хушьароуп. Араҟа Владимир Агрба илитературатә цәанырра дамеижьеит, ибеит ишҳауз акырза зтцазк'уа аӧымта.

«Ахаҳә еиӧса» уанаҧхьалак икказа иубоит аҧсуа литература иахутаны, аха иахьа уажәрааназа иазымҳәакуа иҟаз ҳаҧстазаара аганқуа жәпакы. Аҧсуа литература аҧсуа жәлар рдоуҳатә культура еиднакыло абеиарақуа, рбзазараҿ ретикатә хымӧаҧгашьа уҳәа иреиҧшу зегьы инагзаны иаанарҧшуазароуп. Аха макьана устцәкьа иҟам интқааны итаҳтцаауазар, ҳахуаҧшуазар. Абраҟа иаазгоит шықусқуак рышьтахь Аҧснытәи ашәкуӧӧцәа рклуб аҟны имӧаҧысуаз еизарак аҿы апрофессор Ш. Д. Инал-иҧа ииҳәаз фактк. Абар уигьы: «Гуҧ ахахьы дынхон Шамы Ҳасан ҳәа нхаӧ бзиак. Шоуран, енак шьыбжьоп агуашә аартны, имзырха ҧшза сынталеит, сылаҧш наиқушәеит иӧышьтыхшәа иҟаз ахьатә куаскьа асофаҿ икаба аҳәынтцәракуа ҧыртланы итәаз, иҟуашза ишлахьаз аҧшәма Шамы Ҳасан. Ашта сыштналаз аниба, иара-

[5] Агазет «Советскаиа Абхазиа», № 187, сентиабр 29, 1982 ш.

знак икаба иҧыртлаз аҳәынтәрақуа ҩахьхьиза итәрпаҟаҷа иаркны, амаҟа наимҕатәаны, иҿааре-ейны, илабашьа ҷашьа наитәарсуа (акыр дбыргхахьан азы), дналбаан днасҧылеит, «бзиала уаабеит, дад!» ҳәа. Уи ааҳыс акыр штәхьоугьы, сара иагьарааны сазхуцхьеит, ус уахьынаҧшуа рацәак зымҳәо, аха аҧсуараҿы уаматәәкьа зҳәо абри афакт. Иамааз, ҧхнын, ашоураха ауаҩ быргь, 90 шықуса зхытцуаз икаба аҳәынтәрақуа ҧыртлазтгьы, иамыркҵакуа дыспҧылазтгьы, аха ус иҧыртланы иламысны, иапҧсыуараны имҧхьаҵеит, ишҧыкуу асас сгуы тырхьахьа сшиҧыло ҳәа иҧхеишьеит.

Абас иҟоу «амаҷ-саҷқуа» ҳаҧсуа ҧстазаара иаҟурҷахоу, иқьабз бзиаҵаны иалоу ҳашәҟуҩҩцәа бзантцык ирхадмырштуазароуп, ахаштра акум, иҵырганы рҩымтақуа рҿы иаабозароуп.»

Изхысҳәааува, абри афакт ҩаҧхьа иҿыцхаҳараҵа ахы сгуаланаршәеит Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еиҩса» санаҧхьатәәкьа. Избан акузар, уи аҩымтаҿы иаабоит аҧсуа ҧстазаара зқьышықусала иарҿиаз акьабз бзиаҵақуа зегьы.

Аҧсны Асовет мчра анышьақугыла раҧхьатәи ашықусқуа инадыркны, уааиҵа ахаан иамбацыз, ҧхызлагьы ацәа иаламшәацыз аитакра дукуа анцоз, нас уи ашьтахьтәи апериодқуагьы ирыцарк'уа аамтазы иаҧтахаз, аҧсуа литература аҿахуы аҳәо иҟазтцаз асахьаркыратә ҩымтақуа лымкаала хдоуҳатә тоурыхтә ҧстазаараҿы атыҧ ааныркылоит уажәгьы, ушьтангьы. Ари аҵәгьы мап изацәк'уам, ибылгьны ҳҿаҧхьа ишьтоу акы ауп. Аха иҟоуп ароман «Ахаҳә еиҩса» ҳанаҧхьа иҳәатәхаз, высшьа змам аҿакгьы. Ҳәарада, уи ҿыцҵамызт. Ҳаҧстазаараҿы иҟаз абиҧарала иаауаз акы акун, амала, атцыхутәан аҵра иаҿын, еитцагылоу аҿар рзын.

Хыхь иаазгаз ашықусқуа ирытцарк'уа аҩымтақуа равторцәа Аҧсны асоциалтә ҧстазаара аиҟарамра класстә позициала иаадырҧшыр акун, даҿакалагьы ҟалашьа амамызт. Избанзар, иҟан пахуалараа, темырраа, михараа, мырзаҟанраа, мыкычраа, патыхураа... Аха убас шакуугьы, ҳажәлар ирыцхаҵаны, игҿахаҵаны иҟазшәа, инымха-хымтцәатәәкьаны раарҧшра иашамызт, ҳаҧстазаара атцабыргхата иавнагоит. Д. И. Гулиа ҳпроза ашьапы злеикыз иажәабжь «Атәым

жәҩан атцаҟаҿ» иаабо анхацәа (аишьцәа Марытхуеи Шарытхуеи, нас урт рҧацәа) рыҧстазаара, урт асоциалтә еиҟарамра ишаргуаҟ'уазгьы, тауади-аамыстеи шрықумчуазгьы, зынза ирыцханы, ишырхәо еиҧш, рыҧсы ада рыхуламкуа иҟамызт. Инхон, интцуан, ирыман аҧсуара ирнатаз рхатә хаҿра аазырҧшуа рхатә ҟазшьақуа. Убарт аҟазшьақуа: (аҧычреи-ақучреи, ақулареи ракум араҟа зыҵбаху ҳәоу) ахатцара, агумшәара, аҧсадгьыл азгукра, амилаттә ҟьабз аетикатә номерқуа уҳәа инхартәааны изнубаало, изыҧшну афырхацәа алитератураҿ иаабом, иаабозаргьы — имаҷзаны. Лассы-лассы иаҳҧыло ананамгақуа, арыцхақуа мамзаргьы заҳра зымпытцҧшшаз агумбылцьбаракуа роуп. Цабыргыуп, арт рҩызцәа афырхацәа, аперсонажқуа алитератураҿы еиха ирацәан 60-тәи ашықусқуа ҳартәалааиҵа. Ас аныҟуара, ас аҟатцара иаанагоит жәлар рдоуҳатә тоурых армаҷра, насгьы иахьынзахутоу иагулаланы азеилымкаара. Абри ахшыҩцак уаназхуцуа, аҳаҷаҳәа иугуаламшәарц залшом аурыс шәҟуҩҩ, адемократ ду А. И. Герцен иажәақуа: «Ничего не может быть ошибочное, как отбрасывать прошедшее, служившее для достижения настоящего.»

Ажәлар рыҩнутҟатәи рдоуҳатәи культура аазырҧшуа рҟазшьа бзиақуа дара рырҿиаратә интеллигенциа, ртцарауаа еснагь иахьынзахуо иҳаракны иркызароуп, рдац-ҧашә иахьынзатцаулоу еилкааны, рхаҿы иааганы ирымазароуп. Усҟан ауп ҧхьаҟа ацара аныҟало. Ауаҩы, хатарак, индивидк инапы злакыу аус аҿы, (иаххәап, дышәҟуҩҩыз, дтцарауаҩыз, дуастаз, дынцьнырыз...) илтцшәазы еснагьы игуы намзар алшоит, итахра азхамыртәаар алшоит, иҟаитцахьоу зегьы ҟунишьар, имаҷишьар ауеит, итцегьы деиҧьхарц азын. Аха ари акритериа, ашәага-зага ала узазнеиуам ажәлар рдоуҳатә культура иадҳәалоу азтцаарақуа. Араҟа мыцху агуаҿанызаара атахыуп, хуц-хуц ирыцклаҧштәуп зқьышықусала дара иаҧыртцаз, ауаатәыҩса зда ихуартам ахатаашьатә ҟазшьа бзиақуа инадыркны хузмазам афольклор аҟынза! Избан акузар, урт рыла ауп ажәлар рыҧстазаарагьы шышьақугыло. Убас еиҧш иҟоу аҧстазаара, иахнагахьоу аганахьала итоурыхыу, ҳазтагылоу аамтазы илабҿабатәу, аҧхьаҟагьы абиҧарақуа рзы, хуартара ду злоу «атоурых» зха-

БИБЛИОТЕКА
АБХАЗСКОГО ИНСТИТУТ

зыршҭуа иҟарҭоу еиҳау гха шыҟам атәоуп иаҳәаз хыхь иаагоу ацитатгьы.

Ашәкуҩ иаша иаҟара жәлар рыҧсҭазаара здыруа, изҭо, насгьы уи аҟара уи аганахь ажәлар зыгура ргауа даҽазәы избаху аҳәара уадаҩуп.

Абранза исҳәахьоу ахшыҩдакқуа ҧымҭәазакуа исыдарҳәоит, сдырҭынчуам ароман «Ахаҳә еиҩса» иқунаргыло азҭаарақуа. Уаҟа иҧәыргоуп аҧсуа жәлар рыҧсҭазааращы иҭегьы инароуӡан абиҧарақуа имҩаҧыргаша, ирабжьаша ахаҭашьатә ҟазшьа бзиазақуа, амилаҭ ахаҫсахьа, аколорит иадҳәаланы.

Аҧхьаҩ гураз, инахараны сажәа ахы скызаргьы, маҷк сеаласхалацәазаргьы, губҕан сумҭан, избанзар, ас иҟоу аҭакҧхыҷура зцу ацәажәараҽы ажәа ахы мҳәақуа аҭыхуа узҳәом.

Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еиҩса» ҩуп ажәабжь еиҭаҳәара формала. Араҟа ҳашәкуҩ ду аханатә иҧышәоу аклассикатә форма апринцип дықуныҟуоит, уи ажәызшәа, аҽаху азымҳәошәа иахуаҧшуа шьоукы-шьоукы реиҧш «амодернизм» ҽыцқуа дрышьҭам. «Ахаҳә еиҩса» ҧсабарала автобиографиатә ҟазшьа атенденциақуеи агуалашәаракуеи знықшуа инеиҵыхыу, ганрацәала еилоу сахьаркыратә романуп. Аха ари автори ароман афырхаҵа хада Лагани рбиографиа акуӡам. (Цабыргыуп, ароман уанаҧхьо, иуҧыло афырхацәа азәырҩы, насгьы урҭ ргеографиатә ҭыпҵи акырӡа иуруаладыршәоит автори уи дахьиз, дахьааӡаз ақыҭеи.) Ари аҧсуа жәлар, Аҧсны зегьы (араионгьы алкааны акумкуа) ҳазҭоу ашәышықуса 20-тәи ашықускуа раантәи абиографиа ауп. Ас шакуу аҩымҭа ахы инаркны аҵыхуанӡа агура угартә (гулымыҩ ҧхьаҩык иакумзар) арахуц ҟаҧшь еиҧш иагулганы иубоит.

Алитература аҭоурых иадыруеит ашәкуҩцәа дуқуа ишаҧыртцо, ишынрыжьуа еиуеиҧшым аформала иҩу амемуартә, агуалашәаратә ҩымҭақуа, еиҳарак рыҧсҭазаара еихызшьало, изнысыз ҩмҩа аазырҧшуа. Аха абраҟагьы урҭ изҵыршьуа дара зхааныз, излагылаз ауаажәларратә ҧсҭазаара ауп, убри иадҳәаланы ауп рхатә биографиагьы шаҳдырбо. Аурыс литературатцааҩы, акритик И. Груздев Горки иповесткуа «Ахуҷреи» «Сара суниверситеткуеи» рзы иҩуеит: «Горки иҽаҧхьа ишьтамызт абри еиҧш азҵаара — ибиографиа мацара аарҧшра. Аха уи иҩуан аҭоурых иара

дызхааныз, дызлагылаз, иҧсҭазаара ахьихигоз. Арҭ аповесткуа рцентр аҽы игылаз иара ихаҵа илахьынҵа мацара акумызт, ацентр аҽы игылан аурыс жәлар ртоурых, аха араҟагьы иара автор илахьынцеи итаацәаратә ҧсҭазаареи, иҧылахьази, дзықушәахьази ауаа ирыдҳәаланы»[6].

Излаабо ала, иага дышәкуҩ дузаргьы ихатә биографиа алырҟааны ахала ҟалашьа амаӡам, ус анакуха, уи дызлыцыз ажәлар ртоурых иадҳәалазароуп иара ибиографиагьы. Убри аҟнытә ашәкуҩцәа ирҭынхо рмемуартә ҩымҭақуа, рбиографиақуа, ганкахьала дара ишыртәу еиҧш, даҽа ганкахьала дара зҭагылаз, излагылаз аҧсҭазаара аҭоурых иатәуп.

Ҳзыхцәажәо Баграт Шьынқуба ироман атәы ххәозаргьы, хыхь зыӡбаху ххәаз аурыс шәкуҩ ду иповесткуа зынӡа иреиҧшымзаргьы, изларзааигуоу рацәаӡоуп, икургылоу аҧсҭазаара сахьаркырала аарҧшраҽ. Избан акузар, аҩымҭа афырхаҵа хада Лаган игуалаиршәо аҧсҭазаара уама амеханак'уеит, иаанарҧшуеит, иара ихатә ҧсҭазаара аҳәаақуа рҽы иҟам, акырӡа итытцуеит.

Баграт Шьынқуба иҩымҭа «Ахаҳә еиҩса» егьырт аҧсуа романқуа излареиҧшым аҵыдаракуа, зегьы раҧхьаӡагьы, улаҧш итазыршәо ируакыуп, уи иалоу афырхаҵа хада Лаган зыҕуҕуамҭа итагылоу, мамзаргьы зхуҷратә шықускуа ирылсны, изызҳаны иаабо азәы ахьиакум. Уи ароман алагамтаҽы даабоит фбаҟа шықуса ихытцуа, антцәамтахьы 12-13-ка. Ари иҩыза афырхаҵа аҧсуа литератураҽы ҳишьцылам, дҳамбац, дҳаздырамызт. Ҧсабарала ауаҩы ус дыҟоуп, дзышьцылам, изымдыруа иарбанзаалакгьы раҧхьа агурагара ицәмаҷхар ҟалоит, агуҩбара иоур алшоит. Лаган хуҷгьы абри аҟара иҭоурыххахъоу ахҭыс рацәа агуаларшәара, агункылара илшарымашьҳәагьы ҳаалакҩакыр ауеит азнык азы, аха иаххаҳмыршҭуазароуп, иахьатәи аҧсихологиатә, апедагогикатә наука ишьақунарҕуҕуахьоу Лаган икура иатцанак'уаҽы шакуу ауаҩы зегьы реиҳа игуалашәара, игункылара ахьыҕуҕуахо, усҟан иибаз, иаҳаз, дызлаҧшыз амхылдыз еиҧш ихы-

[6] **И. А. Груздев.** Горький М., Изд. «Молодая гвардия,» 1958, стр. 212.

ихшы@ аҽы акраамҭаза, уимоу, иҧсҭазаара аҭыхутәантәи амшқуа рҟынза ишаанхо.

Ароман аҟазшьа ҷыдақуа ируакыуп уи асоциалтә етнографиатә, афольклортә моментқуа рхы еилышьны, асахьаркыратә @ымҭа иаҵәеижьны, иаҟуншьшьы иахьыҟаҵоу. Ас иҟоу а@ымҭа ду ҳаҧсуа литератураҽы иҳамам.

Ароман «Ахаҳә еи@са», иара аҧсабара злаҟоу ала, аромантикатә ҵәа зхоу, етнографиатә материалла ибеиоу, «иқьуа» ҭоурыхтә романуп.

Иарбан @ымҭазаалак, уанаҧхьалак, иаразнак иузцәыртуеит абри еиҧш азҵаара ахыи аҕуи злеидҳәалоузеи, ирзеилоузеи, еибазырк'уазеи ҳәа, еиҳаракгьы, ахы шаблонымкуа, иҽыцза уаҧхьа ианцәыртуа. Убас ауп Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еи@сагьы» уанаҧхьалак ассоциациа шыҟанаҵо. Ухаҽы зегь раҧхьазагьы ииуеит азҵаара: изакузеи ахаҳә еи@са? Иаанагозеи? (Абраҟа иазгуаҳҭап Баграт Шьынқуба ироманқуа «Ацынҵәарах», «Ахра ашәа», «Аҽатә уаа» рхала ракум, егьырҭ иажәеинраалақуа ирито ахьзқуаҵәҟьа заҟа икылкааны ихысуа автор и@ымҭа агуҭакы аарҧшраҽы. Абраҟагьы уи имоуп шьардаза узызхуцша аҟазара, аба@хатәра!) Азнык азы уаҧхьаны уалгар, уццакцәаны иуамхаҳәаргьы ауеит а@ымҭа афырхаҵа Лаган дахьиз, дахьааза з ақытаҽы икажьу, Абрыскьыл иаҳәа ццышә ала еи@саз ахаҳә амаҵара иазкыушәа, убри азы иахьзушәа. Ҳәарада, ари ажәлар иаҧыртцаз ҧсра зқум рмифтә фырхаҵа итанак'уа ахҭыс аҙәгьы иҟунишьо, а@ымҭаз хра азымуа иҟазам уи ганкахьала уахуаҧшуазар. Аха ароман автор ифилософиатә ҵакы харазә ари ахутаҷ маҵараҽы иаагылом, ихараны ицоит иахьатәи ҳаҧсҭазаара аҽеалаpсны.

Аҵарауа@ В. Агрба хыхь иаазгахьоу истатиаҽы зынза ииашаны ишазгуеиҭо еиҧш, Абрыскьыл еи@исаз ахаҳә уамажәза аҵанак'уеит автор изы, еиҳа ииашаны иуҳәозар, ароман аҽы иалсны ицо ахшы@зцаракуа жәпакы аанарҧшуеит, ишьақунарбуб уоит, амифтә «ҧсҭазаара» иалҵны аҟыба-зыба згым иахьатәи адунеи аҧсҭазаараҽы аҧсуа жәлар рҭоурыхтә лахьынҵа иашьаршәаланы.

Акы, уи ииаанарҧшуеит ахаҳә еи@ызсаз Абрыскьыл игуамч заҟараз. Уи еи@са иқуижьыз ахаҳә иахуаҧшлак Абрыскьыл иаҕацәа ргуашьамх рытнах'уан, аргамаду иднарбон Аҧсны зыхьчоз атцеи ду дшамаз, уи иҟны акгьы шрылымшоз. Ари еиқухьшәашәа амиф цәа зханы икажьу ахаҳә еи@са Аҧсны амчхара, ҧхьаҟатәи аразқы лаша иасимволны иҟаҵоуп. Жәаҳәарада, ари иахыубааua аҧсадгьыл азы акуҧара, иахьыҧшымкуа хақуитрала аҟазаара Абрыскьыл игуамчхара, Аҧсны агуамчхароуп. Араҟа иаҵубааuам, аиҽагылара ду шыҟоугьы, агукаҳара атрагедиа. Еиҭасҳәоит, абри еиҧш иҟоу афилософиатә хшы@ҵак агулоуп ароман ахы раҧхьаза уахьынагудҧшыло. Аха араҟа иаагылазом автор ихшы@ҵак, итцегьы аҧсуа жәлар рҭоурыхтә ҧсҭазаара аҽеалахаланы аҽеарҭбааueит. Уи аҧсуа жәлар бзанҵы ирхамыштуа, наҟ-ааҟ еи@ызшаз, амшын рыбжьазҵаз, академик Н. И. Марр ишиҳәаз еиҧш, рҭыз-ҭыҧқуа қьаҧтазтәыз амҳаҷьырра ауп. Нахьхьи, Лаган иҧсы зыдҳәалоу ахуы иқужьу ахаҳә еи@са ҧсра аиҳа иҧсуам, хаштра амам аҧсуаа ргуалашәараҽы амҳаҷьырра уи есымшагьы ртоурыхтә ҧсҭазаараҽы гуеанызара рнатоит, игуҭшьаагаха ирзыҟалаз. Урҭ — аҧсуаа мҳаҷьырра рахцарала — Аҧсны агуеисра лазга-@азгоз, ашьа зырныкуоз адаш дуқуа жәпакы алыҧсаait, еилҧьашцәахеит аҧсуа итызтыҧқуа, аччабжь, ахумарбжь, аҧсуа бызшәа аҳра ахьауаз агур@еи алаҕырзи ҷатәеит, иқьаҧтахеит. Ари атрагедиа ду аҧсыуак дыҟанаҵ игуы итынтцәом, дамырхуцырц залшом амшын иавахаз аҧсуа мҳаҷьыркуа рлахьынтцадареи ҧхьаҟатәи рҧеиҧши. Абри аҭоурыхтә трагедиа агунқьыбжьы ахы@уеит, игуҭшьаагаха, уанза иаҳмаҳац бжьцрыхуҵәазак ала асаркьал иасуеит.

«Ахаҳә еи@са» ахы еиҵа иҳанаҳәоит аера ҽыц шиiз, ажәларқуа рыҧсҭазаара аҽ:шеиҵанакыз, ашьҭахьҟа иаанхеит агуаҟра, амыҟумабара, ажәларқуа змырбзазоз арыцхаракуа. Ҧхьаҟа ам@а ҽыц ылызхыз, амчхара дузза аазырҧшыз аҧсҭазаара ҽыц, уи иага аҧынгылақуеи аҭагуҭасракуеи аиоузаргьы, ианиз аҽены инаркны аҕуҕуахара, аҽҧашәыркра иаҽын. Октиабртәи ареволиуциа Дузза амацәыс аҳәа ццышә адунеи @-ҵьараны еи@нашеит. Аамҭа ҽыц амрахуага ашәахуақуа Аҧсны агуаҵа итаҧхеит...

Абас иҟоу ахшы@ҵакқуа итцегьы угуаланаршәоит ароман «Ахаҳә еи@са» ахы амацарагьы уаназхуцуа.

Егьирахь, а©ымҭа ахы инаркны аҵыхуанза заҟа хшы©ҵак аҵубаауазеи, иуанаҳәоузеи иахьатәи ҳаҧсҭазаарахь еиҭасраны, иауаршәаны уахуаҧшуа уҽааухаргьы.

Ароман иалоу ахаҽсахьаҟуа хыкукыла рыхцәажәарахь сиасаанза истахыуп сазаатгыларц ихымҧадатәуп ҳәа сгуы иаанагауа, даҽа зеиҧшхуҭаҷк.

Баграт Шьынкуба аҧсадгьыл апатриот ду злаиакуу ала, уи ирҽиамҭаҟуа зегьы рҽы арахуц ҟаҧшь еиҧш иргулсны ицоит аҧсадгьыл абзиабара, уи азгукра, ҧхьаҟатәи аҧеиҧш агурагара, азыгуатеира.

Ароман «Ахаҳә еи©са», излеибаркыу арахуцкуа руак ахы кны уаахар, аҵыхуа ҷьара уанзатәи ипрозатә ©ымҭакуа рҽы ашьапы аапшуеит, аккаҳәа аҵәцәа иасуеит уахьынтәи саауеит аҳәоушәа. Избан акузар, урҭ убриаҟара ©нутҟала еиларсуп, иааигуаны еилаҧахыуп, жьыла-цәала еилахууп, изыргуамҵуа, изыкуҽыртуа акоуп: аҧсадгьыли ауа©и, абызшәеи аҭоурыхи, атехникатә прогресси, амилатқуа уаҵәтәи рлахьынтцеи. Ус акумзар хрыхуаҧшыпи Баграт Шьынкуба ипрозатә ©ымҭакуа. Уи раҧхьазатәи ипрозатә ©ымҭа аповест «Чанҭа дааит» аҽы дзыргуатеиуазеи аҭаҳмада, Чанҭа Чрыгба? Уи иажәынтыеха даргуатеиуеит (ауа©ы игуы иалсыртә и©оуп абри апатриоттә ©ымҭа ду аҧсуа литературатә критикаҽы иахьынзахуҭаз азәгьы дахьзахымцәажәаз) Аҧсадгьыли, ахуштәареи азкуатыҧи рызцаара. Арҭ ахзцааракгьы ауа©ы иҧстазаареи иҧсреи реиҧш еицрымшәо еицуп. Чанҭа ихуштаара амца амырцәара — уи Аҧсадгьыл иахьагьы, уаҵәгьы, уи нахысгьы аҟазаара ауп изызҳәоу. Ароман «Ацынҵәарах» иҳанамҳәазеи Аҧсадгьыл зцәызыз, зегьы ицәызит ҳәа. Уи ҧсадгьылда, хатәы бызшәада ауа©ы адгьыл аҽы и©азаара акгьы ишаҧсам ала асаркьал есымшагьы иасуеит, ажәларкуа зегьы рзы агуаҽеанызаара ду ҟаҵо. Нас, аҧхьа© гураз, ҳахуаҧшыпи «Ахаҳә еи©сагьы» хыхь еикуаҳаҧхьазаз а©ымҭакуа ирҽырҧшны. Аан, аҧсадгьыли ажәлари наунагза еимазарц азын иаҭахыу атрибуткуа зегьы абла чыц еиҧш ишеикурхатәу, ишдыртәу, игылоу абиҧаракуа ишрызнагатәу, насгьы иреиҵазоу арахуц акузаргьы ишалаҧцәатәым атәы ауп иаҳәо ароман «Ахаҳә еи©сагьы.» Арҭ реизааигуара, реикуҽытра ус хыхь-хыхьла и¢амлазеит, ©нутҟала, ашәк¢у©© идоуҳа абеиара, ихаранаҧшра, аамҭа ашәага-зага икылхны, насгьы хаҭала ари адгьыл иахылҵыз аҙәы иакуны ихтынхьааура иаабоит. Ас иахьык¢оу ҧсабарала ииашоуп. Аҧсадгьыл ахьаа адунеи иадыруа ахьаак¢уа зегьы иреиҳауп. Уи зыгутыхам, изхьаам шәк¢у©©ы иаша дзык¢алом. Абри Аҧсадгьыл абзиабара, уаҵәтәи аразкы лашазы агуатеира Баграт Шьынкуба иҧстазаара иацны игуеисра иалоуп.

Уажәшьта ицәырганы ҳрыхуаҧшып ароман «Ахаҳә еи©са» иалоу, ҧсыс иахоу афырхацәа зустцәоу. Абар даргьы: Лаган; уи иабду Бежьан; гулеи-злеи зегьы еицҽакны иазгуартахьаз аҧҳәыс ҳалал, аҧҳәыс гутбаа Лаган иан; анхара-нцра ҳатыр ззакуз, иаб; ажәабжьҳәа©, аҧсыуала ахушәтәра здыруаз Мамсыр, иаб иаҳәшьа Мари, иаҳәшьцәа Гушька, Маҷыҷ; иаб иашьа анапк¢аза Елызбар; ауа© ҕуҕуа, аиашара злаз агула Бида, ак¢удырҧа© Мкыд; Чаблахан абааҽы (аисаразы «цьмак атыҧан ху-цьмакы» соуеит ҳәа) зыцьма гыд ганы изшьыз Ажьи Гыды; амула Хуаҧьа хучы; анкьа Мыку ауахуамаҽы папыс и¢аз иаб ианшьатәк¢а Дырмит; уи иашьа еиҳабы Дата; амалазон ҧҳәыс Мсыгуда; Лагани, иабдуи, иаб иаҳәшьеи анцәа ду мап ицәызкыз Дырмит итахцәа усгьы и¢азар акухап ҳәа ауахуама идәылызцаз аҳәса рмонастыр ахылаҧш©ы Дасафиа; атауад Омар Чачба; урҭ рк¢ьаҳиа Арчил; адгьыл зыҧсы азыцәгьоу Чагу; ақыта писар Тамел; «адабрауец» Миха; «анха©ы инапы ауп адгьыл зырҧхо» ҳәа аиаша иашьтоу анха© Ҳазарат; Чазмаа Пашә и©ызцәеи иареи; Мдар иҧацәа; абжьахуҳахут©ы Пракуаҧ, алафҳәа© Зафас; зхазы имыждаз, инасыҧдаз, аха дахьнеиз а©ната зыргурҕьоз, алахҽыхра, агуалаҟара зцыз, иныгунысуа игуароу, Чына-иҧа Чычын; «аибашьра хьызла-ҧшала уалцны уаныхынҳә аҧашьара уаҽа иануп» ҳәа Асултан иргуҕ'уаз Маан Камлат; уи иҽы итшәарызеи ҳәа цхыраа©ыс ивагылаз иашьа еитцбы Уазбак; Лаган ианшьа Иатма, ахамаҧагьа Рушьа; артца© гураз, аркка©ы Вера Николаи-иҧха; ауа© бырг бзиа Хабыць; аликбез напхгара азызуаз Куастә; зыцьмакуа абнаҽ иныжьны ашкол талара ииаз Тхуазба Зитбеи; аҧсуа бызшәа артца©ы Тарас Сабида-иҧа; Нина Мшвелазе; ажьи© Зама уҳәа убас ицегьы.

Цабыргыуп, арҭ аперсонажкуеи егьырҭ зызбаху

ҳамҳәази аҩымтаҽы ахҭыс дукуа зегьы ирыдҳәалам, маҷ-саҧқуаки, сахьақуаки, цәыртрақуаки рҽы иаабоит.

Аха аҩымта афырхатца хада акыта ҷкун хуҷы Лаган иауп. Уи идҳәаланы ауп ароман аҟны ицо ахҭыскуа зегьы автор ишааирҧшуа, ишаҳирбо, аха уи дыҕуҕуаза ҳхаҽы дынхартә дҟазтцо иабду Бежьан иауп.

Лаган ихаҽсахьа, иара ароман ахата еиҧш, ҳаҧсуа литератураҽы иҽыцзоуп. Ииашоуп, еиуеиҧшым атема иазкны ахуҷкуа рхаҽсахьақуа рацәаны иаҳҧылоит аҧсуа литератураҽы. Аха Лаган ишьашәалоу ахаҽсахьа, насгьы уи ибла итцашәо, дзызхуцуа, икуша-мыкуша иҟоу аҧстазаара изҳацыҧхьаза ишеиликаауа, иоуа ааҙара уҳәа даҽаҙәзоуп. Ари афырхатца имоуп даҽа ҷыдарак. Уи игуалашәара иахылтцыз ароман «Ахаҳә еиҩса» иҩуеит ихата 60 шыкуса аниҳытцуа аамтазы. Уаҟа иаҳирбо рыбжеиҳаразак ахҭыскуа фышыкуса инаркны 13 шыкуса ихытцаанза иибаз, иаҳаз, дызлаҧшыз, дызлааҙаз аҧстазаара ауп. Азныказ азы аҧхьаҩ иҳәар ауеит абри аҟара ахҭыс, ажәлар рдоуҳатә беиара аазырҧшуа афактқуа абеигуалашәарыз ҳәа. Аха аҩымта хуц-хуц уазхуцны уаҧхьар, имҩашьо иубоит Лаган аҧстазаара иааирҧшуа автобиографиатә ҟазшьа амаҙаргьы, акы, наваларта амамкуа ишиашоу, ҩбагьы, хыхь ишазгуаҳтахьоу еиҧш, уи аҟара ихшыҩ атакҙара агуаларшәара шилшо иара иқураҽы иҟоу ахуҷы. Цабыргыуп, уи «адоуҳатә хазынарта» иаднакыло агуалашәара, уи ашә цқьа иаартны антаҧшра, цәыкубарк даҽа цәыкубарк шацло еиҧш, гуалашәарак иаацәырнаго даҽа гуалашәарак аҟатцара зегьы ирынасыҧхом. Уи иалкааy ахуҷкуа Лаган иҩызцәа роуп изынасыҧхоу!

Ароман «Ахаҳә еиҩса» ахы ак'уеит 60 шыкуса иртысхьоу Лаган илирикатә хьатцрала, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҩымта ду аҧхьажәала. Уи атыҧ убриаҟара ирҕуҕуоуп ахуҷреи, агуалашәареи, аҧсадгьыли ажьи-ацәеи шеиларсу еиҧш иузеиҟумтхауа. Лаган хара иаҩсхьоу ихуҷразы иҳәоит: «Реиҳа иҧшқарахыу — уара, реиҳа иҧшҙоу, ицқьакуакуароу, иҳалалу — уара!». Ари ахаҽы иаабоит Лаган заҟа дазгушьуа, игухьааиго ихуҷра бзиаху, уи иацыз аҧстазаара, иқыта гуакьа ахаҽра аҽшаҧсахыз, лассы-лассы гухьаагарала дшатаауа иабацәа ртынхара, уи дтала-

цыҧхьаза иҽыцхаҳараза ишиҧыло ихуҷра, илаҧш ишизаҟумго ихуада «Ахаҳә еиҩса».

Баграт Шьынқуба ифырхатца иҟаитцаз аекскурс хуҷы, иуҳәар ауазар, аҩымта алагала, еиҳа иарманшәалеит уинахыстәи ахҭыскуа рцашьа, изхаану аҧстазаара агутцакны.

Аромапқуа рҽы (иажәабжьызаргьы, иповестзаргьы ауеит) авторцәа иҟартцоит аҩымта аҧхьаҩ аинтерес иоурц, еиҳагьы дазҽлымхахарц асиужет, акомпозиция еилышьны, ахҭыскуа еибархханы ицартә аиҽкаара, «аметод» ҽыцқуа «амаанақуа» азыҧшаара. Уамашәа иубаша (ари ароман аҧсабара злаҟоу ала ус иҟоу «амаанақуа», аабышьа амаҙам) Баграт Шьынқуба абри аушәақу идәықуитцаз ахҭыскуа, ицәыригаз аҧстазаара дарбан аҧсыуазаалакгьы ишицәыхарамгьы, дшалтцызгьы, зынза иҽыцза, насгьы аинтерес ду атцаны иаҳирбоит. Лаган хуҷы ҳгуы каршәны игура ҳгартә, ҳаизыҙырҩыртә, даҳзааигуаны дгылартә бзиа даҳирбоит уи назак иеиҧш. Избан абри аҟара абни ахуҷы бзиа даҳзырбазеи, даҳзааигуазтәызеи, иатцаитцазеи автор уи мазас? Иҟазара ду аума? Ааи, ҳәарада, ари аҩымта аҟалара автор иҟазара ду иабзоуроуп, аха сгуанала, уи амацарагьы акумзар ҟалап. Лаган ҳара аҧхьаҩцәа даҳзааигуазтәуа афакторқуа ируакыуп — убри ахуҷы иҽы ҳарт зегьы иаҳзааигуоу, ҳаҧстазаара иаҟурҷахоу, кыкахшыла ҳзааҙаз, ҳдоуҳатә ҧстазаара еибаркны измаз ҳаҧсуара ауп. Убри иалоу аҧсыҧхара ҳда-ҳшьа итаныҟуаны, ҳгуы еинарсуеит, аҧстазаара агьама ҳнарк'уеит, иахьа ҳцоураны ҳаҟазарц, адгьыл ҳанызарц агуалаҟара ҳнатоит. Аха уи абзиабара уаҟа мацара иаагылом, ҳхьанарҧшуеит ҧхьаҟа, ҳразқы лашазы агуатеира шатахыу, ҳазну аамта гурҕьаху ҳеақуҳаршәарц ҳатцанаҳәоит. Аха арт аҩба рҽгьы изаагылом, иазхартәаауам Лаган ихаҽсахьа иахылтцуа абзиабара, уи иҳанаҳәоит хара иҳаҩсхьоу ҳтоурых абла ҷыц еиҧш ишыхьчалатәу, аҧсуа шәҟуҩ ду Ал. Гогуа ишиҳәаз еиҧш «аамта абжьра-быжьцәа итцган иаҳзаазгаз аепос дукуа, ҳлаку хазынақуа, ҳашәа дуззақуа, Аахытц-Кавказ азыбжак иахьыгзоу ҳбаа ҧеыхақуа». Зегьы иааигуазаны иаҳныруеит, ҳдырҧшқоит, ҳдырҕуҕуоит, ҳдыргутәуеит.

Абри ауп Лаган ҳара зегьы раҧхьаза даҳзааигуазтәыз. Аха абраҟа иҟоуп узвымсуа даҽа фактқгьы. Ла-

ган ҳара ҳашәҟуҩ ду ихуҷратә ашықусқуа рцәа ихаабауеит, даҳзааигуанатәуеит. Уигьы ухаҽы иаамгакуа узавсуам.

Лаган, аҧсуа нхаҩы иҧа, диит ауаатәыҩса риера ҽыц алагамҭазы, уи дакулоуп. Лаган мыцхуы зыбла ҭрыз, аҧстазааираҽы, икуша-мыкуша иҟаз абҕьааҳәа зылаҧш акушәоз, игунызкылоз, ишыҟаз збарц, изныррырц зҭахыз хуҷын. Ус шакуу ароман ахы анак'уа нахысгьы иҽаҽаза имҩашьо иубоит. Аҧхьаҩ абри афырхаҵа еиҳагьы дизҽлымҳазтәуа аҟазшьакуа ируакыуп ҽыц иаз, дызхаану, адунеи силкааура, азҳара дахьаҽу. Аха адунеи икулаз ауаҩы иуаҩхара, иеилкаара, дызкуу адгьыл закуу, дызлоу, дызхылцыз зустцәоу, иабатәиу, иахьынтәааура, иахьцо, рхы ахьхо, изҽу иреиҧшу адырракуа рдырра, ҩнуцкала реилкаара имариоу усҙам. Араҟа ахатә хшыҩ анаҩсгьы узлагылоу, иузааигуоу ауаагьы ирытцарк'уа рацәаҙоуп. Лаган ацәҳәыра дыкуиаан азҳара даҽымызт. Уи иман ан, аб, абду, абиашьцәа, аиҳәашьцәа, аб иаҳәашьцәа, аншьцәа уҳәа реибаркыра дуун, жәлярак ыҟан, цабыргыуп, иара дабиҧазатцәын. Абартқуа зегьы иара иааҙараҽы ароль ду мҩаҧыргеит, ацхыраара ҟартцеит. Аха Лаган иара дызлиааз аамта ҽыц иаваҟуало итышәынтәалан иаҙараҽы зегьы ратцкыс атыҧ ҕуҕуа ааникылоит иабду Бежьан, нас аҧхьарцархәаҩы Мамсыр, ачамгур архәаҩы Цына-лҧа Цычын. Ахуҷы мыцху дизааигуан иабду, уи иакун университетс имаз. Ажәлар ирхыргахьоу, изныскхьоу амҩа Лаган еиликаауеит, ибоит иабду ииҳәо ажәабжьқуеи агуалашәаракуеи рыла.

Ароман хазыртәааз, ироманны иҟазцаз, агутакы нагҙаны иаазырҧшыз адаҟьакуа иреиуоуп абдуи аматеи реизыҟазаашьа иазкыу адаҟьакуа, атыпқуа. Урт аҩымтаҽы зынзагьы имаҷзам. Убри азы Лаган ихаҽсахьа уанахцәажәо, Бежьан даламырхукуа, избаху аҧхьаҩ иамҳәакуа ҧсыхуа амазам, арт ахаҽсахьакуа еизааигуаны, еилатцәаны излаҟацо ала.

Зегьы раҧхьазагьы Бежьан ихаҽсахьала ҳара иаабоит аҧсуа нхаҩы иҧстазаара гултәааны ганрацәала, уи ихуцракуа, игуазыҳәаракуа, дкуалкуало дзышьтоу, иага ауадаҩреи агуаҟреи дрыкушәаргьы, иҧсахуага танатцы, дуаҩны, дызлоу рыҩнутцкагьы дхуартаны дыҟазарц, итахгушьоуп, ихатара лаирҟууам, ихьзиихьымзҕи инаҳаракны икызароуп.

Ари — уи адәахьы, икуша-мыкуша, дызлоу, рҽы дшыҟоу. Егьи, иҩнутцка, ихшара, итаацәара ирытцарк'уа азцаараҽы еиҳагьы дҳаракны, дкуҕаны даабоит. Араҟа уи аҧсуа зқьышыкусала иааигауа акьабз бзиазакуа ныкузго, еитарсны иуҳәозар, драбчараҳны дыҟоуп.

Бежьан дышуаҩкуҕоу, хара инаҧшуа азәы шиакуу ҳанаҳәоит уи имата иааҙашьалагьы. Арт азцааракуа рҽы Бежьан аҧсуа спартанец ззуҳәаша дреиуоуп. Уи имата Лаган диааҙон ииашаны. Ҳарзызыроып атаҳмада иажәакуа: «Сара сматазатцә, сыцәҩаншьап дызбарц стахыуп абас: данеыжәу — дыеҟазаны, данхысуа — ихы камшәауа, дынхозар — дыбзанхаҩны, дцәажәозар — иҽы ахьы тытцуа, хатца дызкумшәо акгьы ыҟам, иакум дакушәаргьы, дшәаргундамкуа, дхатцаны!.. Ари аиҧш ааҙара иатахыуп ҽык аицтацәажәара, анапы еиҧшьра...» Аҧсуа ҧстазаараҽы ас иҟаз Бежьан ихала иакумызт, ас иҟан зегьы, зынза ҳәидак иакумзар.

Лаган игуалашәарала иаатуеит ароман ахаҽсахьакуа зегьы, насгьы дара шеизыҟоу, ишеиларсу, иаагап зҽы ҩеихыхны забхуа Бежьан жәагуацәыхьак иазымҳәацыз Лаган иан агурҩа лнатон, дартынчуамызт лҧа иааҙаразы лабхуа икуиргылоз апроблемакуа, урт амашәыр рхылцыр ҳәа дшәон, аха лабхуа диашан, ахатца ус дааҙатәын дгумшәаны, амашәыр ахылцыргьы, иртцатәын, дазыҟатцатәын ибзианы ахысра, аҟамаҟьара (ажәытәза аҳәаҟьарагьы ддыртцон), аҽырҩра, аҙсара, аҧара уҳәа убас егьыртгьы.

«Ахаҳә еиҩса» аҟны Лаган изҳара иадҳәаланы иаарҧшу аҧстазаара ганрацәала еилоуп, амехак тбааул, ицәырнагоит аҧсуа жәлар ретнографиа, рыбзазара нахьхьиза аахыс еилаҕьахьоу акуаматцамакуа, абеиаракуа зегьы. Ашәҟуҩ урт акы давымсит, иахьынзазалшоз ала дҩаханы иҳаракны изыригеит. Ҳацәымҩашьо иаххәар ҳалшоит иахьа уажәраанзагьы, «Ахаҳә еиҩса» аҟынза аҧсуаа ретнографиатә, ретикатә бзазара абас ихьыршәыгуха еизганы, атоурых иазынхартә аҙәгьы иҳаимтацызт, ахаҳә жәла бзиа еиҧш иуҽаҵҵо иҳаимырбацызт ҳәа.

Ҳара иаабоит Бежьан имата заҟа ҟазарыла, бзиабарала иирцо, илаиааҙо, аҧсуара иатцанак'уа, иидырруа зегьы. Иаххәап аеыкутәара, абнахь игара. Арт

зегьы ароман аҽы иреиҧьыу лирикатә, поетикатә епизодқуоуп. Абду амата иирцоит, иеилиркаауеит дызну аҧсабара аҧшʒара, абеиара аҧстазаара ҧсыс ишахоу. Заҟа рытцарк'уазеи абарт ажәақуагьы: «О, Лаган, заҟа ибеиоу удыруандаз Ҧанаѳ! Уи аҧра итшааит цѳа змам аʒыхь зѳыдақуа, аччаҳәа адгьыл итхураа-ны иѳеиуеит, рнапы иқутцаны ауаѳыгәыѳса изааргоит агубзиара. Ҧанаѳ иалҟьоит ахаан табара зқум, иааиижьтеи амшын ахь иццак'уа, арѳаш-ʒиасқуа. Мраташәарахь ҳналагап: Ҭоумышь, Дҧамшь, Қьетуанрѳа, Қумарча, Дәаб, Зикуа, Улыс... О, урт заҟа баракьатра ҳҧыргало удыруандаз, Лаган! Ибзарыбзаруа Ҧанаѳ талаҳан измоу ашәаҧыцьаҧ акузар, иахьеиуахеи арт аʒыхьқуа рчаҧшьоит ҟарултцас, рыбла казказқуа ак ныхшәалар ҳәа ишәоит...»

Ас иҟушу ажәақуа изызҳауаз Лаган изы ихымҧадатәыз, иибоз, иаҳауаз инткааны иеилзыркаауаз, насгьы дызқуу адгьыл абзиабара аҧашәқуа изырк'уаз иреиуан. Аха абду инагʒаны имата иааʒараҽы, иҧсадгьыл абзиабара иркраҽы аҧсабара аҧшʒареи абеиареи (уигъы акырʒа шатцанак'уазгьы) мацара шазымхоз, ишазхамыртәаауаз идыруан. Ус иааʒараҽы иатахыҧ атрибунақуа зегьы-зегьы раҧхьаʒа аҧсуа иѳнутцкатәи абеиара, идоуҳатә ҧсымчхара адаракуац ахьынтәаауа, хытцхыртас иамоу. Бежьан дазҽлымханы Лаган изеитеиҳәон, абзиабара иирк'уан аҧсуа жәлар рҳәамтақуа ирытцаз аҟушра ду, ахаара, жәлар рфырхатцаратә ашәақуа, рлаку ссирқуа, ртоурых, рхылтцшьтрахь ирымоу аинтерес, ажәакала, ажәлар рыҧсымчхара аҧшʒара. Арт жәлар рдоуҳатә беиаракуа зегьы реиқурхара, насгьы игыло абиҧара рда-ршьа италаны ирнырыртә, игуныркылартә бзиа ирбартә аҟатцара, ус аиҽкаара, хымҧада, зегьытцәкьа рымч акухом. Уи азы иатахыуп ажәлар рфольклор, ишырҳәо еиҧш, аʒы нкылымкуо адырра. Убас иҟаз дреиуан Бежьан. Убри азакун уи иматагьы ибаду иажәабжьқуа иан лкыкахш еиҧш дшааʒоз, ишилалоз.

Аѳымтаҽы Лаган идҳәаланы Бежьан ицхыраарала ҳара иаабоит аҧсуа жәлар ржәытә ашәақуа, рмифтә жәабжьқуа заҟа иахʒызааны ирыхьчоз, бзиа ирбоз.

Ажәлар рҳәамтақуа рахьтә, раҧхьаʒа ан лкыкахш еиҧш Лаган иҟырҟы зырхухуз иреиуоуп Абрыскьыл изкыу ажәабжьқуа. Урт иаҳаит зегь раҧхьаʒа

иабду иахьтә. Аха «арт аҳәамтақуа, аҧашә рацәа змоу атцла ҷарҷар иаѳызан, дыҧҳәыс дхатца, ахучқуатәкьа инадыркны, алаку фырхатца иажәабжьк згуаламшәоз иҧшаара уадаѳын. Аха, шьарда зымчу анцәа ду иҽагылара згуаҧьуаз Абрыскьыл иажәабжь, ус аламала иалацәажәомызт, ирымҳәар анамухгьы, сабду иеиҧш, таҳмадцәа нагақуак иааҷәырыргон, амала ианырҳәозгьы, иареи дареи иац иааиҧыртцызшәа, аҧсы ахатцаны ицәажәон...» — игуалаиршәоит Лаган.

Адунеитәи амифтә ѳымта дуқуа ирывагыло, ижәытәзоу Абрыскьыл изкыу аҳәамтақуа аҧызтцаз ажәлар доуҳала идууп, ибеиоуп, насгьы иаанарпҧшуеит дара уи аҧызтцаз ажәлар ахақуитреи ахьыҧшымреи, аҧсадгьыл абзиабареи заҟа нахьхьиʒа аахыс ирылатцәаны ишыҟоу. Ахатә цьынць аҧсуа изыҳәан зегьы реиҳа иҧшьаз, иҧшьоу ак акуны иаабоит. Ас инартцауланы имхуцуазтгьы, адгьыл рыкузаара афилософиа хкы рацәала еиҽарҧамызтгьы, жәаҳәарада, аҧсуа жәлар Абрыскьыл изкыу реиҧш иҟоу аҳәамтақуеи Нартаа ирызкыу ажәабжьқуеи рзаҧҵомызт, иаҳҳәап, иаҧыртцаʒаргьы, шәкуда, быҧьшәыда иахьа ҳара ҳкынʒа ирзаагомызт. Уамашәа иубаша, Абрыскьыл аҧсуа иҧстазаараҽы иатцанак'уаз, изыҧсаз, дуʒʒак ишатәыз, дышхучʒаз Лаган ихы-ихшыѳ азцеит, игункылараҽы инхеит. Араҟа Лаган ицхраит Абрыскьыл идҳәалоу атыҧқуагьы, иаагап «Ахаҳә еиѳса ахуы», аҿуац тызго. Арт аѳ-хьʒыкгьы ишьақудырҧуҧуоит ари адгьыл аҽы Абрыскьыл иҟазаара, имч иахылтцуа ашәахуақуа ахақуитреи ахьыҧшымреи ирсимволны ишыҟоу. Урт атыҧқуа ароман аҽы, сара сгуанала, ҳажәлар жәытәзаахыс рыҧсымчхара ду аазырпҧшуа аҟаза ду иҟаитцаз документқуаны избоит. Зегьы ҳарҟуатцып, ахаҳә шеиѳисаз атәы зҳәо алегенда аѳымта иаалхны ахала ҳахуаҧшуазаргьы ҧсра зқум мифтә жәабжьны ахааназгьы иаанхоит.

Аҧсны шхучугьы, ахьʒ-аҧша хара ишнеихьоугьы, иаҳҳәап, иззымдыруа аʒәы абри аѳымта ихатәы быззшәала даҧхьар. (ҳахшыѳцак нҳартцәаантца ҳаҧыѳлан заа иаҳҳәар ҳалшоит Баграт Шьынқуба ари иѳымтагьы «Ацынтцәарах» еиҧш амѳа харақуа рацәаны ишазыҧшу...), иҽаҽаʒа ибоит хыҧхьаʒарала имачу, аха доуҳала иҧуҧуоу жәларак.

Ауаѳы иҧстазаара ыҟанатцы зда дхуартам, аҳауа

еиԥш имазарц ихутоуп ацәанырра ду — Аԥсадгьыл абзиабара. Уи еиҳау даҽеакы ауаҩы ҟоураны иҟазам. Убри иԥшьоу ацәанырра ду Лаган даднаԥхьалеит итәыла хуҷы атоурых ду, ажәытә, аҽатә ажәлар рхәамта, исахьаркыу ажәа абзиабарахь. Урт рҩызцәа аҟазшьакуа ахуҷы илаазамкуа дцоураны, дхуартаны дзыҟалом дызхылцыз иани иаби рзгьы, иуаажәлар рзгьы.

Абри абас шакуз имҩашьо идыруан Бежьан. Аԥсуа ԥстазаара ацабыргхата аганкуа зегьрыла ибзиазаны издыруа Баграт Шьынкуба Бежьани Лагани рхаҽсахьала иаҳирбоит аԥсуаа рҽы аазара ҟазшьас, цакыс хыкукыс иамаз, насгьы иҳаракыз такԥхыкурала иахуаԥшуаз ауаҩы — уатәы аԥсадгьыл итәатәы шьаҟаны иатагылаша илахьынта азбара. Абарт азцааракуа рҽы урт заҟа аԥстазаара аԥышәеи аҟуԥара ԥуԥуеи аадырԥшууаз. Цабыргыуп, Лаган Октиабр иаанагаз аԥстазаара ҽыц далиааит, уи иакунаго уаҩны аазара иоуеит ашколи, аҩнатеи, ауаажәларреи рҽы. Убри аҟнытә уанзатәи игылаз абиԥара, аамта хьамта лахьынтахус измаз, уи иаҩнахыз, иара еиԥш абзиаху насыԥс ирымамызт. Аха убрахьынтәи атрадиция иаауаз ашьтамта убоит Лаган иаазараҽы. Уи куадамызт, иҧуҧуан. Бежьан еилиҟаait азакуан ҽыц ажәлар ирзаанагаз иатцанак'уаз, насгьы убри аамта иакунаго ауаҩы иаазара шахутаз, ишхымԥадатәыз. Аха Бежьан иеиԥш иҟуҵыз имдырырц залшомызт ажәытә ԥстазаара зкьышыкусала ажәлар ирнатаз аԥышәа аҟуԥара асовет уаҩы иаазараҽы цатцу дуны ишыҟоу. Зегьы ҳарҟуатцып, иаагап ҽырԥштәык. Аамта ҽыц аҟара изыкунагода ауаҩы маха-шьахала дыҧуҧуаны, моралла дыцкьаны, даамысташәаны, ианатахха ауадаҩра аҽаԥхьа деицамхауа. Абарт ԥҟарак еиԥш ишьтырымхзои аазараҽы Бежьан ипринципкуа.

Аҩымта авторгьы абарт ахшыҩцакқуа идаракуацны, ԥсихологиала ирцабыргны, логикала еиҽамгыло агура угартә, насгьы иахьатәи ахьыбҽар раазараҽы ҳаҽыԥшыртә, ҳхы иаҳархуартә иҟаицоит.

Бежьан иԥҟарала, ахуҷы дабиԥазатцәызаргьы дыркьынцыцны акумкуа, дцьаха-цьафаны, иани иаби, иеиҳабацәа ирҳәо иара изын изакуанны даазатәуп. Усҟан ауп ахуҷы зегьы рыла дцоураны данықало.

Лаган ихучра, ишколтә ԥстазаара, дызнысыз амҩа

асовет аамта иалиааз, иара икулацәа зегьы ирбиографиоуп уҳәартә иҟоуп.

Хыхь ишҳәо еиԥш, ароман аҽы ицо ахтыскуа зегьы шамахак акумзар Лаган иеитахәарала иаабоит. Аха уи акуша-мыкуша ицәыргоуп еиԥшым, ихаз-хазу алахьынтақуа змоу ахаҽсахьакуа, афырхацәа ргалереиа. Шьоукы аԥстазааратҽы инартбааны, рымехак ыҟан ицәыргоуп, даҽа шьоукых уи аҟара акумкуа, иаарԥшуп ррольқуа рмацны епизодқуак, хтыскуак сахьақуак рыла. Аха иазгуоуташа урт зегьы еилаланы ибзиазаны иаадырԥшуеит автор игутакы, афырхацәа рыԥстазаара. Араҟа иҟоуп анхацәа, артҩцәа, ажәабжьҳәаҩцәа, Лаган итаацәа, иаб, иан, иаб иашьцәа...

Лаган иԥстазаара ишхадароу еиԥш, аҩымтаҽы зегь реиҳа аинтерес атцоуп, аромантикатә цәа ахоуп, атуамчхара ду амоуп, избанзар, ииашоу, игурагоу амҩа иануп. Губылра дула урыҧхьоит, ари афырхатца ихиго аԥстазаара, изҳараҽы дызнысуа амҩа, избанзар, уи ҟуҧарыла итәуп. (Цабыргыуп, ахучқуа зегьы ишырцәаҩоу еиԥш, уи зны-зынла иааицәыласуан ҳәатәхамтцарақуаки цәиккрақуаки. Иаагап, ахьаҟушәара данцом ажьираҽ ауардын абарбал аныбҧеитцои.) Абду Бежьан ибзоураны уи игуникылт аҟазшьа бзиакуа рзхьаԥшра, жәлар рҳәамтақуа рыбзиабара.

Лаган ихаҽсахьа иадҳәаланы ароман аҽы иаабоит Асовет мчра анышьақугылаз раԥхьатәи ашықусқуа раан Аԥснытәи ақыта школқуа ртагылазаашьа, артҩцәа ентузиазм дула рыжәлар рыхшара ртцара ишашьтаз, дара атцаҩцәагьы еилыркааua ишалагаз, ишазҽлымҳахаз, анацәагьы абацәагьы, азнык азы абри аус аҽы илак-ҩак'уаз ҟалазаргьы, рхы-ргуаҽы ишнеиз, ишылашаз атцара иахылтуа ашәахуақуа. Уи адагьы ԥхьаҟа ацара шзыҟамлоз агура ргеит.

Лаган хучы ибиографиаҽы ихтыс дуны иҟалоит атетрад ианитцоз анапҩырақуа, артҩаҩы Тарас Сабыдаиԥа ианиба нахыс. Уи атетрад ианитцон иабду, иан, Цына-лԥа Цычын, Мамсыр рҟнытә иаҳауаз аҳәамтақуа. Лаган ашкол аҽы артҩцәа дахьдырехуо игуы тнагоит, даргурҧап ҳәа иангьы илеиҳәоит, аха дшакугуҧ'уаз иҟамлеит. Уимоу, дызҽыз аус цасхум, иԥырхагоуп ҳәа илыԥхьазеит.

Ҳарзызырҩып Лаган иан лажәақуа: «Исаҳауа за-

кузеи, хса блаатых? Саншьа Мамсыр иацы ауп анышә данарта, имшԥынԥажәагьы ҟарымтцац, иашәакуа егьи ҳәа излаугуаҧьызеи уара ахучҙа аҧсы избаху аҳәара? Уабду иныҳәаракуа, дида, анцәа уатеимтцароуп, уара асаби уаҟутц, абыргцәа игуаҧьны ирҿадыршәом, урт анцәа иахь ацәашьы зкыу ида азәгьы рҳәара дақуитзам!.. Дида, исаҳауазеи, срыцҳара зықушәаз, ари уабжьызгада, амалагьы амашәыр зышьтаҧало изышьтоу, ари деиқухома шьта?» Ан гураз ари азы губҧан лызитомызт, избанзар, лара ишеилылкаауаз, аханатә дшашьцылаз, ишылдыруаз ала дазнеиуан, илыдылкылон, еиҳаракгьы амашәырқуа зчычаз лҧазатцә иҧырхагахар ҳәа дшәон. Егьирахь, лычкун хучы зшьапы икыз аус ду иатцанак'уаз, изыҧсаз, ҧхьаҟатәи уи иҧстазаараҿы ихытцхырта дуны ишыҟалоз иалылдыраагушьоз!..

Ҳәарада, ари Лаган игуеитеит, илаҧырзқуагьы ааргеит аҿырҳәа, наҟ-ааҟ еиҿасуаз ахуцракуа издыртцысит: «закузеи, мшәан, артцаԥцәа исыддырехуалаз, сан зынзак илыдлымкылт, уимоу, лыҧштәы лыҧсахт, цәгьарак ҟастцазшәа. Сара стәы иахьабалак имкьыкьхоит, избан? Сани саби шсыхзызо здыруеит, ана акалачкур итцакыу акучышь иааурышьтыр изыр ҳәа ишәоит. Уаҳа цьаргьы снармышьткуа сраазарц аума ргуы итоу? Цыҧх ашкол исыцалгаз сԥызцәа, ирыбаргуузеи, акалакьқуа рахь ицан, атцара ртцоит, сынтәа исыцалгогьы убас рымԥакуа ирыкулозар акухап, сара... сара... сеитаанхах'уеит ара... Сыртцаԥцәа сыцхраарц ргуы итоуп, арахь сзыхшаз акгьы иалацәажәазом, ҿырдагуа ҟатцаны иҧшуп. «Цышәк иитцаз иара изхоуп» аныреытцкьалогьы ыкоуп. Избан, сԥызцәа ратцкыс сызлеицәоузеи сара? — сышнеиуаз агуашә снадгылт... Сынтытцит. «Ахаҳә еиԥса» ахуадахьы схы сырхеит, уа сыԥхалар, здыруада гуаҟрак ансымоугьы, снаҧшы-ааҧшуа азқуа снықулар, иаасызтынчрахоит».

Итцабыргытцәкьаны, Лаган Ахаҳә еиԥса ахуада данхала изшеит икьаҟьаза иаатит иаҧхьаҟа дызлагараны иказ ихата икулоу адунеи ҿыц!

Ароман «Ахаҳә еиԥса» хзыркушо атцыхутәантәи ацәаҳәақуагьы иҳарҳәо рацәазоуп, уи аидеиатә цакы арбубуараҿы, Лаган ҧхьаҟатәи иразкы мԥа иадҳәаланы уахуаҧшуазаргьы афырхатца хада изын еиҧш Аҧсны зегьы азын асимволра аманы иаабоит. «Исыхь-

цәкьаз еилкаашьа сзамто, снапԥыра хучы сгудырбубуала, ахуада азқуаҿы, еиԥсан ишьтаз ахаҳә ҿытқуа срыбжьагылан, нахьхьинза цьара, ачандар кахухуакуа ираԥганы, инатцәи-аатцәиуа агаҟа амԥаду сылаҧш адхалон».

Ари, ҳәарада, Лаган ҧхьаҟатәи имԥа лаша акун, инцәыркьа-аацәырасуа акумкуа, дхымкьо ибеит аҧстазаара ҿыц, алашарахь игаз амԥа ду. Уи амԥа Ахаҳә еиԥса ахуада акнытә инбоз Аҧсны асоциалисттә ситакра дукуа ҟазцараны иказ мԥа лашан. Уака иалганы итбухаа иган Лаган ихатә ҧстазааратә мԥагьы. Ҳәарада, уи усҟан иаҧхьаҟа дзыниашаз ауадаԥракуеи анасыҧ лашакуеи еилыкка ргуатара шицәыуадаԥызгьы, ибеит имԥашьо ԥнутцкала доуҳатә мыч дуззак дшышьтнахыз, насгьы иаҧхьа инатцәи-аатцәиуа агаҟа игаз амԥа анылара шихутаз.

Ароман аҿы икалап зегь реиха хра злоу азцаарақуа ируакзар Лаган хучы поетк иаҳасабала ицәыртцра. Ари афакт иаразнак икамлеит, хучы-хучла аҿышьакунарбубуон, уи дызлагылаз, икуша-мыкуша иказ аҧстазаара аҿалахало. Аҧхьаԥ гураз имбарц залшом ҧсабарала икушу, агуеилгара бзиа змоу Лаган икура иаатәоумшьартә акынза идунеихуаҧшра аҿшартбааз, чыдала ихшыԥ дыртцарит, ахуцра ссирқуа изцәырыргеит аҧсуа жәлар зкьышыкусала рдоуҳатә ҧстазаара иарҿиаз рҿаҧыцтә ҳәамтакуа, лымкаала Абрыскьыли Нартаа дукуа ирызкыз ажәабжьқуеи. Уи урт аҳәамта ссирқуа иахьеи-уахеи иаҳауан, абиҧарала ишьткааны имырзкуа иаазгоз, насгьы ҟазарала еитазҳәоз Мамсыри, Чыналҧа Чычыни уҳәа иреиҧшыз ауаа рҟнытә. Лаган ан лкыкахш еиҧш икарҟы дырхухууан иаҳауаз аҳәамтақуа, идырҿыхон ахучы ҧсабарала ициз абаԥхатәра. Абартқуа зегьы, ишааиуаз, Лаган хучы аԥыга калам ишьтдырхит, аԥра игуы аҳәо дкартцеит. Уи аргамаду ибеит дҳаразк'уаз цәанырра бубуак шизцәыртцыз, азныказы иара дахьынзакугуб'уаз акынза аԥны иддмырехуалазаргьы, уаԥы наҙак иеиҧш агура игеит ишьтихыз акалам игуы ахзыршәашаз, иаҿагылашаз мчык шзыкамлоз.

Ааи, уи цьашьатәзам, Нартаа дукуеи Абрыскьыли абасҟак аҳра ахьыруа, адоуҳатә ҧсымчхара ду ахьрымоу адгьыл аҿы дымирц, изымҳарц залшомызт аамта ҿыц иатахыз апоет иашацәкьа. Ус иагьыкалеит... Араҟа

аурыс поезиа абжьыхаагьы акырза инырит Лаган, иртаҩ гутбаа Вера Николаи-иԥха илыбзоураны.

Ароман аҟны ҷыдала улаԥш зыдхало, згубылрагьы улахәатцаны уак'уа афырхацәа дреиуоуп Лаган иабду Бежьан. Ииашоуп, аранзагьы Лаган сахьихцәажәоз сазаатгылеит епизодқуак рыла Бежьан ихаҽсахьагьы. Аха ари афырхатца иҩнутцкатәи дунеи, ихуцшьа, иԥсихологиа, иԥстазааратә ԥышәа дзыргуатеиуа, адгьыл иқузаараҽы уаҩытәыҩсак иаҳасаб ала деибаркны дызмоу, дызустоу инагзатцәкьаны аилкааразы еита игьежьтәуп иара ишҟа. Убасҟан ауп Бежьан данаапшуа дхатәааны. Агха сыхьуам ҳәа сгуы иаанагоит Бежьан ишьашәалоу ахаҽсахьақуа аԥсуа литературa иахьа уажәрааназа иаздыруамызт ҳәа сҳәар. Ҳәарада, аԥсуаа ԥсабаратә дипломатцәоуп ҳәа ақыртуа шәкуҩҩ ду Лео Қиачели иззиҳәаз абыргцәа рҩызцәа ҳлитератураҽы иуԥылоит, ирацәамзаргьы, аха еитасҳәоит Бежьан ари зынза дхазуп, ҳзышьцылоу алитературатә фырхацәа дреиԥшым, дрыжәлантәым.

Ҳазтцаап, избан Бежьан дызлареиԥшымзеи егьырт иара иҟынза ҳлитература «иаланхоз» аԥсуа быргцәа? Ҭеитыԥшла аума, ҟазшьала аума, гуатала аума, насгьы ирзеиԥшу арбану?

Бежьан аԥсуа быргцәа афырхацәа уаанзатәиқуа дызлареиԥшу иреиуоуп — зегь раԥхьазагьы аԥсадгьыл абзиабара, уатцәтәи уи аразҟы азыҳәан агуатеира, ахьаагара, ирытцагылоу рыхшара рҽы абацәа рыԥсадгьыл ашҟа ирымоу абзиабара ашьақухара, ашьақурбубуара, естафетак аҳасабала дыркра, насгьы абри абас шакухо гурагара дула рыҟазаара... Ари — арт афырхацәа дызлареиԥшу аганахьала. Дызлареиԥшым аганахьала хахуаԥшуазар — ирацәоуп, иара убри ауп Бежьан иҽыцу литературатә фырхатцангьы дҟазтцаз. Иарбанқуо дара урт? — уазтцаашт аԥхьаҩ гураз. Аа, атакгьы: уи еиҳарак «дызлаҽыцхаз» даҳзааигуазтәыз ачыдарақуа ируакыуп иаххаштхьаз (мамзаргьы зыбжеиҳарак ххаштхьаз), зхаштра ҳаҽыз ҳдоуҳатә ԥстазаара иарҽиаз, зқьышықусала ххы иаҳархуоз ақьабз бзиазақуа ҩаԥхьа рыԥсы ахьтеитцаз, иахьаҳгуалаиршәаз. Уи аҩымтаҽы иара данцәыртц инаркны, иахрат мҩа дныкулаанза ииҳәоз, иԥуаз, ихымҩаԥгашьа, иара убас иара изкны Лаган игуалашәарақуеи егьырти уҳәару зегьы рҽы дҳацәажәоит, дҳабжьоит имата хучы иеиԥш ҳарт аԥсуа

иаамысташәара, иетика иреиҳау аҩазараҽы инаганы.

Бежьан, итцабыргытцәкьаны, итахыуп имата хучы ихатцареи агумшәареи илаиаазарц шитахыу еиԥш аҟазшьа бзиазақуа (Адунеи ршаз аахыс аԥсуара иацны иаауа) илаиаазарц, иаагап, аҳатыр еиқутцара аиҳаби аитцби рыбжьара, аихатцгылара, акранырфотцәкьа еиҳабы-еитцбыла аибарԥшра, убраҟагьы досу итыԥ дымҩашьо идыруа, акрыфарагьы аамысташәала, шәага-загала (анапызәзәаратцәкьагьы рдыруан иԥшзаны, игунаалаиы), имтартцо ихуы зегьы агуҳәцәа реиԥш «аҟуркьҳәа» иқурбзақьааны ифомызт, насгьы чан шьтахьы аитцбацәа ииашахутцәаза ҳамтак агылара, иуфаз алагзара, ушьапы аимырҽаҽара ҟалашьа амазма! Иҧуҧуан, зқьышықусала аԥсуа ԥстазаара иԥнашәахьан валашьагьы амамызт Бежьан иԥҟаракуа. Уи амаҟа зымҧамыз ауаҩы дибар иуамызт. Амаҟа зымҧам ахатцеи ауадыхуазкуршам ауалыри еидикылон. Амаҟа ауаҩы ианимҧам имгуацәа тасҳаԥза иҟалоит, иԥашь кылсуеит, еиҽартәышьа бжьнах'уеит ҳәа иԥхьазон Бежьан.

Абарт иреиԥшу аетикатә хымҩаԥгашьақуа рыху ҳаракыуп, изыԥсоу рацәоуп дарбан милатзаалак изгьы. Урт иахьатәи ҳсоциалисттә уааҽларраҽы еиҳагьы ианаалоит, иаднакылоит, иарԥшзоит. Ҳазхуцуа ҳҽааххар, заҟа ҳарҳәоузеи, заҟа аламыси аҳатыри, аԥшзареи, ахымҩаԥгареи рахь укылызго амҩахуастақуа рхы цәырыргоузеи, нас зегьы раԥхьазагьы иунарбоит Бежьан дызхатарнакыу ажәлар рдоуҳатә беиара ду. Арт зегьы хытцхыртас ирымоу Бежьан идырра, иеилкаара аԥсуара адунеи ҳаракзоуп, аԥашәқуа цаулоуп харантәи иаауеит. Бежьан арелигиа аганахь алагьы ҳихуаԥшуазаргьы иман ихатә ҷыдара — аԥсуара иатәыз. Уи жәытә қьырсианын, баша-машак ҟудрԥаҩык, мацарԥаҩык, ԥшҩык рыгура игомызт, мацара агура игон'анцәа ихатцара. Ус шакуу ҳара еиҳарак иаабоит Лаган ауардын данатцаха, абаҩхьаа изцәыртцуа ианалага, уи иан аҟудрԥцәеи аԥшцәеи данрышьтала нахыс. Урт Бежьан рыгура игомызт, амцҳәацәа ҳәа дрышьтан. Аха адин атызшәа анаххәа иазгуататәуп аҩакгьы. Атаҳмада Бежьан ифилософиа бубуан, ауаҩы аԥстазааратәы акы агура игозар, дақугуб'уазар, еиҳа еиҧьуп ԥхьаҟазы ҳәа иԥхьазон, ус дахуаԥшуан.

Арелигиа азтцаара аԥсуаа рыҩнытцка зеилкаара мариам акоуп. Иаахтны иуҳәозар, уи иахьынзахутоу

маҟьанагьы иҭцаам, насгьы умашәа иубаша, зегьы ҳарҟуаҵып, уи иаҵанакʻуа, ихадароу азҵаарақӯаҵәҟьа ҳҵарауаа шьоукы-шьоукы иныкӯр@ршәа рнаукатә усумҭақуа рҽы ирҳасабуеит, аха, аҧсҭазаара излаҳнарбо ала, уи иахылҵуа аҵабыргхаҭа ус иҟам, зынза аҽа куҧшыларак аманы иаадҧшуеит.

Ишдыру еиҧш, аҧсуаа ижәытәзатәиу къырсианцәоуп, IV ашәышыкуса инаркны арака акьырсианра ашьапы акхьан[7] — Аҧсны иреиҧьу ашьам дгьылкуа руак Лзаа. Баша имҳәеит аҭауад Шабаҭгьы: «Са сжәытә къырсианып, аинрал, ухаҵкы» ҳәа.

Аҧсны хыӡшә шыкуса аҳра зуаз аҭыркуцәа рдингьы ашьҭа-мҭа аанхеит ҳажәлар рыҧсҭазааражәы, ирҭахыирҭахым азәыр@ы уи аҧсылманра динс ироуит. Иазгуаҭатәуп арҭ а@-динк ҟалаанзагьы аҧсуаа ишрымаз анцәахуқуа рацәаны. Уи, хыхь зызбаху сҳәаз адинхаҵарақуа ратцкыс акырза ақура амоуп, еиҳабуп, иахьанза иаазеит. Даҳгуалаҳаршәап Бежьан ҽырҧштәык аҳасабала. Уи «ауахуама шәаламкьысын, ишәмырбган» ҳәа шиҳәогьы, акьырсианра дшатәугьы имоуп ихатәы, зыматц иуа анцәахуқуа рацәаны. Изхысҳәааува, абарҭ адинқуеи анцәахуқуеи ркатегориақуа зегьы Баграт Шьынқуба ироман аҽы рхы еиламхуо, дасу, аҧсҭазааражы излаҟоу ала иаарҧшуп.

Сгуанада, ароман «Ахаҳә еи@са» аҟынза абарҭ адинтә категориақуа аҭак ииашаны ирытамызт, уимоу, армаҕьырма ирыхцәажәон. Баграт Шьынқуба аҧсуаа ррелигиа атәы даналацәажәо, ианааирҧшуа, иаҳирбоит уи ҧьара-ҧьара урҭ ирымоу алак@акра, инагзаны динк агурамгара. Избан акузар, Аҧсны қытак аҽы аҧьаама гылазар, уи рацәак иацәыхарамкуа иҟоу ақытаҽы ауахуама ҳҧылоит. Ус анакуха, ҳажәлар ры@нутҵка иҟан акьырсианцәагьы аҧсылманцәагьы. Цабыргыуп, урҭ дасу и@нутҵкала, ҧсихологиала заҟа еизааигуаны ирыдыркылоз, ирныруаз атәы аҳәара уада@уп. Аҭоурыхтә фактқуа агура ҳдыргоит аҧсуаа аханатәгьы иарбан религиазаалакгьы рацәак рыешақурымшьуаз. Ус шакуу ароман «Ахаҳә еи@саҽы» иаарҧшу ахаҽсахьақуа ишаҳдырбогьы, шәааи ҳхаҽы иаагап зегь еицаадыруа, ҳала иабо фактк... Иахьагьы игылоуп, аус ауеит Лыхнытәи ауахуама, аха уахь даара шамахазак акумзар, анцәа

[7] «Ахра ашәа» афырхаца.

иашьапкразы, имҵахырхуаразы аҧсыуа днеиӡом, инеиуа, уи аныхабааш ашә ылзырхаауа егьырҭ амилатқуа рхатарнакцәа роуп. Абри аганахь аҧсуаа угозар ҧсабарала иматериалистцәоуп ҳәа рзуҳәартә иҟоуп. Аха убас шакуугьы, аҧсуаа аханатәгьы арелигиа атәамбара рцәа@амызт, ирыламызт, изныз аамта ишақунагоз, ишашьашәалаз арелигиа амаҵ руан, имырхьаацәакуа, иа@мцацәакуа...

Еитасҳәоит, абри абас шакуу раҧхьаза акуны аҧсуа сахьаркыратә литератураҿ еилыхха ҳара иаабоит Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еи@са» аҟны.

Аҧсуаа ижәытәзатәиу қьырсианцәоуп, аха уи рыдыркылаанзагьы ирыман иалкаау анцәахуқуа рымҵаныхәара, иаагап араху рынцәахуы, аеа@ра анцәахуы, амра, амза, азы амца рынцәахуқуа уҳәа убас итцегьы.

Абарҭ ҳаҧсҭазаара иарҿиаз аҟуҵәақуагьы ароман аҽы инартцауланы иаарҧшуп, еиҳарак Бежьан ихаҽсахьа иадҳәаланы. Уи аритуал аным@аҧигоз, данрымҵахырхуоз ииҳәоз ажәақуа зқьышықусала ақура змоу, жәлар ирҭынхаз поезиатә баҟа иашақуоуп. Иаагап ҽырҧштәқуак:

Уа, Аитар, абжь-Аитар, улҧха-угуаҧха!
Уа, Аитар, абжь-Аитар, ҳараху урхылаҧш!
Ҧыдак ыҟамкуа, гыдык рыламкуа,
Рхужә икаҧсаз ада ҧхасҵа рықумкуа,
Рцәа цы@-цы@за, жьыла ихьысҳамкуа,
Зак ашәаҟьа хчыло ахш ирымҵуа,
Агыг-шәыг хара-хара ирҧыртцуа,
Иахьгуартцуа аматцә-аза рзылаҟууа...

Арҭ ацәаҳәақуа араху рынцәахуы изкыуп. Убас заҟа ыҟоузеи! Арҭ ирышьашәалоу аҳәамҭақуа рацәазаны хузмазам акы акуны иагулоуп ироман аҽы. Баграт Шьынқуба и@ымҭа «Ахаҳә еи@саҽы» ашәыга рацәа зықутато афактқуеи ахҭысқуеи рыла иаарҧшым аҧсҭазаара ҽыц. Аха уаҟа мыцхуы мҳәакуа контекстла иаабоит Асовет мчра иаанагаз аҧсҭазаара ҽыц. Аҧсҭазаара ҽыц амчра шагахьоу ҳзырбо фактқуоуп, сахьақуоуп Бежьан дызлахуз адгьылшара, Бежьан иқулаз абрагьцәа ркра. «Ахаҳә еи@са» ахуада иқугылоу атәаатцла ашәшьыраҽы арашәацәа реизара, рашәаҳәара, реисара...

Бежьан акыр збахьоу, акыр зхызгахьоу, згу еица-

мкʻуа, Аҧсадгьыли ахатә хуштаареи рышьхуа ахьеивҭо здыруа, ҳатыр ду ззакуу, еибаркырак еиҧш иахуаҧшуа уаҩуп. Уи ауааҩәларраҿы иҟалаз аитакра дукуа ииашаны еиликааит, ахы ахьхаз ибеит, дагьадгылеит. Бежьан иҟазшьа ҷыданы, зыҧсы злаз аҧсуа нхаҵәа зегьы реиҧш, автор даҳирбоит анхара-анҵыра иҧсы азыцәгьан. Уи ажәытәгьы девизс иман ауаҩы данынхаҩха дынхаҩызароуп, акы даҵәымшәо, иифо, иижәуа, ираху, ишәаху ыҟаны дынхозарц. Цабыргыуп, аурыс ҳәынҵқар ихаан ас еиҧш анхаҩы ҵыс кутаҧь игымкуа дзыҟаломызт. Бежьан иҧстазааратә философиа иаҳнарбон ауаҩы инапы злакыу аус аҿы иааилшо зегьы рыла дҵоураны инаигӡозарц. Ари ахшыҩцак еиҳагьы алшара аиоуит, амҩа азаагит Асовет мчра анышьакугыла нахыс. Убри азоуп Бежьан аҧстазаара ҿыц дзадгылаз.

Бежьан дхазыртәаауа, хара инаҧшуаз, ажәлар рхьаа, ргурҧьара рыцеиҩызшоз аӡәы шиакуз ҳнарбоит уи иҧҳа лчара аҿҳәара иҧҵәаз ахьахиигазгьы.

Аҩымтаҿы ари аҭыҧ ахуҭа бзиаӡакуа ируакыуп. Уи иҳанаҳәо рацәоуп. Бежьан ихаҿала автор ҟазарала, уаҩытәыҩсатә ҧхарала, гуалсра дула иааирҧшуеит, асовет тәыла икунхо ажәларқуа зегьы реиҧш, аҧсуааҩьы ргуы ишалсыз Ленин ду иҧсра. Ари ауаатәыҩса зегьы рзы лахьеиқутаран, гурҩа дуун. Ленин данықәаз, данырцьабоз амшқуа раан аҧсуа нхаҩы ихуҭаны иҧхьаӡеит ачара ахгара. Избан акузар, уи асовет жәлар ргурҩа иара ихатәык еиҧш идикылеит, ихы изаҭәашьомызт, иага ачара иҿазыхианы дыҟазаргьы аҟаҵара. Ари ихытҳәааy литературатә фактым. Аҧстазаара аҵабырг иахылҵыз акоуп. Убри азоуп аҧхьаҩгьы ҕуҕуала изинырыз, изидикылаз. Усҟан аҧсуа жәлар еилыркааз, ргуы аҵанӡа иалсыз уи ауаҩ ду иҧсра, мацара иззеилымкаауаз Лаган хуҷы иҩызцәа ракун. Аха убартгьы рхуҷтәы хшыҩ аҿы иаанхон адунеи уаҩ дук дшаҧхаз, дшаҵәыӡыз.

Бежьан, иҵабыргытҵәкьаны, аханатә зыҧсадгьыл иапатриотыз, хара ихуцуаз, аҵәгьеи абзиеи еилызкаауаз, ҧсабарала иҟуҕаз, инагаз аҧсыуа хаҵаны даабоит. Аха ҷыдала иалкаатәуп Бежьани Аҧсадгьыли реизыҟазаашьа атәы, еиҳарак уи ипҧсадгьыл Аҧсны ауаҕеимшхара иантагыла аамтазы.

Ишдыру еиҧш, агуаҟраҿы ауп ахаҵа дахьаапҧшуа.

Уи усҟан абиҧара рзы ишьатамырӡгахан иҟалаз агуҕуҕуара, хара ахуцра ааирҧшит. Уи урт иҟазшьа бзиақуа хартәаан аҧсадгьыл абзиабаралеи, еилаҕьахьаз ахаҵа ҕуҕуареи, агумшәареи рыла.

Зытра ҧжәаз аӡеиҧш ажәлар хҵәаны иандәыкула Бежьан аҕьараҳәа дыкугылеит: «Ҳарт ҳаҩны ҳакоуп, царҵа ҳамаӡам. Бҧьарла ҳееибаҳҵап анхаҵәа зхылаҳәоу зегьы, ашәакь мцабз рышькларццо наҟ ҳадгьыл икуаҳцап ххыртәара иааиз атәым уаа!» Иаҳауеи, усҟан ас зегьы еицырҳәандаз, еицгыландаз Аҧсны разҟыдахомызт мҳаҷьыррала, ҳрыцҳара зыкушәаша, ишәихаша уи аамҵа хьанҵа, аидгылареи, Бежьан иажәакуа рыкуҿытра ацынхурас ажәлар зхьыҧшыз ауаа баракуагьы ирамхаҳәагушьеит абас: «...Ахҵәарада уаҳа ҳаикузырхаша ҳамаӡам, уи ҧеиҧшхус иҳамазар акухарын...»

Абри ашьтахь Бежьан иҩызцәа ирылшараны иҟаз? Цабыргыуп, абри аӡыблара баапҳсаҿы иҟалакуеит изҳәакуаз: «Абар хынҩажәа шыкуса инареиҳауп ҳара Урыстәыла ҳадиижьтеи, аурыси ҳареи ҳаишьцылеит, иаҳа-иаҳа ҳаилибакааyеит, мап, уи изакуан ҳалҧсаартә аабом, шәарт шәахьааз шәца, иаҳзыжәухьоу азхоуп, уаҳа шәаҳҧырхагамхан!» ҳәа, аха акгьы алымҵит.

Агаҿаӡагьы днеит Бежьан ихҵәаны ицаз иуажәлар дрыланы, уаҟа инасыҧдаха амшын изхымло, арахь рыҩныҟакуа рахь изымааya аҟуара ҕьашра хымчыбжьа икутәан.

Ухуы-ужьы қақаза идыргылоит Бежьан наҟ азымшын зҿазтәоз ижәлар ааныжьны маӡала данынбалози, уинахыстәи ихигаз асахьакуеи аныугуалашәо. Уи азныказы имцакьоукьадха ицралоит иан, иаб, иашьцәа иуааажәлар зегьы ахьцо дымцакуа дахьаагыло, абналара иахьакуик'уа иҧҳәыс диманы. Аха уи атәҩан шьапы амырӡра, аанхара ишазкыу даназхуцлак амч ҿыц илалеит, иан, иаб, иашьцәа идаракуаҵ дшазгукыугьы, аҧстазаараҿы зегьы реиҳа ихадараны ибеит, иргылеит аҧсадгьыл! Уаҟа аҟазаара, ианамугьы уаҟа аҧсра. Абри акун иаанагоз уи иҟаитҵаз ахаҵара — амшын ахымлара. Ааи, иҕуҕуаз хаҵаран уи!

Иаҳгуалаҳаршәап Бежьан иажәакуа: «Ашара адәы икумлацызт, зегь рыцәа аҧсымҭаз, сыҧшәмеи сареи маӡала ҳееилаххәеит, сааин, итаҳәахаа ицәаз сани

саби саархагылеит. Схы ларԥуны, макьана иҽымцәаацыз амцахь иаархаз ршьап ашцакуа снарыгузит...»

Ари угуы ҽызкааува сахьоуп, ацыхутәантәи еиԥыртцроуп. Ахатца иԥаитцеит афырхатцара! Аби, усԥан, ари аԥсадгьыл аҽы аангылара еиҳаз, фырхатцара ыԥамзар ԥаларын. Уи иаанагон — аԥсадгьыл зегь иреиҳау бџьарла ахьчара. Аха рыцҳарас иԥалаз, уи еиԥш ахатцара — Бежьан иааирԥшыз 60-тҳы Бежьан иашьцәеи, жәа-нызқьла амҳацьырра злахьынтцахаз егьырт аԥсуааи ирылымшеит.

Зыпҳа валарта амамкуа диашан, насгьы ламысла азин иман атаҳмада Бежьан абас ахьиҳәо: «Азин сымоуп сара ҽыбҳуҳуала уи ахтцәара алацәажәара, цоуп, хатцара дук сзыԥамтцазаргьы, сыԥсадгьыл агуы иасмыршьит, сабацәа ртынхара қьаԥтажәсымтәит, рхуштаара амца смырцәеит. Сыбналаны а©ны санахыла, мҳацьырра узымцазеи ҳәа, азәгьы слаԥшыкуимтцеит, азәгьы сбаанда©имтәит, ҳашдыршәоз еиԥш, Сибраԥа сахгара азәгьы дашьтамлеит, схатә дгьыл сыкубьацеит, исыхшазгьы мшызха рызхауан. Аиаша ххәарами, сара сеиԥш ари адгьыл знапы аларԥах изкызи кьоушәоуқуак Тыркутәылантәи зы©ныԥа иаази роуп ҳажәлар рдаракуац змырҳыз...»

Абарт ажәакуа хтоурых адаԥьақуа заԥа иналшаны иаадыртуазеи! Рыртытра уалагар угуы ҽыркаауеит, уи атцкыс, хгуы еиқуҳәаланы, иҳаргылап акуаԥ.

Бежьан, игула бзиа Саид иеиҳәо, иԥсымтазтәи иажәакуа уасиатк иа©ызоуп, еиҳагьы дхәарарк'уеит, дгултәааны дԥартцоит. Иаагап ҽырԥштәқуак: «— Саид, дад, улаԥш рхыз сыцкунцәа, стаацәа. Ех, сабиц, саныцкуназ, сымч антаз ари акара сымазтгьы, нхара дук сзыԥамтцаргьы, сгуазхара сықумхандеиуаз? Акуара ныркә афасара икыду хысҽоит ҳәа сгуы итан сахьымзеит умбои, Саид, дад! Уа ахьа еитасхарц акун, ахьа рацәак мыртцыкуа Аԥсны ианызаарц ишыԥоу удыруаз, Саид...»

Бежьан ишьтахьԥа игуы ртынчны, даԥыртцуазаргьы, уа©ытәы©сак, Аԥсадгьыл патриотк иаҳасабала, абдук иаҳасабала дызмыртынчуа азтцаарақуа рацәоуп, ицрыхоит, ибара инеиуа, изааигуо, ихатәоу, дызбо, дзаҳауа иреиҳәбит, иуасиатны, ирԥушганы рыԥстазааращы рхы иадырхуартә еиԥш.

Бежьан ҳара даабоит иԥстазаара атцыхутәантәи

аминутқуа рҽгьы даԥсыуа хатцаны, анра шыԥоу еиԥш аԥсрагьы шыԥоу здыруа, уи ишанышәатәу, ишаԥылатәу хатцатцас. Аԥсабара аҽаԥхьа ауа©ы имчуи имчыми идыруеит азоуп Бежьан изиҳәо, асамарԥул алатцаны, дазлафшәа, аха зынза иашаны «адунеи уанхалацәаргьы, зегьы ргуы ухшәоит!» ҳәа.

Бежьан иԥсра атәы ахьаҳәо ароман аҽы иҩуҩуоу атыԥқуа ируакыуп. Араԥа ҳара иазбоит зыкурахь инеихьоу, зхуы зфахьоу, зхуы згахьоу ауа©ы аԥсреи иареи реиԥылашьа. Уи итахыуп хатцатцас аԥсра даԥыларц, итахыуп иаҳарц «агур©а лаҩырҳ иамблыц, ашәиқуатцәа зшәызымтцац» иашәа аԥхьарца иантцаны, насгьы даҳәоит да©а зныкгьы идырҳарц а©ыуа© хатца шьтыбжьц, иԥама шьтыбжьи.

«...Сыԥсадгьыл кажьны санымца (амҳацьырра ауп дызҽу — **Р. К.**) иаргьы сзыхалалхеит, ишыжәбо, сыдгьыл гуакьа сыкуҩьацеит. Исыхшаз сԥацәа, сыԥхацәа, уртгьы ирхылтцызи дареи еитца©©ы, зегьы еибгагушьоуп макьана... Урт рзыҳәа сара гур©а лаҩырҳ самблыц, ашәиқуатцәагь сшәысымтцац! Дара зегьы шеибгоу сара сыхрат м©а сыкулоит, сыԥсадгьыл аҽгьы иԥалоит сыбҩатыԥ... Ишәҳәа, нас, ари акузами анасыԥ захьзу? Еилышәкаама уажәшьта «Агур©а лаҩырҳ иамблыц, ашәиқуацәа зшәызымтцац» иашәа захьзу?»

« — Иумоу, зегьы утиуазаргьы, аҩуцәхәы ушыкутәоу удыруазаргьы абри ухтылтцзатцә атцара даназук — атцара наза иртца, уи анакумха, анха© бзиа дилтцыртәы дааза, уахьгьы деиуамкуа, арахьгьы деиуамкуа, дхыбжа-ҽыбжаны днумыжьын... Ауаатәы©са зегьы реиԥш, смата хучы иетцәаху шкыду здыруеит...»

Арт ақуш ажәакуа рыхцәажәара ртахзам еилкааун рхыкукы. Иԥсуа абду итахыуп итә©ан шьапы ҩыбуаза иарсзарц, анхараҽы аума, атцараҽы аума — ибжамеамны акумкуа.

Абра хыхь иаагоу ажәакуа ртцакы атцкысгьы еиҳазар ԥалап Бежьан иԥсымтазы ичкунцәа ихы рыкукны иниҳәо абарт ажәакуагьы: «...Еигушә ԥынтцала илсыҩьҩьаз сыдгьылқуа, қуаршы©тцас сыԥхзы зыкутәахьоу, дегьызмаха избалак ирышәымтан!»

Арт ажәакуа Бежьан иԥацәа рзы иниҳәаз дарбанзаалакгьы иԥсадгьыл ахь ирханы иҳәар алшоит. Иаанагоит аԥсуагьы удгьыл аҽы уара ишутәу удыруа уԥаз ҳәа.

Абас атаҳмада дымкьыкуа, дымбазыкуа, ихы-иҿы араҳатра шыкуз, ацәа хаа еиҧш акы дынтанагалеит — идунеи иҧсахит, ихы-ихшара, иҧсадгьыл дышрызхуцуаз. Уи игылаз аамта ҿыц, аҧстазаара ҿыц агуҧра ду инатон имата хуҷы иетәаху шкыдыз, ус анакуха — ижәлар гуакьагьы.

Абас хара ихуцуа, зыҧсадгьыл ахьаакуа згуы икылхо, изыхтынхьааua аҧсуа быргцәа рацәаҩзоуп ҳаҧстазаараҿы ҳазну ашәышыкуса 20-тәи ашыкускуа раан, аитакра ду аныкала аамтазы. Убарт дырхатарнакыуп, иаҳзааигуаны бзиа иаабаз, ари нахыс ҳдоуҳатә ҧстазаара литературатә фырхатцаны иаланагалаз Бежьан.

Ари атаҳмада лаша ихаҿсахьа иазкны аҳәатәы заҟа ыҟоузеи! Ароман иалоу егьырт.афырхацәа ухаҿы иааугацыҧхьаза, иугуалауршәацыҧхьаза, уи ихатәроу ахшыҩцакқуа иманы даацәырцуеит. Бежьан ажәа брык иҿшәо уаҳауам, иахьабалак ихымҩаҧгашьала, ицәажәашьала дҿырҧшыгоуп, дааза◎уп...

Ароман аҿы аҧхьаҩ ихамштуа иаарҧшуп Лаган иаб, иаб иашьцәа иаб иаҳәашьцәа. Урт ҳара иаабоит еиҳарак Бежьани Лагани ирытцаркʻуа азцааракуа рҿы, аха досу дара рхатә хаҿра рыманы, излагылоу аҧстазаара иахатарнакны, иуаа кьиакуаны, иуаа хандеицәаны, асасдкылара, аҳатыркутцара акьабзкуа шьахула издыруа, иназыгзо ракуны. Бежьан иҩнатаҿы даҿакалагьы урт ҟалашьа рымамызт. Ароман аҿы дҳалалза, дразза, дкушны лыхшареи лтаацәеи рзы лхы-лыҧсы дамеигзо, насгьы усҟантәи аҧстазаара иатахыз анапҟазара лыманы даабоит Лаган иан. Уи лхаҿсахьа зегьы иаҳзааигуахартә еиҧш бзиабара дула иҟацоуп.

Аҧсуа литератураҿы имацымкуа наҳҧылоит аҧсуа ҧҳәыс лхаҿсахьа аазырҧшуа афырхацәа, иаагап Саида, Ҳарихан, Татеи уҳәа убас егьыртгьы. Арт зегьы хазы-хазкуоуп, еиуеиҧшым аамта атагылазаашьакуа иртәу аазырҧшуа хаҿсахьакуоуп. Аха Асовет мчра шьакугылаанзатәи аҧсуа ҧҳәыс лыҧстазаара иреиҳау акульминациатә куаҧ аҟынза ихагаланы иаарҧшу Д. И. Гулиа ифырҧҳәыс Камацыч лхаҿсахьоуп.

Жәаҳәарада, Лаган иан лхаҿсахьагьы Бежьан иеиҧш аҧсуа литературазы иҿыцуп, насгьы ишьакуна ргылоит ҳетнографиатә ҧстазаара иацәызхьо жәпакы.

Лаган иан лҟазшьакуа, лтцаскуа, лтаацәаратә ускуалхәыскуа, лысас-лыцәас, леиҳабы-леитцбы башьа, пату рыкутцашьа, агула-азла, ауа-атахы, лыхшара, еиҳаракгьы лычкун затә ихзызаара, лдунеихуаҧшышьа уҳәа ашәкуҩоы иааирҧшуа зегьы рыгура аагоит. Сгуанала, Лаган хуҷы иан ҳлитератураҿы дцәыртцаанза иҳамамзар ҟаларын аҧсуа ҧҳәыс, аҧсуа-ан лхаҿсахьа абас инагзаны, ихатәааны.

Лаган итих'уа иан лпатрет аҧхьаҩ еиҳагьы дизааигуанатәуеит, иаҧхьа дгылоушәа динарбоит.

Иаагап аҿырҧштәы: «...Ҧҳәыс ҳаракык, шкуакуак, ихьаҧшшәалаз лыхцәы, сара санлыхьзаз ашлара ахыҩлахьан. Амш каххаа ианеилго, амра цаҳә-цаҳә анықулашо, сан иаҳа дааигуаны дызбошәа сҟалоит. Рыку ҳаракқуа хҟуашааза ҳашьхакуа, ццакыра рзымдырзо, еикушьшьы еикураҳатха сылаҧш ианааҧылалак, сан лтынч наҧшышьакуа сгуаладыршәоит, шәахуак зхыршәлам ажәҩан иатцәкаҟара санатцаҧшуа, уи лыбла тиатцәаакуа сырхыҧшыло цьысшьоит. Атакар анкашуа, аҳауа анмачу, аҧсылага-ҩагара аныуадаҩу, ҧша шәышәык аҿаанахоит атцла абҧьыцкуа рцәажәо, усҟан сан лыбжьы хаа сҿахутхутуашәа збоит. Амрахуага лашарбагакуа реиҧш схучра амшкуа иргулҧхааuеит сан лхы-лҿы, абар ахьхьаҳәа асырты даҿатәаны дысуеит. Аҧынтца цәырҧсаза анышь хуҷы еиҧшу, амаркуа нытцкур-аатцкуруеит, арыҧьарахь шуҳәо, арымарахь иниаҟьоит... Даҽеазны, зыла итәу аҧҳал лыжәҩахыр икугылоуп, лызнапык ала амаа лкыуп, мамзаргьы агугуаҳәа еикуу ахуштаара амца дахагылахыуп, агуараҳәа еилашыз ахьурзы ашыла талыҧсоит, амҳаҧ атцылшьуеит, махуҿа бубуала илуеит таацәак рхуы абыста; ма, лмахуаркуа ҟуаш-ҟуашза, аҳаҟьа дадтәаланы, абурц-бурцҳәа аџьыка лхʻуеит, ма цыцыгала абамба гулылхʻуеит, ма дхахоит, аффаҳәа игьежьуеит лдарды, мамзаргьы лчамгур цәыҟаҧшь лкыуп, лнацәкьар ҧшзакуа рҿахумаруеит арахуцкуа».

Арт ажәакуа иаҳдырбоит Лаган ихучра амшкуа иргулҧхааua, еснагь иҧстазаара иацу, иан гураз лхаҿсахьа лаша! Уи бзанцык хашта зкум ҧстазаароуп. Лаган иан илызкыу атыҧкуа Багират Шьынкуба лымкаала дахзызааны, насгьы атипра ауа иаҳирбоит. Усҟантәи аамтазы аҧсуа ҧҳәыс лзанаат арышҳара, асра, ахахара, азахра зҳәаз иреиҧшу заҟа исахьаркны, ирҧс-

тазааратəны ҳала-ҳҽаҽы иааигозеи, ҳалаирҧшуазеи! Урҭ ирхааным иахьатəи ауаҩы усҟантəи аҧстазаара злеибаркыз, аҧҳəыс лыҩнытə усқуа заҵа ихаҽы иааимгара, ашəкуҩы ара ихы иаирхуо ажəакуаҵəкьагьы издырʒом, иҧылаʒом иҳаҩсны ацара иаҽуп.

Лаган алада иааиго иан илызкыу, лҟазшьаҷыдарақуа аазырҧшуа агуалашəаракуа, адаҟьақуа еиҳагьы иҧуҧуоуп, амхылдыз еиҧш уаднаҧхьалоит.

Иаагап еиҵа иалкаау ҭыҧқуак, уи азы аҧхьаҩ губҕан ҳаумҭан, ҳазрывымсит ан гураз илызкыу ацəаҳəа ссирқуа: «Ҳамҭак иадамзаргьы, лҽи-лнапи еиқуҧсаны, ҷьара акы даҽымкуа, знымзар зны дысгуаламшəац сан. Ус акумзи аҧстазаара аҟынгьы дшыҟаз; ашьыжь зегь раҧхьа иҩагылоз, леихашəа хулааныа тəамҩаху лымамызт, дшаҟьон, уи дызҽымыз ҳəа иҟази, уаха зегь рышьтахь дышьталон. Ҭаацəа дук рыфатəрыжəтə, рхурыҧхь лырмазеиуан, рцəаматəа зегьы лара илхахон, илсуан, илʒахʻуап, абамба аарыхны, ацəарта, ахчы зегьы бамбалыхла еибылҭон.

Сан — ҧҳəыс ҳалалын, гулеи-злеи зегьы еицҽакны уи азгуартахьан, иахьатəи амш ала, изакузаалак, зынʒа имаҷзаргьы, азə дзыргурҕьашаз акы лзыҟатцар, насыҧ лыман, уаха драҳатны дыцəон. Азəы изхара ифац дыҟамызт, ус цəажəара иааиз гулацəатцəҟьагьы, ҷьара акы, иҽы интамыршəкуа аштə дтытцыр лгуы лнархьуан. Асасцəа лассы-лассы ҳаҩныҟа иаамҩахытцлон, усҟан ҷьабаа цəгьа дтагылон сан, урҭ ҩаха-ҩымш ианеидхалозгьы, ацəашьеиҧш дырхатцгылон, рыфатə ҟазцоз лара, рышьталарта зырхиоз лара, аха зныза цəык акузаргьы, акы дахгуамцуа дсымбеит зегьы лылалыгʒон, илычҳауан.»

Арҭ гуҭыҕьҕьала, уаҩытəыҩсатə гухьаагара дук рытцацаны иаарҧшу ан Лагани автори реиҧш аҧхьаҩгьы ихьыухьыуа игуы дытцалоит, итцаулоу цəаныррак лоунытə деимырдоит, мыч ҽыцк илатцауа, иуаҩра ҳарак'уа, аҟазшьа бзиақуа рахь дхьарҧшуа.

Убри инаваргыланы ҳара иаабоит анацəа зегьы реиҧш лыхшара рышҟа илымаз агутʒызʒара, агуҧшқара, уи цəаҩала дгуҧшқан. Лхатца, лабхуа, лабхундцəа, ланхуҧҳацəа зегьы рҽы дыҧсыхушан, дхаачкуакуараʒа дыҟан. Анхараҽы дарҕьажəаҩаны лхатца дивагылан. Лабхуа лҽы наеирханы димацəажəаʒакуа ихрат мҩа дныкулеит. Ари аҟазшьагьы — атаца абхуа

иҽы амцəаажəара — иҳанаҳəо рацəоуп.

Лаган иан лхаҽсахьала автор зегь раҧхьаʒагьы иаҳирбоит аҧсуа ҧҳəыс — ан лҟазшьа бзиаʒақуа, илылаʒо. Асасдкылара, аламыс, апату, аҳатырқутцара, аитцбы, аиҳабы ихатцгылашьа, ламысла имац аура аус хкқуа рҽы иҟалап ажəытəтəи ҳапсуа ҳəсақуа-анацəа ирылаʒоз уажə изылшо дмаҷзар. Машəыршəа акуʒам убри анкьатəи, аҟазшьа бзиақуа автор рҧсы ҭатцаны изааирҧшыз, изаҳирбаз, ҳзазхьаирҧшыз. Иахьатəи ҳаҧстазаараҽы анаукатə-техникатə прогресс амҿхак аныҵбаау, урҭ аҟазшьақуа мыцхуушəа, рымҩаҧгара аламʒошəа иахуаҧшуа аʒəыр дыҟазаргьы агха имоуп. Уимоу, агуманизмра ду зцо аҟазшьа бзиаʒақуа иахьа аҟара ианбаҭахыу, иҳалааʒазарц, ҳалаҟазарц! Абри азцаара хшыҩзышьтра азимурц залшомызт «Ахаҳə еиҩса» автор, Лаган иан лхаҽсахьа анааирҧшуаз аамҭазы. Ас иҟоу, ауаа рзы иҳалалу, ицкьоу, агуманизмра ду злоу ахаҽсахьа аҧцара иааироуп, қуҽиара иашатцəкьоуп дарбан шəкуҩʒаалак изы.

«Ахаҳə еиҩса» аҧсуа ҧстазаара атцабыргхата иабаҟаны иҟазцаз ахаҽсахьақуа ируакыуп аҧхьарцарҳəаҩы, ауаҩ ҟуш, аҧсыуала ахушətəра зылшоз, аҧсуа жəабжьқуа, жəлар рҳəамҭақуа, ҷыдала Нартаби Абраскьыли ражəабжьқуа цыхуаҧцəарада издыруаз Мамсыр; ачамгур арҳəаҩы, ихазы иҽсахьаркны ишиҳəаз еиҧш, «анасыҧшаҩ-ақьаҕьариа, ауаҩ иаша, — ауаҩ қьиа» Ҷына-лҧа Ҷыҷын. Арҭ аҩ-фырхацəак рхаҽсахьақуа ҧстазааратə лахьынцала ишеиҧшымгьы, ишхаз-хазугьы, еидызкыло рацəоуп. Убарҭ еидызкыло иреиуоуп рыжəлар рҳəамҭақуа ибзиаʒаны иахьырдыруа, бҭынхак еиҧш ҳатыр дуʒʒа ахьырзақуу, насгьы ажəлар рҽы апропаганда ҕуҕуа ахьазыруа. Мамсыри Ҷына-лҧа Ҷыҷыни рашəақуа, рлафқуа, рыхьʒыртəрақуа иаҳдырбоит аҧсуа жəлар рҳəамҭақуа заҟа ибеиоу, итамбаʒо зыхьны ишыҟоу.

Абарҭ афырхацəа рхаҽсахьақуа шаҳатра руеит аҧсуаа дара рдоуҳатə мал ду — рҽаҧыцтə ҳəамҭақуа заҟа ҳатыр рыкуртцо, бзиа ирбо, имырʒкуа абиҧарала ишаарго.

Баграт Шьынқуба заҟа ажəа ссир рыҧсы ҭеитцазеи абри аҩымтаҽы! Ҷыҷыни Мамсыри рхаҽсахьақуа лабҽаба иудырбоит ҳмилат рҽаҧыцтə ҳəамҭақуа макьанагьы иҳаракны изкыу, рыху зшьо шҳамоу, аха урҭ

итегьы ишыгуцараĸтәу, хшыԥзышьтра шырзутәу ҳарҳәоит.

Аҧхьаԥ гураз иазгуеимҭарц залшом Мамсыри Ҷыҷыни ирышьашәалоу алитературатә фырхацәа иахьанҙагьы ҳлитература ишазымдыруаз. Цабыргыуп, Ҷыҷын злахьынтца трагедиахаз фырхаҵоуп. Аҧстазааратәы, иĸамлои деиĸумшәеит, изыхĸьалакгьы инасыҧ еижьеит, дрыцҳаушьартә дыĸоуп. Ас злахьынтцахо, ауаԥы ҧсабарала дразымхар, дҳарамҳар дшьыцыԥхар алшоит, ус иĸоуп ауаԥы иҧсихологиа. Аха Ҷыналҧа Ҷыҷын ихатара злаҕуҕуаз, излацкьаз, насгьы ажәлар рĸьабз бзиаĸуа здыруаз, урҭ ртрадициала иааҙаз, ирыцныĸуоз ауаԥы дҳарамны, дразымкуа дзыĸаломызт. Амала, инасыҧдара, ихигаз агуаĸра (уи ахалагьы ишеибгоу жәабжь ьшьахуҙак ыĸоуп) днымха-хымтцәаны, анхара-антцыра ихы-игуы изаĸумкʻуа дĸартцагушьоит. Уи занаатс иалихит ауаа ргуалаĸара ашьтыхра, дахьнеиуа, алах-ҽыхра, агурҕьара, аччара рызнеигаларц, еиҳаракгьы ауаа насыҧла реиĸуршәара — аĸьаҕьариара. Уи ихазы зынҙа ииашаны ихәоит:

О, арҧызба, аҧхәыс даазымгац,
О, аҧхәызба, хатца имцац,
Иахьа дыҧшуп, уаха дыҧшуп,
Шәарҭ шәзыхәа Ҷыҷын дыҧшуп,
Анасыҧшаԥ-аĸьаҕьариа,
Ауаԥ иаша, ауаԥ ĸьиа!

Арҭ атцыхутәантәи ацәаҳәаĸуа ииашаны даадырҧшуеит Ҷына-лҧа Ҷыҷын. Рыцтцара ажәакгьы атахҙам.

Бида ихаҽсахьа иадҳәаланы ароман аĸны иаарҧшуп ҟазара дула амацәыс, афы иашьыз иҧсыжреи, уи итцанакʻуа атцасĸуеи рацәаны. Уи атәы ахьаҳәо асахьаĸуа хаштра рымаҙам.

Бида анхаԥ гутбаа итахара автор угуы унархьыртә иҧстазааратәны иĸаитцоит, насгьы уаĸа ицәыриго атцасĸуа иаадырҧшуеит афы иаркьатаз аҧсуаа дшымԥаҧыргоз, цасхус ирымаз. Арҭ зегьы атоурых иазынхартә, игунукылартә ишьаĸурхоуп ароман аҽы. Бида изкыу ароман адаĸьаĸуа аҧсуа жәлар ретнографиа

хазырҭәааua иреиуоуп, насгьы аҽатә ҧстазаара агуеилашра ишаҽу ҳнарбоит.

«Ахаҳә еиԥса» иштоурыхтә ԥымтамгьы инартцаулаиы хыкукыла иаанарҧшуеит ҳажәлар ирхыргахьоу атоурых, ретнографиатә ҧстазаара, уимоу, араĸа иĸалап уи ҷыдала абарт азтцаарақуа — атоурыхи аетнографиеи ирызкыу аусумтақуа, адокументқуа жәпакы ирыҧнагозаргьы. Зынҙа ииашаны иазгуеитоит атцарауаԥ Вл. Агрба хыхь зыҙбаху ҳҳәахьоу астатиаҽы: «Ари аԥымта аҧсуа ҧстазаара атцабыргхата аазырҧшуа сахьаркыратә баĸоуп».

«Ахаҳә еиԥса» аҽы автор дзавсуам аҧсуа жәлар ртоурыхтә ҧстазааратәы иуаҕеимшхәраны ирзыĸалаз, ҳажәлар ныркә-аарцә еиĸушаны амшын ду рыбжьазыжьыз макьаназы еицәзырҙыз амҳаҵьыррагьы. Ари азтцаара аҧсуа шәĸуԥԥцәа (иара убас амҳаҵьырра иақушәаз, изхысыз Нхыц-Кавказтәи ажәларқуа ршәĸуԥԥцәагьы) аҙәырԥы реиҧш Баграт Шьынқуба аханатә игуы итцхон, дартынчуамызт. Зегьы ҳарĸуатцны иаҳгуалаҳаршәап, аҧсуа поезиаҽы ахааназы ишедеврны инхо, ажәеинраала «Амҳаҵьыраа ргара ашәа». Ҳашәĸуԥԥы ĸаза дук иаҳасабала, дышәуа далагацыҧхьаҙа амҳаҵьырра атема инартцауланы дазхуцуан, ититцааuан. Ус шакуу шаҳатра руеит иповест «Чанта дааит», ироман «Ацынтцәарах». Урҭ ирыҧхьахьоу ибоит ари азтцаара Баграт Шьынқуба акырҙа изааигуаны, ихтынхьааua, ганрацәала иштитцаахьоу.

Ароман «Ахаҳә еиԥса» аĸынгьы амҳаҵьырра иазкыу адаĸьаĸуа хҧылоит амца еиҧш иуцрало. Уаĸа автор итихʻуа асахьаĸуа бзантцык хаштра рымам игуҽкаагоуп зыҧсадгьыли зыжәлари гукала ирзыĸоу, урҭ рлахьынтца ҧсраҽынҙа хьаак еиҧш иаргуатеиуа дарбанзаалак изгьы. Абраĸа иҳәатәуп шьоукы-шьоукы реиҧш аҧхьаԥ игуы сырҧшаандаз, насгьы амҳаҵьырра азтцаара лымкаала аҧсуа игуы шархытхытуа, дшамыртынчуа мацаразы акум автор иԥымтақуа ари азтцаара залеигалаз. Ус ҟаитцаргьы ауан, ҳәарада, аха амҳаҵьырра атәгьы Баграт Шьынқуба араĸа авсшьа имаҙамызт, избанзар, акы, уи ифырхатца хада Лаган иабду Бежьан (ашәĸуԥԥ иабду акырҙа дугуалазыршәо), амҳаҵьырра иахааныз, уи аҙыблара иаанахуаз, аха «уара уахьыҧсуа саргьы» ҳәа иĸугылаз иҧҳәыс илыбзоураны зҽазымтаз, зани заби, заҳәшьцәеи, нас

60-ka тзы зыжәлантә амҳаԥырра иагаз урт рызхуцра иарҩахьаз дреиуан. Ҩбагьы, змата хучы зегьы идыруазарц зтахыз абду, хымԥада, егьырт алакуқуа, ажәабжь ссирқуа, афырхатцаратә ҳәамтақуа, еиҳарак Нартаан Абрыскьыли ирызкыу ззеитеиҳәоз амилат ҟазшьа бзиазақуа зирцоз, излатцаны иааазоз изивгомызт имырдыркуа Аԥсны атоурых аҿы зегьы реиҳа итрагедиахаз адаҟьақуа «дырмырԥхьакуа».

Бежьан, Золак Заурҟан иеиԥш, Тырқутәыла инанагаз амҳаԥырқуа рыԥстазаара хьамта, ргуаҟра далаԥшны имбацызт, аха идыруан ҿеи шыҟамыз. Аха уи иеиҳәом имата, иеиҳәо Аԥсны иахнагаз, ицоз агуаҟра ду — ахцәара, ахыԥсаара ртәы акун. «О, шәарт, зыԥсадгьыл иацәызыз сани, саби, саҳәшьцәеи агушьақуа, дунеи уаҳа акгьы стахымызт шәызмадоу анышә ахьыҟоу здыруазар! — даағызы-ғызны инапқуа рыла ихы леимлагуа ик'уан Бежьан». Арт ғуазыр ажәақуа заҟа ҳарҳәоузеи! Иахьагьы рыԥсы тоуп, азаз еиԥш ргуы иалакьакьоит амҳаԥырқуа иркьарзу зегьы... Ишаабо еиԥш, Бежьан имата диааҙон иԥсадгьыл, ихылтцышьтра, идаракуац абзиабара лоунытә иркны. «Атцла гуаҩа итытцыз иоуп хылтцшьтра змазам, уара, Лаган...» ҳәа уи лассы-лассы имата днаидтәалон. Ахучы иаҳауаз гуникылон, иабацәа рыхьз, ртоурых ала иԥсадгьыл атоурыхгьы итцон. Лаган иабду иҟнытә иаҳауаз игутшьаагаз амҳаԥырратә хтысқуа хаштшьа имамызт, игуы атанза инеины изтымцуа, итцааԥсха итатәон. Даҽакы ҳаҟутцып, хаштшьас иамоузеи аԥсахҩы изкыу абарт ажәақуа: « — О, Ҟамлат, зыхуда азахуа ахартцаша! Абригьы аԥсыуа ҧхәыск длыхшеит, лгуԥхәы ифон, «Шьышь наанигьы» изылхәон, аҳауа лбааидон, ашьац иатцәа дылагыланы днеиуан. Нас иарбан лаапкыу ицҳаз? Аԥашьара соуеит ҳәа рыцхашьарада зыжәлар гуакьа зтииз! Ихата усгьы дшәиуп, ихы злаҿих'уа ҳәа акгьы имам, ихшазгьы, урт ирхшогьы, идаракуац ахьынзаназаазоу, имцақьоуқьадха иаарышьтымцуа ирышьтазааит жәлар ршәиԥхьз!»

Бежьан еитеиҳәо агуаҟ ажәабжьқуа Аԥсны зегьы иахнагаз акугушьоуп.

Еитасҳәоит ароман аҿы амҳаԥырра атәы зҳәо атыԥқуа ухуы-ужьы қақаза иамыргылакуа узрыԥхьом, избан акузар, ҩаԥхьа иугуаланаршәоит ҳажәлар ирхыргаз агуаҟра ду, уи иахҟьаз ауаҕеимшхара.

«Ахаҳә еиҩса» аҟны иалкааy атыԥ ааникылоит «дабрауец» Михагьы. Уи ихаҿсахьагьы аԥсуа литератураҿы иҿыцуп. «Дабрауец» Миха уахьихуаԥшуа азнык азы митәык далаҟаны дубом, аха итоурыххахьоу атоурых змоу хаҿсахьоуп. Ццабыргыуп, актәи адунеизегьтәи аимпериалисттә еибашьра иатцаз аре-акциатә политика аԥсуа нхаҩы Миха издыруамызт, уеизгьы-уеизгьы изизымдыруазеи ҳәа губҕан узитом, аԥьынцьтәыла шәартоуп, ихьчатәуп ҳәа аурыс ҳәынтқар еиҳабыра ианырҳәа, егьырт ажәларқуа зегьы реиԥш, аԥсуа жәлар ртцеицәа азәырҩы рхатәгуаԥхарала, азакуан ирыднамтцакуа, абцьар шьтырхит анхацәагьы тауади аамыстеи рхатарнакцәагьы; афырхатцарагь аадырԥшит. Убарт дреиуоуп «дабрауец» Михагьы. Уи далан Қавказтәи аҿцәа рдивизиа, даҿакала иуҳәозар «Абнауаа рдивизиа», Австро-Венгриа аҳәааҿы ауп ҕуҕуала дахьырхуз. Уи агуаҟра ду ихигеит, аибашьра далтцны данаа,иани иаби ԥсхьан, итцарҟаца ашә аркын, акыргьы ихынаахьаз, расыла ихыбыз иабацәа рԥацхажә».

Баграт Шьынқуба абри афырхатца ихаҿсахьа зынза иҿыцны иалеигалеит хлитератураҿы. Избан акузар, урт рҩызцәа ҳаԥстазаараҿы иҟан, аԥсадгьыл ахьчараҿы икупоп, раамтала ихацәан, аха алитературатә ԥстазаара рмоуцызт, цьара инымҩатәшәа ҩымтақуак рҟны инцәырҟьа-аацәырасшәа рыхьзқуа амҳәозар.

Итцабыргыуп, Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еиҩсаҿы» «дабрауец» Миха «абнауаа рдивизиа» далан данеибашьуаз атәы зҳәо атыԥқуа мачуп, ирацәам, аха иҟоу ухаҿы инхартә, игунукылартә, ихадароу агура угартә иҟатцоуп. Уртқуа зегьы ҳара иаабоит дара рқытахь ртаҩыс иааyа, Вера Николаи-иԥха, Волгина ауардын даныртәаланы данҩеигоз илзеитеиҳәо ажәабжьқуа рыла, «Миха инеитцыхны дызлацәажәашаз шимазгьы, иааркьаҿны илеиҳәеит» ихтыс, еиҳарак игуы ишалсыз иҩыза бзиа — иеы тоуԥан атахара. Итцабыргытцәкьаны, уи атыԥ аԥхьаҩ игуы инархьуа иҟатцоуп. Миха аурыс бызшәа аҳәара ибзианы дшазказамызгьы, Вера Николаи-иԥха лхы-лгуы аҿы инеиртә, иеилылкаартә илшеит «адабрауец» изы итцыршьааз иеы иатцанак'уаз.

Ашәкуҩы ироман аҿы «адабрауеццәа» рыԥстазаарагьы дзавсуамызт, избанзар — акы, ароман иаа-

нарҧшуа аамҭа аан уи аибашьра иалаҳуз ыҟан имаԥ-ԥымкуа, насгьы дара аҧстазаара ҽыц иаҧылеит ршьаҽа акуршәаны. Ԥбагьы, «адабрауец» Миха ихаҽсахьала автор ҳагуларҧшны иаҳирбоит аҧстазаара ҽыц ашәахуаԥуа ажәлар ргуаҭа аҭаҧхара ишалагаз.

Миха дынхеит, дынҭит, дҭаацәарахеит, аҧстазаара ҽыц дызлаз амамзареи ананамгареи дрылганы дынхаԥ наганы дҟанаҵеит. Ҳаизыҙырԥып Миха Бежьан иейҳәо ажәаԥуа: «Бежьан, уххьзгеит, ҳәынтқараа адгьыл сыртеит, аҕар ицхыраара ҳәа аҧара сзоурышьтит, сызшьапык ееимзаргьы, снапқуа еибгоуп, сынхароуп, нас ишҧа!» Арҭ ажәаԥуа ишьақудырҧуҵуоит аҽатә ҧстазаара аҧсуа қытаҽы ашьапы ишықугылахьоу ҷыдала, ананамгаҵәа ишрыцхрааруа.

«...Асовет мчра схьымзар аҕарра сзатцытцуамызт» ҳәа дгурҧьаҵәа илеиҳәоит аԥыта рҵаԥы Вера Николаи-иҧха.

Абраҟа иаагоу «адабрауец» Миха иажәаԥуагьы аҽатә ҧстазаареи, ажәлар ргуалаҟара бзиеи роуп ирныҧшуа: «Ахуҷқуа рымацара ракузам быххьзгеит, Вера Николаи-иҧха, бара ибзыҧшуп аԥыта иаланхо зегьы!.. Ибзыҧшуп ирызгуакьазоу азәы данырзыԥ-ԥахытцуа еиҧш аҵара-лашара рхы аздырхеит ҳажәлар. Урҭ жәытә аахысгьы жәаҧҟаны ирымоуп: «Аҵара — лашароуп, аҵарадара — лашьцароуп!» Ҳасас, быххьзгеит, ҳара ҳҽы аҕра итымшаз ахшара дзаазо аназзеи ҳәа илышьтоуп, уи лаҳатыр дуззоуп, баргьы ҳхьыбҽар раназзеи ду бакухоит».

Миха ихаҽсахьа, иуҳәар ауазар, ароман аҽы ҩ-ролык нанагзоит, акы, уи ҳац зҽахьо лозунгла акумкуа, ажәлар рхуцра, рыбзазара уатцәтәи рымш иаланы иаҳнарбоит, насгьы Асовет мчра аиааира шагаз, набыцрак амамкуа аҽышьақунарҧуҵуаз. Ԥбагьы, исахьаркны алитературатә ҧстазаара роуит, ицэырганы иаабеит иахьа уажәраанзагьы игугутажьны иҟаз аҧсуа «дабрауеццәагьы».

«Ахаҳә еиԥса», хыхь акырҵьара ишазгуатоу еиҧш, аҧстазаара ҽыц шышьақугылаз, ҧхьаҟа иаҳирала аҵара ишаҽу ртәы гураґарала иаҳзырбо, иҳазҳәо аҭыҧқуа маҷымкуа иалоуп, блатцарыла иазгуатоуп. Убарҭ иреиуазами абри асахьагьы: «Еиқулашьца адгьыл иахатәаз аҵх ашьшьыҳәа ииасуеит. Зыбла-зҽы таҳәҳәаз, иҵарадаз, идагуаз анхаԥы, иаҳауа далагеит

идупеи ҽыц агуеисбжьы, ахаан еизарак ахь икылымсыцыз, уахь амԥа дыкулеит, ԥыцьа-хԥы ахьеидгылаз ццәажәара ззымгуаҧьуаз, уажәы Асовет ахь далхыуп, ихәынтқарра аускуа дрылаццәажәоит урҭ рынагзара дазкыуп ихаҭагьы».

Аҽыц ҧстазаара алшара афактқуа ируакыуп аҵара-лашара атәгьы хшыԥзышьтра ахьазуыу аҭыҧгьы. Асовет мчра аҧхьатәи ашықусқуа рзан жәлар рҵара аус иазааҧсаз, ахучқуа аҵара дыртцара иазҽлымхаз, икуалкуало иашьтаз хартцаԥцәа ирхатарнакны автор иааирҧшуеит Вера Николаи-иҧҳаи Тарас Сабыдаиҧеи. Урҭ Лаган мыцху бзиа иибоз, ибаԥхатәра хучы аҽыхара иацхрааз, иҙырызгаз, агуалаҟара изтаз, арцаԥцәа зегьы бзиа еицаабартә, рыҧхара ҳзынхартә иаарҧшуп иахьрыхцәажәо аҭыҧқуа рҽы. Итцабыргытцәкьаны, Лаган ихучра иатцанак'уа аамтазтәи асовет рҵаԥцәа ирылдыршаз рацәоуп асовет хьыбҽар реитцаазараҽы, итцәатәы шьаҟаны ҳауааҿларраҽы игыларц азын. Хымҧада, Баграт Шьынқуба иеиҧш аҧстазаара блатцарыла иахуаҧшуа, хажәлар ржәытә, рҽатә, ишырҳәо еиҧш, азы кылымкуо издыруа, абри ачыдара дзавсуамызт. Иара уанзагьы аҧсуа совет рҵаԥы хазына лхаҽсахьа уи иҳаитахьан, лыбзиабара ҳиркхьан еицырдыруа ироман «Аҽатә уаа» аҟынгьы.

Ауаԥы дзаазо, аҵара изырцо, изанаат адырра анаԥсангьы ихата дпатриотзароуп, дцоуразароуп. Убаскан ауп итцоуроу, ипатриоту аҽар аниаазо. Аромән «Ахаҳә еиԥса» аҽы иаабо арцаԥцәа рԥызцәа 20-тәи ашықусқуа раан атцкысгьы, иҟалап иахьа еиҳагьы иатахызар. Аамта, ареволиуциатә-атехникатә прогресс ус ҳанаҳәоит, иаҳнарбоит. Згуы иалсуа дҟалозаргьы, изыхҟьалак иахьа рҵаԥцәақуак ртакҧхықуреи рдырреи, рморалтә цкьареи анеиқумшәо, ианеибамкапануа ыҟоуп. Абри аганахьгьы, сгуанала, ароман «Ахаҳә еиԥса» иаҽутцааша, ухы излаурхуаша рацәоуп. Иарбан сахьаркыратә ԥымтазаалакгьы хықукыла аазаратә тема иазкымзаргьы, иамоуп, иалоуп абри аганахьалагьы анырра бзиа ҟазцԥ аелементқуа. Ус анакуха, «Ахаҳә еиԥса» аҟнгьы ҳара иаабоит иахьатәи ахучы итцанак'уа ааҙара аус иахуо жәпакы.

Итцабыргытцәкьаны, Лаган дызлаиааҙоз Бежьан «иҧҟаракуа» акгьы ажәзом, уимоу, аҧстазаара ҽыц еиҳагьы ианаалоит. Ус иаазоу ахучы дҳәатәхамтцаны,

дыбжьысны дзыҟалом. Изааҙарызеи, иаҳҳәар ами аиаша, иахьа абырсҟак алшарақуа шҳамоугьы, артцаҩцәеи ааҙаҩцәеи ркадрқуа рыла иҳаҩсхьоу ашықусқуа ратцкыс ҳшеиқуршәоугьы, артцага шәҟуқуеи ацхыраагзақуеи рыла зынҙагьы ҳашмацьанамгьы, аҧышәагьы шҳамоугьы, асовет педагогикатә наукақуа иреиҳау аҩаҙараҽы ишгылоугьы, иаҳҧылоит ҳашколхуҵқуеи ҳастудентцәеи рыҩнутҟа иманшәалам, ихабжьаҟьалоу, ибжьысу аҙәырҩы.

Цабыргыуп, урт рҩызцәа ҟалартә еиҧш изыхҟьо амзызқуа зегьы араҟа сызрылагом, хара сагар ауеит, аха усгьы инымҩатәны иҫҳәоит ақык-ҩбак. Зегьы раҧхьаҙагьы аҭаацәаратә хәатәеиқумшәара, амилат иарҽиаз ақьабз бзиақуа иахьынҙахутоу традициала ахы амырхуара, алкоголизм ахҟьа-ҧҟьақуа, моралла амцкьара, апатриотизмреи аинтернационализмреи коммунист цасла рыламааҙара, аҧьатә фактор агунымкылара, аҭакпыхықуреи аконтрольи рыҧсыера уҳәа убас итцегьы.

Шәҟуда, бҧышәыда иҟушыз, аҧсҭазаара аҧышәа ду знаҭаз Бежьан иҩызцәа ҳбыргцәа, ҳхыбаҩқуа рҧышәа, рҟуҧара ҳмырҙуазароуп, иахьатәи аҽар рааҙараҽы ҳақушәаны ҳхы иаҳархуозароуп традициак аҳасабала. Ус ианыҟаҳамтца, баша аушәақу урт ақьабз бзиақуа ргуаларшәара, реиҭаҳәара акгьы ҳнаҭаҙом иахьатәи аҧсҭазааразы. Убри ҷыдала ҳахшыҩ азаҳашьтырц, игунаҳкыларц абиҧара-ҽа рааҙараҽы амҩа аҳҭарц, апедагогика иацҳархыраарц азоуп Баграт Шьынқуба наунагзазы изаҧитцаз асахьа ссирқуа.

Ароман аҟны иахьабалак иалаҧсаны иаабоит аҽатә ҧсҭазаара шаныҧшуа атәы зҳәо атыҧқуа.

Убарт иреиуоуп Лаган ианшьа Ҭанас (ақытсовет ахантәаҩы ихатыҧуаҩ) хулбыехақ аҳабла еизганы Урыстәыла амлакра шыҟоу атәы анреиҳәоз, насгьы жәпацьара ақытақуа амла иак'уа рзы ацхыраара шыҟало, иаргьы агура шиго, дара ирылшо аказы рхы ишамеигзо, ишыҟарцо атәы.

«Ҳашьцәа амла иак'уазар, иҳамфазозаргьы ацхыраара раҳамтакуа иауазеи?» — ҳәа иқугылеит ақытауаа. Уахыки енаки иалагзаны амла иак'уаз рзы ацьыкуреи еизганы Очамчыраҟа амҩа иқуртцеит.

Абар даҽеакгьы. Лагани, иани, иаби агантә ихынҳәаны иааит, дара рзы иртахқуаз ацәаматәақуа акгьы

рзаамхуеит, ани руал зқуз Пракуаҧ аламысдагьы акгьы римтеит (ирыстоз дабаҟаз, абжьахуҳахутра дылтаҳәахаа дарзит), аха Лаган иаб изаҟаразаалакгьы игуы камҳаит, абар иихәо: «Бымшәан, ҳамтакы оуп акумзар, беи шьапыматәеи иага бтахызаргьы икаҳарц иҟоуп. Ажәцәеимаа цәашьыркыла уашьтазаргьы иузымҧшааua, уи еиҧш аамта рзыҧшуп ҳматацәа!..»

Аҧсҭазаара ҽыц акун аҧсуа нхаҩы ас дзырцәажәоз! Ус алкаа инарҟатцон ишьақугылаз аҧсҭазаара ҽыц. Цабыргыуп, аб ибон иҟаз ауадаҩақуа, иаразнак алаку аҟны еиҧш акутаҧь былгьо изыҟаломызт, иатахын аамта. Асовет мчра усҟан рацәак ахытцуамызт хҧаҟа-ҧшьбаҟа шықуса ракун.

Аҧсуа қытаҽы аҧсҭазаара ҽыц аҳра шауа, амчра шакыз аазырҧшуа афактқуа иреиуоуп: Бежьан иҩны иақулаз абрагьцәа ркра, ашколқуа раартра, адәқьанқуа, аклубқуа рыргылара, атцарадара арзра, аликбезқуа реиҽкаара, зегьы раҧхьаҙагьы адгьылқуа рышара — анхацәа рытара Ленин иҟаитцаз адгьыл азы адекрет иара ажәа адекрет ииашаны ирзымҳәазаргьы (шьоукы «адыркьет», даҽа шьоукых «адаркьет» ҳәа иашьтан), ибзиазаны ирдыруан, атцакыи амчи, уи шакуз тауади-аамстеи, аҳәынтқар ичынуааи рыдгьылқуа рымхны дара ирыртартә алшара ҟазтцаз.

Абранза иҳәоу еитарыцхцар алшоит абарт аҽырҧштәқуагьы ҳазшаз анцәа ду иашьапкоы ҳәа изышьтаз апап Дырмит Лаган ианшьатәҟьа Мықу ауахуамаҽ аус зуаз, ипапра ахьышьтеитцаз, иҧатца ахьисаз, ихахуы ахьамихыз инаҧар ахьишәихыз. Апап Дырмит ихы-иҧсы аҭаны зымаҵ иуаз анцәа иашьапкра, иаалырҟьаны мап ацәкра, ашьтатцара, ишырҳәо еиҧш, аҳәатҳажә еиҧш илаихыхны акажьра зынза имариамызт. Уи иатахын ҩнутҟала азыҟатцареи, насгьы мыч бзбуак зхылтцуа аидеал лаша агурагареи, уи Асовет мчра иаанагаз аҧсҭазаара ҽыц акун. Уи ажәлар ирызгылаз шхақуитра мҩаз дацәымҩашьо ибоит апап Дырмит, убри ауп илзыршазгьы имаҵура акажьра.

Насгьы иазгуататәуп ари факт шхытҳәаам, арт рҩызцәа Аҧсны иҟан Асовет мчра анышьақугыла раҧхьатәи амшқуа раан. Уи ауп аромаи аҽгьы апап Дырмит ихаҽсахьа амч аманы изыҟалазгьы.

Ауахуамақуеи, ажьиракуеи, аныхахуқуеи рымч

ԥкаԥсазаз, аҽатә ԥстазаара ишатцанарзуа ҳара иаабоит амцныха зфаз Чагу ихаҽсахьагьы. «Ажьираҽсызлаԥшыз, акатә хьанҭа еиԥш исхаԥаны сыԟан, алцра сцәыхьанҭан. Зыблакуа алабжыш хыжжылоз ачымазаҩ Чагу уажәы-уажәы ихулашәоз ибжьы слымҳа итаҩуан. — Чагу дырныҳәеит, шьта дыбзиахома? — слазцаауеит сан. Ҳамҭак ҽылтуамызт, ус днеиуан, нас даатгылан, сара сакумкуа, аган ахь игылаз даҽазәы иалҳәозшәа, лхы уахь инарханы даацәажәеит:

«...Дышԥьычуаз амц шиҳәоз зегьы идирдырит, уи ауп илшаз иԥсымҭазы...»

Аҽатә ԥстазаара иадҳәаланы уахуаԥшуазар ирацәоуп Лаган ианшьа Ламшьатцә ихаҽсахьагьы иҳанаҳәо. Зегьы ҳаркуатцп, аџьаама аԥхьа, амула иныҳәара ашьтахь Ламшьатцә ифицарцка (италанча) ала ихысрагьы асимволтә цакы амоуп, уи иаҳәоит амулацәагьы риазаара аамта шааз, аџьаамакуа шак'уа, аԥстазаара ҽыц иаанагаз алахтра ишатцазуа. Амулагьы Ламшьатцә ихы иқукны иҳәоит: «аџьаама аԥхьа ахысра шԥаугуаԥьи?» ҳәа, аха рацәак уажәшьта ишимчымыз ибон акнытә нак ишьтахьқала аџьаама ашә ныдцаны дныҩналеит, ихы имагухьха.

Иара убас ухаҽы иааумгарц залшом Ламшьатцә иаҳәшьа. Чарымхан илеиҳәо абарт ажәакуагьы: «...Дара, аџьмакуагьы уажәшьта нак еимсырпып ҳәоуп сгуы итоу, абна сгулаԥцәеит, саҳәшьа...»

Ус анакуха, ахьчагьы аԥстазаара ҽыц иԥхьеит, уа иқытаҽы ицоз аитакракуа еиҳа датахны ибеит. Аха Ламшьатцә ус акатарагьы изымаԥамызт. Ус шакуз агура ҳдыргоит Ламшьатцә иаҳәшьа илеиҳәо абарт ажәакуагьы: « — Қыԥа-шьтыԥа (ус акун дшашьтаз иҽы) сырхумарырц акун сгуы итаз иахьа, аха сгуы бжьажьеит. Избангьы басҳәап, — ихы кажь-кажьуа, инапқуа ишьтахь иқатцаны дахьнеиуа дцәажәоит Ламшьатцә, — сыцьмакуа чкунак дрыцтаны ауп арахь сшааз. Сыцьмакуа еибарааура наҳьхьи итакны, сара сеыжәкьакьаны аҽы сырхумаруа, мап, уи иаԥсоу усым!»

Аԥстазаара ҽыц анаа аԥсуа жәлар ртцеицәа, рхшара-атцара-лашарахь рхы шкыдыртдаз атәы заманала итырччааны иаҳнарбоит Тҳуазба Зиҭбеи ихаҽсахьагьы. Ари ихьшәаны атцара иалагаз ауаҩы штрихқуак рҽы акузаргьы игултәааны, насгьы атипра аланы даар-

ԥшуп. Аԥсны атцарадара андырзуаз асахьақуа замапала иугуаладыршәоит ароман аҽы ицәырго Зиҭбеи ихаҽсахьа. Урт аԥсы рхатцаны, аԥстазаарала иртцабыргны иқатцоуп. Иаҳгуалаҳаршәап уи иџьмакуа каԥсаны, ашкол аҽы инеишьа, иеилаҳәашьа, иԥшра, исахьа артцаҩы ҳатырла лацәажәашьа. Урт ирытцубаауеит алашьцара еимгуцқьаа ақыта-уаа ирызнеиуа атцаралашара ашәахуақуа! Убла ихгылоуп Зиҭбеи ихьча ла Дамшәгьы. «Ашьапқуа ашәваз иаахганы, агутатцәқьа иаалагылоит еадак иақараз лаҕра дук. Алымҳа цәышқуа хьыдшьшь, аԥышә хыиқуатцәааза, абла кылцақуа цым-цымуа. Ианааҳалаԥш, ацқуа хырԥьаԥьа иаабыҕит.»

Ахы инаркны аҽатә ԥстазаара аидеиа лашақуа ахьныҳәҳәы иқазамзи Зиҭбеи Тхуазба Вера Николаиԥҳа Волгина данлыдылкыла ииҳәо абарт ажәакуагьы:

« — Итабуп, аучытла, быххьзгеит, ибнеикыз ауаҩы ҳатырла бсызныкуеит, уи сыԥсы танатцы исхаштрым! — ихы-иҽы ихалашо артцаҩы дналеихырхуеит Зиҭбеи, — агыгшәыг цыхлымкуа знык сеибганы санрылтцгушьа, уажәшьта изыстахыузеи ашәақь? Аусҳәартаҽ ирыстарц акун, аха уаҩ дсыкумшәеит, уажә сышнеиуа, астаршын ихата снаидгыланы, аџьмахьчара атыԥаны — акласс, ашәақь атыԥан акалам шьтысхит ҳәа, инапы инасыркырц сгуы итоуп».

Лаган губылра дула дигуалаиршәоит ианшьа еитцбы Танасгьы. Уи игуалашәарала ҳаԥхьа ицәыртцуа ахаҽсахьа ибзиабарагьы ҳазцәырнагоит, избан акузар, даабоит итцоуроу ауаҩы, нас еиҳаракгьы аамта ҽыц зыбла хнатыз, зшьапы ақуршәаны ԥхьақа идәықулаз уаҩуп. Уи ақытаҽы аитакра дуқуа иқало активла ихы алаирхуueит, ақытсовет ахантәаҩы ихатыԥуаҩыс дыкоуп, акомҽарра далалт, атцара даҽуп, мачк дацәдузаргьы. Уи ихаҽсахьа ароман аҽы ԥытцәтцәа-ԥытцәтцәа, аха ирацәамкуа иаҳԥылоит, иаҳԥылоит еиҳа иахьатахыу «асценақуа» рҽы. Иаагап, ақыта иаланагалаз абрагьцәа ахьырк'уа ала, адәқьан аргылара иахьалацәажәо, еизыуаам ауаа ахьеиндыршәо аума, ихала аҩны иҽадцаланы аҩреи аԥхьареи ахьитцо аума — дахьцәыртцлакгьы — уи ауаҩ ауаҩытәыҩсатә ԥхарра ихылтцуеит, бзиа дубоит. Итеитыԥшгьы ухаҽы иааныҳарц залшом. Абар сахьак: «Арԥыс наза-ааза, ишьамхы ҳараккуа аишәа итазомызт, имахуар дуқуа аи-

шәа иқуӡомызт, ацә мажәараҳу тәыҩа дамҭасны ааиқылара иаҳа изымариазар ҟаларын, ҳадыиҭәалаха анбан ақьаад иахьаиҧцоз аҭқыс. Зегь реиҳа ицәыуадаҩын инацәа дуқуа акарандашь рыбжьакра.»

Ҭанас ихьшәаны аҭара-лашарахь дцәыргӡаргьы зыгуҭакы анагӡара иацәхьаҭуаз азә иакумызт. Ус шакуу агура ҳнаргоит абарҭ иажәақуа:

«...Ишәасымҳәеи, аҧхьаразы хар сымам, аҩра мыждоуп исцәыуадаҩхаз, снацәақуа шыстахыу иҟууам макьана! Аха ус ихьаҭуа сакуӡам саргьы!»

Аҧстазаара ҿыц атәы зҳәо арҭ ахҭысқуа зегьы ароман «Ахаҳә еиҩса» аҟны уанрыҧхьо аҧсы рхаҭаны, иацы иҟалазшәа, уаҧхьа иҿаҿаза рхатә ҷыдарақуа рыманы ицәырҭуеит, насгьы досу рхатә шәыгақуа рыла исахьаркны, аҩымҭа фырхацәа хадақуа рымацара ирыдхәаланы акумкуа егьырҭ уи иалкаам аперсонажқуа рҿытцәкьагьы аҭыҧ рыманы иҟаҵоуп.

Хыхьгьы ҷьара сналасны сазаатгылахьеит абраҟа Бежьан иажәақуа инарыцаргыланы иазгуасҭарц стахыуп ҳмилаҭ литератураҿы кырӡа зцазк'уа ароманқуа «Ацынҵәарахи» «Ахаҳә еиҩсеи» ахьеиқуҿыртуа ҭыҧқуакгьы.

Ароман «Ацынҵәарах» аҟны иаабо аублаа насыҧдақуа рлахьынҵа трагедиахеит, иреиҭазырҳәашаз, изыкугылаз рыдгьыл рытцамбгартә еиҧш дара рзы акы ҟамлеит, уимоу, «амсылман дгьыл акуӡам, ҵа змам атышахь ауп шәахьцо!» ҳәа Барҟаи-иҧа Аҳмеҭ иҳәҳәабжьгьы, азәгьы имаҳаит. Иҵабыргытцәкьаны, урҭ цеит ҵа змам атышахь. Зыҧсадгьыл кажьны ицаз, ирлахьынҵахеит адгьыл аныӡаара. Ари атрагедиа ҟаломызт Бараҟаи-иҧа Аҳмеҭ «Ицаз цазаргьы, шәара шәхынҳәы! Шәыжәлами шәанаҵьалбеит!» — ҳәа даныҧьаҵәыҧьаҵәуаз, иҳәатәы хаҵаны, ҧытҩык аагылазҭгьы, иахьа аублаақуа рыжәла Кавказ ианытцуамызт, рхатәы дгьыл икуҧьацаны иҟазаарын. Аха уи рынасыҧымхеит, рыҧсадгьыл рнапы аларҧэн ирзымк'гушьеит, ахлаҳәадақуа...

«Ахаҳә еиҩсаҿ» иаабо аҭагылазаашьа зынӡа аҿакыуп. Араҟагьы игуҭшьаагаха ҳалаҧшуеит амҳаҵьырра хлымӡаах Аҧсны иазаанагаз агуаҟра, аҧсра, ахцәара, ақьаҧҭажәхара! Аха инасыҧны, Бежьан иеиҧш зыҧсадгьыл знапы аларҧаны изкызи Ҭыркутәылантәи кьоушәоуқуак ихынҳәызи ирыбзоураны — аҧсуа жәлар

еиқухеит наӡаӡа ииаанхеит рыҧсадгьыл аҿы, ирыхьӡеит Октиабр ду, уи рыҧсы иаҧшәмахеит. Иахьа Аҧсны асовет жәлар ртаацәара ду аҿы ишәты-какаҷны изызҳауа, Автономтә Советтә Социалисттә Республикоуп.

Аҧсуа ихуштаарамца ҿымцәеит иага ҭоурыхтә зыблара ахьеилашуа иалашәазаргьы.

Абраҟа ауп ароманқуа «Ацынҵәарахи» «Ахаҳә еиҩсеи» ахьеиқуҿыртуа Бежьан иажәымҭа шкуакуара, идаракуац аизҳа-зыҧьара, лымкаала Лаган ицәыртра ҳмилаҭ азы гурҧьахуроуп, еснагь аҟазаароуп ииаанаго...

Баграт Шьынқуба ҧсабараҭыхҩык иаҳасабалагьы дҟаза дуны ихы ааирҧшижьҭеи кыр ҭуеит. Уи ипоезиатә ҩымҭақуа рҿы заҟантә исахьаркыу ажәа лыҧшаахла, еиуеиҧшым шәыгала иаҳирбахьоузеи Аҧсны аҧсабара ҧшӡа асахьақуа. Хпоет ду уаҟа зегьы — ишьхаз, имшыныз, еиҩыхааз, ирҩашыз, иҧстаз, икаршәраз, имшыцәгьаз... досу дара аҧсабара иашаны излаҟоу ала рсахьа ҭих'уеит, аҧсы рхаитцоит. Иаагап ҿырҧштәқуак:

«Аҧшацәгьа уыууа аҭаҳәылара
Итырлашьцо уахь ианыкҿас.
Ицәгьахоит Ритца аҭаҧшылара
Итшәааны итатәоит шьаршәпас.
Анаатә абра иантагьежьуа,
Азыжь иатцәа тытцуеит атра,
Ацәқурҧақуа гылан еиламлашьуа
Нырцә-аарцәгьы дырбзоит акуара.»

«Мрагылара ашәаҧшь уаркалеиуа инаҿалеит,
Анаҟуа дада еишьылӡа, аҿаӡон.»

«Анаатә асуан еилаҩынтуа, атцх еиқуара,
Аҧта аҿыларқу инаалмыччо мза лашарак,
Ихчыламзи Петроград.»

«Амра ахцәы-ҟаҧшь аҭашәарҭаҿ,
Аҿакуабоит ага иӡаалан.»

Арҭ асахьақуа иреиҧьны аҧсабара аарҧшра иуадаҩзоу усуп... Абас еиҧш Баграт Шьынқуба ипоезиаҿы заҟацьара абырлаш еиҧш иагулаҧсоузеи! Алада мачк схьатцны, ипоезиа аҟнытә аҿырҧштәқуа заазгаз ус шакуу аҧхьаҩ агура игом ҳәа акум. Уи иаҟара издыр-

уада ҳпоет ду иреиамҭакуа, аха иалыскаарц стахын уи аханатә ипоезиаҿы ишьтихыз аҧылара — аҧсабара гулршәаны, иара шьҟоу еиҧш аарҧшра, апрозаҿгьы ҟазарала ихы ишаирхуо, ишидикылаз. Баграт Шьынкуба изгуакьоу, дызлиааз аҧсабара ҿсир дхуҷы аахыс идыруеит. Аха уиаҟара изааигуам, изымдыруа (дналсҩалсны имбацзар) аҧсабарагьы заҟа аҧсы ахаҵаны иааирҧшуазеи! Иаҳгуалаҳаршәапи ароман «Ацынҵәарах» аҟнытә аҧсуа шәкуҩҩ ду дзышьцылам африкатәи, аҧслымз-цәҳәыра асахьа штих'уа. «Ауаҩытәыҩса илаҧш ахьзомызт аҭбаара, иҟамызт улаҧш нызкылашаз бнарак, шьхарак. Улаҧш ааҧсара агухьаа мкыкуа, анаҧшра уаҟумҵыр, иҩышьтыззаз ацәқурҧақуа реиҧш, афыртын бааҧсқуа еизырҳәҳәаз аҧслымз, аҳауа еилыххара иалубаауан асифқуа[8], урҭ аҭыҧантәи ажәлар аҳәа цҳафыр аҿы еиҧшыртәуан, напшыхақугьы иара ус акун ишьҟаз... Хараза, хараза цьара, амца қьоуқьад мпылны аееиланарҳәызшәа, аҭацәыра еиужь ду иаақугылон амра...

Уахык иалыршаны ашьхақуагьы, аҟуаҧа-ҿаҧақуагьы, абнаршәырагьы ахаан уаҩ иимбацыз ҧшатлаку бааҧск нарыжәлан, алаба ныхшьылан еиҟаранатәызшәа, нас ажәҩан лыхуҭас иааҟалан, шьқусыла инеиҧынкыланы, абраҟа аҧслымз шыла ықунаузшәа збеит асақара раҧхьа саннықуҧш. Заҟа дхуҷузеи, заҟа дымчыдоузеи ауаҩытәыҩса абри ҳәаа змазам асакара данангылоу!»

Баграт Шьынқуба аҧсабара маҵара аарҧшра иашьтоу рҿиаҩым, уи иахьатахыу зда пахьхуартам аҭыҧ аҿоуп аҧсы ахаҵаны иахьаҳирбо. Убас ауп ишьҟаиҵаз абри аҟара иаҳгуарҧханы ҳзыхцәажәаз ароман «Ахаҳә еиҩса».

Баграт Шьынқуба, аҟазаҵәа зегьы реиҧш, ибаҩхатәра ду иаҟазшьа ҷыдоуп ажәа ашәара, азара, акапанра, иахьатыҧу аргылара, арцәажәара, амҩа аҭара. Убасцәкьа ауп ифырхацәагьы шцәыриго, иширцәажәо. Урҭ иҟартцо зегьы рзы аҭакпҳықура игоит, аганқуа зегь рыла иҭиҧшыхуеит, аха дара иҟартцо, излаҟоу, ирҳәо, ауп иаҳирбо, иара иитахыу акумкуа. Аҩымта афырхацәа автор ииҳәо, ииуа маҵзрала адунеи иқулар, аҧхьаҩ изықубаауам урҭ зықугылоу адгьыл.

[8] Асиф — адиунқуа, аҧслымз шьхақуа — Б. Шь.

Аха контроль рымазамкуа, рхы рымаҧызацәан иҟаларгьы хуартам, ганкы маҵарахь аҧшроуп иианаго.

Изхысҳәааua, ароман «Ахаҳә еиҩсагьы» Баграт Шьынқуба иклассикахахьоу уаанзатэи иреиаратә традиция дықунықуоит. Аҧхьаҩ ҩаҧхьа бзиа ибартә иааирҧшит Аҧсны аҧсабара ссир иблахкыгаха, иҳалалза, иразза, изҩыдаза ныцьнатә аахыс уи зцьынцьны икугылаз аҧсуа жәлар реиҧш. «Ахаҳә еиҩса» аҟны ҟутцәа-ҟутцәа уахьналаслак иаразнак иумҧыхьашәоит асахьа ссирқуа. Абар урҭ рахьтә акы: «Рацәак цуамызт амра ҭашәеижьтеи, иааилашәшәахьан. Еилыблааua, ашьхара ахы ҩывтцнахит игултәаахьаз амза. Агуашә ааигуара сгылан уи сазыҧшуан, амзахуагьы схьызсаны икатәон». Мамзаргьы: «Амжәа еилабаба иҩахагылаз амза хуацыхуаҧшьха акуаскьа асоф иаатцаччеит». «Меышан, шьыбжьышьтахьын, ҿеихак амамкуа аҧсата леиуан, акуаскьа ахыбра иахьыкукуоз ацәыкубаркуа аатпраҿы «кули-члиҳәа» ашәа рҳәон.»

Иара убас иаҳгуалаҳаршәапи Бида адыд-мацәыс данашьызтәии Абраскьыл ахаҳә анеиҩисозтәии, Мамсыр иҧсыжреи ирыдҳәалоу асахьақуа. Убас заҟа «ичачу» ақаруеиҧш еихулыҧхаауа асахьақуа ыҟоузеи аҩымтаҿы!

Баграт Шьынқуба ибызшәа атәы еилкааup, зегьы еицырдыруа акы ауп. Уи ус шакуу ҳакритикаҿгьы зынза ииашаны иазгуартахьеит, апрозаҿгьы дпоетуп. Баграт Шьынқуба дазҟаза дууп аҧсуа бызшәа иамоу абеиара иахьынзахутоу ахархуара, арцәажәара, аҧсы ахаҵара. Ус шакуу салагом аҿырҧштәқуа раагара. Иаарту ашә еитаарттәума? Амала иааркьаҿзаны иазгуастарц стахыуп ҷыдарак. Баграт Шьынқуба дызлаҟаза дуу ала, ишмариаусымгьы импытцаманшәалахоит, ҩымта цыҧхьаза досу тематикала изеиҧшроу гуатаны, иззааигуо, излытцыз аамта ахта иташәо, аҷалапеиҧш ианаало абызшәала афырхацәа рырцәажәара. «Ахаҳә еиҩса» «итынчу» ажәабжьҳәара аформала иҟаноуп.

Баграт Шьынқуба ироман афырхацәа рбызшәа цқьоуп, ибеиоуп, насгьы уаҟа еиқурхоуп ихьыршәыгуу акыр ажәа ҧшаахқуа. Иаагап ҿырҧштәыс ҳәоуқуак, ажәакуак: «Амсыр қьаадыш цәеи-жьи лыкууп». «Разын дачла деихаҧсоуп»; «Мшымыждан сан саныл хылтцуаз, сеы нади, ус угагуела»; «ауардын қуас-ҿас;

«Дадаҳ», «Хьмыхьла», «асырҭы», «амарҟуа», «абзаласа», «аԥьгьари», «хьӡылаша», «аԥсы ҭырҟлыш», «ишырцәыжәло», «игунхуҵыста», «амхнызцәа», «ихыиҿы куакуаны», «наа изымнеиуа», «аԥша мҧрыцәкуа», «ахьуҳәа», «мцеицха шәнах, уара!», «ахацәа еибҧьаакуагьы», «хаҳәараҳатәцас», «лӡыгакас», «аӡмах тҟалмлшь», «еибарлаҳауа», «ираскы шәышә», «анап хуархь», «ацә мажәараху», «еилаҧуаа»; «аҳәызба выршша ҟанаҵазар»; «лпапыч еимаакуа», «аҵәабаш», «акуаҵаб», «ахьамаҷиа», «алашәага», «аӡымлага», «ахьышьырххара», «абаҧсма-ацхаршы», «арашь марҷаԥкуа» уҳәа убас заҟа ажәеилаҧьа убозеи ароман аҿы! Урҭ зегьы аԥстазаара ҿыц роуит, ҳбызшәа аҿы ҳхы иаҳархуо иҟалеит. Арҭ рахьтә бжеиҳарак апрактикаҿы ҳхы иаҳзамырхуо иҳацәцахьан. Насгьы аԥхьаҩ гураз, иугуаларшәеи урҭ заҟа иахьыртыԥу иргылоу, иҳәоу ианраалоу.

Иарбан бызшәазаалакгьы азын ажәак иадамхаргьы аиҟурхара, аԥстазаара аҵара акыр иаԥсоуп, хузмаӡам малуп. Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҟны ҳҟьабз бзиаӡакуа шеиҟурхоу еиԥш, еиҟурхоуп раԥхьаӡа акуны алитератураҿы ахархуара рызууп, ажәеицааиракуа, ажәа рцакқуа, ажәакуа, аматәаркуа рыхьӡкуа, аҟаҵарбатә форма змоу ахьӡкуа. Абызшәадырҩы, аҵцааҩы абри аҩымҭаҿы аинтерес зҵоу ихы иаирхуаша рацәаӡаны ибоит. Сара ус снапс-аалсны исымҧыхьашәаз роуп, инымҩатәшәа сзыхцәажәаз, ҿыркштәыс иаазгаз.

Хыхь акырԥынтә исҳәахьеит араҟагьы лкаак аҳасабала исгуаласыршәоит Баграт Шьынқуба апрозаҿгьы иҳәоуқуа реиҿартәышьа, иажәакуа реишьҭагылашьа ласуп, имариоуп, еихышәшәо ицоит уанрыԥхьо, аха аҟаларақуеи, ахҭысқуеи, ацәырцракуеи, аҟазшьақуеи, ахаҿсахьақуеи раарԥшраҿы иҩычоуп иалызкаауа, исахьазырк'уа аиҿырԥшракуеи, аметафоракуеи, аепитетқуеи рыла. Урҭ иахьабалак иҧсаҟьаны иалаԥсоуп ҳзыхцәажәо ароман аҿы абырлаш еиԥш иагулҷҷаауа.

Сара сзыхцәажәаз ароман «Ахаҳә еиҩса» ажурнал «Алашара» (№ 4, 5, 6, 7; 1982) ианыз аун. Убри аҟнытә хазы шәкуны иантытуа, жәаҳәарада, автор иҵегьы еиҧьны илаԥш нахигашт, ирееиша ҭыԥқуак ибашт. Иҟалап, ажурналтә вариант даламкьысӡаргьы, уи иара иусуп. Баграт Шьынқуба иеиԥш иҟоу аҟаза ду иуа-

даҩуп анс-арс ҳәа ахатә «рецептқуа» идгалара, аха иага ус акузаргьы, акритика уи ихуо ҷьара хуҷӡак азҳәозар, игунимкылакуа давсуам, ҳәарада.

Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еиҩса» сара сыхуҭаахьала, узхьынҳалаша агха сымбеит. Уи ҟаҵоуп напҟазала. Аԥхьаҩцәа мыцхуы бзиа иаабо, ҳхы аҟара ҳаҭыр зқуаҳҵо, милат гуадурас иҳамоу ҳашәкуҩы ду иҩымҭақуа, урҭ злаҩу абызшәа убри аҟара ҳцәаҳжьы иалалахьеит, хда-хшьа италахьеит, иҳааӡа, игуазырҳагаха иташуеит ҳлымҳа, иҳаҳауеит ҳаԥсадгьыл ишықуҩуа «иамаӡамкуа хьаҳәа-ԥаҳәа». Убри аҟнытә мацарагьы ҷьара жәа брыкгьы машәыршақу иреиаратә жәар иаланагаларгьы, иҟалап иҳазгуамҭар, уимоу, ус еиҳа еиҧьзар акухап ҳәа ҳгуы иаанагаргьы алшоит. Ас еиԥш ҩнуҵкала аҭагылазаашьа ҳазҵо, ҳзыргутәуа автор ибаҩхатәра иашеи, ҧсра зқум иҩымҭақуеи, уи ишҟа иҳамоу агурагара дуя роуп.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҟны иуԥылоит ажәакуак машәыршақу ароман аҟны «аԥстазаара зауз». Урҭ рыӡбаху уаҩы игуалаимыршәаргьы ауеит, аха абас иалкаау, илыԥшаахыу аԥсуа бызшәала иҩу адоуҳатә баҟа ду аҿы иртыԥымкуа имыцхуны ианубалак рызбаху уамхамҳәар ауам. Иаагап ҿырԥштәыс: «Аводородтә» бомба. Сгуанала, аԥсуа бызшәа иалалахьеит «аӡриитә» бомба ҳәа. Нас, ус иҟазар еиҳа еиҧьӡамыз? Аҷаԥшьара анаххәа иатахымзар ҟалап «ирҷаԥшьоит ҟарултцас» ҳәа реиваргылара. Маҷк иԥшӡам «аҩыркьҩыркьҳәа» илхуоит ҳәа абыстазы аҳәара, ианаалашаз даҿа еиҿырԥшрак аагазар еиҳа еиҧьын. Ажәа «апаҧургьы» рацәак иаԥсышәам. Иҵабыргыуп, ирхәоит, аха... «Аканикулқуагьы» аԥсшьара мшқуа, ҳәа иҟаиҵар ауазар? Иара убас «аконтрастрагьы» иураԥсышәар алшоит. Ҭырқу ажәахап «анаасын», насгьы иааиаго аллах идырп...

Ароман «Ахаҳә еиҩса» наукала аҵцаареи аилыргареи рҿы лагала бзианы иҟоуп ажурнал «Алашара» ианы (№ 10, 1982) апрофессор Ш. Д. Инал-иԥа истатиа «Абзеира — уадаҩуп». Уаҟа аҵарауаҩ ҭоурыхдыруык, етнографк, литературатә критикк иаҳасабала ганрацәала инартбааны дахцәажәоит ароман «Ахаҳә еиҩса». Аинтерес зҵоу акритик истатиала аԥхьаҩ еиҳагьы аҩымҭа дазҿлымҳахоит, аԥсуа идоуҳатә ҧстазаара иадҳәаланы зҵаара гуартак изцәырнагоит, уимоу, аимак-

аиҽак ҟанатцартә еиҧш. Амала, «Октиабр ду аныр-реи, «анхаҩ инапы ауп адгьыл зырҧхо» зҳәаз Н. Лакоба ихаҽсахьеи раарҧшра маҷк аҳартәаара аҭахызар ҟаларын» ҳәа ахьаҳәо аҭыҧ, сгуанала, иашамзар ҟалап. Избанзар, автор ироман аҽы Нестор Лакобеи уи иҩызцәеи рхаҽсахьакуа раарҧшра хыкукы хадас имам, ароман аҧсабара злаҟоу алз иагьаҭахымзар ҟалап. Егьырахь, Октиабр ду аныр-рз, хыхь ишысҳәахьоу еиҧш, аҩымтаҽы имырҳауҳаукуа ҩнутҟала иаласаны ахаҽсахьа хадакуеи, ареалтә фактқуеи, ахҭыскуеи ирыдҳәаланы иаарҧшуп. Иара убас апрофессор Ш. Д. Инал-иҧа узикумшаҳатхар ауеит абас ахьиҳәо аҭыҧ аҽгьы... «традициала итәу Бежьан заҵа архаизациахь дамгара, уимоу, зны-зынла ихы иаирхуоит иахьатәи ҳлитературатә бызшәа элементқуа, иара уиаҟара ианымаало, иара «иитәкуам» ажәакуеи атерминқуеи иамхаҳәалоит. Абар акык-ҩбак аҽырҧшыгакуа: «Избан, икалазеи акомиссиа салҵуа» (4,59), «Абырскьыл фырхаҵа итәарҭа аҭоурыхтә тыҧ» (4,61), «Ҧшь-еык зҵаҳәаз афаитон» (6.8), «Асовет мчра ҽыц ианышьакугылазҵәкьа акун», «Ленин ду ибзоурала Абрыскьыл итцихит дзыдҳәалаз агуашьа» (6,10).

Ш. Д. Инал-иҧа аҭахмада Бежьан «зегь здыруа» ҳәа дишьазар, изицәтәымхарызеи «акомиссиа», афырхаҵа», «аҭоурых тыҧ», «афаитон», «Асовет мчра» иреиҧшу ажәакуа? Сгуанала, араҟа аҧсуа ҭахмада Бежьан изеилымкааува, уеизгьы-уеизгьы ицәтәыму ажәакуеи атерминқуеи ыҟамзар ҟалап.

Ароман «Ахаҳә еиҩса» аҵыхутәантәи адаҟьа аҧхьаҩ гуҧра лашакуак инаҭоит, еиҳа иашаны иуҳәозар, уи аҩбатәи ашәкуы ахуангарсҭа дыкунарҧшуашәа ибоит. Асовет аамҭазы Лаган дызнысыз амҩа, 60 шыкуса рыла ихигаз, Аҧсны икалаз аекономикатә, акультуратә еиҭакра дукуа (аколлективизациа, аиндустриализациа, Аҧыныҵьтәылатә еибашьра, уи ашьтахьтәи, аиҭашьакургыларатәи апериод аамҭала Ленинтә милаҭ политика аилахуара иказ...) ртәы зҳәо ашәкуы аҧҵара иацу ауадаҩракуа еиликаауеит аҧхьаҩ гураз. Аха уи иара убас дацәымҩашьо идыруеит Баграт Шьынқуба иҩыза ажәа сахьарк аказа ду ибаҩхатәреи игурҧьареи рымч ауадаҩракуа зегьы ишреиҳау.

Сыстатиа хыркушо исҳәоит, аҧсуа литература иалеит еаҧарак изырҧаша, ахьз-аҧша еиҳагьы иты-лгаша аҩымта ҽыц. Уи ҳашәкуҩцәа, ҳакритикцәа, ҷыдала ҳлитературатцааҩцәа ганрацәала инартбааны иахцәажәашт акьыҧхь аҽы, русумтакуа рҽы. Иара убас ҳашәкуҩцәагьы абри аҩымта ирытцанаҳәаша, изызхьанарҧшша, иалыркааша азтцаарақуа ҟанатцашт. Избан акузар, Баграт Шьынқуба ироман «Ахаҳә еиҩса» (автобиографиатә ҟазшьа шамоугьы) инартааны анаукатә усумтакуак рыҟны атцкысгьы инеиҳаны иаанарҧшуеит аҧсуа жәлар рдоуҳатә ҧстазаара аҵабыргхата сахьаркыратә ажәала. Баграт Шьынқуба ироман аҽы, аҧсуа инаҩсангьы егьырт ажәларқуагьы иранаҳәо, дара рхазгьы хшыҩзышьтра ззыруша азтцаарақуа жәпакы ыҟоуп. Насгьы урт имҩашьо ирбоит азқьышыкусакуа ирызмырхуашаз, ирызмырҙыз, асоциалтә еиҟарамреи акупҧара дукуеи ирыланы иаргаз аҧсуа ҧстазаара адоуҳатә беиара иатцанак'уа зегьы хатцарала, уаҩрала, ламысла, аамысташәала еилартәаны, еилаҧахны иахьатәи хапстазаара иацнарҧазыртә, насгьы наунагза иацнанагартә ишыкоу.

АЦЦАКРА БЗИА

«Ашәкуы «Ашьхакуа рылҧха» иану аповесткуеи ажәабжькуеи уанрыҧхьо, иумбарц залшом урт зҩыз Ҷьума Аҳәба дшыццак'уа... Мап, ари цәгьара зтцоу. ҟрытцәрыла анапылаҩыракуа зымпцзыжьуа, афразакуа иҧхеибатцо, акы аҭыҧан егьи аҧырхагахо автор игутакы зырхуанчо, мамзаргьы иҧсыҿу ахшыҩзцара аҵәахразы аҳәоукуа хулакуаханы иказтцо ццакрам. Еитасҳәоит, ас икоу аццакреи Ҷьума Аҳәбеи изакаразаалак акгьы рзеилам, еицәтәымуп.

Аҧсуа литература аҿиара даҽакы иаламҩашьо ахатә ҟазшьа амоуп. Аҧсуа жәлар ирыман зқьышыкуса зхытцуа аетикатә ҳәамтакуа, алегендакуа, алакукуа, ашәакуа, аха асахьаркыратә литература ыҟамызт. Уи ахы акит ҳазну ашәышыкуса алагамтазы. Аха аҧстазаара аиоуит Октиабртәи ареволиуциа аныкала ашьтахь. Уи ажәлар рҿы ихьшәаны ииз ахуҷы иҩызоуп. Бзиагьы изырбо, ҳәарада, убри амацаразы акум, уи иамоуп ҟазшьа ҷыдак, егьырт алитература куҧшқуа рҿгьы

иаҳҧыло, излалшоу ала иласны акуҕшракуа рытара, ашәра, аҕуҕуахара, асахьаркыратә литература аконтекст аамтаҿы егьырт ирышьашәало, ираҟарахо ажәа аҳәара...» ҳәа иҩуеит аурыс совет критик И. Томашевски ажурнал «Дружба народов» ажәабатәи аномер (1978) «Избан Џьума Аҳәба дзырццак'уазеи?» ҳәа хыс изманы ианитцо астатиаҿы.

Итабыргытәкьаны, ибзианы еиликааит аурыс критик Џьума Аҳәба арҿиара аус аҿы дзырццак'уа, игуы итыхо, иихәарц иитахыу. Алитератураҿы ас анаша аилкаара, ашәкуҩы иҧсы ахьтоу акушәара акырза атцанак'уеит уи ирҿиарамҩаҿы, насгьы иаанарҧшуеит астатиа автор дзыхцәажәо ашәкуҩы имилаттә литература ахытцхыртеи ҳазну аамтазы иамоу аихьзаракуеи шидыруа, ҧхьаҟатәи алшаракуагьы дышрыкугуҕ'уа.

Абраҟа машәыршакуакузам ажурнал «Дружба народов» аҟынтә инеитцыхыу ацитата заазгаз. Уиала, исҳәарц стахын бзиа иаабо, зҩымтакуа аестетикатә гуахуара ҳнато, ҳауааҿларраҿы аморалтә-ҧсихологиатә ҳауа зҩыдазтәуа, изааго, ааскьатәи абиҧаракуа ирейуоу ашәкуҩы Џьума Аҳәба ирҿиаратә баҩхатәра аурыс критикцәагьы ишазгуартаз.

Акритик Владимир Атцнариа зны Џьума Аҳәба изкны иҩызс истатиак аҿы ихәон аиапон тахмада иҧстазаара аарҧшра (иҳалшозар уигьы маи ацәаҳк'уам) атцкыс иара иҩымта аиапон бызшәахьы инеиртә еиҧш аҟатцара ҳлитературазы еиҳа хра алоуп ҳәа. Ииашаны, иахьа Џьума Аҳәба иреиҧьу иажәабжьқуеи, иповестқуа рхатәы бызшәала ирыҧхьоит, ауаҧсаа, аҟабардаа, абалкарцәа, ачеркьезцәа, аукраинцәа, абелорусцәа, аерманцәа, алатышцәа, алитовцәа, аиапонцәа, апюлиакцәа, аболгарцәа, акыртцәа...

Сара апрозаик Џьума Аҳәба иҩымтакуа аханатә срызҿлымҳауп, бзиа ибаны срыҧхьоит, ҳмилат литература ахьдырбеио, аҳәаакуа ахьдыртбааua агуалаҟара сыртоит. Уи исахьаркыратә ҩымтакуа ирызкыу акритикатә статиакуа ҳреспублика аҟны еиҧш ацентртә кьыҧхь аҿгьы ирнылоит. Аҧсуа литература азгукы ари афакт дамыргурҕьарц залшом. Избан акузар, уи иаанарҧшуеит аҧсуа литература ҧхьаҟатәи аҧеиҧш еиҳагьы изырлашо аҟыбаҩ змоу ашәкуҩцәа шатцагылаз.

Амилат литература даҽа милатк ахь изырызго, иохцәажәо, уи амилат акультура зегьы азы аус бзиа каицоит. Изхысҳәааua, Џьума Аҳәба иҩымтакуа иегьеидгылоутәи аҧхьаҩ иҿаҧхьа ицәырганы ирыхцәажәо И. Томашевски истатиагьы, шәагаала идуцәаазаргьы, изыҧсоу рацәоуп, изызкыу ашәкуҩы изын еиҧштәкьа аҧсуа литература зегьы азгьы.

Аурыс шәкуҩы Сергеи Антонов истатиа «Актәи ахаҿы инаркны» (ажурнал «Новыи мир 9, 1972) аҟны иҩуеит абас: «Ашәкуҩцәа есымша ирыҧшааuан егьырт ажәларкуа рлитература аҟынтә хуартара злоуи ихшыҩртцагоуи жәпакы».

Сара араҟа хыкукыс исымам Џьума Аҳәба ирҿиамтакуа инартбааны рыхцәажәара. Урт уаҩ ддыргурҕьартә ирацәоуп, рыттцаара уажәшьта акритикатә статиакуа рымацара азхом, иатахыуп инеитцыхыу пусумтакуа. Сара абраҟа чыдала сазаатгыларц стахыуп Џьума Аҳәба иповест «Акуҧьма-кьала ахынҳәра». Аха уанзагьы даҽа акык-ҩбак. Ари ашәкуҩы ҳлитератураҿы дцәыртцит поетк иаҳасабала. Уи раҧхьатәи иажәеинраалакуа рҿгьы аҧхьаҩ ибон абаҩхатәра шимаз, аҧшаара дшашьтаз, аха иазгуататәуп уи ускан ажәабжьқуагьы дышрылагахьаз, амала акьыҧхь ашка ицәыригомызт. Москва алитературатә институт аҿгьы поетк иаҳасабала ауп дышрыдыркылаз, нас апрозеи адраматургиеи рыкушахьы диасит. Уи апоезиа ахьынтә апрозахь даниас игутыха иаха иаирҳәо далагеит, иҩнутҟатәи итахракуа раарҧшраҿы ажәеинраалакуа ирызхамыртәааuашәа ибеит, ус иагьыкалеит. Цабыргыуп, уажәгьы апоезиа дацәыхьшәашәаны дыкам, апрозатә ҩымтакуа акыр аникьыҧхь ашьтахьгьы итижьит ажәеинраалакуа реизга хуҵгьы. Уи афактгьы иаҳәоит уи апоезиа уажәгьы зынза маи ацәкны дшыкам. Ауаҩы иарбан усзаалак аҿы апоезиа ҧстазаарак еиҧш имазароуп. Ашәкуҩцәа апоезиатә мцабз игуы итамзар, итамҧхозар уи ашәахуакуа, апрозатә ҩымтакуа изаҧтцом, дыхьшәашәахоит, арҿиаратә ус аҿы.

Џьума Аҳәба апрозаҿ мацара акузам дахьыҕуҕуоу. Уи зеиҧьатам афилософиатә хшыҩцак згулоу адраматә ҩымтакуа акымкуа-ҩбамкуа иаҧитцахьеит, С. И. Чанба ихьз зхыу Аҧсуа ҳәынтқарратә драматә театр аҿы икудыргылахьеит «Аҳак ашәара» (1966 ш.), «Ҳашьхакуа рышәшьыра» (1973), А. Довженко ихьз зхыу

акиностудиа иҭнахыз афильм, «Аҧиара» аҧсуа текст Џьума Аҳәба итәуп. Араҟа уи афырхацәа хадақуа руазәк ирольгьы дыхумаруеит.

Џьума Аҳәба ҟазарыла иаҧитцеит Нартаа репос амотивқуа ирылхны адрама ду «Ес-ииуа ирыциуа». Иара убас аҧхьаԥ иоуит аҧсуа жәлар рыҧстазаара инартбааны исахьаркны иаазырҧшуа ареалисттә роман «Асҟьала».

Ирацәоуп убас ари ашәкуԥԥы аҧиараҧы инапы злакыу. Уи активла ихы алаирхууеит аҧсуа литературатә критика аҧстазааараҧгьы. Дрыхцәажәоит иԥызцәа ашәкуԥԥцәа рԥымтақуа. Џьума Аҳәба давсны дцом аҧсуа литература, иҧыцыу, ибзиоу ԥымтак аналалалак. Иаагап ҧырҧштәыс, Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқуба ироман «Ацынтәарах» антытц ҳаҧсуа литература зегь раҧхьагьы уи ибжьы ақуиргеит, деигурҧьаны дахцәажәеит ҳмилат литературазы ихьзырҳәаганы иҟалаз аԥымта ду, убас ахушьара бзиа атаны еилиргеит ҳмилат литература аџьа ду азызбахьаз, Аҧьынцьтәыла ашьа азказтәахьаз, Аҧсадгьыл апатриот, ашәкуԥԥы Џичико Џьонуа иԥымта «Амца дырцәоит мцала».

Иахьа аҧстазаара ҧхьаҟа ицеит, ауаа ринтеллект ҳаракхеит, рдоуҳатә тахрақуа рымехак дыртбааит, иуҳәар ауазар, аглобалтә ҟазшьа аархуо аҟынза.

Иахьатәи аҧсуа проза аҧиара иаҧыу ашәкуԥԥцәа абарт ауааҩларраҧы иҟало аитакра дуқуа — атехникатә-революциатә прогресси, ауаԥы доуҳала ибеиахареи — атакҧхықура рныруа еилыркааует.

Ашәкуԥԥы дзыхшаз аамта датәуп. 20-тәи, 30-тәи, 40-тәи ашықусқуа раан ҳашәкуԥԥцәа иаҧыртцоз усҟантәи аамта иашьашәалан, ҽкьарта узымтоз арамкақуа рҧы ианаанхозгьы ыҟан. Ҳәарада, ас атагылазаашьа ҟазтцоз амзызқуа ыҟоуп, ҳлитература аҟны мацараҧы акузам, уи ҳҧылоит асовет литература зегьы аҟны, аха ҳалалар хара ҳагоит.

Уажәтәи апроза аамтеи аҧхьаԥи аҧерықуршәаны ҧхьаҟа ицоит, иҧиоит. Ҧаса апроза хтыстә прозан, имариан, изырбуьуоз асахьаркыратә махутақуа маҷын, зны-зынлагьы аҧстазаара аҧашәыркра рыгын. Уажәтәи ауаԥы иԥнутҟатәи дунеи ахь ихьаҳәит, исахьаркны иуҳәозар, дыгуцаракны игуатца итаҧшит. Ҧаса еиҧш зегьы персонажцәаны иуҧылом аԥымтақуа рҧы. Иахьа

аҧсуа проза иалоу аԥымтақуа рфырхацәа еиҳа игулҭәауп, рхуцра духеит, иахьатәи ауаԥы аҧстазаараҧы ирацәахеит дзеигурҧьо еиҧш, игуы иҟылхогьы, дзызхуцуагьы, уи аџьыкуреи, ататын, ачаи ааирыхит, арахашәаху анитцеит, ахан иргылеит, амашьына ааихуеит, рхала изхом, ақьафуразы мацара ауаԥы адунеи дыкум, ирацәахоит ицрыхо, дзыргуатеиуа уатцәтәи ауаԥы аҧеиҧш азы.

Насгьы иахьатәи ашәкуԥԥ иазгуеимтарц залшом, иахьатәи аҧхьаԥ ҧасатәи аҧхьаԥ ииасҭа адунеитәи литература дшазааигуахаз, доуҳала дышбеиахаз иидыруа рацәаны ишыҟалаз, иестетикатә гьама ишазҳаз, иштарҳаз. Урт иртахы иртахым егьырт алитературақуа рқынтә аҧсуа литература иаҧдмырҧшыр залшом. Убри акынтә аҧсуа шәкуԥԥцәа ирԥуа, ҳәарас иатахыузеи, зегь раҧхьаза иапсыуазароуп, амилат цәа ахазароуп, амилат ҧстазаара аанарҧшуазароуп, аха адунеитәи литература ишьтнах'уа азтцаарақуа алазо иҟазароуп. Убасҟан ауп асахьаркыратә ԥымта адунеитә цақы аманы, амилаттә цәа аханы, ауааҩларрацы хуартара аланы ианыҟало.

Аҧсуа шәкуԥԥцәа ааскьатәи рабиҧара иеиуоу азәырԥы реиҧш, абри абас шакуу, хшыԥзышьтра бзиа шазиуа ааирҧшит Џьума Аҳәба атцыхутәантәи аамтазы иапитцаз иажәабжьқуеи иповесткуеи рҧы.

Ашәкуԥԥы дфилософзароуп, аҧстазаара ҧхьаҟа аҧиаразы икунаргыло азтцаарақуа диалектикала иԥымтақуа ишьтырх'уазароуп.

Џьума Аҳәба иповест «Акуџьма-ҟьала ахынҳәра» аҧхьаԥ акыр дзырхуцуа, акыр итцоуроу зтцаара изцәырызго, еиҳаракгьы ауаԥи аҧсабареи реизыҟазаашьа ҳзырбо философиатә ԥымтоуп. Аҧсабара аҧсы ахатцаны ахцәажәара мариам, уи атәы зегьы ирықуҧиом, аҟыбаԥ, адырра цаула атахыуп, чыдала уи иамоу, изырҧшҙо, изырбеиоу, ҧсыс иахоу ауаатәыԥса раамышьтахь ашәарах, аҧсаатә, агыгшәыг рхатә ҧстазаара рымоуп, рхатә лахьынца аҧсабара ирнатаз рызшоуп. Абри аганахь Џьума Аҳәба егьырт аҧсуа шәкуԥԥцәа излараҧиго ыҟазар ҟалап. Уи агыгшәыг «рбызшәа» итцеит, иеиликааит, ақуџьмақуа рдунеи удыруазароуп, мап анакуха, иуадаԥуп уи иазкны инеицыхыу аповест аԥра. Араҟа ахытҳәаа мацара хара уашьтуам. «Акуџьма-ҟьала ахынҳәра» иаҧхьалак

дымҩашьо ибоит уи зҩыз автор заҟа ибзианы ауаажәларратә ҧсҭазаараҿы аҵакы аманы иааирҧшыз агыгшәыг аҧсҭазаара ауаа ирыдхәаланы. Ас аҟаҵара зынза имариоу усым. Аповест автор акуҵьмакуа рыҧсҭазаара ирызкыу анаукатә литературагьы ихы иаирхуеит, сгуанала, уигьы азмырхакуа, хаҧсабара ссир иамоу абеиара здыруа, ашьха-ага иныкуахьоу аҧсуа шәарыцаҩцәа азәырҩы дрыҿцәажәазар, иеиликаазар акухап. Излаабо ала, ари аҩымҭа ус днадыххыланы имҩит, насгьы инапы ишнытцытцыз еиҧштцәкьа иаразнак имкьыҧхьит, ишәон, изон, икапануан, ажәакала, арёиамҭа абыртцкал икылихаанза акьыҧхь ахь ишкылимгаз мҩашьо иубоит уанаҧхьо.

Акуҵьма гыгшәыгыуп, ацәгьа ауеит аҟынтә адунеи ршаз аахыс зегь иара иаҧацәоуп, изылшогьы излымшогьы аҭархара иашьтан. Аха аҵыхуҭәантәи ашыкусқуа рзы аҵарауаа аҧсабареи аууаи наҟ-ааҟтәи реизыҟазаашьа иаҳа иааигуаны еилыркаауа, иазнеиуа ианалага, икказа иааҧшит аҧсабара иашаз, икунагалаз зегьы ракака шаҭахыу. Рахуи, уааи, шәарахи рзы акыр ҧхасҭа ҟазҵо акуҵьмагьы ахьхуарҭаз, аҧсабара икумзар шамуаз — аҟара иеилкаахеит. Ҧаса акуҵьмакуа ыкухтәуп ҳәа ауаа ирҳәоҭгьы, уажәы уи аҭакс мап, ус аҟаҵара иашам ҳәа ирёанархьуеит ҳаамҭазтәи анаука.

Ари азҵаара апроблемара алҵуа, сахьаркыратә ажәала аҧхьаҩ игуаҟынза инеиртә, ҧсы зхоу акы иамеигзо, быц икылырхырц иаҿу акуҵьматцәкьа арыцхашьара уоуеит, изыкушәаз азалымдара — ахатә цьынць ацәыҙра — агуалсра унатоит. Цьума Аҳәба иповест аҿы Акуҵьма-ҟьала аҧсҭазаара ишаанарҧшуа еиҧштцәкьа, убри инаваргыланы махуҭа-махуҭала идуны акумзаргьы иаабоит иахьа ауаа наҟ-ааҟ реизыҟазаашьа, насгьы урҭ аҧсабара ишазыҟоу.

Аповест афилософиатә хшыҩцак итцегьгьы иарбуҕуарц, акукы гултәааны иаанарҧшырц азоуп Нартаа дукуа рашьеитцбы Сасрыҟуа, иҧсымҭазы ашьа илыҩруа дахькажьыз, цьара хуартарак сызиҭозар ҳәа инеиз акуҵьмеи иареи реицәажәара аҩымҭа епиграфс автор изахаиргылазгьы. Абриалагьы ашәкуҩы аҧсабареи ауаи реимадара итцегьы игуцаракызарц имоу ихатә поезиа ҳаранак'уеит.

Аҩымҭа композициала, еиҿартәышьала, аҵакы

ианаало, еихышәшәо иҟаҵоуп. Автор иповест аҿы аханатә ишицәаҩоу еиҧш, ирманшәалеит ахтыскуа рцәашьа, аинтерес укыртә ирлахҿыхит, угуы зырхытхыҵуа адинамика рытцеитцеит. Араҟа «фырхаҵаны» иаарҧшуп Акуцьма-ҟьала. Уи аҧсҭазаара ауп аҩымҭа ахы инаркны аҵыхуанза иаабэ, автор икалам цары зыкукыу, аха убри инаваргыланы ицәыргоуп аперсонажкуа, иаагап акуцьма аҧхасҭа знаҵо Аҧсаратәи акытауаа, ащәарыцаҩ Кац Кьамсыс, авагон иагоз Дадын уҳәа убас егьыртгьы.

Абарт инарываргыланы аҩымтаҿы иаабоит автор идунеихуаҧшышьа, ифилософиатә хшыҩцак, дызҿагылоуи, дзыдгылоуи еилыхха лирикатә хьаҵрала. Аповест асиужет хыхь ишаҳәо еиҧш, имариоуп, еиласоуп цәеижьла иакны, насгьы еихышь-еилышьны аҧхьаҩ ахҵыскуа акы ицәзо, акы ицәытцәах'уа, даҽеак ҧхьаҟа иргыло акумкуа аушәакуа, аха истандартымкуа еиҿикаауеит, амахуҭа зҩыдакуа рыла ирҧсаҟьоит, урҭ зырбубуаша агуцә ритоит, аҧашә иртцаулоит, зегьы ирыцкыу, ажәала аҧсы рхеитцоит.

Аҧсара акытан Кукун ибнаҿы иамаз акуцьмакуа рцьынць-дгьыл анхырҿа рыҧсҭазаара шәартахеит.

Акуцьма-ҟьала ани аби антадырха итынхадахеит, аха акуцьма-шьа иалаз еикунархеит. Аҧсабара иааануаиеитцеиуаҿы имчыдоу азычҳауам, иҧырнах'уеит. Ари акуцьмагьы ашьапы икугылеит аҽырбубуаны, ахатә таацәара ҟанатцеит, акуцьмакуа ираҧызаҩны икалеит. Аха ашьтахь иаанхаз абнагьы анхырҿа, аҧсҭазаара ахьеикунархашаз аҭыҧ амоуит, аҧшқацәа аманы икутцны ицоит аҧсҭакуа рахь. Уаҟагьы, аҵла иалҟьаз амаҭ ицҳаит ҳәа, абнаҳәакуа таха ырымтеит, уантәи ицоит ашьхаҟа, аха араҟагьы иара аҵкыс иҧубуаз амшәкуа икудмыргылеит, аҧсы ама ихынҳәит иахьиз, иахьааҙаз аҭыҧ ахь. Акуцьмакуа ртцас еиланаган, изыкушәаз агуаҟракуа рыхтнаҟьарц иаапкытцәкьаны ирылалеит акытакуа рыраху. Уи ахы шымҩаҧнагоз ала зегьы еицҿакны иахьзыртцеит Акуцьма-ҟьала ҳәа. Икьалаҙагушьамызт иара. Аҧсыртә ахатәы дгьыл аҿы иаанагеит. Уаҳагьы царта амамызт.

Цьума Аҳәба абна илоу агыгшәыг аҧсҭазаара ауаажәларратә цакы аманы икаитцеит. Аповест автор заманала дакушәеит игутакы нагзаны излааирҧшыша ахытцхырта, нас ҧхьаҟа амахуҭакуа рытара, дзых-

цəажəо ахатеи аҧстазаареи заҟа ииашаны рышьхуа еивтцоу, иеизааигуоу.

Ашəкуҩы ифантазиа, ихытҳəаа асахьаркыратə ҩымтазы акыр ҟанатцоит, уимоу, зны-зынла ацəгьара злам амцгьы ашьапы атцатцаны, икамхəуа иаакунаргылоит. Иаҳҳəап, аҩымта афырхатца агаҟа дцозар, ҧхəызба ссирк дылҧылозар, ашəкуҩы уи ахатыҧан илшоит ашьхаҟа шəарыцара дишьтыр, мамзаргьы аҿакы иирҟатцар. Аха ус икам аҧстəкуа, ашəарахкуа, агыгшəыгкуа, иаҳа ииашаны иуҳəозар, зыг-зҿы амҳəо ирызкны ианыуҩуа, асахьаркыратə ҩымта анаҧутцо. Урт злакам аҩра, раарҧшра изаҟаразаалакгьы изалшом. Избан акузар, акы ашəкуҩы дышиашам иаразнак аҧхьаҩ иҿаҧхьа иааҧшуеит. Ҩбагьы, ииашаны изымцəажəо, аҧстазаара атцабырг наҿагыло аҩымта сахьаркыралагьы, идеатə цакылагьы икуадахоит, иҧсыҳехоит.

Цьума Аҳəба акуцьмакуа рыҧстазаара инартцауланы ититцаит, иеиликаait царауаҩык иаҳасабала: «Акуцьма-ҟьала ахынҳəра» зегь реиҳа иугуазырҧхо иреиуоуп, акы, исахьаркны азеиҧш уаажəларратə цакы аманы иахьыҟатцоу. Ҩбагьы, акуцьмакуа ирызкны иҳəоу ажəакуагьы дара ирыцəтəымны иуҧылом. Ажəа сахьарк амч ду амоуп, аха уи ахархуара аиоуроуп иаҳьахутоу атыҧаҿы. Изхысҳəааua, Цьума Аҳəба иповест «афырхатца». Акуцьма-ҟьала ҧхастамзар акгьы шыҟанамтцогьы, арыцҳашьара, агуманизмра узнартцасуеит, угуы унархьуеит залымдарыла изыкушəо уи алахьынтца. Аха убас шакуу аҩымтаҿы иахҧыло аҧсаратəи акытауаа азəгьы изеилкааuам, абчарах Кац Кьамсыс ида.

Аҧстазараҿ еснагь икуҧатəуп. Уи диалектикоуп. Акуцьмагьы иатахыуп аҧстазаара. Уи азин амоуп, башагьы икуҧазом — ахеикурхаразы. Уи ауаҩы — аҧсабараҿы зыҧсы тоу зегь ратцкыс зымчу еиликаauазар ауп. Абри аилибамкаара иахкьо ауп ашəкуҩы Цьума Аҳəба «Акуцьма-ҟьала ахынҳəра» акынгьы иаҳирбо. Аҧхьаҩ игуы итытцуам ари аҩымтаҿы иаарҧшу агыгшəыг аҧстазаара. Уи адгьыл акузараҿы имҩаҧнаго акуҧаракуа, амч адагьы ахшыҩ рымоуп, дара ртəала ихуцуеит, уи тазырхо ашəарыцаҩ иеикануеит, дахьыржьаша иашьтоуп. Урт раайгуа-сигуа ртыҩра ахьыкоу бзанцык ашьа к:дыршуам. Избанзар, нас

уаҟа рыҟазаара шəартахоит. Ус ҟазтцаз акуцьма дара ртцас еиланагеит, аҧстазарагьы агымкуа иҟатцоуп Акуцьма-ҟьала ахучра атоурых, аитымра, ахала ашихара, ахатəы бна ианалырцаз, акуцьма-аҧс еибашьрала «ианаҧшааз» (реиҳа иҧуҧуоу акун уртгьы ыцныҟуоз!), акамбашькуеи, абнаҳəакуеи, амшəкуеи шареи анеибарҧсуаз, атцыхутəаны иара аныршьуа уҳəа асахьакуа ухамыштуа, угуы ихьыу-хьыууа итцало иҟатцоуп. Хара змам аҧстəы атахара ҳəоукуак рылагьы угуы иалсуа иҟаитцар илшоит ашəкуҩы, избанзар уи маалыкьк иаҩызоуп, ацəымҧра умам. Ус акумкуан ацəгьа зуа акуцьма атахара угуы иалсуа аҟатцара уадаҩуп, иатахыуп абаҩхатəра иаша. Агыгшəыг ҳзааигуаны, ҳгуы азыбылуа аҟатцара автор излаилшазеи ҳəа азтцаара ыкуҳаргылар, иҳалшоит абри аҩыза атак аҟатцара: аҩымтаҿы аҧсабара ахьчареи аҧсабареи ауаҩи реизыҟазаашьеи рҿы иахьа извыстəым, ихымҧадатəу азтцааракуа ииашаны ишьтыхыуп, иагьыҙбоуп аҧстазаара ареалтə тагылазаашьа иакуршəаны.

Ашəкуҩы заҟа исахьаркны аҧстазаара атцабырг иакушəо иааирҧшуазеи агыгшəыгкуа рдунеи. Автор ихамыштуа иаҳирбоит Акуцьма-ҟьала «ҧсадгьылс» иамаз Кукун ибнара. Уи ан анацəызҙыз аҧхынразгьы, иацааиуаз тагалангьы, иара мацара затцəык ылан, абшьтрала, аншьтрала уажəшьта иаразатцəык иатəыз, иазынхаз, аҳəаакуа ацəымҩашьо изылдаз абнаршəыра. Уи абнаршəыра еиужь инеизакны, ауаа рыбызшəала Кукун ибна ҳəа изышьтаз, амрагылара аганахьала ашьха ҳаракқуа ирыхьчон, иагьдырҧшҙон. Амшын аҟынтə унаҧшыр, абнаршəыра ахьаантцəо иблааҙагаха, зынгьы-ҧхынгьы ирыкуз асы цырцыруа, маҳəра рызуа, абнаршəыра иахагылан ашьхакуа. Убастцəкьа дара ашьхакуа рзыхəангьы ирҧшҙаган, акуцьма анрагьы ҩызарагьы азызуаз, абнаршəыра иатцəара. Уи аҧшҙара зегьы атаауан, ашьхакуа рмакҿаҳəаранҙа акара унхаланы агаҿаҟа уааҧшыр, мшынтцас игазгон. Иара убастцəкьа, ажəҩан еыт-еыт аҧтакуа анхыу еиҧш, инеилык-ҩеилыкны, еилыҕраан абнагьы. Цьара ииатцəан, цьара алҩак ахатəаазшəа, ицəеикуатцəаран, даҿаҧьарагьы ижəҩангуҧштəылан. Ҧсы зхоу зегьы рзыхəан ихааҙаган уи абнаршəыра. Ацəеижьы ишалдоу еиҧш ашьа зтаныкуо адакуа, уи аҩнутцка иагу-

лсуан акуараҵҵақуа, ацыхазқуа, иҟузгаза иҭатәан акамбашьқуа рзыҳәан иҧсеиқурхагаз азмыжьқуа, икылҧьашааза ишьҭан араху рҳәырҭа адәқуа, аҧсаатә рытра ахьыҟартцаша аҵла еилаҵ дуқуа гылан, агыгшәыг иахьырҽиартаз абнаршәыра ешужьқуа аман, даҽеаҧьарагьы ауаҩҧсы изыҳәан инырхагаха, ишшәыршшәырза еилагылан ахьа-ҵлақуа, аҧьқуа...»

Ас абна иатцанакʻуа аҧстазаара иашаны жәала асахьатыхра иҟалап ашәкуҩцәа зегьы рымч акумхозаргьы. Абна аҵакы аҧстазараҽы зегьы рзы заҟа иҧуҧуаны иҟоу автор иаҳирбоит алада иаагоу аҭыҧгьы: «Усҟан хыхьынтәи уанахуаҧшуа, цәқурҧа зхым амшын ҭынч еиҧшыз абнаршәыра ешужьра, бла зхоу ирцәыцәахʻуа, дунеи ршазар аахыс имырзуа иаман, егьымҧсахʻуа иаанагон ахатәы закуанқуа, ахатәы ҧстазаара. Уи аҩнуҵқа имҩаҧысуан аиҧарара, ишьакатәагаз иааиуа-еиҵеиуа ҳәа анибартәара, аибафара. Аха уи аҩнуҵқа имҩаҧысуан ауаатәыҩса абзиабара зыхьзыртцаз аҧсабаратә ҵаскуа иреиҳау, идаракуацмырзгоу алашәага реишьҭалара, ашәарах ҵысны реибаҧшаара».

Аҧсуа литератураҽы ашәарахи агыгшәыги ирызкны абарт ирышназго ацәаҳәақуа иҟалап рҧыхьашәара уадаҩзаргьы. Абнаршәыра аҩнуҵқа иины, абнаршәыра иааҙаз ракум, анаҩс иахагылаз ашьхақуа иркыдыз ашәарахгьы рыҧсреи-рыбзареи иара абнаршәыра иадхәалан. Цаҟа, архаҟа, илбаарышьҭуамызт акуцьмақуа. Агаҽа дгьыл цәаакыраҽы ишьҭаз абнаршәыра аҧсхаҵара еиҧш аҧстыхрагьы азымариан. Иара иамааҙаз, иахымшаз ашәарах ашьапы нымаиаргылар, иҧсцәахаха иазыҟалон. Чмазара бааҧсны иҟаз зегьы анархьуан. Убри адагьы даҽеакыг аҟынгьы, акуасабқуа рзыҳәан, нцәахуқ иаҩызан акуцьмақуа. Урт жьышуа ртархаразы ирышьҭанаҵы еснагьргуы рҽанын, рыҧстазаара ахыц рыхханы изкыу арахуц иаҩызаха еснагь ахыхьчара иазхиан. Ирыздыруамызт акуасабқуа, иреиҧьыу аҳаскьын ҧсыла дара алачо, иреиҧьу аҳауа анылбаардо, азыхь цкьаза, азыхь хьшәашәа инаҽыхуо, ашьхабҧацамкыраҽы тәартас, гылартас иахьрымаз зыбзоуроу, бжеиҳан рыбра тыббьа, имлашьуа, цаҟа лбаа архабна илаз акуцьмақуа шракуз. Урткуа еилкааны ирымазҭгьы рынцәахуы Ажәеиҧшь-жәеиҧшьырҟан иеиҧш иҧхьазаны, абнар-

шәыра ашҟа илбааҧшуа, акуцьмақуа рзыҳәан ирхәарын: «Шәҳагымхааит, зыцәгьара бзиараха иаҳҧыло ҳаҧацәа!» — ҳәа.

Арт ажәақуа рыла автор акырза ҳархуцыртә, насгьы хаилкаара иаҳагьы иарҽыхартә иаҳирбоит абнаршәыреи ашәарахи реимадарақуа, уи илоу ҧсы зхоу зегьы дара-дара рыҧстазаара арахуцқуа шеиларсу, насгьы ауаҩы урт ицегьы инартцауланы идырырц, игуникыларц шихутоу уҳәа жәпакы. Аха абартқуа зегьы ишрыхутоу ззеилымкааура иахьагьы храцәаҩуп. Ус шакуу автор ииаирҧшуеит Аҧсара ақытаҽтәи анхацәа ҧытҩык рхаҽсахьала. Уимоу, урт рышәарыцаҩ-абчарах ақуцьма дакутәоуп ҳәа изырҳәон, еиҳарак лассы-лассы изырҳәо иалагеит рқытаҽы Ақуцьмакьала анцәырт. Араҟа урт ауаа Кац Кьамсыс иҽаргыланы иаарҧшуп. Уи алагьы иаабоит ашәарыцаҩ дыззеилымкаауаз, заҟа иҭшәаны ихуцуаз, аҧсабара иацәыхараз.

Аповест аҽы автор губылра дула дааирҧшуеит Кац Кьамсыс. Уи ихаҽсахьала ашәкуҩҩы даҳирбоит абнеи ашәарахи рыҧстазаара бзианы ицаны измаз, урт рзакуанҧкаракуа аилагара шамуа, ицәгьоу ахь ишкылсуа здыруа аҧсуа шәарыцаҩ-абчарах, абна аҩыза ду. Уи ихаҽсахьа гултәааны иҟатцоуп агура угартә. Уи азы автор иҭахымхазеит адаҟьақуа рацәаны, иркьаҽны, аха атипра аланы.

Кац Кьамсыс ибзианы иеиликаауан Ақуцьма-ҟьала акгьы шахарамыз. Уи ҭыҧда — хатәы бнада — ианааиха, игуааны ашьа ауан. Абас шыҟалоз ашәарыцаҩ заанатцгьы ибон Кукун ибна ахшьаара ианалагазгьы. Усҟангьы ари ауаҩ дырҽагылеит абна хызшьаауаз ауаа, аха имч акумхеит, иииаит, хара ахуцра злымшоз шьоукы.

Аповест анцәамҭа даара лоунытә уархуцыртә иҟацоуп. Иаапкыз акуцьма ақыҭа рыраху ыкунахʻуа ианалага, бааи-ҧси, хучи-дуи ишынеибакыз игылеит, алашәага цыргеит, аха рымч акумхеит, дырҩегьых Ақуцьма-ҟьала рыцәцон ацыхуа рҽакьаны, Кац Кьамсыс ихымҭа акумзар.

Аҩымҭа хзыркушо ацәаҳәақуа ҳрыҧхьап: «Еитцхуаа анаарақеы икажьыз акуцьма ашкагьы дымнеикуан, изыҧшыз ауаагьы днарывсын, лабажәк еиҧш ишәақь иҩытцрак уаҳа даахьамҧшзакуан дцеит иара.

Игуатца иҭаҧшны, дзаку уаҩҧсыз аилкаара рцәыуадаҩхазаргьы, уи ахатца ихьӡыз, ижәлаз аҟара уеизгьы ирдыруан, амала Кац Кьамсыс ҳәа ихьӡ анырҳәоз инаҧшьны — ашәарыцаҩ ҳәа ууанӡа иззырҳәоз, иаргьы дзызгудууз ахьыз ҷыда убри аҽны инаркны уаҳа изырҳәар имуит».

Арҭ ацәаҳәақуа рфилософиатә цакы дууп, иуарҳәо рацәоуп. Акы, иаанарҧшуеит аҩымҭа афырхатца Кац Кьамсыс ихаҽсахьа ҟазарыла игулырҭәааны, уи дшәарыцаҩ иашаны, абна даҩыза дуны, дшьыҩны акумкуа. Араҟа уи Ақуҧьма-ҟьала анишь нахыс дшәарыцаҩны ихы имҧхьаӡеит, мап ацәикит ажәа хьӡырҳәагас ииҧхьаӡоз ашәарыцарагьы. Избан акузар, акы, иишьыз ақуҧьма акгьы ахарамызт, ус иҟазцаз «Кац Кьамсыс ақуҧьма дақутәоуп» ҳәа изызҳәози урҭ иреиҧшыз ауааи ракун. Ҩбагьы, аҧсабара азакуанкуа уаҩы идыруазарц, ииашаны ихы иаирхуозарц ахуҭоуп. Ус анакуха, ауаҩы ихата иҧырхагоу агунаҳа инапала иҟаиҵоит. Гунаҳарак еиҧш ашәарыцаҩ иҧхьаӡеит, ацәгьа шаухьазгьы, уи Ақуҧьма-ҟьала ашьра. Абна ыкуаҳхʻуазар, ашәарах, агыгшәыг нҳартҵәозар, урҭ ахьыҽиаша аҭыҧ раҳамҭозар, нас дабаҳҭахыу ашәарыцаҩ ҳәа алкаа ҟатцаны наӡаӡа инижьит изанаат гуазырҳага, ашәарыцара.

Уамашәа иубаша, ашәарах зегьы раҧхьаӡа изыхьчараны изыхуҭоу урҭ ирзааигуоу уаҟа инхо роуп, ауаа роуп. Аге и ашьхеи ибжьанакыз абнақуа еиҳарак асовнхаракуеи аколнхаракуеи ирытцаркʻуеит. Ус анакуха, урҭ рнапхгаҩцәа роуп ҷыдала иаҳӡыӡааша, изыхьчалаша, насгьы ажәлар рыҩнутҟа имҩаҧыргаларoуп аҧсабара ахьчара иазкыу апропаганда ду. Аха рыцҳарас иҟалаз, урҭ рҩызцәа рхатыҧан ааскьатәи абиҧара иатцанакʻуа ауаа (араҟа иҟоуп ақыҭа анапхгаҩцәа, артцаҩцәа, аматцура иалоу аинтеллигенциа) абна ашәарах, агыгшәыг, аҧсыз, аҧсаатә уиаҟара гуцаракра азыруам, урҭ рыбзиабара рылам, ихьшәашәаӡа ирывсуеит урҭ ирытцаркʻуа азцаарақуа. Изакухалакгьы, шьоукы-шьоукы зынӡагьы иргуаладыршәаӡом абарҭ хыхь еиқуаҳаҧхьаӡаз аҧсабара абеиарақуа рзы ахәынтқарратә закуанкуа акымкуа-иҩбамкуа ишаҧҵоу. Урҭ иахьатәи раарыхратә планқуа рынагӡара ауп ихадараны ирыҧхьаӡо, ҟатцатәысгьы ирымаҧы ирбо. Уаҟа, ҳәарада, ииашоуп узрывалом, аха уи маҷара азхом иахьатәи аҧстазаара, атехникатә-революциатә прогресс ҳанҭагылоу аамҭазы аблаҷыц еиҧш иахзыӡаатәуп, ихьчатәуп аҧсабара, уи зырбеио зегьы. Еиҭаҳҳәоит, абри азцаара азәырҩы ҩнутҟала ирныруа агухьаа ркӡам, адәахьы адәыҧсшәа ахырҳәаауеит акумзар. Аҧсабара ахьчара ацак ду иамоу зегьы ҳәынтқарратә ҭакҧхықурала иаҳныруазароуп, иҳадаҳкылозароуп. Абарҭ азцаарақуа роуп Ҷьума Аҳәба иповест абриаҟара иаҳгуазырҧхаз, иаҳзааигуаны иҟазцаз. Цабыргыуп, автор хыкукыла иҩымҭаҿы иаҳирбо ақуҧьмақуа рыҧстазаара ауп. Аха урҭ ицәырырго азцаарақуеи рыкуша-мыкуша иҟалоуи, аҧсабареи ауааи ирыдҳәаланы иаатуа еиуеиҧшым асахьақуеи оумажә рытцаркʻуеит ахатцгылара зҭахыу, аринахысгьы ирцыхцыхтәу проблеманы ҳҽаҧхьа иаакугылоит.

Аповест аҧсабара ахьчара иазкыу апублицистикатә пафос цары абжьы ахоуп. Уи ҩуп иара атема иакунаго, аидеиа аазырҧшуа, зыхшыҩцак цаулоу, исахьаркыу ажәала.

Хуҷ-мыҷык згым сахьаркыратә ҩымҭак ыҟазам, насгьы зегьы еицырзеиҧшу агуаанагара ҟанатцо иуҧылом. Аҧхьаҩцәа дасу рхатә гьамала ирныҧшуеит, аҩымҭа иагыу-иабзоу еилыркааугит, иахуаҧшуеит. Ас аҟалара литературатә закуанҧҟарак иаҩызоуп, иаҧуп аханатә аахысгьы. «Ақуҧьма-ҟьала ахынҳәра» аҟынгьы ас акухоит, аҧхьаҩцәа рыҩнутҟа еиуеиҧшым агуаанагаракуа ҟанатцар алшоит, азәы аҩымҭа абзиаракуа рыда уаҳа даҽеакы ибауам, уимоу, ибарцгьы иҭахымзар алшоит. Аха даҽеаӡәы автор изыҟамтцаз, иаҩижьыз аҭыпҟуа дрышьтазаҩуп, ус аныкуара еиҳа еиҧьны иҧхьаӡоит, иҟалап диашазаргьы. Аха анс аку, арс аку, зегьы акы аҿы еиқушаҳаҭымхарц залшом: аповест «Ақуҧьма-ҟьала ахынҳәра» аҧсуа сахьаркыратә ҩымҭа бзиақуа акыҳәа ишынарылагылаз.

Абарҭқуа зегьы сышрықушаҳаҭугьы сышдыргурҧьогьы, аповест аиҭатыжьраан иазеиҧьхап ҳәа сгуы иаанаго, автор хшыҩзышьтра азиуазар, сырзаатгылоит акык-ҩбак угуы еихьызшьуа, ма ицегьы еиҧьны иҳәандаз, игулҭәааны иҟанда ахьуҳәаша ҭыҧқуак.

Кац Кьамсыс ихаҽсахьа аҩымҭа аидеиатә цакы зырҧуҧуо сахьаркыралагьы иҳаразкʻуа акоуп. Ус иагьаарҧшуп иара. Аха сгуанала, абна абзиабаҩ абчарах ду ихаҽсахьа ицегьы игулзырҭәаашаз асахьа-

ркыратә хуҭа хуҷқуа рыла иҟаҵатәыи. Избан акузар, уи аҽы автор иааирԥшуеит аԥстазаараҽы аҭыԥ змоу, атипра злоу аԥсуа шәарыцаѡ иаша ихаҽсахьа. Аха уи уизхуцуа уалагар, еидара хьанҭак иқуҵуҵуо, акы джәагуаны (ажәра акузар уи аабом, аха...) дамоушәа убоит. Уимоу аԥхыцьма дақутәоуп ҳәа изырҳәо иқуԥеызшәа дыҟоуп, изаҟаразаалакгьы цьара ҽагыларак ҟаиҵом, зегьы ицәа иҭазоит. Иаашоуп, дуаѡ ҟуҵоуп, ичҳара ҵуҵуоуп, хара дхуцуеит. Аха ачҳарагьы цьарак ҳәаак амами. Ажәакала, сгуанала, иахҳуҭан итҵегьы ихаҭара ҽацаҙа иаарԥшызҵгьы. Убри анаѡсангьы ихатә ԥстазаараҽы аҟынтә дырратарақуак ҳдыруазар цәгьамызт аѡымҭа злаповесту ала. Цабыргыуп, аѡымҭа «афырхаҵа» Аҟуцьма-ҟьала ауп. Уи ауп автор аповест ишьтих'уа аидара зегьы зқуитцаз, игуҭакы хада зирҳәаз. Аха убартқуа еиҳа еилыкка иааԥшырц, ихымԥадатәу хаҽсахьоуп Қац Қьамсыс. Ус анакуха, уи ихымѡаԥгашьа, иажәа, ихуцшьа, идунеихуаԥшышьа, иқуҵоу аԥсабара иазааигуоу аԥсуа шәарыцаѡцәа, абчараҳцәа дырхатарнак иашоуп. Уи аѡымҭаҽы даабоит аԥсабареи ауаѡи еимаздо зыԥсы ҭоу цҳаны. Қац Қьамсыс дырҽагылоуп итшәаҙаны ихуцуа, зеилкаара мачҙоу, иахьатәи акутаҕь еиҕьыуп уатцәтәи акуты атцкыс ҳәа зҳәо ауаа ԥсыцәгьақуа. Изхысҳәааууа, абас дҳареикит ашәкуѡы ифырхаҵа. Нас, ариаҟара иҳаракыу, еиқуныхиқоу ауаѡы итҵегьы дҳаракны даабартә аҟаҵара илшон аѡымҭа автор. Иаашоуп, Қац Қьамсыс аҵыхутәантәи ихымѡаԥгашьала (ақуцьма анишь) акырза дрылҳәҳәо дѡагылт икуша мыкуша иҟаз зегьы, итцаирзыртә аҟара.

Иара убас мачк гурамгартас иук'уеит Қац Қьамсыс дыззеилымкаауаз икуша-мыкуша иҟаз ауаа рҟазшьақуагьы. Урт зынзак ахуцра бзиа иалхуданы цьарацьара ицәыҟалеит автор. Аха аԥстазаараҽы устцәкьа акухарымызт ишыҟаз. Насгьы иаашам ақытауаа зегьы илеилагуацәаны уаѡы ихьз-ижәла алымкааува дахьрыхцәажәо. Еиҳарак абчараҳи дареи ахьеиқушәо атыԥқуа рҽы. Иаагап ҽырԥштәы затцәык: «Аҽны шьыбжьон сеыкуаша лкагуаны ирфеит ақуцьмақуа, сыхдыртцәеит, — иҳәеит агула дааины». Ари зеиҳәаз Қац Қьамсыс иоуп, аха уи иацәажәоз ауаѡы хара дҳаздыруам, ихьз-ижәла автор иахуҭаны иԥхьазом. Араҟа, убас егьырт тыԥқуак рҽгьы абарт рѡызцәа

аиужьрақуа, аперсонажқуа рыхьзқуа бжьажьны иахԥылоит. Иаашоуп, урт аѡымҭаҽы ихадароу персонажқуаны иԥхьазам. Аха аповест аҟны ус иаабом, урҭгьы рыхуҭаа мачымкуа иалоуп, насгьы Қац Қьамсыс урт роуп дызлоу, урт роуп дзацәажәо, арахь дара ҳаздырзом, иҟалап иара идыруазар, аха уи ҳара ихазхома? Аҽа усын, урт ақытауаа рыда даҽа цьоукы рҽы дрылахуны дцәыргазар, аха ус егьыҟам.

Хыхь ишысҳәахьоу еиԥш, Цьума Аҳәба ибзианы иааирԥшуеит ақуцьмақуа рыԥстазаара, иаагап урт ахьынхо, ишынхо, ишышәарыцо, рыхшара шыраазо, ақулара шыддыртцо, аԥсеиқурхаразы ақуԥара шыддырдыруа, ашәарыцаѡцәа рымазақуа шреилдыркааруа, абна, агыгшәыг ртцас шеилагагәым уҳәа убас итцегьы. Аха сгуанала, цьара-цьара тыԥқуак рҽы урт рѡызцәа адырратарақуа, аилкаарақуа рашәазар ҟалап, мачк анаукатә ҟазшьа змоу адыррақуа аԥыжәара роуама уҳәо иҟалеит. Еилкааун, урт рѡызцәа аилкаарақуа реизгара заҟа иуадаѡу, зҽы мцәажәо ирытцарк'уа. Аха егьа умҳәан асахьаркыратә ѡымҭа наукатә ттаамтам, иамоуп изтытцтәым арамкақуа.

Аповест «Ақуцьма-ҟьала ахынҳәра» аҟны хазы иҟоу акы акуны иаанхозар ҟалап анекдот ҟазшьа аманы автор иалеигалаз «Дадын авагон дагон» ҳәа хыс измоу. Ари ахуҭа ахала иганы уахуаҧшуазаргьы зхы иақуитыу, насгьы аинтерес зцоу новеллак аҳасабала ишьақугылоуп. Цабыргыуп, уи аѡымҭаҽы ицо ахтыскуа ирықушәо иалагалоуп, аха уаѡцас уаназхуцлак зегьы акоуп иацәтәымны иааԥшуеит, ажәакала, «Дадын авагон дагон» аповест «Ақуцьма-ҟьала ахынҳәраҽы» ҟатцатә сымам, истыԥым аҳәоушәа уаҳауеит.

Цьума Аҳәба имоуп ихатә бжьы, ихатә стиль, ихатә ѡышьа аформа, итема алхшьа уҳәа даҽа аԥсыуа шәкуѡѡык иламѡашьо арҽиаратә ҷыдарақуа. Убарт зегьы рҽы ихадароу, ибеиоу, ицкьоу ашәкуѡѡы ибызшәа уаргурҧьартә иҟоуп, избан акузар уи иқуҽиаракуа ирхытцхыртоуп.

Аԥхьаѡ акраатцуеит агура ганы дыҟоуижьтеи Цьума Аҳәба аԥсуа сахьаркыратә жәа азҟазацәа дшыруазәкыу ала. Ус шакуу хара хамцазакуа иартабырг'уеит абраҟа хзыхцәажәо иѡымҭа амацарагьы. Аха иага ус акузаргьы, «Ақуцьма-ҟьала ахынҳәраҽы»

иаҳҧылоит итцегьы инаҙаны иҟаитцандаз ахьугуахууа ҭыҧқуак, ҳәоуқуак итцегьы ирмариандаз, ирласындаз, еиҳа еихышәшәо ицәажәондаз ахьуҳәаша ыҟоуп. Еилаҳкаауеит урҭ ирыцоу ахшыҩцаки автор ирыкуитцо аидареи ишрыхҟьо. Аха еиҳа еиҧьҙами аурыс шәкуҩу ду А. М. Горки ишиҳәаз еиҧш, ажәакуа ркьаҽны рыхшыҩцак дуны рыҟатцара. Абри ами нас аҟазарагьы.

Иаагап маҷзак ихьанҭоу аҳәоуқуа рҟынтә ҽырҧштәқуак: «...Убри агупҵсыршьаға, ашьоура, дара шуаапҵсу, аҧсабара аҳас ишамоу, раҳра рымазкыз иапҵеипҵшхо ажәфан арбара, насгьы ауафы иуафра ҳаранак'уеит дара ирыҧхьаҙо анагҙарагьы налатцаны ишыneибакыу зегьы ирылхуданатәит, имчыдақуаны, ирҳәны акагьы иапҵсам хумаргақуак реиҧш рхы рбо иаакунархеит, ишымгуҧҙоз иаалырҟьаны раҧхьаҟа атцықьҳәа иаатҟьаз ашәақь».

Ас аҳәоуқуа реиҽкаара мариам, зегьы ирылшом, аха убас шакуугьы, изааҙарызеи, араҟа ирыххацәоуп, итцегьы ирласызар, итцегьы аҧхьафцәа дамыраапҵсо иҟатцазар ауан, аха...

Цьума Аҳәба иповест итцегьы уашклапҵшны уаҧхьо уалагар, иаҳҳәап угуы маҷк иамыхуо, изызкыу агутақы зны-зынла иавсны игыло, ицәажәо, ажәакуа, аҳәоуқуа улапҵш итцашәар ауеит. Иаагап «ҟыҧ» ахьатахыу «ҟылҧ» ҳәа ахьупҵыло, «апҵашәқуа» ртыҧан «апҵышәқуа» ҳәа уапаҧхьо уҳәа убас итцегьы. Иҟалап корректуратә гхақуазаргьы, аха зегьы акоуп афымтаҽ иануҧыло угуы еихьыршьуеит. Аха урҭ мыч дук рыман, аповест ахатабзиара илаханы иладырҟуртә иаабом, ирылшом. Урҭ амаҷ-саҷқуа аповест аитатыжьраан иканапҵсашт хымпҧада.

Атцыхутәаны исҳәоит даҽакгьы. Аповест «Акуцьма-ҟьала ахынҳәра» абас, аҧхьафа игуаҽы инеиуа, иестетикатә гуахуара шьҭнах'уа, ауаажәларратә ҧсҭазаараҽы актуалтә проблема цәырнаго изыҟаломызт Цьума Аҳәба арҽиараҽы илоу абафхатәра анафсангьы, уи аҧхьа зегьеидгылоутәи аҧхьафцәа рыфнутцка ахушьара ҳаракы зоухьоу, акыр бызшәақуа рыла ицәажәахьоу еицырдыруа афымтақуа «Бзоу», «Ҭуҧан» аҧимтазҭгьы.

Аҧсуа жәаҧҟа баша иаҳәом аҽа мбакуа аҽа зшьхьада ҳәа. Итцабыргытцәкьаны, зыг-ҽы амҳәо

аҧстәқуеи агыгшәыгқуеи ирызкыу абарт афымтақуа ҽы автор иоуит арҽиаратә ҧышәа, шьардаза ицхраит «Акуцьма-ҟьала ахынҳәра» аҧцараҽы. Ҳәарада, урҭ темала еицәыхарам, аха иқудыргыло азцаарақуа, насгьы рхырхартақуеи рыгутаккуеи хазуп. Аха «жьрацәарала» ишеизааигуоу, зыпҵсы ҭоу, амала, зҽы мцәажәо, зыг-зҽы амҳәо агыгшәыгқуа, аҧстәқуа рыҧстазаара асахьаркыратә фымтаҽы раарҧшраҟны «Акуцьма-ҟьала ахынҳәра», «Бзоу», «Ҭуҧан» фнутцкала, насгьы ҧсабарала ирыбжьоу «аиуара» аҧхьаф имбарц залшом. Уи «аиуара» афымта еиҳагьы иацхраайт, итнагеит аҟазара аганахьалагьы автор ифырхацәа «Бзоу», «Ҭуҧан», «Акуцьма-ҟьала ахынҳәра» еиҽырҧшуа уҽааухар еилыхха иубоит Цьума Аҳәба ҧахьатәи афымтақуа рҟны атцкыс ари атцыхутәантәи аҽы иаҳа ибафхатәра амчра шаиуз, ишгултәааз.

Цьума Аҳәба аҧсабареи, аҧстәқуеи, ашәарахқуеи, агыгшәыгқуа рыҧстазаара иазкны, егьырҭ ифызцәа аҧсуа шәкуфцәа рааста афымта ссирқуа аҧитцахьеит ххәар ҳалшоит. Избан акузар, уи ари аганахьала акыр ихы аус адиулахьеит, ититцаахьеит аҧсабареи ауафи иахьтәи аамтазтәи реизыҟазаашьа, ирыбжьоу аиҽагыларақуа уҳәа жәпакы. Иара усгьы ҳазну аамтазы ареволиуциатә-техникатә прогресс оумажә аитакрақуа аныҟанатцо, ауафы дызхылтцыз аҧсабара дацәыхараны данаргыло, егьа умҳәан атехникатә еитакра дукуа ауафы зны-зынла дгумбылцьбараны дҟартцоит, аҧсабарагьы дацәыхараны, уимоу, уамашәа иубаргьы, даҽагыло аҟынҙа. Абри азоуп Цьума Аҳәба ишьтихыз атема аҧхьафцәа хшыфзышьтра бзиа азыруртә изазхьаҧшыз.

Аҧхьаф агура игоит хыхь зыҙбаху ҳҳәаз атема иалхыу афымтақуа Цьума Аҳәба иҟынтә аринахысгьы ишиоуа «Акуцьма-ҟьала ахынҳәра» атцкысгьы идеиатә цакылагьы, напҟазаралагьы, иҧуҧуаны. Уи афыза агуҧра ҳнатоит абриаҟара иаҳгуарпҵаны ҳзыхцәажәаз, ҳаззаатгылаз аповест.

ААМҬЕИ АҬАКПҲХЫҚУРЕИ

I

Алитература ршаз аахыс еилкааупҬ запҲцара марпоу ҩымҬа шыҟам — иреиҵоу ажәеинраала инаркны алитературатә жанрқуа зегьы иреиҳау ароман аҟынҙа ишыртахыу анапҟазареи абаҩхатәреи, апҲстазаара аҧышәеи, насгьы аҭакпҲхықура хараки. Ари навалартә змам еицырдыруа фактуп. Ус анакуха, алитератураҿы жанр-хучы, жанр ду ҳәа еилых ыҟаҙам, ажанрқуа зегьы досу ртыпҲ аҟны иатахыуп, урҬ рыдагьы алитература аҿиара апроцесс зхатәаауам инагҙаны. Аха иага убас акузаргьы еиҿырпҲшшәа иуҳәозар, Кавказтәи ашьхақуа зегьы Ельбрус шрылыҳәҳәо еипҲш, асахьаркыратә дунеи аҿы, апҲыжәара аанамхуарц, апҲхьагылара амамзарц залшом жанрла ароман. Уи алитературатә жанр аххқуа зегьы иреиҳауп, иуҳәар ауазар, ирпҲаҳаимбаруп. Избан акузар, жәытә-натә аахыс, ароман ишьҭнах'уеит ауааажәларратә пҲстазаараҿы шьардаҙа зцазк'уа апроблемақуа, иаагап асоциалтә, аполитикатә, аекономикатә, агуапҲхашәатә, аетикатә, анаукатә уҳәа убас итцегьы. Ароман аҿы ашәҟуҩҩ ицәыриго афырхацәа, аперсонажқуа шәыхкык рыла ,иаларсуп ауааажәларратә пҲстазаара, урҬ бзанҵык рыкуша-мыкуша иҟоу апҲстазаара иаҡутҳаны изыҟалом, еиуеипҲшым аганқуа рыла рдац-пҲашәқуа ыртцауланы иадҳәалоуп.

Иахьатәи асовет роман атәы ҳҳәозар, уи ажәлар рдоуҳатә хдырра аизҳара аарпҲшра иазкыуп. Уи аҟазара адемократиатә традициақуа ирызиашоуп, ирыцнарҧызуеит. Асовет роман агуманизмратә аоптимизмра иалоу ихәаақуртцахьеит асоциалисттә реализми хауааажәларратә шьақугылашьеи. Асовет романистцәа рырҿиараҿы абри апринцип иашақуа роуп изыкунықуо. Машәыршақу акуҙам ҳаамҭазтәи англыз шәҟуҩҩ Енгус Уилсон «Изҩыдоу ароманқуа иир рылшоит изҩыдоу адунеи аҿы»[9] ҳәа зиҳәазгьы. Араҟа англыз шәҟуҩҩ зегьы раҧхьаҙагьы ихаҿы иааган имоу, Асовет Еидгылеи асовет романи роуп.

АпҲстазаара ахаҭа иаанарпҲшхьеит, зегьы рзы иартцаыргхьеит асовет роман аҿираҿы иамоу апҲыжәара, ахықукы лаша. Уи алапҲшҳәаа ҭшәам, иааигуаҙаны рхқуа еикурҳәалом, ҳажәлар ирымоу аихьҙара дукуа ирықуршәаны пҲхьаҟа иҿиауа ицоит, ашәҟуҩҩцәа ирзаанартуеит харантә ирбарҭахо аҟазара агуашә ҿыцқуа.

Иахьатәи асовет романи абуржуазиатә амодернисттә романи еидкылашьа рымам, рстиль, рформа, иадырпҲшуа апҲстазаара анаҩсангьы иззырхо ахықуккуа рылагьы. Абуржуазиатә амодернисттә роман аҿы ахра руеит агукаҳареи, ауаҩы игуармгареи ираздыдареи. Иахьатәи асовет роман ихадароу атенденциақуа ируакыуп уи афырхаца — асовет уаҩы цкар рацәала ипҲстазаара абеиаракуа зегьы раарпҲшра, иуааажәлари иҧсадгьыли дрыдҳәаланы.

Еилкааup, асовет уаҩы ихатә пҲстазаара ажәлар рыпҲстазаара ду ишақурҷахоу. Убри аҟнытә урҬ аҩбагьы аки-аки хеибартәааua акы ада еакы хуартамкуа иҟоуп.

Цабыргыуп, егьырҬ алитературатә жанрқуа зегьы ркны еипҲш, аитакракуа арҿыцракуа ахтынхьааueит иахьатәи ароман ажанргьы. Уи аҿаапҲсах'уеит, аҿарҿыцуеит, аформа, астиль, аха атрадициа аханатә ицназ изапҲыртцуам, иазкажьуам, уи ааигуа-сигуа еснагь иҟазаауеит, иага аформа ҿыцқуа азыпҲшаахаргьы.

Ароман егьырҬ ажанрқуа ирыдкылан уахуапҲшуазар, уамашәа иубаша, ахтысқуа жәпакы ирыниахьеит, ирықушәахьеит. Уи акыр шәышықуса атагутасракуеи атәамбаракуеи ахнагахьеит, иара пҲсабарала иагуцхуз, иазааигуаз аепикатә поемеи, атрагедиеи акомедиеи, алирикеи ртаацәараҿы апҲыжәара агонатцы. Уимоу, XVIII ашәышықусазгьы аестетикатә система аҟазара адунеи аҿы ароман макьанагьы аҳатыр халаны иҟамызт, усҟан акыр амехак шышьтытцхьазгьы.

Аурыс совет критик М. М. Кузнецов исахьаркны ароман азы ишиҳәаз еипҲш, XIX ашәышықусазы аҙәгьы агура имго дыҟамызт акуата пҲшқа мзышәа апҟа акуны шыҟалоз атәы[10]. В. Г. Белински 1835 шықусазы ароман алшарақуа рзы ихәеит «Роман все убил, все поглатил»[11] ҳәа.

[9] Ажурнал «Иностранная литература, 1963, № 10, ад. 229.

[10] Асовет роман. Амҩакуеи апҲшаарақуеи, 1980, ад. 5.

[11] Белински В. Г. Ихартәааy иҩым. реизга, 1 атом, М, 1953, ад. 261.

Ароман алитератураҽы иахьагьы аҧыжәара шамоу, егьырҭ ажанрқуа раҭқыс ишхадароу, иара ахаҭа знысыз аҭоурыхтә мҩагьы иартҵабырг'уеит, ишьақунарбуҩуоит алитературақуа зегьы рҽгьы. Аурыс романист ду И. А. Гончаров ароман иазкны иҳәоит зынза ииашоу ахшыҩцак: «Европатәи алитература ахуҵратә шықусқуа иртысит. Уажәшьта уи жәеинраалала иҩу алирикатә литературатә ҩымта, сонетак, гимнк, сахьак, ажәамаанак рышьтахь игыло, ирытцахауа, иатәнатәуа бзанцык изыкалом, избан акузар, урт зегьы ҟутцәаҟутцәа решаны, еиҳа аҧстазаара амҽхак зцазк'уа ароман ахь ицоит, уахь иалалоит, аҧхьаҩгьы сахьатыхымта дуззак еиҧш уака ибоит изакаразаалак иара иидыруа, изааигуо акы»[12].

XIX ашәышықусазы аҙәырҩы ашәкуҩцәеи аҵарауааи ароман ҳаамҭазтәи аҧстазаара ҽпопеиас иамоуп ҳәа азырҳәеит. Ус иагьыкалеит. XX ашәышықуса аҩбатәи азыбжазы Томас Манн иҳәеит: «Ароман ҟалеит ҳаамҭазтәи аҧстазааращы иахьатәи ауаҩы иҧсы зыҩроу тыҧны, насгьы аҳра зуа сахьаркыратә форманы»[13].

Абри абас шакуугьы, иахьагьы икоуп, иуҧылоит абуржуазиатә царауаа рыҩнутка аромаи жанрк аҳасабала иҧсызшәа, ма аҧсра иаҳушәа ахшыҩцаккуа зҳәоз, иадгылоз. Аха аамта, ишдыру еиҧш, зегьы реиҳа ииашоу, зегьы реиҳа здыруа збаҩуп.

Иахьатәи ароман апроблемақуа ирызкны 1963 шықусазы имҩаҧысуаз адунеижәларбжьаратәи асимпозиум аҳәы асовет романистцәеи алитературатҵаа-ҩцәеи еицҳәакны иаҳагылон ароман акказаара аҧсынтцры зырмаҷуаз абуржуазиатә царауаа, ашәкуҩцәа рпозициақуа, ртезискуа. Ари аҩыза адоуҳатә кризис зхылтцыша аҭагылазаашьа ҳара ҳаҧстазаара атцабыргхаҭаҳәы иубом, аҭыпҧгьы амам, ажәакала, асовет шәкуҩцәа ароман ҧхьакатәи аҧеиҧш азы апессимисттә хшыҩцаккуа ирцәыхароуп.

Ус шакуу дырцабырг'уеит ҳаамҭазтәи аурыс совет шәкуҩц ду Михаил Шолохов иажәақуагьы: «Сара сыхуҭаахьала, «ароман акказаареи акамзаареи» азцаара ықугылазам, анхаҩы иҳаҧхьа «ача ластцару

[12] Гончаров И. А. Иҩым: реизга, 8 атом, М., 1955, ад. 211.
[13] Томас Манн. Иҩым. реизга, 10 атом, М., 1961, ад. 283.

ипсмтцару» ҳәа азцаара ықугылараҳа»[14].

Ароман жанрк аҳасабала аҧсыҳхара, акаҳара иазкыу аконцепциа иир алшоит адоуҳатә кризис ахьыкоу ауаажәларратә ҭагылазаашьаҿы, даҽакала иуҳәозар, ипшбаара иаҿу акапиталисттә дунеиаҿы. Уака иҧхатаҳоит ахаҭарақуа, акказшьа бзиақуа, аҳра руеит аипссимизмра, агукаҳара, ауаҩы игурагара, амал азы аҧсыҭҳашра, нас урт ирхылтцуа ауаҩ ицәымҩра. Ари ҧшьатәзам, избанзар, акапиталисттә дунеи аҧстазаара атцабыргхаҭа ауп.

Асовет роман аҿиараҿы асовет ҧстазаара атцабыргхаҭа меигзарахда аматериал анаҭоит. Уи асоциалтә цәыртцракуеи, урт инартцауланы рызхуцреи, ҳауаажәларраҿы иаҭахыу апроблемақуа рыкургылареи рҿы хытцхырта хадоуп. Асовет роман, иахьа даҽа ламтаныкеиҧшымкуа, диалектикала иҿиауа асовет ҧстазаара ганрацәала иаарҧшуа, ҧхьака ицоит, изну епоха ашьаҿақуа аҿырыкуршәаны.

Ароман иазкны ицоз, иара иахьагьы ицо ацәажәаракуа, аимак-аиҿаккуа, ароман ажанр зака иамырҧсыҿрыз, агуы канамыжьрыз, уимоу, еиҳагьы уаҩы ибартә аҽарбуҩуеит, алшарақуа аанарҧшит. Зака инашаны иҳәази ароман азцааразы еицырдыруа аурыс шәкуҩц Д. Гранин: «Ароман иааҧьоушьартә ахы аанарҧшит даара ачҳара змоу форманы. Уи ателехуаҧшра, акино, амассатә культура акнытә аинформациақуа, ирытцамзыртә ахы рцәыхьчауа, иаиоуит алшара ҿыцқуа. Ари ихадароу жанруп — асахьаркыратә проза зегьы азы фундаментуп, уасхыруп, егьирахь прозада изыҿиом адраматургиагьы, уарт акинематографиагьы, аочеркгьы. Ароман алазара, ачҳара ҩуҩуоуп, анарха амоуп, избанзар, иаанарҧшуеит адунеи инартбааны адырреи ауаҩы иханытә ишьапанынза ибзиареи, ицәгьареи, имариамкуа еилоу ихатареи налатцаны. Ароман — убри еиҧш икоу дәышкуаҩьазуп иахьалшауа ҳаамҭазы зегьы реиҳа зцазк'уа, иактуалтәу апроблемақуа рыхушьадра, рызбара. Ароман тоурыхтәуп, исоциалтәуп, уи иаҳнарбоит ауаажәларраҿы икало акласстә процесскуа, аҭоурых аиаша, уи атенденциақуа, аидеологиатә купара»[15].

[14] Агазет «Правда», 1963, август 6.
[15] Ажурнал «Вопросы литературы», 1976, №5, ад. 107.

Ҷыдала аҧсуа ароман аҽиареи ашьақургылареи ртоурых азбаху ҳҳәозар, асовет роман азиас ду аҟуҵәақуа ируакыуп, асовет аамҭазы ауп иины жанрк аҳасабала адәы ианықулагьы. Аҧсуа роман аҽиареи ашьақугылареи аҭоурых ҭцааны хазы наукатә усумҭак иахьа уажәраанзагьы иҭыжьым, аха ҳлитераторцәа, ҳцарауаа, ҳакритикцәа азәырҩы ари азҵаара иазыркхьеит аинтерес зҵоу еиуеиҧшым алитературатә-критикатә статиақуа. Уаҟа иаабоит ихаҭәааны акумзаргьы иахьатәи аҧсуа роман аҭагылазаашьа, аҧсҭазаареи, ҳытҵхыртаси иамоу. Ҳмилаҭ литература аҭоурыхтә мҩа игуцаракны ианыҧшыло, имҩашьо ибоит раҧхьатәи аҧсуа роман «Ҷемыр» инаркны ааскьаза иҭытцыз ароманқуа рҟынза ишымҩа мариам, насгьы ишхуҷым. 1937 шықуса аахыс, убасҟан ауп ароман «Ҷемыр» анҭытц, иахьанза ибжьанакыз аамҭа (апериодқуа еиуеиҧшым амзызқуа ирыхҟьаны аинтервал рацәаны ирыбжьалазаргьы) аҩнутҟала иҳауит ҳлитература абҧа еитцызхша, ҽыҧубуала ицәажәо иҟазҵаз ароманқуа (ҵабыргыуп, урҭ раҳьтә зегьытҵәкьа макьана урысшәала, убас егьырҭ аешьаратә жәларқуа рбызшәақуа рахь еитагам) иаагап, «Камаҷыц» — Д. И. Гулиа; «Ҷемыр», «Аҧхәыс лыпату» — И. Г. Папасқьыр; «Аҽатә-уаа», «Ахра ашәа», «Ацынтәарах» Б. Шьынқуба; «Идыру ахьз», «Амра ҳара ҳҽы игылоит», «Сан лыблақуа» — И. К. Ҷарба; «Абна амаза», «Ацәаҟуа аабатәи аҧштәы» — А. К. Цьениа, «Аиқурхара» — М. Г. Папасқьыр; «Аҽыкуаҳа» — А. Н. Гогуа; «Абрыскьыл», «Ааҧыни анаҟуеи», — В. Анқуаб; «Асқьала» — Ць. Б. Аҳәба; «Ашьацҳәа» — П. Х. Бебиа, «Амш ахулара иҳамнахааанза» — З. Д. Амаршьан; «Ашьха рҩашқуа ахьеилало» — Н. Ҷ. Хашыг.

Араҟа рызбаху мҳәакуа узрывсуам аҧсуа ҧсҭазаара иалхны урысшәала иаҧҵоу, ҳтәыла анҭытцгьы еицырдыруа аҧсуа шәкуҩцәа Гьаргь Гулиеи Фазиль Искандери рроманқуа. Сара ари астатиаҽы хыкукыс исымам аҧсуа роман аҭоурых ахцәажәара. Мацара, алада инартбааны еилсыргараны иҟоу аҧсыуа романк иадҳәаланы, иааизакны акузаргьы, азеиҧшхҳәаа ҟасҵарц стаххеит, имыцхум ҳәа сгуы иаанагауа. Амала абра иацыстарц ахуҭоуп хшыҩцакык: ишдыру еиҧш, асовет литература зегьы аҽы раҧхьазатәи ашықусқуа раан аҧыжәара рыман апоезиатә ҩымҭа-

ауа, аха имаҷьанан апрозатә ҩымҭақуа, ҷыдала ароманқуа. Ари иҧсабаратәыз цәыртцран аитакра ду ахызгаз, насгьы адунеиаҽ зынза иқуҧшыз ҽыц аинылара иаҽыз алитературазы. Абри афакт — апрозаҽы имаҷьанара, аҕарра рныҧшит амилаҭ литературақуа ногьы. Ус анакуха, ари аҭагылазаашьа еиҳагьы аҭыҧ иман иара усгьы зылшарақуа уиаҟара иҧуҧуамыз аҧсуа литератураҽгьы. Аха уинахыс иашьҭанеиз ашықусқуа рыҩнутҟа ароман еиҧынчыланы аҽиара казшьаҷыдан ишьҭнахит асовет литература зегьы акны. Убасҟан ауп аҧсуа романгьы аҧсы анҵала, ианиз, аҧсҭазаара исахьаркны иаанарҧшырц азы арҽиаратә мҩа ианықула, ахьзи ажәлеи рҳәартә ианыкала.

Абас алитератураҽы зымехак ҭбаау, аҭакпҳыкура ду змоу ажанр — ароман ҽыц изҩыданы аира — жәынгьы-ҽангьы иарбан литературазаалак аҽы цәыртцроуп, ибзиоу, ауааажәларра зырлах-ҽых'уа хҭысуп. Уи, жәаҳәарада, амч ҽыц анаҭоит излалаз литература. Машәыршақу акузам В. Г. Белински ароман изазиҳәаз — «Художественный анализ современного общества» хәа.

Сара сыхуҭаахь, хыхь иааго ахшыҩцакқуа схаҽы иааганы ауп еснагь сшрызхуцуа, ҧхьаҩык, литературатцаҩык иаҳасабала ишысныруа, ишсыдыскыло ҩымта ҽыцк, ҷыдала ихатәроу ароман ҳмилаҭ литература ианаланагалалак. Убас гухытхытла саҧхьеит ҽац иҭытцыз Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәа»[16].

Аҧхьаҩ гураз, (мачк снаскьаны сажәа ашьапы ахьыскыз сатоумцан, избанзар уи стема хада ахцәажәара иацхрааруа акы акуны избон) уажәшьта хыкукыла ҳахуаҧшып ароман «Ашьацҳәа», насгьы хшыҩцара азаауп зегьы раҧхьазагьы ароман иаахтны иқунаргыло, иахьатәи аҧсҭазаара иадҳәалоу аморалтә, асоциалтә, ахатаҭашьатә проблемақуа, ицәырнагаз ауаа рдунеи зеиҧшроу, хуцыртас, гутҳас, идеалс ирымоу.

Ҳәарас иатахыузеи, уажәнатәгьы исҳәоит, алитературатә критикатә хшыҩхуцра ҩымтак азы бзанцык хтак иташәартә еиҧш гуаанагарак (шамахазак акумзар) аҽы иҭышәынтәалан изаагылом. Избан акузар,

[16] Пл. Бебиа, «Ашьацҳәа», Аҟуа, 1981.

досу ирымоуп рхатә естетикатә гьамеи, акритикатә хшы◎хуцреи, насгьы а◎ымҭа аилыргарақәы асамарҭалтә принципреи, аобиективреи цаҧуус измоу ахаҭашьаҭа ҟазшьақуеи. Ас иҟоуп аханатә аахыс алитературатә ҧсҭазаарақәы. Аха дарбан литераторзаалакгьы, критикзаалакгьы, литератураҭцаа◎ызаалакгьы дым◎ашьо ибозароуп а◎ымҭа бзиа ҭытцу, итымцу, насгьы хуарҭарас иалоу, асахьаркыреи аидеиатә цаки рганахьала иахьынзанагоу, ажәакала, ихымпҩадатәу азцаарақуа рҿы ргуаанагарақуа ҭыпҟ аҟны еицкылсуазароуп, хҭак еицҭадыршәуазароуп. Мап анакуха, иҟалап уаҳагьы ҿиашьа амамзар асахьаркыратә литература аҕьацара иахуо, иакыу алитературатә гуаанагара шьақузырҕуҕуо ахшы◎зцара. Абри азцаара ахы ансыртыты, ианцәырызга, исымҳәар сгуы иауам хыхь исҳәаз ахшы◎цак иадҳәалоу даҽакгьы. Аҧсыуа шәкук анҭытцлак (аҭахызаргьы Аҧсны анҭытц урысшәала, мамзаргьы даҽа бызшәак ала...), аҧхьа◎цәа ракумкуа, дара литература арҿиара знапы алакыу цьоукы-цьоукы рыҟнытә ана-ара лассы-лассы иуаҳауеит ажәа бырқуа, ажәа башақуа, урҭ алитература арҿиара аус заҵа иамыцхрҽара, наҟ еиҳагьы иаҧырхагоуп. Уи аҧсышәала иаахцәаны иуҳәоҩар, иахьзуп ацәыцақундқундра. Зегьы ирдыруеит алитератураҿы а◎ара аиаша ҳәара ахьатахыу цьаргьы ишыкам. Ашәку◎◎ данышәку◎◎ха, ацарауа◎ дантцарауа◎ха, инапы злакыу аус бзиа ибозар, дала-шьала, гулаҧсыла ҧсҭазаарала дадҳәалазар, имилаҭ адоуҳатә культура а◎урчахак иадамхаргьы иахуарҭоуп ҳәа иҧхьаҩозар, ҳаҭыр ақуитцозар, иколлегагьы (ранглеи ба◎хатәралеи еиҟарамзаргьы. (Зегьы аинкубатор ихнахыз акуҵарақуа реиҧш еиҟарахашьас ирымоузеи!) ҳаҭыр икуитцозар, ажәа ҟьалақуа аҧша иаҭаны игуараимҭароуп. Ус анакуха, ицәгьа-ибзиа игуаанагара иҳәарц итахызар, анцәа иҟнытә акьыпҳь ыҟоуп, иаахтны иҳәароуп. Убри ауп ахаҭара, убри ауп аиаша захьзугьы. Егьирахь, икылатәаны ани а◎ымҭа ҿеим, ари а◎ымҭа ҿеим ҳәа ажәа бырқуа рдәықутцара, акы, изҳәо ихазгьы иҧшзам, ◎багьы, аҧхьа◎цәа ры◎нутҟагьы иҿеим анырра ҟанатцоит.

Абри ахшы◎цак салацәажәаҩомызт, аҩбахугьы сыркаҩомызт, даҽа ганкахьала сахуамҧшуазаргьы. Абар уигьы. Амилаҭ хуҵқуа (аҭахызаргьы амилаҭ дуқуа ракузаанит) рдоуҳатә культура арҿиараҿы ирымазароуп

ҽнагь изымцахырхуаша, ҿырҧштәыс иргаша нцәахук, ыхак! Уи ада адоуҳатә культура ҧхьаҟа изыҿиом. Аха абраҟа аба◎хатәра ду еиҧш иаҭахыуп аизыразра, аилибакаара, аҳаҭыреиқутцара, азә иатцкыс азә ихы еиҧашьо, аҩы иҟаитцо даҽаҩы иҟунишьо, иара ихаҭа ҧаҳаимбаршәа ихы иҧхьаҩо акумкуа. Абраҟа иаҭахым ашьыцра бааҧсгьы.

Зхы дубеиа избои, соупҳәаҵәкьа иҟоуи, зегьы скептик ҳасабла ирыхуаҧшуеи, алитературатә ҧсҭазаарақәы иааигуаҩаны ихуцуеи, насгьы «а◎еи аҩеи» ҧытцәцәо, «аҧьатама» хжәаны аиаша иадгылоуи ргуы иаанагар ауеит арҭ ацәаҳәақуа равтор алитературатә критикақәы ацәгьеи абзиеи еинзыршәо, еиҟаразтәуа аҩәы иоуп ҳәа. Ас згуы иаанаго ауа◎ы дышиашам агура иргара салагом... Егьирахь, иззымдыруада амцабз иа◎ызоу, аобиективра злоу, ипринциптәу акритика асахьаркыратә литература арҿиараҿы уи ршаз аахыс изыҧсоу, иаҵанак'уа... Аха алитературатә ҧсҭазаарақәы иҟоуп ихымпҩадатәу, еснагь изыкунықуатәу, ҳәаақутцара ззутәу аҿакгьы. Ашәку◎◎ иҧьабаа ахушьарақәы, ацәгьеи абзиеи реилыршәшәарақәы иаҳхамыштуазароуп ауа◎ра, ақьиара, харанапҧшра, акультура злоу атакт ҳарак. Абарҭ апринципқуа рыла дарбан критикзаалакгьы илшоит, иарбан сахьаркыратә ◎ымҭазаалакгьы зеиуа утахыу аганқуа рыла еиҿыршәшәаны, иагыу-иабзоу зегьы аарпҧшра, насгьы изыпҧсоу ала ахушьара.

Абра хыхь исҳәаз ахшы◎цак апринципқуа аханатә срықунықуо саауеит слитературатә-критикатә усумҭақуа рҿы. Уажәгьы абри апринцип шьаҭас иҟаҵаны сахцәажәоит Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәа».

II

Апоет Пл. Бебиа иахьатәи аҧсуа проза аизҳазыҕьараҿгьы ишьта-мта уа◎ы ибартә еилыхха ианылахьеит. Ус шакуу хьаҳәа-ҧаҳәада идыртцабырг'уеит уи иахьауажәрааназа инапы итцытхьоу иажәабжьқуа, иповестқуа, иочеркқуа. Абри алитературатә цабыргхаҭа илаҧшҿабатәны ишьақунарҕуҕуоит ааскьаза итытцыз, хыхь зызбаху ҳҳәахьоу, Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәа».

«Ашьацҳәа» иацу аннотациа иаҳәоит: «Ашьацҳәа» — апоет Платон Бебиа инеитцыхыу раҧхьаҩатәи ипрозатә рҿиамҭоуп, уи иахьатәи аҧсҭазаара иазкыуп,

зышьхуа еивԥоу акыр проблема цәырнагоит. Автор ҟазарыла иааирԥшуеит ганрацәала еилоу иахьатәи ҳаԥстазаара зҽалатԥәахны ԥсымцкьала зхы ныҟузго ауааҿларра ирԥырхаго ауаа: ауаҩы разы, ауаҩы ԥсыцкьа дыҩмахызҟьо, уи ашьацҳәа даҽазыршәуа ахаҽсахьакуа.

Ароман абызшәа ласуп, ицаруп, иагулоуп аԥсуа жәлар риумор лахҽых, рлаф хазына».

Излаабо ала, абри аннотациа аԥхьаҩ ашәҟуы азҽлымҳара изнартцысуеит игуаԥхартә. Аха ари аннотациа хучы акум аԥхьаҩи Пл. Бебиеи еибазырдыруа. Урт еибадыруеижьтеи, абзиабара рыбжьоижьтеи, (еиҳарак ипоезиатә рҽиамтакуа ирыбзоураны) краацуеит. Иага ус иҟазаргьы, аԥхьаҩ бзиа иибо апоет (ипрозатә ҩымтакуагьы ргубылра шәкхьоугьы) имтаны ароман раԥхьаза акуны, збатәыс инаганы истол ианықуитца, ҳәарада, дамыргурььарц залшом, насгьы ҳамта бзиак еиԥш иԥхьазаны дналагоит аԥхьара.

Пл. Бебиа шықуса ҩажәа инеиҳаны аԥсуа литература амат иуеит, ажәа асахьаркыра иныруеит, инапы ицытцхьоу иажәеинраалакуа, ипоемакуа, иажәабжькуа дазыҟартцахьеит дҟазаны, арҽиарағы аԥышәа иманы. Ашәҟуҩҩы ишьтамта иԥубуаза ианитцацыԥхьаза, аԥхьаҩцәа дрылатцәацыԥхьаза, ажәакала, аҟазарағы иҟазара азирхацыԥхьаза, имоу атакԥхыкура еиҳа-еиҳа иазҳауеит, ирҽиаратә шьаҽакуа ишәо, изо далагоит. Избан акузар, ашәҟуҩҩы иаша ашәҟуҩҩ ихьзиԥша дахзызаауеит, ихьчоит ихы-иԥсы иалих'уа аҩымтала. Сара агура згоит Пл. Бебиагьы аџьа адбалаҩы хушыкуса зитаз ироман атыжьра иацыз атакԥхыкура еидараха ишикуԥубуоз. Ашәҟуҩҩ аԥсы зхеитцаз ашәҟу, ихучыз идуз акьыԥхь абарц, аԥхьаҩ иоурц, иашатцәкьаны, итахыуп. Аха абри атахра ашәҟуы атытцра аамта ааины ашә ианылагылалак — уи автор агурььареи ашәареи еимарк'уа гухытхытрак, цәаныррак иоуразароу дамҽаханак'уеит, еиҳарак ууанза аԥхьаҩ дызлаизымдыруа иҽыцу ажанр, насгьы иреиҳау ала данцәыртцуа. Ус закуу еилкааупп. Абри ацәаныррa Пл. Бебиагьы датәнамтәырц залшомызт.

Изхысҳәааyа, ашәҟуы атытцра, аԥхьаҩ иахь аҩа акутцара, итара, иҳаракыу, иԥшьоу такԥхыкуроуп. Абарт акритериакуа зегьы дрызхуцны, ишәаны-изаны, ихаҽы иааганы, иахьынзазалшоз ала ламысла, дыррала, баҩхатәрала иҟатцаны аԥхьаҩ истол иныкуҵеит даҽа аԥсыуа романк. Сара, аԥсуа литература бзиа избо, иазҽлымҳау азәы иаҳасабала, абри афакт ахатагьы саргурььоит, насгьы ҳмилат литература аихьзарақуа ирдырганы, иршьананы избоит.

«Ашьацҳәа» иаԥхьо ибоит аԥстазаара атцабыргхатеи, асахьаркыратә напҟазареи, автор ифантазиеи реизыҟазаашьала ицәырго ауааҿлarратә проблемакуа заҟа рцакы дуу.

Аурыс совет шәҟуҩҩ ду К. Федин «ароман центртә жанрны иҟалеит асовет литератураҽы»[17] ҳәа ззиҳәаз иамоу атакԥхыкура дарбан совет шәҟуҩҩзаалак еснагь ахы игуаланаршәоит ирҽиарағы, цыдала — ароман.

Пл. Бебиа ироман азы зынза иеазимкзеит, дагьашьтамлеит иҽыцу, «имодоу», убла хызкша аформеи астили азыԥшаара. Иҟалап иашангьы иҟаитцазар. «Ашьацҳәаазы» автор иԥшааит еиҳа еиԥьхап, иманшәалахап ҳәа иипҳьазаз аԥсуа жәабжьеитахәара иазааигуо аклассикатә форма, еиҳа иашаны иуҳәозар ахтыс аҟалара жәабжьхәарала аарԥшра. Убри анаҩсангьы Пл. Бебиа ироман аԥхьаҩ еиҳа ихаҽы инхартә, еиликаартә, ихшыҩцакқуа гулыртәааны иааирԥшырц азыҳәан новелла-новеллала ишеит. Цабыргыуп, уи алитературағы иҽыцымзаргьы, аԥсуа литератураҟны макьана агуы кыдрымхыц, аџьа адмырбац, аҽыц цәа ахоуп. Ароман шьакугылоит ановелла хуҵқуа рыла. Сгуанала, ароман аҽы иҟало ахтыскуа «иаланхо» ауаа рыԥстазаара аарԥшраҽы, ицәырганы арбараҽы иманшәалоуп иазалихыз аформа. Цабыргыуп, урт зегьытәҟьа жьыла-цәала еимарҩызны, ҟуартәрацыԥхьаза еиласаны, «ԥшак» зынарыбжьамлартә иҟазам, ахтыскуа рҽахьеилыршьуа, иахьеилало, иахьеилытцуа инагзаны иахьумбогьы ыҟоуп. Ишдыру еиԥш, аҩымта атцакы иакушәо аформа алхра уи автор иусуп, иитахыу алих'уеит. Жәынгьы-ҽангьы ус акун ишыҟаз. Аха арҽиарағы аԥшаара еснагь ишыҟазгьы, уажәы ишыҟоугьы есымша ҩымта ҽышк аԥтцахацԥхьаза зеиуа ҟамлац аформа ҽыц аԥшаара уадаҩуп, азәгьы илшом.

Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәа» шьакугылоит хазы-

[17] «Литературный Ленинград», 1934, август 11.

хазы иҟоу, аха ҧьарак аҩымҭа зегьы еидызкыло сиужеттә цәаҳәа хадала иҟоу жәаф новелла рыла. Урҭ хазы-хазы иҟоу ажәабжьқуоуп, ҩбагьы иара ароман ахы ҿыцқуа рақуны иааҧшуеит.

Ароман абҕьыцқуа еихыршәшәо, даҧхьаанзагьы абарҭ ахқуа ирыхуаҧшлакгьы, саҧхьандаз ҳәа аинтерес имкырц залшом, избанзар, дара убарҭ ахқуа ирымоуп амхылдыз еиҧш ароман ахь иухо мчык, насгьы ирытҵатҵәахыуп хазы-хазы иҟоу ахцыҩҵакқуа ҧстазаара дук ишаҟуҵәо мҩашьах'уа.

«Ашьацҳәа» аҩышьа аформа, аиҿкаашьа, акомпозициа иҵышәынтәаланы иҟаҵоуп, уи иашьашәало формала даҿа ҧсыуа романк ҳҧыхьашәом Д. И. Гулиа ироман «Қамаҷыч» азбаху ҳамҳәозар. Итабыргыҵәкьаны, ароман «Қамаҷыч» иаанарҧшуеи «Ашьацҳәа» иаанарҧшуеи зынзак еижәлантәым, арҭ зынза еиуеиҧшым аамҭеи ауааи ирызкыул, аха аформа, астиль аганахь ала еигуцхууп.

Пл. Бебиа ироман аҿы, асовет роман ишаҟазшьачыдоу, хыкуқы хаданы ишамоу еиҧш, ауааажәларратә ҧстазаара исахьаркны аарҧшра иазкыуп. Цабыргыуп, ауааажәларратә ҧстазаара аганқуа рацәоуп, нас дара урҭгьы аамҭа акатегориақуа рыла иушар ҟалоит, иаагап, ицахьоу, ииасхьоу, ҳазҭагылоу, иҟалараны иҟоу. Аха ашәкуҩҩ ах-аамҭак ртәы иҳәозаргьы хҭак ауп изҭаиршәырц иитахыу, дақуҙбозаргьы, дадгылозаргьы — иахьатәи ауаҩы дабжьо, даазо, абзиаху даднаҧхьало, ацәгьа-мыцәгьа амҧан дымнеиуа, ма иара имҧын имнеиуа.

Ароман «Ашьацҳәа» аҟны ицәырго ауаа зустцәада? Изҿуи? Занаатс ирымоуи? Гула-ҧсыла иаҳзааигуоума? Автор еиҳа игукра зцыда? Абас заҟа зцаара цәырцуазеи ҳҿаҧхьа.

Ароман афырхаҵа хада Арсоу Агуба иоуп. Иара абри ауаҩ ихҭысқуа, игуалашәарақуа еиҳа ииашаны иуҳәозар, шамахазак акумзар, ицәажәарала, иеитаҳәарала иааҧшуеит ароман «иаланхо» жәларак рҧстазаара, рыцәгьа рыбзиа, изыргуамҵуа, хьаас ирымоу, аҧстазаара ишахуаҧшуа.

Аҩымҭа афырхаҵа хада занаатла джурналиступ, дышәкуҩуп, аус иуеит агазет аредакциаҿы. Абри аганахь уи ибиографиа ароман автор ихаҵа ибиографиагьы ҳгуаланаршәоит. Ус анакуха, уи иаҟара избаҵада ауааажәларраҿы иҟоу, ианылоу аитакрақуа, аҧсахрақуа. Убри ахыхьгьы уи инапы иану итакҧхыкуроу аус иднатцо рацәоуп, ианаҳәо акыр ыҟоуп. Азеиҧш ҧстазаара аканонқуа зегьы ихьчароуп, иаҧырхагахоу ҿаҧиеларопп аҧьараҳәа дырҿагыланы агазет аҿы иикьыҧхьуа истатиақуа, ифелетонқуа рыла, ус иҟазароуп асовет журналист изанаат, ихьз-иҧшагьы ашьаб аиҧш ицқьазароуп гьама ҷыдак ахымкуа.

Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәаҿы» ицәыригоит еиуеиҧшым ахаҿсахьақуа еиуеиҧшым аҧстазааратә ҭагылазаашьаҿы. Аха абраҵәкьа иазгуастарц стахыуп хара сцаанзагьы, автор ицәыриго ахаҿсахьақуеи, иааирҧшуа аҧстазаареи хара иаҩсны ицахьоу, ҳәанҳәахла иаҳахьоу, мамзаргьы, ишырҳәо еиҧш, шәкулабыҕьшәыла иитахьоу акы шакум, уи иаҳирбо ихата ибзианы иидыруа, дызлаҧшны иибахьоу, насгьы зыбла ҵару шәкуҩҩык иаҳасабала илаҧшҳәаа итцигахьоу, акырынтә иишәахьоу, иизахьоу, ирҿиаратә лабораториаҿы «иилагахьаз» роуп. Ароман аҿы иаабо ахаҿсахьақуа, иаарҧшу аҧстазаара зегьы аҧхьаҩгьы илаҧш ихгылоуп, иацы иҟалазшәа, ҧьара далахузшәа, дахҭыгулазшәа илабҿабаҵәкьаны ибоит, насгьы, иара автор ихатагьы аҩымҭаҿы иҟало хҭысқуак дрылахуума, «ибиографиа» аҟнытә иаагақуо афактқуагьы ыҟазаап уҳәо аҟынза агуаанагара ануоуагьы ыҟоуп. Аха ари раҧхьатәи агуаанагара ауп. Уи хымҧада, сара сгуанала, иарбгоит ароман аҿы ицо ахҭысқуа уаҩҵас ухшыҩ рзышьҭны урызхуцыр, иушәар, иузар, иукапаныр, насгьы аҩышьа аформеи автор исубиективтә лкаақуеи урызхуцыр. Ароман аҿы иаабо аҧстазаара, иашоуп, иахьеи уахеи ҳалагылоуп, иаадыруеит, иаабоит уи афырхаҵәа иҟарҵоугьы. Автор ихы акгьы ҭимҳәаазеит, имхуцзеит ифырхаҵәеи урҭ рыҧстазаареи, амала иааирҧшит, ихаҿсахьақуаны ицәыригеит, алитературатә ҧстазаара ритеит ирҿиаратә фантазиа амч ала. Убри азакузаргьы ҟалап, хыхь ишысҳәаз еиҧш, азнык азы автор иҳаҳахьоу, иаабахьоу, мамзаргьы уи ихата идуҳәалаша афактқуа аартцәаны иҳәаазар ҳәа агуаанагара зауа зыҟалауагьы.

Ари ас ҟалалоит алитератураҿы. Иахьа ҳзызгудуны ҳзыҧхьо XIX ашәышықусазтәи аурыстә классикатә ҩымҭақуа жәпақы анаҧырҵоз аамҭазы агунамзарақуа

(классҭә позициала ахуаҧшра акум ара зыӡбаху ҳамоу) зауз шыкалаз моу, арҭ ауаа иҟаҵәкьаз рпатреҵкуа (апрототипраҵәкьаҕьы ианахыҳәҳәо) роуп, рбиографиакуа роуп, сахьаркыратә ҩымҭас ирылоузеи ҳәа зҳәоизгьы.

Сара араҟа Пл. Бебиа ироман аклассикатә ҩымҭакуа ирываргыланы аилыргара саҽым, мамзаргьы урҭ ираҟарастәырц сашьҭам. Аха иазгуасҭарц исҭахыу даҽа детальуп, даҽа гануп.

– Аӡәы изгьы имаӡаӡам, иахьа ҳауаажәларратә ҧсҭазаараҽы анегативтә цәыртраҟуа ирҽагыланы акупҧара иамоу аҵакы. Абраҟа иабҧьар хаданы, ҳпартиа иарҧьажәҩаны иавагылоуп асахьаркыратә ҩымҭа, иарбан жанрзаалак аҽгьы.

Изхысҳәааува, абри аганахь ала иганы мацара уахуаҧшуазаргь, (асахьаркыратә напкәазараҽы иагыуи-иабзоуи хрыламцәажәаӡакуа) Пл. Бебиа ироман 70-тәи ашыкускуа рынтәамҭазтәи ҳауаажәларратә ҧсҭазаараҽы иҟаз анегативтә цәыртраҟуеи, нас урҭ ирҽагылан акупҧараҟуеи шыкусынҵарак еиҧш иумбарц залшом. Уи ус шакуу аамҭа цацыҧхьаӡа еиҳагьы уаҩ ибарҭахоит.

«Ашьацҳәа» афырхаҵа хада Арсоу Агуба иҧсҭазаара амҽхак ҭбааупҵ, адаҵкуа ырҧсакьаны аҽаҳахьеит, дызлахуу, илахуу рацәаҩхеит, еиҳаракгьы иҽирбуҩуеит аҭаацәара даналала — Сырма Цыгу Аҧыр-иҧха ҧхәыссданига нахыс.

Арсоу Агуба ароман аҽы излаабо ала иҧсҭазаара х-периодкны ишьакугылоит, аҽашоит, иҧшәма ҧхәыс даагозар — уи ҩ-периодкны. Убартқуа зегьы уаҩцас игунаҳкылартә, иаҳгуалаҳаршәарц азыҳәан, еикуаҳаҧхьаӡап зегьыцәкьа ракумзаргьы, ароман аҽы ахҭысқуа ирылахуны аҭыҧқуа ааныскыло аперсонажққуа ҧытҩык, даҽакала иуҳәозар, ароман «аҟалараҽы» зда ихуартам ауаа.

Убарҭ иреиуоуп: аҧхәыс бырг, аха заҳәеи зуси рыла дызлоу лыкуша-мыкуша иҟоу ауаа рҽы акырҧхылнадозарц зҭахыу, зҽаҧыц цәгьоу, уимоу, дыззымдыруа ауаҩы азныказы ҳарамра злам лҭәылхцәажәараҟуа изымычҳауа аҟынӡа иҟоу, аха автор ҩнутҟала, (адәахьы уиаҟара инимырҧшуазаргьы) ҳаҭыр зқуитцо, рлахҽыхгак еиҧш еснагь ицу, игуалаиршәо Хаҧҭина; цәгьара дукгьы злам, зыбзиара дукгьы ухаҽы иаанымхо ақыҭа арҧарцәа Хухун, Куалашь, Куаташь, Акун,

Кьамс; Нхытцтәи асас, ахаҵаҩардаҧ Рагуа; анхацәа Хурыл, аҟуҧа Елҟан, зҳаидеи маҷу, аус аҟны ирытыҳоҳәо, иҟартцазҳәа акгьы умбо аредакциа аусзуҩцәа, ажурналистцәа Хындыгу, Дуда, Чоп, Иаҧьа, Тагу, Қамс, ахатә принцип змам, аха ус зтыҳәрыкь цәгьоу, изхьыҧхалатәу, иҟаҵатәу (агазет азы) маҷны издыруа, арахь ичын — иредакторра амч ала зхы дубеиа избо аредактор; «зыҧура аужьны» ицоз амашьынаныкуцаҩ Аруҭан; аҧарақуа ргублра заманала изкхьаз аҳақьым иахьатәи аҧсҭазаараҽы иагутцҳәаны иҟоу, аҵысхш ада акгьы згым, аха даара ишәартоу, еилабаахьоу иҧхастахахьоу, икуша-мыкуша иҟоу рзгьы анырра баапсы ҟазцо, амал ада ари адунеиаҿ уаҳа иҧшьоу ҳәа акгьы зымбаӡо, иҟоуп ҳәагьы зынӡаск зхахьы имааиӡо, амала, иара дызҽеу аҽы аҟушреи агуаҽаныӡаареи згым Ҳазат Ҳараз-иҧа; уи инапаҵаҟа аус зуа мыруга хадас имоу «абгассақуа» — аҧьычра зиртцахьоу Сырма лҩызцәеи лареи, лрышьврышьс иааҟоу зегьы хадас ирымоу, зегьы рҳартасырҵа заманалатцәкьа издыруа Ахушьадҩы, ҩыстаарыла уи имазкуа, еиканува аҳасабеилыргаҩы; Хыркукуы (Ахушьадҩы иауп ус хьӡчыдас илыҵаз. Уи убри аҟара дуаҩы бааҧсуп, еитцаҟуаҟуарала дара еибаҟьашьхьоу ауаа рҽгьы дмыцхууп, дырзыхгом), зыху ытцырхуаз аҧсы — аҟарул Христо Ставриди; аитцашьыцра зыхудацәақуа тнакаауаз, амра еимазкуаз агула ҳәсақуа; зхаҽсахьа ухамыштуа акьаҿ Трыс: адунеиаҿ иҟоу зегьы «Динамо» иахҭынтатәызар акашәа изымбо, лашәрала мацара ашьапылампыл бзиа избо, Арсоу изхымго, иҧсы иҽазцо игула — ауаҩ ҕьатама-хжәа замана, аҧхьаҩгьы уи ихьӡ игуалашәацыҧхьаза аҩсҭаацәа ихарахазшәа дзырччо Базақьа; ачеиҷьыка феидак абалызгари, схы иабасырхуари ҳәа иҟоу Габраа Гач; уи иҧха, аинститут аҭалара иашьҭоу, арахь акгьы ззымдырӡо, аусура зҭахым «тарира» ҳәа амода ашәақуеи игьамадоу акуазҭахым «тарира» ҳәа амода ашәақуеи игьамадоу акуашаракуеи ихырххьоу Ханифа; аҧссаҩ Кукуна; ахукацаҩ, аҕьычыҩ Батраз; амал иҧнажәахьоу Мшәылды, ашәкуҩҩ Аҧта Куаҕьба; ҩажәак агха амҭакуа аҧсышәала аҩра злымшоз, арахь аинститут аҭалара иашьҭаз Куараса; убри илышьашәалоу, Кадыр («ҽыц аамҭала» Кадик ҳәа изышьҭоу!), Змацура зхы иархуаны, ҧсымыцкьала аус зуа, Арсоу иҩыза алектор хазына: аҧхәыцәа — гуаартла дзацәажәоз ауаа — Кунцал, Алма,

Кунҵа, Скуниь уҳәа убас заԛа҂ы! Абарҭ зегьы ароман аҧсҭазаара арҭеит, аҧсыҧтры дырдуит.

Игуаумҭарц залшом, ишырҳәо еиҧш ароман «Ашьацҳәа» аҿы иҵоуроу ахаҿсахьаԛуа зынӡа ишмачу, уимоу, ишуҧымло. Ари ала автор иҵахым аҧсҭазаараҿы иҵоуроу ауаа ыԛам ҳәа иҳәарц. Агура аагоит уи а҂ыза ахшы҂цак ашәкуа҂ дшацәыхароу. Аха уи акум ашәкуа҂ иаҵшьны иазгуеиҭарц дызҿу. Уи иҵахыуп иҵоурам, иҧырхагоу, ҳаҧсҭазаара иацәтәыму ауаа рҳәла изыкугуҕ'уа маакырак рымаӡамкуа иаҳирбарц, акы, дааразә ирччархуны, иламысданы, дара адәахьала акыр рыехыр҂азаргьы, ҩбагьы, убарҭ зхатэ қьаф азы маҷарә адәы иқуу аччархуқуа хуааҩәларраҿы ажьымдырқуа реиҧш ишаныҧшуа, ишамаабуа. Цабыргыуп, аҿыҧныҳәа ԛауҵар ауеит: избан ацәгьеи абзиеи, мамзаргьы иҵоуроуи иҵоурами еиҿырҧшны ахаҿсахьаԛуа зцәыримгазеи, аиҿырҧшраҿы ами аиашеи ахуахуеи, абзиеи, ацәгьеи еиҳа уа҂ы ибартә иахьаапҧшуа ҳәа. Ари ганкахьала ииашоуп. Аха даҿа ганкахьалагьы автор иузиҭом губҕан. Ашәкуа҂ ифырхацәеи иперсонажқуеи рыҧстазаара, иԛарҵо аус еилахуашьқуа, аус палҳатқуа рхатақуа шаҳатра руеит, им҂ашьо иалкны нацәа қукыла иахдырбоит абзиа ахьыԛоуи ацәгьа ахьыԛоуи, урҭ ныԛузго зустцәоуи. Убри ала а҂ымта иагулсны иҵоит арахуц ԛаҧшь еиҧш ахы унарбауа, аидеал лаша, аҧсыцқьара, аиашара закуу. Абас иԛаз ахшы҂цак ауп иҵоуроу фырхацәас иагулсуа Пл. Бебиа ироман аҿы. (Цабыргыуп, иара Арсоу Агубагьы зынӡа аҵан ицахьоу уа҂ым).

Ҳахшы҂цак иҵегьы ишьақуҳарбуҧуарц азы иаҳгуалаҳаршәап аклассикатә ҩымҭақуа «Аҧсы хьшәашәақуа», «Қалақьк аҵоурых». Дыԛоума арҭ а҂ымҭақуа рҿы иҵөуроу, угуы-ззыблыша фырхацак? Усҟангьы иԛаӡамыз иҵоураз, раамҭала ифырхацәаз ауаа? Иԛан, ҳәарада, аха урҭ а҂ымҭақуа равторцәа ус иԛаз ауаа бзиақуа ирышьҭамлеит, ирҭахыз аҧсҭазаараҿ ирҧырхагаз, ажьакцеиҧш иаҩралан изфоз ауаа ракун иаадырҧшуаз, убриалагьы иахуон аҧсҭазаара шьаҿа бзиак аԛаҵара, ацәгьа-мыцәгьа аҿаҧераҿы, арҿаастараҿы. Абри апринцип аметод ауп Пл. Бебиа и҂ымҭаҿгьы иаабо. Ус шакуу иҵегьы еилыкка иааҧшуеит ахаҿсахьаԛуа ургулаланы уанрызхуцуа аамҭазы.

Ароман «Ашьацҳәа» аидеиатә ҵакы иаахҵәаны ҩажәак рыла иуҳәар алшоит: ауа҂ы ауаажәларратә ҧсҭаааараҿы дҵоураны, иламыс цқьаны, иҵакҧхықура ҳаракны иԛазара зегьы ирыцқыуп ҳәа. Абри аидеиа рахуц ԛаҧшьны иагулсны иҵоит ароман аҿы.

Романқуак рфырхацәа хадақуа рыҧсҭазаара рхуҷратә шықусқуа инадыркны ишаабо еиҧш акумқуа (ус аԛаҵара аӡәгьы мап ацәик'уам, уи автор иусуп, ишиҵахыу ишьақуиргылар азин имоуп), иарҧысра инаркны даҳирбоит, еиҳа ииашаны иуҳәозар, иҵара далганы, дҵышәынтәаланы, асовет кьыҧхь аҿы аус иуа. Цабыргыуп, Арсоу Агуба инапы иану аус аҿы узлаихыехуаша, узлаиҿыҧшыша акгьы далаԛам. Аредакциаҿ аус иуеит аԛароуп, уаҳа акгьы, иажәа, ихшы҂ митәык аӡбо, иҧхылнадо дубом аханатә.

Арсоу Агуба ихуҷратә ҧсҭазаара, ихбыцра уҳәа автор далаланы мҽхак ҭбаала иаҳимырбеит. Аха иԛоуп ароман ахаҵа инымҩатәны иҷәырнагаз сахьақуак рҿы иахьаапҧшуа ифырхаҵа ихуҷратә ҧсҭазаара аԛнытә игунукылаша даԛьақуакгьы.

Ароман аҧхьатәи ахқуа рҿы аҧсуа жәлар рлаф, рылахҿыхратә ҷыдарақуа, рсамырқул, цәгьара злам, из҂ыдоу ацәылхрақуа агулжжы ицоит. Еиҳаракгьы ас иԛоу иреиуоуп Арсоу иҧхәысаагара, уиашьҭахьтәи иабхуараахь ицара, дышрыдыркылоу уҳәа жәпакы. Урҭ ахҭыскуа зегьы аҧхьа҂ игуаҧханы идикылоит, иҧсы изыршьо гуахуарак ирҭоит, насгьы инагӡаны акумзаргьы асатиратә дунеи иазааигуаны иԛаҵоуп. Арҭ аҧхьатәи ахқуа (мамзаргьы ановеллақуа «Уардынла ҭацаагара ицаз», «Алтә ныха зхарахаз») рҿы аҧхьа҂ азҿлымҳара иоуеит уинахыстәи иԛалоу ахҭыскуа рцашьа, ҷыдала Арсоу Агуба идҳәаланы.

«Ашьацҳәа» ақыҵа аҧсҭазаара иалхыуп узҳәом, уи еиҳарак иианарҧшуа иахьатәи ақалақь ҧсҭазаароуп, ҷыдала автор иатцишьуеит иԛьашьхьоу ахуҳахутцәа ҷьоукы-ҷьоук рыҧстазаара, аха убри инаваргыланы а҂ымҭаҿы ицәырго ахаҿсахьақуеи аперсонажқуеи аӡәыр҂ы ақыҵа иалахуу, иадҳәалоу роуп, уимоу, иара Арсоу ихаҵагьы ақыҵа иалҵыз иами, аха иҵара даналга, ақалақь аҿы аматцура далалеит, ақыҵа аҧсҭазаара атәы рацәак иҿытциршәом, дацәыҧхашьоушәа. Амала зны заҵәык данстудентыз ихьыз — анегативтә цәырҵракуа иқудыргылаз «ауаҷар» данааигаз — ахҭыс аӡбаху ала игуалаиршәоит.

Сгуанала, ашәкуа҂ ироман аҿы ақыҵа ҧсҭазаареи

ақалақь ҧстазаареи ҳәа еихшаны, аҳәаақуа рыбжьаҵаны имыргылакуа, иқуиргылаз апроблемақуа раҳасабра иеазикит, ҳәарада, араҟа иуҧылоит иқуҽиаз реиҧш иқумҽиаз тыҧқуакгьы.

Арсоу азнык азы ицкьаза иҩагылаз аҙәы шиакуу аргамаду ирҳәоит иҧҳәыс илеиҳәо абарҭ ажәақуагьы: «Сара сыҧстазаара хучы, иахьынзауа, абырлаш еиҧш ицкьаза имҩаҧгазар стахыуп. Сызлабыҳәо, бара убри аҟны бысҧырхагамхан, акы бҽазыбкзаргьы — ишалымҭуа бдыруазааит!» (ад. 197).

Ус шакуу итегьы ишьақулырҧуҧуоит Арсоу иҧҳәыс Сырмагьы: «...Сара аусураҟны агуаҭаҩцәа ҳашрыцәшәо атцкысгьы, ари Аҩниҟоу (лхаҵа иоуп дызҽу — **Р. К.**) сицәшәоит».

Ус анакуха, ажурналист, ашәкуҩ Арсоу Агуба дуаҩ цкьан, ацәгьа-мыцәгьа иаҽагылоз, зхуы иатәҳәаны изфоз, зҟазара, ззанаат ҳатыр ззакуз аҙәы иакузар ҟаларын аҭаацәара даланагалаанза. Цабыргыуп, уи акыр даҽагылеит Сырма дызлалаз «адунеи ҟьашь», уимоу, раҧхьа ииалгаз ачысматәакуагьы, рыху шдузгьы, реиуа шамаха ишумҧыхьамшәозгьы, акашәа имбазакуа, иҟубаса ишьтеитцеит, иҧҳәыс аҳәынтқарра иацәҧычны ишаалгаз анидыр. Арҭ аҭыҧқуа Арсоу Агуба ҳара иаабо ибиографиаҽы иреиҧьзоу аҭыҧқуа ируакыуп. Уааитцашьыцып ицкьараҽы. Аха изцьашьатәузеи? Даҽакалагьы ҟалашьас имоузеи ауааажәларраҽы зажәеи зуси ҧхылдара ҟзуа ауаҩ?

Ас дшьцкьаз, дышуаҩыз уи даанхар бзиан, усҟан ҳәатәы ҳамамызт. Аха аҧстазаара ус иҟам, имариам, уара иуҭахыу, ишуҭахыу алымҳацәа ианкны иаакуурҭәиаартә еиҧш, еиҳарак иееим, моралла еилаҳахьоу ауаа рааигуа уаныҟалалак, ухаҭагьы уаныҧсыҽха.

Иҟалап Арсоу иҧҳәыс Сырма лакумызтгьы, ас дацәхьамтцыргьы аҧстазаара аидеал лаша.

Арсоу ихҽасахьа итегьы игулҭәааны аилкааразы хымҧада еиҽаҳаргылап, еиҽхарҧшып Сырмеи уи лҩызцәеи иареи рдунеи.

Дызустада Сырма? Уи ахуҳахутраҽы аусура далагоит, ихучыз, аха, «акыр зылтцуаз» тыҧк аҽы. Уаҟа далаиргоит лҭахы (заҟагьы дызлалзааигуо ҳаздырам) Ҳазат Ҳараз-иҧа, ацәа далызхыша ҙжәақуа налаҳәаны: «Иҟоуп аҭыҧқуа ахьз-аҧша змоу, аха урҭ акапеи кылтцәагьы рцыршәом. Иҟоуп аҭыҧқуа азәгьы игуеим-

таз0, хьзгьы змам, аха ауразароу иҧаратра мацароу!»

Абас иҟаз ауаҩы баапҧсы инапы дампытцашәеит, аусура далаиргеит Арсоу иҧҳәыс. Нас уи ҧхьаҟатәи аусура алтцшәақуа шҧаҟаларыз.

Сырмеи Арсоуи реицынхарала, еилартцаз аҧстазаарала иаабоит автор дызкуҙбо, дызҽагыло иахьатәи ҳаамта иацәтәыму ацас баапҧсқуа зегьы. Урҭ рхаҭақуа марианы, иҧсаданы иҟам, аха амч ҧуҧуа еиҳагьы ирылалеит ааскьатәи анегативтә цәырцракуа анрыцхраа ашьҭахь. Ус иҟамызтгьы урҭ ашьацҳәақуа дырҽашәомызт, дырҽашәазаргьы дырзынкыломызт Арсоугьы.

Арсоу иҧҳәыс Сырма лхаҵа еиҳа-еиҳа лнапахьы дшаалгоз ҳзырбо лажәақуа ҳарзыҙырҩыпи: «Аҽы ацьыкуреи лапҟьақуа арба-арбо, хучы-хучла ижьажьаны ишырк'уа еиҧш, Арсоугьы, имаршәа к'уа снапахьы дысзаагозар ҳәа саҽын иара сарҧьы. Жәаха ҽнак атеатр аҟны кугылатәыс ианимаз, аҽны иеааилаҳәан данаалга, акраамта ихы ларкуны ишьатцақуа дрыхуаҧшуан. Урҭ аҟадыцькуагьы ҳаи ухәар ишьацәхыҧ дукуа шылкылыҩрра иҟалахьан. Ҳаит, сзеиҧш хатцааз, аҳәажә, абыржә шьаҭа бзиакуак сышьхаҟаца исышьазтгьы, иҳәан, дҩагылеит уи дцаразы. Сара ашырҳәа саайкуҟьашан, иаахуаны итаршәны исымаз ашьаҭа ссиркуа, аха уажәраанза зынзагьы исмырбацыз аацәырганы, инаган инаисыркит. Уи акыраамта ииҳәара иҽамшәо, дшанханы, ишьатцақуа иара ус икны дгылан. Згурҧьара ҳәаак амамыз сара сакун.»

Арсоу имашьцара, ихьатцракуа, ацәгьа-мыцәгьаракуа рышьцылара абас хучы-хучла ршьапы рк'уеит. Абри аус ҟьашькуа рҽы уи иҧҳәыс дҩыстаатцәкьаны дизыҟалеит. Сырма лхаҵа лнапаҽы даалгацыҧхьаза лара дымшәа-дмырҳа аргама ишьақулырҧуҧуоит хыркьиагак аҳасабала лхатә «теориа»: «Сзанаат ахуҳахукьиагак аҳасабала лхатә «теориа»: «Сзанаат ахуҳахутра шакуз заманалатцәкьа идыруан уи. Ахуҳахутраҟны инеиз ауаҩы, иагьа иҧсы цкьазаргьы, иҭахы-иҭахым, цәа: ацха зыҧшуа инапы алишьуеит ҳәа. Иахьа аамта убас иҟаланы иҟоуп. Цьоукы-цьоукы иршәу аҩыза зшәыда, ма рыҩны ицәырцуа аҩызагьы збахьада!»

Абас, Арсоу бзиаху ацәкьа даҽашәоит, амал азы, ахатә мышхубзазаразы итҳашуаз, зыҧсы цәгьаз аҧҳәыс ахатә мышхубзазаразы итҳашуаз, зыҧсы цәгьаз аҧҳәыс иҩны даныҩнанагала нахыс. Раҧхьа, цабыргыуп, акыр даҽагылазаргьы, нас имч мхеит, иламыс аеатцәахит, ирҽиаратә ус еитцакьеит.

Арсоу ишьакуҟьара, иҧҳәыс лнапаҿы иҭаслымхара автор имарианы, инымԥатәны зеиҧшшәа агура гара иҵәыуадаԥхо иҟаиҵом. Урҭ ахҭысқуа, аҟаларақуа аромантә аҿы ҧстазааратә фактла, ҧсихологиатә-логикатә ныррала еиҿырҧшрала ирҵабырг'уеит, еиҳаракгьы иубоит иахьагьы зыҧсы ҭоу, анегативтә цәыртрақуа ныкузго ауаа ҟьашьқуа ирхылҵуа амч арсоураа ркаҳараҿы ирымоу арольгьы.

Арсоу аханатәтәи ихаҿсахьа иадҳәаланы, ашәҟуԥԥ аҧьараҳәа иеаҧиеуеит, иҵәыригоит аҵыхутәантәи аамҭазы ҳауаажәларратә еилазаараҿы акыр ихьымзҧыушьаша акоммунисттә ргылара иаҵасхум, иатәышьтрам ашьцылара бааҧсқуа. Арсоу дзықушәо ахаиҭаԥынтарақуа, аиакумрақуа, иаагап, амашьынаҿы ихьыз амашәыр, инапы аҧҵәара, нас уи ахушәтәразы аҳақьым ишҟа иныкуарақуа, амашьынарныкуаԥ дзықудыршәази уҳәа аус пылҳатқуа рыла иубоит ҳара ҳҟны ухаҿы иузаамгаша асахьақуа. Уаҟа ауаԥы изы ауаԥы игуцаракра ыҟам, иҧсуп. Уи аԥыза ачымазара хытхыртас иамоуп аҧара, амал. Уи нықузго ауаа ҟьашьқуа ауаԥы иламыс, ипату, иаҳатыр, иуаԥра ршәоит дара рдунеихуаҧшышьала. Урҭ ацәыртрақуа зҟунҵаблоу ауаа рдаҵ-ҧашә еиларҳауеит иҧуҧуахарц есымша.

Арсоу еиҳаракгьы ахуҳахутраҿы еибаҟьашьқуахьоу рдунеи ибартахоит иҧҳәыс иҟалҵоит лара илҳәоит афактқуа рыла. Урҭ Сырма лхаҵа иҿаҧхьа лгуаартрақуа роуп. Аха заҟа ыҟоузеи? Заҟагьы ихумгоузеи? Урызхуцыр урыцәшәап, абасҵәҟьа ишҧахуаҧсеи арҭ асовет уаажәларраҿы ииз, иааҙаз рдунеи, иабаанагеи зхада хуцырҭа змам аскатәи маамаса? Аха рыцҳарас иҟалаз, Арсоу — сырмараа рԥызцәа рдунеи зынза дшатәымызгьы, макьаназы мачк аламыс шимоугьы, зегьы ракум, иара иҳәоит еиҧш, Аԥниҟоуҵәҟьа длызиааиуам. Азнык азы далагеит, аха аҧстазаара дҳәаҧызыпуа дызлахаз дҿанаҳәеит, дааныркылеит ашьацҳәақуа.

Арсоу дхыдам, ибоит дызлашәаз аҙыблара, ихаҵа ацәгьа-мыцәгьа ҟаимҵозаргьы дырҿагыланы дзақуҧарц ихуҭоу ауаа дрывсуеит, избан акузар, иҧҳәыс дыцкьам, ҕьычрала илырҳаит амал, амашьына, аҵысхшада акы лыгымкуа леыҟалҵоит. Арсоу зны-зынла иҵаххоит абартқуа зегьы наҟ инкажьны дыцкьаҙа иеыҟаиҵарц. Дагьазыкуҧоит, аха иуадаԥхоит. Арсоуи иламыси рдиалог, реицәажәара автор ипозициақуа зыр-

ҧуҧуо, ареалтә ҧстазаара иагулԥаау апринципқуа ируакыуп. Ҳазыҙырԥып уи:

«Ашьшьыҳәа сԥагылан, снеины сыстол снахатәеит. Стәоуп схы снапқуа аҵыргуаны ҿымҭзо, схуцуа. Ус, схуцракуа насхытцны ицархәа ишәошәа, ишьапцыркьакьо, ахы заны иааины сҿаҧхьа астол иаахатәеит Аламыс. Сара сыламыс. Сара уажәада лабҿаба исымбац сысас-дахь. Аарлаҳәоуп уи сара схуцракуа ишрылызбааура, аарлаҳәа ауп уи абжьы шсаҳауагьы.

— Заҟантә иақускхьоузеи сара уара уацәажәара?!

— Нас?

— Уара еснагь уеилахоуп.

— Иҟасцазҳәа акгьы ыҟазамкуа.

— Уара иудыруоу сара ԥызцәас исымоу зустқуоу?

— Ауаа цкьақуа.

— Нас уара ухы шҧауҧхьазои?

— Сагьмаалыкьым, аха...

— Уагьмаалыкьым, аха...

— Сара цьоукы-цьоукы реиҧш исхашәало схуцатәаны исфазом.

— Ха-ха-ха!

Ауаа ргукацара сашьтоуп, акулацәа сырҳауеит.

— Изла?

— Сара!..

— Ыы?

— Анцәа ауаԥы данишоз аламысгьы ицишеит.

— Саргьы?

— Сара истахыуп гуаартла суацәажәарц, аха...

— Иаҳҧырхагоузеи нас?

— Иаҳҧырхагоуп уадацыҧхьаза икнаҳау еиуеиҧшым абарҭ асаатқуа ркаԥбжьқуа, иаҳҧырхагоуп шьаҿацыҧхьаза иқугылоу ателефонқуа рытцәабжьқуа, иаҳҧырхагоуп убла хызк'уа абарҭ шәыԥны иааԥнагылоу зегьы.

— Сара урҭ уаԥы ихуоз цьысшьон.

— Уара — мап!

— Нас ишҧаҟасцари, акы насабжьга, сыламыс?

— Аԥызцәа умами?

— Аа, аԥызцәа рацәаԥны исымоуп.

— Сара сызҿу аҧыба ԥызцәа ракузам.

— Зегьы акоуп, исымоуп.

— Убарҭ уагьрызцаа!

— Акгьы сцәырымцәахзои?

— Ҳы, аблеи аблеи еицәыңхашьоит.
— Нас иҟаҵатәузеи?
— Иҟаҵатәу...»

Аламыс ажәа нагзаны иалгаанза, иара усгьы аарла зцәаара ибоз, Арсоу ателефон бжьы игаз дытрысны ихуцраҟуа данаарылнах, иламыс уаҳа иахьца-иахьаа имбазакуа иныҵашәкуа ицеит.

Ас зыламыс иарҿыхаз ауа⌀ы даргуамҵуеит, иҧстазаара, аҵәымҧра идырк'уеит хучы-хучла дым⌀ахызҟьаз зегьы, убри азоуп ана⌀сҟа абас ихазы Арсоу изиҳәо: «Сара такуаамҭа снеи-ааиуа, ҿымҭзо ус а⌀ны сы⌀нан. Сазхуцуан сыламыси сареи ҳаицәажәара. Амра хааза иҳакуҧхо, аҧша-хаа ахухуаҳәа иҳандо агаҿа ҳанавоу зегьы ҳаи⌀ызцәоуп, мамзаргьы аҧацхаҿы хтәаны аҵәца качыч-лыхла ихыхухуо ишьтыхны ҳанеибарехуо. Маи, сара сгуы ааҧнатҵәаҵәкьеит уи арехуара. Сара дыстахыуп иаасыгыу зегьы ҿаҿаза иаарҧшны исазҳәо Ауа⌀ы. Ииашоуп, азнык азы уи сыгугьы иныҵаххʻуазар акухап, ҳәарас иатахыузеи, зегьы реиҧш саргьы суа⌀уп-тәа! Аха зегьы акоуп ада ҧсыхуа сымазам! Нас уарбану сыгха мзазакуа сҿаҿы исазҳәо? Шәабакоу с⌀ызцәа?»

Ас ихуцуа, аиаша зҳәо ауа⌀ы дтамхац, дыбжьысым, инагзаны. Уи и⌀ызцәа азәыр⌀ы драцәажәеит, аха аблеи аблеи еицәыңхамшьои, иҿаҿы игыз иарҳәом, уимоу, азәыр⌀ы ддыртаташьзеит, аҵыхутәан иеыр⌀ашьан и⌀ызак диацәажәан, аҿазә иакузшәа, Арсоу изы аҳәацәара далагеит. Уаҟа илымха иаҳаит иара изы и⌀ызцәа ирҳәоз. Уи ацәажәарагьы акырза ацәа далнахит, аха изхуартоузеи, макьана ихы дазиааиуам, деилаҧах дызкыу рацәоуп. Убарт раҧхьа дгылоуп, иара изы цәгьарак (лара лтәала) ҟалҵарц лгуы иштамгьы иҧшәмаҧхәыс Сырма.

Арсоу иламыс ҿыханы даанарҧшырц ианалагагьы, диҧырхагахоит (икуша-мыкуша иҟоу анегативтә цәыртцракуа ныҟузго рыдагьы) иҧхәыс — ихучқуа ран Сырма лхатагьы. Уи иламыс ацәажәара ианалагагьы дылжәагуарц иқьышә иныкулкʻуеит анкьа иантаацәаанамгаз, акгьы анрымамызтәи рыҧстазаара атәы зҳәо ии⌀хьаз, лара итатцәахны, далааныл кылаларц илымаз ажәабжь нацҵаны: «Хамыжә, уедыр, уедыр!» ала.

Ҳалзызыр⌀уа ҳҿааххар, аҧхәыс лхы лыриашоит, амчра кны, аҧстазаара атагылазаашьа дахуаҧшны.

«Уара иутахыуп ҳазхара ҳфеит, ҳазхарагьы аагеит ишьта ҳәа, сусура лкажьны, уаҳа аказы ишәартазам, ахьз-аҧшагьы змоу тыҧ заманак аҟны спашә-машәуа стәаны аус зулар, усоума? Уи иара саргьы цәгьа исыстәаны аус зулар, усоума? Уи иара саргьы цәгьа исымбозаргь ҟалап, аха иухоумыршҭын, сцьым хучы, амацәа иасуа абанк зегьы згеит ҳәа аҧара ааизыҳәҳәаны сцоит ҳәа иҿанынеиха, амалахазгьы и⌀ызцәа ишырымуа.

Ахумарра — хумарроуп! Маи, уццакцәеит, Арсоу! Насгьы акраатцуеит ухала аҧьармыкь ахь умцеижьтеи. Ущеишь знык аҟара ани ууалафаху хучы уманы, ахаз злытцәцәо ашә хагьежьаак аа-маатк иахьаҧсоу, зжьы кантцло акутабаа жәоху маат иахьаҧсоу, згуы таканзо акакан ⌀ажәа маат иахьаҧсоу...»

Абас ⌀нутҟала аиҿыхара ду имоуп Арсоу. Уи имзакуа иҳәоит ихата иҧырхагоугьы, аҧсуара иахырҟьаны иацу акуаматцамаракуа. Насгьы, дыштаацәа дуугьы и⌀ны иагзам анеи-ааи, аеыдкыла⌀цәа. Урт зегьы иусура — ирҿиаратә ус иаҧырхагоуп. Уи ихазы иҧьеишьоит: «Шака цуазеи сара, ассир ҟастцарашәа, зхы скыз снап⌀ымта хучы ҿакуаза, иара ус ишьтоуижьтеи. Уаха санышьталалак, ацәа сагаанза, иара сазхуцуеит, аха ианаашагьы, шә-уск ааины ха⌀ны ашә иаалагылоит. Аҳы, иҟоумтцан ухатцазар!»

Абас аускуагьы, анҵ аҟьашьракуа рна⌀сангьы, деимырхха дыркын Арсоу.

Ароман аҿы ицо ахтыскуа зда царта ахьамам акуаҧ аҟынза ианнеилак, иҧымжәарц залшом, еибарххазоит. ⌀нутҟала аикуҧара цон, аха Арсоу дзалтцуамызт ихуашьыз адунеи, насгьы инап⌀ымта дзалгомызт, амҧан дызнеиуамызт, иҧырхагахон аҧстазаара зырхуашьуаз аҧстазара ҟьашьы. Аха деимлагуа дызкыз азынцьыркуа аҿҿаҳәа ианыҧтәа арсоураа ргуцху-гушьы лчарахьтә имашьынала данаауаз ихьыз амашәыр ауп. Дмыҧсыкуа деикухеит. Убри аены инаркны, даналтц икказа ишеит Арсоу. Аҧхьа⌀гьы агура игартә аҟынза...

Арсоу дахьышьтоу ахушәтәыртаҿы иҧҳәыси иареи реицәажәара иҳанахәо рацәоуп, насгьы уи иеилкаарақуа зынза ишҿыцхаз аабоит ҳам⌀ашьо:

«...Сырма акраамта леылзеикукʻуамызт. Лыблакуа таа аҕуцәмакьакуа ирынҧахланы, шахала ирхханы икнаҳаз сыҧшь-махак дрыхуаҧшуан, нас ари шьта дуа⌀ханы дҟалоу здырхʻуада ҳәа, аеырҳәа еикуҳәаланы ⌀аҧхьа лылабжышқуа рҿылархон.

— Схы сзамыхуо нага-аагатәыс сбоурҳәа бшәоума?

— Ма-моу!

— Акы баџәымшәан! Аҳы, бҽааиқукны иҟоу насаҳ шьҭа!

— Сара истахыуп уи лгуы лхасыршҭырц. Датьры ҳасшьон сыблакуа дзырхымҧшыло, лыблакуа та еиқуҧах ажәҩан иатцаҧшуаз сыҧшьмахак дахьрыхуа ҧшуаз. Сара уи, изакуу сыздырам, аха акгьы хамаз мкуа ҿыц ҳанааиднагалаз еиҧш акун сышлыхуаҧшуа уажәы.

— Аҳы, шьҭа иазхоит! Сгуы ҟазцаша џьара ак насаҳәа, да?

— Угуы ҟазцаша сара исзырҳәагушьоузеи?!

— Усгьы?

— Иацы Ҳазат Ҳараз-иҧа дыргеит...

— Дабаргеи, бымҳәои?

— Дабаргах'уаз... Иҩызцәа чарҳәара изыруит...

— Чарҳәара зуз — даргьы уатцәы иаарыдымгылашеи

— Уатцәынҙа инеигап ҳәа уҟоума, уи уаҩ шәаҩуп, ашьа збаз ахучы диҩызоуп...

— Алагарҭа змоу зегь — алгарҭагь рымоуп, Сырма!»

Ари адиалог иаҳәоит Сырмагьы Арсоугьы шеиҭаиз, урҭ зкуз амҩа аиашахь, абзиарахь ишкылнамгоз, еиҳаракгьы Ҳазат Ҳараз-иҧа иҩызцәа ирҳауаз ашьацҳәакуа дара рхатажәкуа шакыз, ишамышьтуаз. Сырма иаахцәаны илҳәеит лҧеиҧшгьы «иара саргьы ус скуаҧза сзымцозар акухап...» Уи дгаҙамызт, дызлахуз адунеи абгара ишаҿыз лбон, аха раҧхьа ишьҭнакаауаз, иахулабгоз «аб шьтәакуа» ракун, нас лара лҿгьы иааиуан.

Аха уи Арсоу митәык игуы иалсны иаабом, уимоу, ажәакгьы ахиҳәаауам, илхароуп, иаххароуп ҳәа иҧхьаҙаны.

Ҳара иҳаздыруам Арсоу Агуба даныцкьаз зхы икыз аҩымҭа дшыцкьаз, дҟьашьаанҙа ихиркушар йзеиҧшрахоз, изызкыз, иатцанак'уаз, аха уажәы аҧхьаҩ имҩашьо агура игоит иҩымҭа зҿагылауа, иаанарҧшуа аҧстазаара зтәу. Уи баша иҳәаҙом абарт ажәакуагьы: «Мап, мап! Сара зегьы-зегь еиҭасҳәароуп. Зегьы. Зегьы ирбаратәы, иагьраҳаратәы!..»

Арсоу иҧстазаараҿы акыр аамҭа амацасраҿы афурт еидыҳәҳәала егьырт амацакуа, асабалаакуеи аззабцәеи рыда, (уртгьы еицҿакны ианыкуҳалак акашәа имбаҙакуа ашьапы икуҟьа иагон!) зегьы шагоз еиҧш,

икуманшәалахо даауан, аха афуртгьы зегь шалшо, аҙы анажәуа ҟалозаап, еиҳа иашаны иуҳәар, акы азымгаҙо, ирҿатцаху амтцәаны ахала, мамзаргьы иазымгаз амацакуа иаарылахоит. Убасҟан, уи аҙы ажәит рҳәоит амацасцәа. Аҧстазааращгьы ус иказаап, Арсоугьы амацца афурт, есымша еиҧш акумкуа, изымфуртқуа иаапхеит, аҙы ажәит. Абри ахшыҩцак акырҙа иугуаланаршәоит аҧсуа жәаҧка есымша акуапеигьы аҙы аанагом ҳәа ирҳәо. Автор уи ибзианы ихы иаирхуауеит ироман анцәамтаҿы аидеиатә цакы аиқуҳәараракны.

Цабыргыуп, аракa зфурт аҙы ажәны иаабо, азнык аҙы Арсоуи Сырмеи роуп, аха урт ирықукыу ахҿа ароман иалоу аҧстазаара цқьа аҙыхь ҙырхуашьуа зегьы амеханак'уеит, ус шакуу имҩашьо аҩымта «афырхацәа» рдунеи еилабаа иаҳнарбоит.

Ароман аҿы уи афырхатца иеитеиразы иҟалаз ахтыскуа асимволра рытцоуп аҩымта еиқузҳәалоу Арсоу иажәақуагьы:

«Ихыҳәҳәылоз сылабжышқуа срылҧшны сахьыҧшуаз избартан ажәҩан иатцахынҳәуаз аҧта злачқуа аилыҩрра иахьаҿыз. Урт ирыбжьалашо, иагьрыбжьахумаруа затцааира ахалара иаҿын уажәааны мыцху игукатцагоу аҙын-мра ашәахуақуа».

Арт ажәақуа, аҧсабаратә цәыртракуа ирыдҳәаланы исахьаркны иҳәо, ирымоуп рхатә цакгьы, рхатә хыкукгьы

Арсоу ихаҿсахьа ҳахьахцәажәоз акырынтә дҳацҳархырааит (избанзар уи лыда ароман афырхатца хада инагҙаны, дхатәааны ухаҿы дузаагом, ҟазшьалагьы, хуцшьалагьы, дунеилагьы, матцуралагьы ишхаз-хазугьы), даҳгуалаҳаршәеит, ҳарзыҙырҩит лажәақуа, ҳахуаҧшит лхымҩаҧгашьа, уи иҧшәма ҧхәыс Сырма.

Сырма, атцабырг ами ауаҩы иихәаша, раҧхьа асысмҟаа иаҩызаз ҧхәызбатцәкьан дыҟамзаргьы, ҧсымцкьарак, ҕыычрак, мал дук лыҧсы азыцәгьан даабом Арсоу даниднагала, (лыцәгьа-лыбзиа ҳәа уанҙатәи автор акгьы ҳаиҳәом, мач-сачқуак ҳаиҳәаргьы, даҳирдыргьы ауан, аха уааҙатәи лыҧстазаара, лбиографиа аҩымта ҧхьаҟатәи аидеиақуа рырҕуҕуаразы рацәак аламзар акухап иҳәан даламлеит, аганахь инижьит. Уи автор изин ауп, ҳиваларым. Аха амыждараку, бара баҳәшьаду лџьабаақуа сара даараҙа ирацәаны исыдуп. **Лытәҕубжьара схы ҩыбжьатуаны, ишызымуаз мчыла схацәагьы ҩкыдыршааны** (иалкааy ажәақуа

митəык иҧшʒам, ихжəаны иҳəоуп **Р. К.**), хынтə, маҧшьынтə схы лҷышхьан... ҳəа дылхыччаны акуу, ус итцабыргны гукала иҳəауазу узымдыруа, дыздызкылаз ргуцху ду инапаҷы дҟалеит. Уи акухеит, акыта ҧҳəызба Сырма даҩыстаахеит, аҩстаацəа данрыланагала, Ганкахьала, губҕан узлытом, зышхуа утоу иашəа ҳəа ҳəа ирҳəо ауп дзыкушəаз. Араҟатəҟьа, лара латцкысгьы, лхатца Арсоу ихаразар ҟалап уи. Раҧхьаʒа амаалыкьцəа реиҧш акгьы ҟазымтцоз, ицкьаз аʒəы лакуп. Уимоу, лхаҷы илзаагомызт дызланагалаз ауааҟьашькуа иҟартцоз атцмыхəхəарақуа. Аха ауаҩы зегьы дрышьцылозаап!..

Аҧхьаҩ уамашəа ибартə, иагьааҧьеишьартə исахьаркны иҟаитцеит (автор асовет хуҳахутра аҧкарақуа еилазго, аҕьычцəа ртыҩра аҧсы ахьтаз дахьақушəаз иабзоуроуп хымҧада!) Сырма лбиографиа лхала иахьҳзеиталҳəо (убрада егьырахь зегьы, шамахаʒак акумзар, Арсоу Агуба иоуп ицəажəо, иҟало ахтысқуа ҳазҳəо, иахзырбо!) «Зыху ытцырх'уаз аҧсы» ахаҷы. Ари Сырма лымацара илбиографиам, илыҧстазаарам. Ашəкуҩҩ абраҟа икалам ахьантареи атцарреи рыкукны иҷаҧиеуеит, ирҷаастоит иахьатəи аамтазы зымгуажəада уаҳа хуцырта змам, ауаажəларратə мал аимтцəаразы, рхатақуа беиахарц азы еиуеиҧшым амаанақуа, «аметодқуа» хуцны' асовет хуҳахутра асистемаҷы аус зуа, арахь уи аҧкара ҧшьақуа ламысдарыла, хынкылашьак рымамкуа еилазго ауаа хуаҧсақуа.

Убарт рдунеи ҟьашь лшьапы алалыргылеит ажурналист, ашəкуҩҩ Арсоу иҧхəыс.

Ари атагылазаашьа даара иуадаҩхеит. Азнык азы ауаҩы цкьа, насгьы амееирақуа, аҕьычрақуа аус цмыхəхəарақуа ирҷагыланы икупҧоз иҧхəыс илцəыуадаҩын Ҳазат Ҳараз-иҧа рҩызцəа рҷы аусура, (аҧсатала уцəажəозаргь, лара Сырма лхатагьы урт рҩызцəа ауаа дрылахумызт, илымбацызт, дрыцəтəымын!) аха ауаа ҟьашькуа иаразнак дара дыртəыртəит, дрывагылеит дырҩызаны, ажəақала, дара ахьҕьычуаз ларгьы лыхута алалмырʒуа, урт «рҟазараҷы» акы дрытцамхо, уимоу, ирапылго аҟынза дҟалеит.

Еитасҳəоит, ахуҳахутра аҩнутцка лассы-лассы иахҧыло аилагарақуа аахтны изхəо ихатəроу аҩымтақуа атцыхутəантəи аамтазы аҧсуа литератураҷы ицəыртцуа иалагазар (иаагап ашəкуҩҩ Шь. М. Аҧьынцьал исатиратə повест «Апартфел ҟапҧшь» уҳəа убас итцегьы...) уи машəыршақу акуʒам изыкало, избанзар, аҧсуа жəаҧка иаҳəоит зызҩа зʒаз иан дагеит ҳəа. Избанзар, абраҟа иузымтцəахыша, иузымʒаша, зҩак иаҩызоу «ачымазара» баапҧсы «зыхьуа» ауаа хуапҧсақуа цəыртцуа иалагеит имачымкуа. Аҧстазаараҷы ауаа зегьы еиҧшым, ихаз-хазуп. Аʒəы иҧстазаара зегьы ижəлари иҧсадгьыли рымат аура иазкыуп, ленинтə идеал лашақуа згулччауа коммунист тцасла дшаазоу мҩашьо иҧсы цкьоуп, иразуп, ихазы-иҧсазы амачгьы далаʒоит, мацара, ауааажəларратə ус азы еснагь дыхиоуп. Ус иҟоу ауаҩы иуааажəлари, иҧсадгьыли, аҳəынтқарреи рҷаҧхьа иттакпҧхыкура ҳаракыуп. Иарбан уадаҩразаалак аҷаҧхьагьы дҧышəоуп, дыгурагоуп. Абас иҟоуп аханатə асовет уаҩы иҟазшьа, идунеи. Аха иҟоуп, иаҳҧылоит даҷа шьоукыхгьы зегьы зхазы мацара изтахыу, ауааажəларратə ҧстазаара аинтересқуа атахракуа усс изкым, иацəхьатцны игылоу, еимкьа-еимцарак анырбалак зегьы зхазы иахо, еиҳарак ахуҳахутра аус аҷы игылоу. Урт ауаа ирбом акгьы.

Убас иҟоу дырхатарнакыуп Сырмагьы. Уии нас дызхьыҧшу ауааи рхаҷсахьала автор иаҳирбоит иахьатəи асоциалисттə закуан анорма иахыҧаны зхы ныҟузго аҕьычцəа. Аҧхьаҩ игуы иаанамгарц залшом абас иҟоу, насгьы абриаҟара ауаа-ҟьашькуа абакылнагеи, изыхьчода, знапы рхызҩода ҳəа. Иҧьоумшьан, аҧхьаҩ гураз, урт автор ифантазиа иахылымҷиааит, ишҳацəтəымугьы ҳапҧстазаара иалиааит, қьаф ҳалыруаауеит, уара иуцəҕьычуеит, сара исцəҕьычуеит, аҳəынтқарра иацəҕьычуеит. Абас ишəартоу ацəыртцра баапҧскуа асовет аамтаҷы атыҧ амоуроуп. Абри ауп изҷагылоу аромангьы. Ашəкуҩҩ ицəыригаз ауаа-ҟьашькуа рҷаҧхьагьы уи аидеиа шьақунарҕуҕуоит. Сырма лдац-ҧашə мачызтгьы, ауаа ҟуазкуа, (ауааажəларраҷы атыҧ замананқуа змоу дыркьарзымызтгьы, уиаҟара мчы лоуамызт, дыбжьысит ҳəа уаҩы ихьааигомызт, аҧстазаараҷы амрикуа аумачхыу! Аха автор иашаны иаҳирбоит уи лхаҷсахьала ауаа хбаракуагьы аʒəыроы шыкьашьхьоу, рыламыс аҷаҧхьа ацəажəара шрылымшо, еиҳа иашаны иуҳəозар, уи аламыс захьʒу дара рцəа-ржьы ишалабахьоу.

Ароман аҷы «акомбинаторцəа» зегьы реиҳа дҟуазза даабоит зымч-зылша, зҧышəа, абаагуара еиҧш

иакугуҧ'уа Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа. Ари ауаҩы дхаҭәаауеит, ибзианы даақшуеит инапаҵаҟа иҟоу ахуҳахутцәа русушьа, рхымҩаҧгашьала, иара ирҭо аҟазшьарбала, еиҳаракгьы Сырма лажәакуа рыла. Машәыршақу акузам уи изра атәы зҳәо «ашәаҧьҳәара» лара Сырма лҽеала изҳаҳауа. Урҭ даара «рыҧсы еихулаханы» иҟан! Шь. М. Аҧьынҵьал иповест «Апартфел ҟаҧшь» аҽы абас ҧарала, ҵарҭышала еибаҟьаишьхьоу ауаа рзы исахьаркны, еиҭарсны ишырзиҳәаз еиҧш «абаазатәы» рыбжьан!

Ишахҭахымгьы, ибанык ҳашнымхоугьы Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа ишьашәалоу, дунеик ицатәу «афырхаҵәагьы» хҧылоит аҧсуа литератураҽы. Уи акырза дугуалаиршәоит Шь. М. Аҧьынҵьал исатиратә повест «Апартфел ҟаҧшь» аперсонаж. ауаҩы хумга Лагу Лагу-иҧа Мафба. Урҭ аҩыҵьагьы иаахҵәаны рнапкуа аҳәынҭқарра амал иаларшышьны иркыуп. Шь. М. Аҧьынҵьал иперсонаж «хазына» Лагу Лагу-иҧа Мафба иҧшра, исахьа, иҟазшьа ѳнутҟала уҳәа адеталькуа зегьы еизыршәшәаны дааирҧшуеит акыр аамта духамыштуа ицәымыҕра укны уагартә аҟара. Пл. Бебиа «ифырхатца» Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа иакузар уиаҟара адеталькуа рыла дааирҧшырц иҭахым, уимоу, урҭ ихумгаракуа хунгашьаны дивсуеит, мацара зда царҭа ахьамам, уахьзивымсуа атыҧкуа, ахҭыскуа рҽоуп дахьаҳирбо, иҩызцәа ауаа-ҟьашькуа рыцхыраарала. Аха убарҭ адеталь мачкуа рҿгьы даақшуеит, дхаҭәаауеит Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа.

Абри ахаҽсахьа уаназхуцуа, уанахцәажәо иугуалам-шәарц залшом А. М. Горки иажәакуа: «Главное — найдите деталь... она осветит вам характеры, от них пойдете, и вырастут и сюжет и мысли»[18].

Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа ихумгаракуа хуҵачк аарҧшрала иханытә ишьапаҟынза автор дтих'уеит, даҳирдыруеит. Уи «иусуцәа» иреиҳәоит акы хьаас иҟамҵакуа, имшәакуа аус шыруша. Аха ани аҕьыч гызмал «иуаажәлар» идирдыруеит дара рнапы злакыу алыршь-выршь аҽы агуаҽанызаарагьы шаҵахыу. Иаашәарҭахаргьы амамырцагу еиҧш иеаҧыражьны ашәарҭара ишәаҳауан ҧарала, «чеицьыкала». Иаҳгуалаҳаршәап хҭыс хучзак. Уаҟа

[18] Ацитата аагоуп Е. Дион ишәкуы «Сюжет и деиствительность. Искусство детали» акнытә «Советский писатель», М., 1981, ад. 402.

иаабоит ҳаамҭазтәи аферист ихаҽсахьа, уи заҟа иҽеиҵеик'уа:

«АРҧысгьы саргьы (Сырма лоуп изҳәо — **Р. Қ.**) ҳаиманы, Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа дахьтәоу, ашә аартны ҳныҩналеит...

— Иҟоузеи бымҳәои?

— Абри арҧыс игуы ндырхеит, Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа?!

— Дарбан игуы нзырхо? Иара бара бхаҭагьы урҭ рыгутаҵәкьа бгылоуп, бара, алакьаафыр... Быз нак!..

Ҳазаҭ Ҳараз-иҧа даасалацәкун, акакеиҳәа дласыцаҳәҳәеит.

— Мшәан, сара исхароузеи?! — саакрым-ҿрымшәа аазун, сындәылтцны ашә сеааваскит иара саргьы.

— Утәа, уххь згеит!

— Мап, сара тәара смааит?!

— Иагьа ус акузаргьы, уаатәеишь зны!

— Сгуы ндырхеит уусзуҩцәа?!

— Алакуа! Ауаа рыкны аус сымоу цьушьоу?!

— Агаза ихуы еиҩшаны идырбон ҳәа...

— Иеилыскаауеит зегьы! Арҭ сырфарц иҟан сара... зегь ырмазеины ишрыстоугьы...

— Сара суҳәоит ашшыҧхьызкуа...

— Мачк уеааикук, угуы ҧумжәан, сукухшоуп. Сатамзаайт, аха узыжәлоу уҳәар ҟамлари?

— Сара с-Бгьооуп.

— Бгьоус узҧада, цьым-цьым?

— Бгьоу Бага сиҧоуп!

— Ҳаит, уҧсынтры духааит, уара Бага бзиа абас иҟоу аҧа хазына димоума?

— Ааи... ыкы...

— Бага даара дхаца бзиагушьан, иареи сареи ҳалакуа ткукуы ҳмыцәазакуа атабиа хҭатәаны аҕа...

— Саб еибашьра дыказамызт, дыхьчан...

— Убри ауми саргьы сыззааиуа, иареи сареи ҳмыцәазакуа атыҧ хатцатәаны, аҕа дыззааигуахоз ҳараху ҳабла иаацшәаны ишҧазалшоз...

— Саби уареи шәеибадыруану?

— Ҳаибадыруан хәоума иуҳәо, цьыка ҧутк ашьха мацара иеицаҳфахьан, Бага ҧсата шкуакуа...

— Саб макьана иҧсы тоуп!..

— Иҧсы штоу сымдыркуа, Бага жәымта шкуакуа... Нас уара Бага бзиа иҧа уоума? Ҳаи, шака сургурҧьазеи! Аб бзиа аҧа бзиагьы дихылтцуеит, аха уара зынза уха-

зынахеитеи, цьоушьт!.. Уҧсынтцры духааит! Угуы ндырхеит,алакьаафырқуа!.. Урти сареи иҳаибарбап, ууанҽас! Уара у@ыза арҧыс бзиа, ҧхызынгьы дырбараны и@оума, арт алакуа! Аа, уст, баба дукухшоуп, ашшыҧхьызқуа рышәкугьы!.. Уара уеиҧш аб бзиа дызмоу, аҧа хазына... Уаннеилак Бага сцынхурас дсызгудкыл!.. **Ҳаит, иабадихуа!..»**

Абарт реиҧш и@оу ажәакуа рышьтахь арҧыс, акуац ацынхурас амҽы зҽартцоз, и@аитцагушьоз игуаҧха, игуамҧха, ажәала аҽа «зхьоз» дицәыҧхашьаны ашшыҧхьызқуа рышәкуы ашьшьыҳәа иааиртын, икалам аацәырганы акакала абасгьы нанитцеит: «Иахьа «Атхацьырта» ак@ны сык@ан. Изакутәы фатәы ссирузеи и@артцо уҳәарауазеи, унацәа адуфалап. Узхара ҟалас рыздырзом иара даргьы. Итабуп Ҳазат Ҳараз-иҧа!..»

Ари агызмал ас зак@ы и@атәахьадаз, ижьахьадаз, акрыфарта «Атхацьырта» ак@ны дытхацьуа дахьтәаз. Аха ишаабо, зегьы ҽҳәарак-ҽҳәарак рымоуп. Ҳазат Ҳараз-иҧагьы иҽҳәара ааидгылеит, аҧхьа@ ари агуахуара ду инатоит. Аха имҳәакуа изааҙарызеи уи и@ызцәа итегьы ык@оуп ҳакуша-мыкуша, иахьеи-уахеи итхашуеит, ауаажәларратә ҧстазаараҽы иҳацәтәыму атагылазаашьа ҟартцоит, урт зхушәтәра ахушә аҧшаара зынҙагьы имариам, избанзар аҽкы чымазара рцәа иалоуп ирылаеҙаны.

Ашәку@@ Пл. Бебиа иҽаҧиеуа ауаа, лымкаала ахуҳахутраҽы игылоу, ус аламала умч рыкухо, егьиуа и@ам, урт рдац-ҧашә изыкугылоу адгьыл бубуамзаргьы, иалаланы ицахьеит, иацы ихшәаз шәтыцым. Иаҳарак урт зырбубуо, аҧсынтцры рызтарц иаҽу дара ирыдгылоу амчкуагьы — ҧарала, малла «идухахьоу», «адунеи амаа акра иашьтоу» ауаа роуп.

Абри абас шакуу идыруеит ароман авторгьы. Убри азоуп уи исахьаркыратә мыругакуеи иҧстазаара аҧышәеи зегьы еизыркукуаны, ахҽа аҧынтцаҽ икылган изрыкуикыз ҳауааажәларраҽы, уарла-шәарла акумкуа, аҧьараҳәа аҧсы ҭаны иҳалагылаз, амчра, аҳра, акьафура ҳамазк'уа, аламыс, аҧсадгьыл, ауа@ра иаҧрагыларц иаҽу ауаа-ҟьалакуа зымгуажә ада хуцырта змам рҽаҧера, рахьырхура.

Ароман «Ашьацҳәа» ак@ны Пл. Бебиа иааирҧшуеит ҳаҧстазаара еиуеиҧшым егьырт аганкуа рҽы, ахккуа рҽы иҳамоу, ҳгуы еихьызшьуа аҧсымцкьаракуа ртәгьы.

Урт автор ицәыригоит еиуеиҧшым ахаҽсахьакуа, аперсонажкуа рыҧстазаараҽы ирхтынхьаакуои рыла. Арак@а иубап аҧстазаараҽы ашьапылампыл ада уаха хыкуқы змам, агула итцашьыцуа, аитцак'уак'уакуа рыла итәу Базакьа и@ызцәа ауаа хтыҧшшакуа. Ҳәарас иатахыузеи, автор ашьапылампыл абзиаба@цәа, ишырҳәо еиҧш «азхьы@цәа», дрыкуҙбом. Уи а@ыза ахшы@тцак дацәыхароуп. Аспорт з@ыда ҳаҧстазаараҽы, еиҳарак изызҳауа аҽар ры@нутка иатцанак'уа, изыҧсоу ззымдыруада. Аха Базакьа «испорт» ҳарамратә спортуп, шьыцратә спортуп, из@ыдам ныррроуп и@анатцо. Базакьа и@ызцәа аҧстазаараҽы и@оуп азоуп ашәку@@гьы уи далкааны даҳцәымыҕххартә дзаҳирбо.

Аҽар атцара дыртцара, раазара знапы иану итакҧхыкура ацынхурас — иара излаихуаша аганкуа рыла ихуцуа, азәы акы абаицрыскьарызеишь ҳәа зыҧсы қымқымуа, ауаа дреиуоуп ароман аҽы иаабо аинститут аҽтәи артца@гьы! Ауа@ы ҧарада дзымхушәтәуа аҳакьым уҳәару, азбартаҽгьы иааҧшуа атцартышага@цәа уҳәару, зака жьымдыр ҳаҧстазаара иатәымкуа арахь иалаҕьарц иаҽу атцас бааҧскуа ҿаҧнаеуазеи ароман.

«Шәанацьалбеит, редырбубуазеит, ахьз-аҧша, аламыс ршьак'ьарц ргуы итоуп ираазар, уимоу, амчрагьы ҳцәыргоит, ҳагьдыршәоит Базакьарааи Ҳазат Ҳараз-иҧа р@ызцәеи иҽаҧымкуа иаанхар» ҳәа аҳәоит Пл. Бебиа ироман.

Ашәку@@ иара убас акритика азиуеит аҧсуа бзараҽы имыцхуны иалоу апатриархалтә еилысракуеи урт ирхылтцуа акуаматцамаракуеи. А@ымтаҽы ишаарҧшуала (Арсоу ихаҽсахьала) урт ҧырхагоуп атакҧхыкура ду зцу арҽиаратә усура ана@сангьы иарбан усзаалак аҽгьы. Пл. Бебиа иҽаҧхьа икуиргылаз азцаара иахьатәи ҳаҧстазаараҽы иатцанак'уа зака иҳаракыу, уи исахьаркны иааирҧшит иҳагыу, ҧхьака ацара иаҧырхагоу, иаҳтәымкуа иҳалиааз ацәгьа-мыцәгьакуа, ашьцылара бааҧскуа: атцартышагара, аитцаҕьычра уҳәа убас итцегьы. Арт зегьы ҳара ҳсоциалисттә уаажәларраҽы закуанла ршьап итк@аауижьтеи, рдацкуа ытцжәоуижьтеи акраатцуеит. Аха изхуартоузеи, аҧстазаараҽы макьанагьы инханы, уимоу, а@ырбубуаны, ахатә «аргументкуа» ҟатцо, рхы андырқьиоу (ацәгьа зуагьы асахьазы акузаргьы ихы злаирқьиаша цьара мзызк, ҿарҧак

имҧшаауеи!) ыҟоуп. Иаагап Сырма лажәақуа (лхатца лнапахьы данаалго, иҟалтцо атмыҳәҳәарақуа дырҽамгыло «иртаслымраҽы», иҳәынчараҽы): «...Дарбан уара уақара згухутәы иахьзаны зықулацәа ирылагылахьоу! Зенқуажә ззы̆мҧсах'уаз ауаҩы, иушәутцара иарбан уздырам. Алақуа зкылибаҳәоз ууада еицақьажә удәылганы уааган ахан хьытцәцара уааҩнаҳартәеит. Аҩақьыратцәкьа зцьыба итамыз ауаҩы, иуцҧрааua амашьына ааган иааутцаҳаргылеит. Иарбан узыржагьуа, цьым?!»

Ууанза ҧсыцкьала иҟаз ауаҩы дытцкьытцкьашьо, дқуншьо дихцәажәоит Сырма. Ҕьычрала илырҳаз амал датцаҽырбо, далаҽхуо ауаа урыласыргылеит ҳәа иаеҧнылҳәоит «мап, истахым сара уртқуа акымзаракгьы!» ҳәа данылҿагыла. Аха Арсоу имч мачуп, Сырма дииааихьеит.

Ароман аганахь инышьтатцаны, мачк иадамхаргьы, уи иҳанатазеи, ҳазланарҧшыз аҧстазаареи, ицәыргоу ахаҿсахьақуеи рдунеи еидкыланы ҳалаҧш инымҩатәшәа акузаргьы инахаагап, еиҿҳарҧшып иҟоуи, иҟами, автор иҟазарц иитахыуи. Иҟамлари ҳашәкуҩҩ аџьа ду здбаланы, хубака шықуса аус здиулоз ироман аҧстазаара атцабырггхата атцкыс исахьаркыратә фантазиа амчхара агазар, еиҳа ҳхаҿы иаанхартә, аҧхьара аинтерес ҳауртә азын «афырхацәа» злакам, ала ирызҳаны, ирыццаны, ирхам даҽа цәак рхаитцазар, иртәым матәак ршәитцазар, ирҽам бзык рҽеитцазар, рыламыс иатцанамкʻуаз, ргуы итам, рхы итам, акы иамхаҳәазар?

Ишдыру еиҧш, асахьаркыратә литератураҿы иазырҳаны (излакам хучык инацтцаны) ацәажәара бзиа иабоит. Мамзаргьы урт рҩызцәа ауаа иахьатәи ҳаҧстазааратҿы иҟамзар, ианыҟаз, иананыз иҳаҩсхьоу ашықусқуа рзы, иаагап 30-тәи, 40-тәи ашықусқуа рзы акузар?

Иҟамлари ҧхьаҩык иҳәаргьы мап, урт рҩызцәа ҳауажәларраҿы иҟам, иҳамбац ҳәа.

Ажәа ишало еиҧш, ус анцәа иҳәааит, уи ами ахазына, абзиаху. Убри ами ашәкуҩҩгьы иитахыу. Убас иҟаларц азами, ицқьахарц азами ауаа-ҟьашьқуа рдашьхуа итцакны ҳрықузбарц, уаҳа иаҳмырбзазарц арахь рышьацәахы ианкны изцәыригаз!

Аха рыцҳарас иҟалаз, ҳаҧстазааратҿы ишыртыҧымгьы иҟагушьоуп илакуу хаҿсахьақуак Сырма, Ҳазат Ҳараз-иҧа, Базақьа рҩызцәа ауаа! Урт аабоит

имаҷҩымкуа, насгьы рымч рыланы, рҽеибаркны иахьатәи аҧстазаара аганқуа зегьы рҿы — ахуҳахутраҿы дара убоит, амедицинаҿы дара уҧылоит, еиҳау атцарауртаҿы иуҧышьклаҳауеит, аспорт аҿгьы рыбарбар уахуом, убас заҟаҧьара?

Урт ҔуҔуала иахьырхулатәу, ҧсҽеивгаха рымтақуа иахьабалк рымҩақуа аҧхҔырқуқуаатәуп мамзар, зынза рҽеибыртар, ишәартоуп ауааажәларратә ҧстазааратҿы, иаханы азеиҧш мал ахьеимыртцәауеи, рхатақуа ҧсихологиала, ҩнутҟатә дунеила акапиталист иҟазшьақуа иахьреиҧшуи, ус иахьхуцуеи анаҩсангьы, еиҳаракгьы ишәартоуп урт иҟартцо анырра, ажәакала, иҧхастартәуеит рыкуша-мыкуша иҟоу, изызҳауа аҿар. Урт ирылшоит аҿар коммунист цасла раазараҿы акыр аҧырхагақуа ҟартцар, ауаҩы адгьыл икузааратҿы ихадароу амали хыи-ҧси ракуушәа агурагара рнатар ауеит. Амышхубзазара, аҧстазаара бзиа акоммунисттә уаажәларраҿы азәгьы мап ацәикзом, уи аус хадақуа ируакыуп аргылараҿы — ажәлар азәык-ҩыцьак ҳәа еилыхны акумкуа, аҧстазаара бзиа рытара, рыбзазара аиҧьтәра иазкыуп. Аха урт зегьы хытцхыртас ирымазароуп асоциалсттә принципқуа рыла еиҿкаау, зегьы еицырзеиҧшны ишьақургылоу аџьа! Ламысла, такҧхықурала, коммунист цасла анхара-антцра, адгьыл ақузаара, аа абри ауп иахьатәи ауаҩы дзықунықуарц ихутоу.

Абарт апринципқуа ирыцәхьатцыз, издызымкылаз, дарбанзаалакгьы, ҳара дышҳалиаазгьы, ҳара даҳтәым, дмыцхууп, дагьаҳҧырхагоуп.

Абри ауп хыхь ишазгуато еиҧш, ароман «Ашьацҳәа» аидеиатә цакы. Уи иқунаргылаз апроблемақуа, акы, ирацәоуп, ҩбагьы, иахьатәи ҳаҧстазааратҿы шьардаза зцазкʻуа ируакыуп. Нас ишҧа, ауааажәларраҿы ауаҩы дхуартаны (Базақьараа рхазы мацара ауп изхуартоу!), дцоураны, дыцкьаны иҟазаара еиҳау иарбан даҽеакы аҧхьа зызбаху ҳәатәу?

III

Уажәшьта мачзак иадамхаргьы ҳахуаҧшып ароман злаҩу абызшәа. Пл. Бебиа ирҽиамтақуа, еиҳаракгьы ипоезиатә ҩымтақуа ҳакритикцәеи ҳлитераторцәеи ирых-

цəажəахьоу ишазгуарҭахьоу еиҧш, шамахамзар, ицкьоуп, аҧсуа бызшəа иамоу аҩ-диалектқгьы рбеиара исахьаркны, аҧсы ахаҵаны ацəажəараҽы шьахула ихы иаирхуоит, ҳəарада, ари апоет имаурəхуаша аҟазшьа бзиақуа ируакыуп. Нас ишҧа, апоет, ашəкуҩҩ ирҽиараҽы — имыруга хада — абызшəа иианшаны, дарманшəалартə ахархуара анилша, еиҳау иарбан даҽа насыҧк уи дзеилаҳара! Аҧхьаҩ дрышьцылахьеит Пл. Бебиа ипоезиатə цəаҳəақуа реихɨшəшəара, рымариара, реинаалашьа, фразеологиала иажəақуа реицааишьа, уи ажəа артəара дазҟазоуп, ихьанҵаны иуаҳауам ицəаҳəақуа рышьҭыбжь, зны-зынла, уимоу иаҩырҟьацəаны «иапоезиаитəуа» ыҟоуп. Ара, ҳəарада, апоет ипоезиатə ҩымҵақуа ракум сзыхцəажəо, мацара, изысгуаласыршəаз, абри ацəаҩа аабоит ипрозатə ҩымҵақуа рҽгьы. Пл. Бебиа ипроза иаҟазшьа ҵыдоуп, жəабжьеиҵаҳəарала ахҵыс аарҧшра, ихааҙа игуы итаҧхо апоезиатə шəахуақуа агулҷҷауа. Уи ипрозатə ҩымҵақуа зегьы ҳарҟуаҵып, абри раҧхьатəи ироман ахқуа — ановеллақуа жəпакы поезиала иҩу прозоуп ҳəа азумҳəарц залшом уанрыҧхьо, избан акузар убас еихышəшəоит, ақаруатə ҭесҧыхə еиҧш, ҵьабаак унамҵазо. Насгьы «зыҧсы злоу», «здаракуац» ыҟоу, ажəеинраалақуа, аҧсуа жəлар рҽаҧыц ҳəамҵа аҟнытə иааго, ахархуарагьы ҟаиматла изызуу ажəаҧҟақуагьы афоризмқуагьы заҟа ыҟоузеи! Урҭ зегьы аҩымҵаҽы иарбоуп, иаласоуп, здазҳəазҵам аҵыҧ аҽы. Пл. Бебиа иҳəоуқуа, ифразақуа, реилкаара уадаҩны, уршьаҳауа, арахь «адунеи» рымехарк'уа иҟам. Досу излардыҧу ала, иахьырҵыҧу ала ишəоуп, изоуп, икапануп. Насгьы еснагь ихы рцəыихьчоит хылҵшьҭрала еизааигуо ажəақуа лассы-лассы рхархуара, «еигулацəаны» реидыртəалара, уи идыруеит ас аҟаҵара аҩымҵа астиль аганахьала ишарҧсыҽуа, асахьаркыра аганахьалагьы ишагнажьуа, ишыланарҟууа. Абарҵқуа зегьы аҟазара ҧсабара иатəуп. Урҭ Пл. Бебиа шьахула еиликаауеит, еиҳа иианашаны иуҳəозар, ихатə рҽиаратə ҧышəагьы инарҵеит, кыр ҟазаратə маҙа изаанартхьеит!..

Хыхь исҳəаз баша цəаҳəамхарц, истахыуп ҽырҧштəқуак абраҟа иаазгарц. Афакт, шаҳатра зуа документ дууп.

«Аныҳəаҽа — аныҳəаҽа аҧнаҵон, аҵəацеи аҵəацеи рнапқуа еибадырк'уан. Затцааира ҳара ҳазырыҩра маҷхо,

ҳаицəажəарақуа еиҳахо рҽынархон. Аҩы ҟадыҧь иарбан иҟанамҵо! Азəы ихьаақуа зҭаз игуаҵа акуалаҧ хуҷы аартны, инапыршьшьуа инҭаланы, зегь адəахьы ишықунаҵеит. Даҽазəы, абарҭ уҳəан-схəанқуа ҳарҟуаҵны, еснагь абас ҳаицəнымхо, ифо-ижəуа ҳазтəамзаарызеи, уара, ҳəа ихы губҕан аитон. Ахҧатəи иблақуа жьаржьалеиуа, ҩыла ихыхухуоз атəацə дахьзаапшылоз, иҧсцəа игуаланаршəон ҳəа сыҟоуп, урҭ уажəы-уажəы ылабжыш аарывҵыжжуан, ҳаи уҳəар ишынеимеиҵəара...»

Аҩы зеаҵаны итəоу рхаҽсахьақуа ари еиҧьны аҳəара уадаҩуп. Досу рхаҷқуеи ргутақкуеи «алтə ныха» иаанарҧшит икказа!

Абригь иухашҭуа сахьоума: «Ераст иаха-иаҳа ибжьы шьҭих'уан. Мшəылды ашəаҟьа зыхчылаз ахраҽақуа иҧсы рхьыхуха, шьҭахьҟа измыргьежьуа, ҧхьаҟа дзымцо, иара ус икны дгылан, ахарахаҧшра даҽын. ламыс змоу сҽышəх, абаапҧсы, абра цəгьала ашьацҳəа саҽахеит иҳəозшəа...»

Пл. Бебиа ипрозаҽы иитахыу агутакқуеи ахаҽсахьақуеи, аҟазшьақуеи, ахҵысқуеи еилкааны раарҧшраҽы ихы иаирхуоит аҧсабара, апеизаж, деталькуак рыла акузаргьы. Цабыргыуп, аромаҭ аҟазшьа злаҟоу ала, «афырхацəа» рдунеи злахуаҧсоу ала, автор иҵахцəам, еиҳа иианашаны иуҳəозар, ирыхҵаны иҧхьаҙом аромантикатə цəа зхоу мамзаргьы иблахкыгоу аҧсабара иаларгылан раарҧшра, ираҵəаимшьо, иахибаауа аҟынҙа дара рзы деичаҳауеит аҧсабара аҧшҙара. Иаҳирбо, итих'уа, аҧсабаратə пеизаж «ахаҽы» цкьам, ихуашьуп, ауаа-ҟьашьқуеи амшцəгьеи ирсимволны иҟаҵоуп:

«Ашьха ихытцыз аҧҵа хьанҵыҧьқуеи ага итытцыз аҧсҭҳəа ҙлачқуеи ҳаҧхьа ажəҩан еиҩызшода рҳəозшəа, игугуа-гугуаҙа ишааиуаз, иахьеилаҽаҳəаз ацыҧхь ҩарҽыддит. Ажəҩангьы иазымычҳакуа иаагургурит, иара амацəысгьы аҟаитан еиҧш иаалакьы-лакьит. Анцəагьы дгуаан, аҩысҵаа дыҧхаҵа диман акуҟуаҳəа дивахысуа иҽааихеит. Уи акухеит. Ажəҩан храҙага ду иазнымкылакуа ахырҳəагьы аҽаанахеит акуа».

Убас ирацəоуп иааугаша аҽырҧштəқуа, аха иаҳарбазгьы азымхои хыхьҙа иаҳҳəаз ҳахшыҩцак артабыргразы.

Ауаажәларратә ҧстазаараҿы иашаны иҵәырго, иқургылоу апроблемақуа иашангьы аҭак анроу, иаҵзбаха, ҳәарас иаҭахыузеи, асахьаркыратә ҩымҭа агутқы нанагзеит, уи авторгьы аиааира игеит.

Абри ахшыҩцак Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәазгьы» иуҳәар алшо иҟоуп.

Аха иагьа убас акузаргьы, ҳзыхцәажәо аромап, раҧхьаҵа злакуу ала, ҳәарада, уи иамоу, ақуҿиарақуа инарываргыланы, иаанамхуарц залшомызт акыҟ-ҩбак агхақуагьы, аҧхьаҩ дызвысырц иитахым, избан акузар Пл. Бебиа абаҩхатәра змоу рҿиаҩуп, ламысла, такҧхықурала ҳаамҭа ахаҭа иқунаргыло апроблемақуа сахьаркыратә ажәала изҳасабуа дреиуоуп. Ус анакуха иҩымҭаҿы инагзаны изыҟамҵаз, иҵәцаз, аха ушьтан еиҧьны зыриашара, зыкатцара илшо агхақуагьы имтәахыкуа, имзакуа, иагьицәыҧхамшьазакуа (Ари еиҧш иҧшьоу, амилат адоуҳатә культура иатианак'уа аус аҿы аҧхашьаҧхатцарагьы, аибашатарагьы атыҧ рымазароуп!) иаахтны иҳәалатәуп обиективла, мцра злам иашоу принципла. Машәыршақу акузамызт А. П. Чехов изиҩуаз: «Можно лгать в любви, в политике, в медицине, можно обмануть людей и самого господа бога — были и такие случаи, — но в искусстве обмануть нельзя»[19].

Ароман «Ашьацҳәа» агхақуа ртәы уаналацәажәо раҧхьаҵа архитектоника — адәныкатәи азеиҧш формазы ажәақуа ҳәатәхоит. Араҟа автор итцегьы еилеисар, еизааигуеитәыр ауан ароман злашьақугылоу асахьаркыратә новеллақуеи, насгьы урт ахутақуа дарадара реизыказаашьеи. Ҩнутқала урт еизааигуоуп, еидҳәалоуп, аха хқуак (иаагап, «Уардынла тацаагара ицаз», «Алтә ныха зхарахаз», «Ҩынтә иҧтцәатәхаз анапы») рацәак реанеимарымдо ыкоуп, ихаз-хазума ухәо акынза, еиҳа иашаны иуҳәозар, иатахзамкуа «аҧстазааратә», ма «атематә» интервал рыбжьалоит, еицәыхарахоит.

Иара убас узивсуам аҩымта афырхатца хада Арсоу Агуба. Ишаадыруа еиҧш, Арсоу джурналиступ, дышәкуҩуп, ус анакуха, аидеологиатә усураҿы аҧьараҳәа иказарц зыхутоу азә иоуп. Аха ишыкалалакгьы, ҳамтак дырҿагылазаргьы (данкуҧшыз, аусураҿы данҿыцыз, сиҳа иашаны иуҳәозар, ҧхәыс данааига шыкусқуак) имч дмырхеит, ашьацҳәакуа деимырхха дыркит. Аҧхәыс ахатца диаҩыстәауп хәа аҧсуа жәаҧка атцакы иара иҿы икалеит. Иашатцәкьаны, Арсоу иҧхәыс Сырмеи уи лҩызцәеи ршьацхәакуа ҩра дыдмырпҿеит, азныкъ азы иеикьашәа иузаргьы. Ас имыхьыр акун ажурналист, ашәкуҩ, уи иҧшьоу, иҳаракыу атыҧ аҿы дгылоуп. Иара убас угуы еихьызшьуа иреиуоуп Арсоу акырцьара ихы дахьаҿагылоугьы. Уи зны ииҳәо даеазны иҳәом, иеилкаара ануцәыхьантахо ыкоуп, зны ашьацҳәакуа иааиҙеит шуҳәо, нас даахәны дузымдырзо, ҳәынтәа ихьшьзамкуа, дыцкьаза, мшаены аусура даналагаз еиҧш дыкоушәа ихы уирбоит. Аха ус дыкам анкьатәи Арсоу бзиаху, дкаҳахьеит бубуала. Цабыргыуп, атцыхутәан агылара иеазик'уеит, арыбьарахь дгьежьуеит уҳәартә икоуп, аха уигьы иалтцуатцәкьагьы еилкаам, инагзаны, макьана дкуакуан дышьтоуп. Иашоуп автор итахыуп ифырхатца дызлаҳаз апылҳатра далтцны, дуаҩханы даабарц. Иҩнуцкатәи акупараҿы ицәеилахуеит амали, аламыси, атакҧхыкуреи, ашьацҳәа мыждакуеи. Урт Арсоу еиҿаргыланы дцаадыркурылон. Абри кризиск иаҩызаз атагылазаашьа баапсаҿы автор ипозициа еилкааун, уи ифырхатца арахьгьы зны датәны, анахьгьы зны датәны дыкоуп. Иаагап аҿырпштәы Арсоу иажәакуа: «Тынч стәаны схы сазхуцырц стахыуп. Ауаҩытәыҩса зегьы-зегь реиха ицәыуадаҩу ахазхуцра». Мамзаргьы: «Ааи, схамыжә! Уи кылыжәжәа ишыкоугьы, бара бсахтан кьаҿ атцкыс еиҧьуп, акыр иҧхоуп... Икучырҳәа сшәом, икьашьыр ҳәа сшәом... Ианысшәу ишыстахыу — стәоит, ишыстахыу сгылоит. Сыгугьы тынчуп. Уи сара сәб исзиҙахит, сан иҙәҙәаны исшәылтцеит. Аҧстазаара иагулҳәаны иагьа сахтан кьаҿ блахкыга цәыртцыргьы, атцыхутәанза иагьызгароуп. Аҧхзыфҩы шахышәшәоугьы сара иснаалоит, уи сшәны сназыдгыло сара сҩызцәагьы, знызатцәык иадамхаргьы, схумгаршьан шҧазалшо! Иахьысшәызаалак, сгуы тынчуп, сыҧсынтцыргьы ароууеит...»

Ас зҳәо, ихуцуа, итцоуроу, зхы шьаҿацыҧхьаза атакҧхыкура азто, бзантцы имбрыц, ибрырцгьы зтахым, гунаҳада адәы икуу, зыламыс цкьоу азәы иоуп. Сырма

[19] Ацитата аагоуп ашәкуы «Русская лирика» акнытә, М. 1981, ад. 13.

ҧхәысс дызмоу ахатца ус дзыҟаларыма? Ус дыҟам Арсоу Агуба. Иара ҳаиҟуатцып, ихшарагьы итцоуранӡ изхуцуам, ааӡара иаша рмоуит. Аҧхьаҽ иугуаларшәа Арсоу иҧҳацәа ахьеицәажәо атыҧ, урт рахьтә аӡәгьы аидеал лаша иазхуцуа, иҳаракыу аматериа рхы азцо, атцара ду иазхуцуа (иазхуцуагьы древизорхарц лтахыуп, акгьы муӡакуа аҧара лоуа!) иубом, амали амашьынеи, ибеиоу, иҧшӡоу ахатцеи. Аа ридеал закуу!

Ари машәырӡам, ахуҷкуа ирбо-ираҳауа, излаҧшуа ауп ишьтыркаауа, иртцауа. Урт ҧхьаҟа идеалс ишьтырхыз рани-раби рҽы ирбеит, насгьы алкаа бзианы иҟартцоит. Иаагап урт реицәажәарак ҽырҧштәыс: «Уажә ааигуа ҳашкол аҟны ревизорки шәкуҽыки еицны инеит. Уахьрыхуаҧшуагьы ашәкуҽы дтцәыҧӡа, зынӡа баша матәала деилаҳәан. Аревизор ихы инаркны ишьапы аҟынӡа деиҟуцырцыруа деибытан, иаргьы ицәа дамкʻуа ауаҽааӡа замана, дгулҽрны ацара даҽын. Ахуҷкуа зегьы зыстцаауаз ани ашәкуҽы иакун уи рацәаӡак ишиҧшнымызгьы, зегь рыблакуа иара изхан, избанзар иҽымтакуа бзианы ирдыруан. Аха, иҵьоушьаша, артаҽцәа раҧхьа аҧсшәа зарҳәоз, зхатцкы кадмыршәуаз, изацәажәоз ани аревизор ҟадыць иакун. Ашәкуҽы рыцха хьаас дызмадаз, уи хуҷкуак идиҧхьалан драцәажәон».

Аҽны, ҽдәахьы, аҧстазаараҽы аиашамракуа ахуҷкуа ианырба, ҳәарада, ишцәалоу ирыдыркылоит, аныррa бааҧсы рнатоит.

Уацәшәап Арсоу Агуба ихуҷкуа рхуцшьа, рцәажәашьа, иҟартцоу аиҽырҧшракуа излагылоу аҧстазаара аҟнытә. (Нас ари Арсоу Агуба ихарамкуа, изхарада?) Ари уи иҟны мацара акумзар ҟалап иахьаҳҧыло.

Ажәакала, Арсоу ҵьара, зны даабоит дҟушны, дкоммунистны, даҽа зных дҕьычыҽны, дкучҽны, анахьгьы деиуаны, арахьгьы деиуаны. Автор иҟалап иҳәарц итахызар — абас ҟазтцо Арсоу ҽнутцкала деибафоит, ацәгьеи абзиеи еиҟуҧоит, деимырхха дыркыуп, издырам аҧыжәара зго, уи ауп изыхҟьо итышәнымтәалара ҳәа. Ари ганкахьала, ҧсихологиала уахуаҧшуазар иҟоуп иахьиашакуоугьы. Аха даҽа ганкахьала инагӡаны узакушаҳатхом, избан акузар ауаҽыцәгьа иаразнак дзыбзиахом, ауаҽ бзиа иаразнак ихымҽаҧгашьала дбааҧсхар, дееимхар ауеит. Араҟа ашәкуҽы ипозиция акуа-

ны-занра адубало аҟынӡа иҟоуп, еиҳа ииашаны иуҳәоӡар, инагӡаны игулыршәам.

Иара убас, сгуанала, имцхухар ҟалап Куалашьи Куаташьи ирзеибауз афактгьы. Избанзар афатәи, ачеицьыкеи ихумсысӡа алажә алымҳаи реидкылара маншәалам. Итцабыргыуп, илафшәа, исамырҟулшәа, ҳаамтазтәи анекдот цәа ахатцоушәа иҟазаргьы аестетикатә гьамадара аныҧшуеит угуы архынҳәуа аҟынӡа.

Аҽымта ахута мыцхуқуа рахь иумҧхьаӡарц залшом Арсоу ашкол даналгоз аҧышәараҽ иҽызеи иареи ирзеибауз атәгьы — иблеҭ агара. Ара уеизгьы-уеизгьы митәык ыҟам, аха ароман иахьахуоугьы ыҟам, иҟьалоу фактуп, епизодуп. Амра еимазкʻуа аҳәсақуа рҿгьы имачымзар ҟалап имыцхуу атыҧқуа. Автор итахыуп иахьирхурц ишьыцуа, агула изыразым, зегьы ӡхазы изтахыу аҳәсақуа рхаҿсахьақуа иуморла рааҧшра, аха зегьы ҳәаак-ҳәаак рымоуп — ирххацәоуп, ироуцәоуп. Итцабыргыуп, дызқуӡбо аҧстазаараҽы иҟоуп, аха еиҳа атакт атаны иҳәатәын. Зегьы, ишырҳәо еиҧш, еизымхуцуа тыҧьӡаа реиҧш иҟаларызма?

Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәа», хыхь акырынтә ишазгуаҳтахьоу еиҧш, ииашатцәкьаны акритика ҕуҕуа рызнауеит итцоурамкуа итцаагаз аҧстазаара аганқуа зегьы. Автор иҳагқуоу, ҳаилазырхо ирхиҧхьаӡалеит ҳаҧстазаараҽы иаҳҧыло, иҟаҳтцо ауара-атахра, аиҽызара, аицхыраара ртәы зҳәо еиҽыркьацәоу акуамацамақуа, еиҳаракгьы аамта еичаҳарада аныхреи аҧсшьареи ахьаҳзеиҿымкаауа, анормаҿы иахьҳазнамго. Убарт рҿы иҳамоу аҧсыеракуа, аитцахаракуа ашәкуҽы иаҳирбоит Арсоу Агуба иҧстазаареи иусуреи ирыдҳәаланы, ачара еитцҳәакуеи атцәыуаракуеи абрахь иналатцаны. Уи ииашоуп ганкахьала, избан акузар ашәкуҽы, ажурналист Арсоу Агуба дзыргуамтцуа аҧсуатә-апатриархалтә зтцаракуа авторгьы аҧхьаҽгьы адгылоит, иузамакʻуам. Аха иҟоуп ҳзызыхуцша даҽа ганкгьы — уи, ахьа ареволиуциатә-техникатә прогресс ҽаамтаныk еиҧшымкуа ианеилашуа, ауаҽы агуманизмра аидеиа иадыҧхьалароуп. Убри аҟнытә, ауаҽи аҧсабареи ргубылра мыцху деичаҳаны ианирктәу аамтазы, ахшыҽзцара азутәуп, аҽакала, иахьа имыцхуӡәа иаабо азтцаарагьы. Уимоу, зынӡагьы узрыдгылом Арсоу Агуба иҟаитцо алкаакуа. Мачк иаҧьцәоуп, хыи-ҧси ҳәа иҟоу апри-ицип ахь иагоит ароман абарт ахқуа: «Бара бакун

сара исыгыз» (уи лара Ҳанифа иаҧсаз азә лакумызт, аха...), «Стахцәа срылцру, стаацәа срылцру?!» (ауаа зегьы Арсоу Агуба имашьына итартәаны дныкуалаанит ҳҳәом, аха ауагьы, атахгьы, акулагьы, агулагьы зны дакуимыртәар ауама, ауа@и ауа@и еибатаххоит, иахыркьаны зынгьы угуы ҧыртәаргьы иааучҳар акухоит!), «Сара стынхацәа — сара саҕацәа» (иҧсраз, ибзараа ддыргуамцуан, ацаразы ишка иаауазгьы уа@ы ихигартә иабакахыу. Аха аламыс, аҧсуара, ауа@ра ыками...) аҿы иаабо, автор ифырхатца хада ихаҿсахьала дызкузбо азцааракуа. Еилкааун, дарбанзаалакгьы — дырҿиа@ыз, дынцьнырыз, дҳакьымыз, дырца@ыз иусураҿы дтышәынтәаларц, иурагьы баракьатхарц, итоурахарц азын имазароуп ахакуитра, аамта, насгьы ианихутоу иҧсы ишьартә еиҧш атагылазаашьагьы. Ари макра зтахым ибылгьны еицырдыруа факгуп. Абри аусуратә тагылазаашьа иаҧырхагоу, измырҧьацо, ажьакца аиҧш иаҿаҳәуа роуп автор дызкузбо, иҿаҧиеуа Арсоу ихаҿсахьала. Аха ауа@ы дишеит ауа@ы дицхраарц (баша ирҳәом ажәаҧкагьы ауа@ы хушәыс имоу ауа@ы иоуп ҳәа) дизааҧсарц, ишьтибахырц, итибагарц. Дарбан иахьатәи аамтазы зус мацара иадтәаланы, уаҳа акы дамыргуамцзакуа аус зуа, агула, азла, акула, атахы, атәымуа@гьы — зегьы акака иаргуамцуеит, ацхыраара ртахыуп. В. И. Ленин зака ииашаны ихәаазеи ауааажәларрацы унхоны, ауааажәлар рҿынтә ухы уакуитны узыкалом ҳәа.

Еитасҳәоит, ауа@и ауа@и реизыказаашьеи, ахатареи, ауааажәларреи урт реимадашьеи ирытцарк'уа азцаараҿы ароман автор итегьы хшы@зышьтра рзиур акун, ититцаар акун социологиала иахьатәи апринципкуа ирыкуршәаны, аҧсуа имилаттә ҧсабара иакуршәаны. Абрака, сгуанала, Пл. Бебиа дыццакит, изцаара дуганкы мацарала дазнеит, егьырт ахганк зынзагьы рыказаара ихаҿы ииаимгеит. Ароман аҿы ишдыру еиҧш, аҧстазаара аганкуа зегьы автор илаҧш рхызароуп, изтагылоу ана@сангьы ҧхьака ацашьа атәгьы диалектикатә ҿиашьала дазнеины философиала иҳәаакуитцозароуп.

Абри азцаара иаҿырпшны истахыуп иаазгарц иҧстазааратәу фактк. Москва дсыман дыр бзиазак, куралагьы «ранглагьы» ҳаикарамызт иареи сареи, аха ҳанеибадыр нахыс хатә чкунак, еишьак иеиҧш бзиа сибоц,

Аҧсныка даауан, есымша акумзаргьы, ҧсшьара. Уи Аҧьынцьтәылатә еибашьра афырхатца, авиациа аинрал Василий Григори-ипа Василиев иакуп. Убри иакара ихзырымгаз, ауа@ы изы иразыз, абзиа акатцара иашьтаз, аламыс злаз, иаамысташәаз, сара сыхутаахь ала, сахьынзааихьоугьы, дсымбац аҧстазааратҿы, асахьаркыратә шәкукуа рҿы акумзар, убас иказ уа@ын. 1976 шыкусазы аҧхын ҳаштаацәаз Москвака хакан, ҳаанҿаеит асасааирта «Россиа». Ҳшыказ анеиликаа, ҧшь@ыуаак ҳрацәоуп ҳәа ҳшаҿызгьы, а@ныка ҳимгар имуит. Уи ахатца адунеи азна зыҧсадгьыл азы аҧьа збахьаз, зхы аҧьыка ыкузххьаз, ашьа казтәахьаз, иуадакуа имази ишырхиази ирҳәон дзаку уа@ыцкьаз. Иа@ыркьаз уака изакаразаалак акы ыкамызт. Аха агурҧьареи, агуалакареи, ауа@ы ибзиабареи аҳра руан абри ауа@ иуадакуа рҿы.

Убра ҳаканатц иаабон, ҳагьаргачамк'уан, зыкурахь инеихьаз абри аинрал ҧхьатәа закa@ы дырпылаз, закa@ы наскьеигаз, закa@ы рзы закa@ы ател дырзасыз, дрыцхрааз, абжьгара ритаз... Урт зегьы узеикуҧхьазоума?!

Ҽнак, сшицәыҧхашьозгьы, симазцаар сгуы иамуит:

— Васили Григори-ипа, абриакара ус шәызларыхьзоузеи, шәыдмыраапсеи нас арт ицо-иаауа шәгуы ҧырымцәеи; шәышә ылдмырхааи? — ҳәа.

Ҳамтак, илакта, акычыракуа ишаҧыргахьазгьы ихааза, аҧстазаара аҧышәа ду шимаз м@ашьо, аурыс гутбаа иаша, сызцаара ахы ахьхаз идырын дысҿаҧшуан ҿымтзакуа. Саргьы иаасцәымыҕхеит акы игуы иалсыма ҳәа.

— Аҧстазаара ахата океануп, ишыкоу атәы даара иуада@уп интканы адырра. Уи афилософцәа ирусуп. Аха аҧстазааратҿы им@ашьо зегьы ҳзы ишьакугылоуп жәытә-натә аахыс акы. Абар уигьы. Ууа@ытәы@саны адгьыл уаныкула акы даргуакны азәы уанимыцхраа, унапы аниумыркы, дуаз, дтынхаз, дгулаз, дсасыз, атахызаргьы дтәымуа@ыз, аха дуа@ыз, нас изхуартоузеи указаара, упстазаара ҧцәеит, аинтересгьы ацам. Аҧстазаара захьзугьы убри ауп, сара стәала, ауа@ы изы ауа@ы дгуак'уанатцы, даапсонатцы.

Ауа@ы изы ианатахыу аапсара, ацхыраара ҧсабаратә закуанк еиҧш, ууажәларратә ҧкарак еиҧш иааиҧмыркьазакуа аҿар ирылаҳаазозароуп, иадҳаҧхьало-

зароуп ҳара урҭ реиҳабацәа ҳхатә ҧсҭазааратә ҽырҧшәла... — иҳәеит.

Сара арҭ ажәа лыҧшаахкуа уажәгьы ушьҭангьы иҽыцза рцакы мыззо слымҳа иҭоҩны исаҳауеит.

Пл. Бебиа ироман аҽы маҷк игуцәреикыр акун иахьа ауаҩы дымеыбхар, еиҳа ишалшо аҭагылазаашьа шыкоу. Избан акузар, ауаҩы ицәаҩа бзиакуа агуманизмра иахылҵуа аткыс амч аиааира алшоит ауаҩы иҧсихологиаҽы анаукатә-техникатә прогресс иканаҵо анырра. Убри акнытә ашәкуҩҩ ифырхаҵа Арсоу Агуба дызцәаашьо, зны-зынла изхымго ауаа, аҭахы, акула, агула... рыцхыраара шицәымбыу ҳзырбо апозициакуа амыцху ашәыгакуа рхьымшькуа, иара иахь иадымцәылакуа иааникылазтгьы еиҳа еибьын. Насгьы иаадыруазароуп Арсоу Агубагьы иҵоуроу шфырхаҵам. Ус анакуха, ихаҭа икаиҵо акритикагьы агура ҳзымгар калоит.

Хыхь инагзаны акумзаргьы сазаатгылеит Пл. Бебиа ироман «Ашьацҳәа» злаҩу абызшәа, абзиара, ацкьара. Амариара, аилкаара, аклассикатә проза астиль иакушәауа, даҽа «мода ҽыцк» ала акумкуа, еилыхха икаиҵоит. Аха убри абзиарақуа инарываргыланы иубоит ашәкуҩҩ иперсонажкуа еиҳаракгьы еизгудууа цәгьара злам аҵәы еилаҵауа иахьцәажәо аҭыҧкуа рҽы алафи асамыркули ианахдыркьо. Сгуанала, аҵәыуара ззымдыруа ихы ҧиеит ҳәа ирҳәо ауп илыхьыз автор иҭуаҧхара зду аҧҳәыс бырг Хаҧҭинагьы. Уии Арсоу Агубеи анеибаба инаркны хаа бызшәак (ишеибацәымҧымгьы) аарзеибымҳәаҙакуа лынарцә мҩа дныкулеит. Иаагап ҽырҧштәыс сыхумаруеит, алаф сҳәоит ҳәа Хаҧҭина иахьахлыркьаҙо аҭыҧкуа: «...Шәара афыҩгаракуа!» — лҳәоит Арсоу иҩызцәеи иареи рзы. Мамзаргьы: «Уара аингарах хша!» Ари лафым, иаахцәаны цәҳароуп.

Аҩымҭа аестетикатә гьама лазыркууа, ихьысҳазтәуа иреиуоуп абри аҽырҧштәгьы: «Иа-а сара сшамкуа сызшаз, азҩа-ҽкы ааҽышәхыроуп, зегьы, азҩаҽкы!», «ахлаҳәада», «амыхшатәы», «мцахуцәа», «умшакҳ акуакҳәа схы саасааит», «аҧынтамрыцкьа», «уара тәхуз», «шәара агага зфаша» уҳәа иреиҧшуакыр уҧылоит аҩымтаҽы, аредактор ишамихкуазгьы. Ас икоу ажәакуа рыла дцәажәарымызт аҧҳәыс бырг. Алафгьы астәкьа ихжәаны ирҳәом. Амала, иазгуоуҭаша арҭ

реиҧш икоу ажәар егьырҭ аперсонажкуа рҽы иуҧылом, шамахак акумзар ирҳәо уаҳауам. Еичычаны икоу Арсоуи Хаҧҭинеи роуп, изыхкьа сыздырам аха. Икалап автор уи аҧҳәыс лхатә казшьакуа рыла далкааны дааирҧшырц иҭахызаргьы. Аха, уи азы ас ҽызәзәала ацәажәара абаҭахыу, ираамысташәан, икушны, уарччартә уарлахҽыхыртә иказар еиҧымыз, аестетикатә гьамагьы унамҭози. Аказара ианаалом ихжәаны, игуааны, ицәҳаны, ишәины ацәажәара. Ус икоу ацәтәымзоуп иара!

Аханатә идыруп, еилкааун ароман аҽы ицәырҵуа ауаа, аперсонажкуа зегьы рхы-ртыхуа нтказны автор ҳарбара шилымшо, ишуадаҩзоу, насгьы иагьатахым, ус икам иахьа уажәрааҙа иҩу, иапҵоу романкгьы. Аха икалап иара убас икамзаргьы ҩымтак, романк автор ажәак азы мацара аперсонаж ихьз ахьцәыриго, уаҳа дахьигуалаимыршәо, дахьиҧымло. Ари аҩыза цьарак, ҩыцьара, иамузакуа икалазаргьы хыцьара иуҧылар алшоит. Аха уи нахыстәи афакт мыцхугушьоуп, иаахцәаны иуҳәозар. Исыздыруам Пл. Бебиа уи шихьыз, аха ироман аҽы зныкада уаҳа зыхьз цьара иуҧымло, иумаҳауа азәырҩы алаигалеит. Сгуанала, ицәырцыз ауаҩы, инагзаны акумзаргьы ихуанга акара аабароуп мамзар ароман аҽы избаху зҳәатәузеи, цьарак ада дузцәырымгозар! Убарҭ иреиуоуп: Хашьым, Шәбакьиа, Ҧакьа, Скурина, Калтаҩыр, Дес, Куана, Хатхуа, Қылчын, Малакьиа, Ардоу, Тархана, Марусиа, Жана уҳәа убас егьырҭгьы. Аракә зыхьз ххәаз зныкмаҩны иуҧымлозар, уаҳа цьаргьы иубом. Ус анакуха, нас иапсазма ароман аҽы ралацара, зегь акоуп аҧсҭазаара рмоуит, изусто ҳзымдырзо, насгьы рхы здыркыло дрымазамкуа имыцхуны иалоуп.

Абракә иазгуаҳҭаз, ҳаззаатгылаз рнаҩсангьы ицегьы гха-ҧхакуак ароман «Ашьацҳәа» акны аҧхьаҩ иҧылозаргьы, урҭ уиакара ибаргум, уеизгьы-уеизгьы еыҧныҳәа дук катцаны урхьынҳалартә еиҧш, насгьы иуадаҩым автор изы урҭ ушьтантәи аиҭатыжьраан рыриашара. Хра злоу, сара сгуанала, Пл. Бебиа ихайтеит иахьатәи аҧсҭазаара лаша ҧхьакә ацараҽы, изҭеит иахьатәи аҧсҭазаара лаша ҧхьакә ацараҽы, изаҩыданы акаларацы иапырхагоу, аеыркьаҳәны иашьклаҳәуа, хылцшьтрала исоциалтәым, аха акоммунисттә уааҙәларра аргылараҽы акыр ишәарҭоу ане-

гативтә цәыртцракуа аҧьараҳәа ирҟамчны иҿаҧызҿуа асахьаркыратә ҩымтә ҟаимат.

Ароман «Ашьацҳәа» иахьатәи ауаҩы ҳаилазаарацәы ихы-иҧсы раҙаны, моралла дыцкьаны, иуаҩытәыҩсарацәы зегь иреиҳау иламыс аҿаҧхьа дыҧхамшьо, аҧстазаарацәы коммунист цасла дыҟазарц ишиуалҧшьоу ихамыршткуа, игуатцацәы аккаҳәа асаркьал иасуа аҧсуа сахьаркыратә ҩымтакуа ируакыуп.

АБЖЬЫ ҿЫЦ

М. Горки истатиак аҿы иҩуан: «Сара иахьагьы аҟазара рҿыстцаауеит... зсахьаркыратә ажәа нагҙаны ишәхьоу ашәкуҩҩцәа дукуа рыдагьы, сатцкыс 35 шыкуса рыла исеитцбацәоу, зырҿиаратә мҩа ҿыц ихацзырк'уа, збаҩхатәра гулымтәаац алитератор ҿарацәагьы. Избан акузар, урт рҟынгьы исаҳауеит итцоуроу, агуамчхара змоу, ихьыҧшым абжь ҿыцкуа».

Арт ажәакуа иахьагьы рыхшыҩцак еицамкыц, ихуартаны иҟоуп, иҳарҳәо рацәоуп, еиҳаракгьы алитераторцәа ҿарацәа рырҿиаратә лахьынтә азтцааракуа ирыдҳәаланы хрыхуаҧшуазар.

Асахьаркыратә ажәа азҟаза ду М. Горки еиликаауан абжьгара, ацхыраара зтахыз ашәкуҩҩцәа ҿарацәа рҩымтакуа рҿгьы ишәхьоу алитераторцәагьы рырҿиараҿы иззыҙырҩышаз абжь ҿыцкуа шраҳауаз.

Аҧсуа шәкуҩҩцәа еиҳабацәа зажәа, зыхшыҩ акырҙа атцанак'уа, иҧхылнадоу, иахьынҙахутоу игуцарарк'уам, уатцәы аҧсуа литература цәатәы шьаҟаны иатцагылоу аҧсуа шәкуҩҩцәа ҿарацәа рҩымтакуа: лассы-лассы акум, уарла-шәарлагьы иуаҳауам урт рҟынтә агуртцкул зманы ицәыртцыз аҿар ргуы тызгаша, ирыгыу-ирыбзоу гуаартла ираздәаша абжьгаракуа.

Абаҩхатәра иманы аҧсуа литературацәы ицәыртцыз апрозаик куҧш Валентин Дбар ишәкуы «Раҧхьаҙатәи ааҧын» тытцижьтеи абар шыкусык атцкыс цуеит, аха уи иазкны, ицәгьаз, ибзиаз ажәак аҙәгьы имҳәац. Мацара агазет «Советскаиа Абхазиа» (1980 ш. декабр 4) ианыз ажурналист И. Хуарцкиа изаметка хуҵ «Залог будущих удач» аҙбаху хамҳәозар.

Ас зыкуҿырымтыц заҟа шәкуы ыҟоузеи! М. Горки иеиҧш ашәкуҩҩцәа ҿарацәа ирҿыстцаауеит ҳәа агуаҧьра зманы изҳәаахьоу, ихатәроу ҧсыуа шәкуҩҩык сара дсыздыруам...

Валентин Дбар уажәшьта ҧыткгьы цуеит аҧсуа проза амхыртаҿы ихатә цыруа алидеижьтеи. Уи дпрозаик лирикыуп. Иажәабжьқуа, шамахамзар, ирызкыуп иахьатәи аҿар рыҧстазаара. Ашәкуҩҩы ифырхацәа рдунеи ссируп, рыбжеиҳарак итцоуроуп, иҟушуп, иааирыкуршаны иҟоу аҧстазаара аинтерес рзатцоуп.

Валентин Дбари аҧхьаҩцәеи иааигуаны ианеибадыр иажәабжьқуа реизга «Раҧхьаҙатәи ааҧын» антытц ауп. (1979 ш.).

«Раҧхьаҙатәи ааҧын» ҳәа хьҙыс машәыршақу автор йаимтаҙеит, уи асимволикатә ҟазшьа амоуп, апрозаик ҿа, ҿыц зшьапы еихызгаз ирҿиамта азыҳәан раҧхьаҙатәи ааҧнуп. Ааҧын, ишдыру еиҧш, аҧсабараҿы иалшо, иамчу акырза ыҟоуп: иҧшзоуп, изҩыдоуп, агуалаҟара ду ацуп, анхаракуа зегьы рхацыркра иазхәоуп. Абри азоуп Валентин Дбар ишәкугьы хьҙыс изаитаз.

Аизга злаатуа ажәабжь «Раҧхьаҙатәи ааҧын» азныказы автобиографиатә ҟазшьа амоума уҳәартә акынза иҟоуп, аха уи раҧхьаҙатәи агуааанагара ауп. Араҟа автор дақушәаны иаҳирбоит аҿар ршколтә ҧстазаара акнытә даҟьакуак.

«Раҧхьаҙатәи ааҧын» (убас ашәкуы иану егьырт аҩымтакуагьы), адиалогқуа алаҳамтозар, иҟало ахтысқуа зегьы актәи ахаҿы «сара» иеитаҳәарыла ицоит, насгьы иазгуататәуп иманшәаланы, агутакы гултәааны иаанарҧшыртә ишыҟатцоу. Цабыргыуп, ари аҩышьа ацәаҩа аҧсуа прозаҿгьы иҿыцым, иадыруеит, аха иумбарц залшом Валентин Дбар иара иитәу, хаарак зтцоу бжь ҿыцк шахоу. Афырхацәа рхаҿала ацәаажәара — ари имариоу формоуп ҳәа ишьтимхит автор. Сгуанала исахьаркны игутакы аарҧшразы аҩымта ахшыҩцак артцауларазы, нас ифырхацәа иаҳа дырзааигуахарц азы иалихит «методк — дкыларак» аҳасабала.

Алик — ажәабжь еитазҳәо, мамзаргьы афырхацәа хадақуа Дамеи, Нази, Ардица, Радион уҳәа школхуҵқуоуп, урт илахҿыхыу, аинтерес зтцоу ртцаратә-ҧсшьаратә ҧстазаара ауп аҩымта иахнарбоу. Дара аҩымтаҿы ицәыргоу артцаҩцәагьы Цыма Тарашь-иҧха, Куаста Цыф-иҧа, Аида Датикуа-иҧха, Алик иани иаби уҳәа епизодқуак рҿы ицәыртцуа аперсонажқуагьы убарт аҿар

рыԥстазаара еиуеиԥшым аганкуа хадыртәаауеит.

«Раԥхьазатәи аанԥын» лирикатә ҩымтоуп. Уи абзиабара атема иахьазкыу маҷараз акум ас ахьзаҳҷар зхалшо. Ажәабжь ахата аԥсабара ҟумшәышәоуп, афырхацәа ракузар рцәаныррақуеи рыхтынхьаақуеи иԥымтәазакуа еишьтагыланы ицоит агутҳақуа рызныжьуа, ычыла ирхханы еидгалоу сахьакгьы тыԥкгьы аҩымтаҷы иубом. Аҟаларақуа зегьы ирытҷоуп аемоциа узцәырызго алиризм.

Автор иҩымта имырхьаазакуа, иаармариан, аха ахшыҩзцара азууртә ахы ак'уеит: «Азынтәи аԥсшьара ашьтахь акун. Ҳартцаҩы Ҷыма Ҭарашь-иԥха, зббабк дыԥхашьа-ԥхатцо длыманы акласс дааҩналеит. Азббаб пакы, аукы ашкол форма маҭәа лшәын, лыхуда аҳарць маҷак аҟара итырччаны иахны. Лхы-лҷы пашәшәза, лыцьымшь еиқуатцәақуа кахухуа икыдын, ахьа ԥшшәахуы змаз лхахуы лышьтахь иааидкылан иҷаҳәаны илыкун. Шәкутра иатцәак амгуа тчаа ларма напала илкын».

Абас лсахьа ухы-угуаҷы инхартә иаҳирбо аԥҳәызба лакухоит абри ажәабжь аҷы икало, наныло ахтыскуа цәырызго, збатәыс иҳазто. Абри азббаб акласс аҷы ҷыц лнеира, артцаҩы Алик итцараҷгьы иԥстазаараҷгьы аитакра бзиа канатцеит. Урт иаразнак икамлеит, хучы-хучла ауп, ҳәарада. Акласс аҷы Нази лцәыртцра ачкунцәа азныкгьы ус иахуаԥшит акласс буы зрыцкьоз азәы дҳацлеит хәа. Аха рруы иажьеит, ари азббаб ԥшза, азббаб ҟубча акласс лнапаҷы иаалгеит лдыррала, лҟазшьала, лнаалашьала.

Алик иаԥхьа игылаз апартаҷы акун Нази дахьдыртәаз, уанза итәаз атцаҩы арбьажәҩас диман, аматематиказ аконтрольтә ҩра аани ажәеинраалақуа ҷырхәала рхәареи рҷы. Уртқуа зегьы ртцыхуа ԥылтцәеит лара. Алик ихала имцар ада ԥсыхуа имамкуа икалеит. Нази цаҩ бзианы, дҷырԥшыганы ашкол аҷы дкалоит. Уи илыбзоураны Алик иҟазшьа еитеикит абзиара аганахьала, Нази акласс аҷы атцаҳәара лыздырзомызт, атцаҩы дыԥхастазтәуа акы акуны дахуаԥшуан. Егьырахь илдыруаз аказы лхы деигзомызт, абжьааԥны лҩызцәа дрыцхрааразы.

Ашколтә ԥстазаареи аҷареи рымч еибытан Алики Нази бзиа еибадырбеит. Раԥхьа Алик ибзиабара ҷыхеит, уи дшаргуатеиуаз Назигьы бзиа дылбоит. Ҳәарада, уи агура игомызт, аха атцыхутәан бзиа дшылбоз еиликааит Мысра апионер лагер аҟныта асалам шәкуы анызылҩы нахыс. Аҷара иахылтцыз збзиабара Алик зынза дҷыцхаҳараза дчаԥаны даакузыргылашаз аҟазшьа бзиақуа инатеит. Ус шакуу артцабырг'уеит Мысра апионертә лагер аҷы Нази дбаны данаауаз иихәаз ажәақуагьы: «Уажәы еиԥш ахаан ашкол аҭалара сахыццак'уа сҟамлац».

Ажәабжь «Раԥхьазатәи аанԥын» аҷы автор иаҳирбоит хыхь зызбаху ххәаз афырхацәа, аперсонажкуа ирыдҳәаланы рыԥстазаара, рҷара, рыԥсшьара, рныкуара, ргуазыхәарақуа, рыкуша-мыкуша икоу аԥсабара ишахуаԥшуа, ишеилыркааua, аҷара иацуп агуамч зҩыдара, аромантика, абзиабара, уи иаиоуа аԥынгылақуа уҳәа жәпакы. Ашәкуҩҩы дрывсуам аҷар рыҩнутцкагьы иуԥыло ауаа кьаҳәқуагьы. Урт ашьыцра рылоуп аҩыза иԥырхагахарц ртахыуп, итцоурам. Убас икоу дырхатарнакыуп Алики Нази реиҩызахара иаԥырхагахарц иашьталаз Дамеи. Аха аиҩызара, абзиабара иаша ахьыкоу, ашьыцра, ацәгьамыцәгьа бзантцык мчы амам, абзиа иатцазуеит.

Иарбан ҩымтазаалакгьы ахатәы хыкукы амоуп, арахуц кашьь еиԥш аидеиатә хшыҩцак агулган игоуп, уи адагьы изыкалом асахьаркыратә ҩымта. Ус анакуха, Валентин Дбар иажәабжь «Раԥхьазатәи аанԥын» ҩыцьа аикулацәа реизыказаашьа — рыбзиабара амацара иазкымзаап. Уи иатцанак'уа, иаанарԥшуа итцегьы еиҳауп, икунаргылоит ҩ-проблемак. Акы, аҷар ҳаамта иакунаго зда ихуартам адырра рыманы раазара. Урт ашкол аҷы изхысуа аматәаркуа зегьы интқааны апрограмма ишрыднатцо ала иртцароуп, ихыбжа-ҷыбжаны акумкуа. Изаазарызеи ҳашколкуа рҷы иаҳԥылоит ҳзыхцәажәо ажәабжь аҷы иаабо афактқуа рҩызцәа. Автор абри адеталь ааирԥшуеит Нази лхаҷсахьала. Уи бзиа илбаз ачкун Алик изакаразаалак хҩылаарак, цаҳәара «цхыраарак» илмтеит. Уи азы иара акыр дгуааит, иҷеирчит, ибыжәгуаламуа лкуакуа икуз лыхцәқуагьы дларыхаҩарыхеит, аха илымуит.

Изатәым, атцыхутәантәи аамтазы ҳашколкуа рҷы (авузқуагьы нацтцаны), атцара зымтцо, уи абзиабара зыцәмачу, ацьа иацәаашьо, ахабжьакьалара зтахыугьы хԥылоит имачымкуа. Урт раазара цәгьоуп, ҳәарада, знык ианымҩахкьалак, убас икамларц азы аханатә

ахуҵқуа аҵара-дыррахь иашамҩала, хатә хшыҩла иадҵалатәуп, иззымҵо, ауаа зегьы еиҧшым даджьлатәзам, иҟоуп ҳаҧстазаараҿ имч зыкухо аҧьатә ускуа маҷмкуа. Абригьы иазхуҵуазароуп аҵара знапы алакыу ауаа.

Аҩбатәи, ахадаракуа ирхадоуп ҕуаҩы дыцкьаны, дҵоураны, дгуманистны дҟазҵо, аҧсуаа ҷыдала маҵкьашьаҵкьа иҳаракны иркыу абзиабара азҵаарагьы. Убриҵь аханатә ашьха зыхьеиҧш ицкьаны ахы ытҵанах'уазароуп изызҳауа аҿар рыҩнутҟа. Уаҟоуп уи ахытҵхырҵа. Абри адетальгьы Валентин Дбар иажәабжь аҿы иалкааны иаҵшьуп, хшыҩзцара азууп. Алики Нази рыбзиабара итҳурааны ацыха зыхь зҿаазхаз еиҧшуп. Уи ҷьара шәытҳарак, гурамгарак алам. Цабыргыуп урҵ куҧшкуоуп, макьана рхатакуагьы инагзаны имшәыцт, аҧстазаара иҧнамшәацт. Урҵкуа зегьы шьхак еиҧш раҧхьа ишьҭоуп, ахалара рыдны. Аха угуы иахуо, ицкьаны ахы цәырнагеит, авторгьы изҵишьуа, убри ицкьаны ацәырҵреи наунагҭа анарха аиуреи роуп. Ашәкуҩы агура ҳиргоит ицкьаны ицәырҵыз абзиабара зыхь бзанҵык хуашьра шакум, насгьы аҿар итоураны раазараҿы абзиабара амч. Амала, уи шкуҧшу хылаҧшра азутәуп, аидеиа лашакуа рахь ихьарҧшлатәуп.

Абри абзиабара атема ауп изызкыу ашәкуы иану аҩбатәи ажәабжь «Зызлангьы». Уаҟа ицәыргоу ахаҿсахьа хадакуагьы школхуҵкуоуп. Араагьы иаабоит ахаацәа зыкуну, зынза икуҧшу аҧсуа ҷкун Адгуеи, аурыс зҕаб Светеи рыбзиабара. Валентин Дбар урҵ ифырхацәа ҿарацәа раҧхьа реибадырра, реизааигуахашьа, Аҧсны аҧсабара гуахуара дула ишахуаҧшуа, досу рхатә ҟазшьакуа реилкаашьакуа шрымоу уҳәа жәпакы ҟазарыла, аҧсы ахаҵаны, аҿар рҧсихологиа иакушәо иаҳирбоит. Автор хыкукыс имоуп абзиабара абла чыц еиҧш ахьчара, азышәаҳәара, аҳаракра. Ашәкуҩы иажәабжь аҿы иаабоит ихадароу даеакгьы — ажәларкуа реиҩызара. Уи аханатә аҿар рыла ашьапы ктәуп, ирҕуҕуатәуп, иҧашәырктәуп. Автор машәыршакуакузам аурыс ҧхәызба Светеи аҧсуа ҷкун Адгуеи рхаҿсахьакуа алкаан изаҳирбо. Урҵ реикуршәара, реибадырра, реизааигуахара ҩ-жәларык аурыс жәлари аҧсуа жәлари рҿарацәа рхаҵарнакцәа реиҩызара иасимволуп.

Валентин Дбар иажәабжькуа рҿы иалоу итоуроу

афырҳацәа абзиабара ааҧынҵас изҵааз рцәажәашьа, ртәашьа, ргылашьа, рыҧхашьа-ҧхаҵара, аҧстазаара аҧышәа рымамзаара, рхуҷратә гузианра, ркьыҧшра, рромантикатә ҟазшьа абзиаху азхьра, агухытхытра уҳәа аҿар рдунеи иузалымх'уа икаиҵоит. Саҵәҩашьом ҳәа сгуы иаанагоит абри еиҧш ахшыҩцак сҳәар. Валентин Дбар аҧсуа прозаик ҿарацәа зегьы раҵкыс дакушәаны, дамараны иааирҧшуеит абзиабара цкьа зҵааua, агубра дукуа змоу аҿар рхаҿсахьакуа ҳәа.

Ашәкуы «Раҧхьазатәи ааҧын» иану ажәабжь «Напзцаҩмыз ашәкуы» адетективтә ҟазшьа амоуп, иаанарҧшуеит асовет жәлар рсоциалисттә мал зыхьчо, апориадок ҟазҵо, уи азы уахи-ени еикуных игылоу асовет милициа аҧстазаара акнытә игунукылаша штрихкуак. Уаҟа автор иҿаҧиеуеит иахьагьы макьана ҳауаажәларратә ҧстазаараҿы иаҳиыло аҕьычцәа, азеиҧш мал аимҵәаҩцәа, анегативтә цәырҵракуа ажьакца еиҧш изыдчабло ауаа хуаҧсакуа. Асоциалисттә мал ахьчараҿы зхы-зыҧсы намеигзо игылоу ауаа рхаҿсахьакуа игулҵәааны раарҧшра иазкыу аҩымҵакуа раҧҵара асоветтә литература ауалҧшьакуа ируакны икоуп уажәгьы ушьтангьы. Машәыршакуакузам аурыс советтә поет ду В. Маиаковски дазыгудууа изиҳәоз: «Сара смилициа сара сахьчоит». Абарҵ ажәакуа иргулҩоны зегьы иҳаҳауазароуп, ҳгуаҿы инеиуазароуп асовет милициа ҳара ҳшахьчо.

Абри атемала аҧсуа литератураҿы иахьа уажәрааизагьы уаҩцас сахьаркыратә напҟазала иаҧҵоу аҩымҵакуа ҳамам, иаарҧшым, иаабом аҧсуа милициа, ашәарҵадара ахьчаҩ ихаҿсахьа. Итцабыргыуп, икоуп акык-ҩбак аҩымҵакуа, иаагап Ал. Кутниа иаҧҵамҵакуа. Акы, урҵ азхом имачзоуп, ҩбагьы, асахьаркыра аганахьала иҧсыеуп, урҵ зегьы раҧхьазагьы ашьаус аҧшааҩ иантамҵакуа иреиҧшуп, аочерк ҟазшьакуа рымоуп. Иҳәатәуп абраҟа абас аҵагылазаашьа ҟазҵо амзызгьы. Уи амилициа аҧстазаара иалхны асахьаркыратә ҩымҵа аҧҵара ашәкуҩцәа зегьы, иага баҩхатәра рылазаргьы, ирылшом, иамарам, даҵахыуп амилициа аҧстазаара иалагылоу, издыруа, уаҟа уахи-ени амаҵ зуа, апориадок ахьчаразы апост икугылоу ауаҩы. Ус икан иахьа иҳамоу Валентин Дбар заҵәык иоуп. Убри аганахьала ҳара итегьы ҳалаҧш ихызароуп,

хшы@зышьтра изаауазароуп асовет милициа аусзу@ы ихаҽсахьа аарԥшразы иаԥцоу а@ымтакуагьы.

Валентин Дбар егьырт иажәабжьқуа цакыла ишреиԥшым еиԥш, формалагьы иреиԥшымкуа иҟатцоуп ари а@ымта, заагьы исҳәоит абри аганахь — адетективтә жанр ауп сызҽу — автор макьана аԥышәа ду злаимам ала, ишитахыу инапаҽы имааиц, ахтысқуа рыҟараҽы ацәгьоу@и абзиаҟатца@и реиқуԥараҽы иагыуп анапҟазара, агултәаара, уимоу, зны-зынла баша дырратараны ианицәыҟало ыҟоуп. Аха ажәабжь ааизакны уахуаԥшуазар, аԥхьа@ агура инаргоит адетективтә жанр аҽы Валентин Дбар алшара бзиақуа ааирԥшыр шилшауа. Уи азы агубра ҽаҽаза ишьтанатцоит хыхь ҳзыхцәажәо ажәабжьгьы.

Абаататәи ақалақьтә милициа аначальник иоуит напы зтца@мыз ашәҟуы, уи иаҳәон:

«Ҳатыр зқуу а@ыза амилициа аначальник!

Иаарласны шәықалақь аҽтәи аԥсшьарта @ны «Ачныш» ашҟа ԥсшьара Магадантәи аобласт аҟнытә днеираны дыҟоуп агеолог Харитонов Виктор Михаилиԥа. Уи титәыс имоуп имачымкуа ахьы, шәишьклаԥш.

«Аиаша иашьтоу!»

Абри аус аилкаара инапы ианырцоит ашьаус аԥшаара аинспектор, амилициа алеитенант Шарат Амԥар. Аха уи азныказы анонимтә шәҟуы аилкаара иаԥсаны имбеит, мцуп ҳәа дахуаԥшуан. (Ас агуаанагара изтаз уи иԥышәа ахьмачыз акун.) Аха атцыхутәан аԥышәа ду змаз амилициа аначальник инапхгарала Магадантәи аобласт аҟнытә ахьы зманы ииаз «агеолог хазына» ддырбаанда@уеит. Магаданынтә ԥсшьара ииаз ажулик, ҳәарада, агуаҽеанызара ду иман. Уи изаны иааигаз ахьы иирхуҳауан ахаԥыц техник Анзор Амбакуа-иԥа Мосашвили. Арт а@ыцьагьы ицәарзгоу рхаҽсахьақуа автор ииаирԥшуеит ҟазарыла, иҽаԥиҽуеит дрыкузбаны. Убриалагьы алкаа ҟаицоит: ҳауаажәларратә ԥстазаараҽы асоциалисттә мал зҕьычуа, асоциалисттә уаажәларра аԥҟарақуа еилазго дарбанзаалакгьы, иага иҽзаны, иҽар@ыстааны ахьаԥарч еиԥш ицәа дтазаргьы, нарха шимоуа, дшаарԥшхо, ихутоу ашьаус дшақуршәахо.

Автор иажәабжь аҽы иатцшьны иазгуеитоит ацәгьа зуа ауа@ы ҳауаажәларраҽы еснагь дышшәартоу, насгьы дымчыданы, маана имамкуа дшыҟам, аҽыԥхти-

аҽыԥхти еибабыҕуеит ҳәа, уи дызхьынҳалаша, «агуаҟраҽы» иааивагылаша а@ызцәа иԥшәауеит. Убри аҟнытә арт зк'уа, иаазырԥшуа ауаа — амилициа аусзу@цәа, ашәартадара ахьча@цәа еснагь ауада@ракуа акымкуа-@бамкуа рҽаԥхьа ишьтоуп. Убри аҟнытә урт рхатақуагьы зегь рыла игумшәақуан, уаа ԥсыцкьақуан, асоциалисттә закуан акодекс ахта итаршәны, набыцрада аус руазароуп. Убас иҟоу ауаа ирхатарнакцәоуп Валентин Дбар иажәабжь аҽы иаабо афырхацәа, Абаататәи ақалақьтә милициа аҟуша аначальник, аоперативтә ҟуша еиҳабы Ардашьыл Хуатхуат-иԥа Хышба, ашьаус аԥшаара аинспектор, амилициа алеитенант Шарат Амԥар уҳәа убас егьыртгьы.

Амала ажәабжь аҽы мачк угуы еихьнашьуеит автор аццакра ахьиныԥшыз, иаҳа ииашан иуҳәозар, аоперативла иҟало ахтысқуа зҳәо атыԥқуа асахьаркыра итегьы иртахны ицәыԥсыҽеит. Ари протоколтә нтамтам, сахьаркыратә @ымтоуп, убри аҟнытә аоперативтә документқуа (телетаипла, телефонограммала) ироуа иахьынзазалшо исахьаркны иҟатцам. Убри азоун урт атыԥқуа ажәабжь аҽы ихцәышааза изаанхаз. Убри иачыданы итегьы аус адулатәын ашәҟу@@ ифырхацәа рдиалогқуа, автор ихьатрақуа, иҟало ахтысқуа логикала иртабыргтәын.

«Напызтца@мыз ашәҟуы» акык-@бак иагыу ыҟазаргьы, асовет милициа русура ду аҟнытә агуаҽеанызаара узташа даҟьақуак ҳанаҳәоит икуаԥза. Ари атема итегьы ирцыхцыхтәуп аԥсуа прозаҽы, избан акузар, акы, дара амилициа рыԥстазаара, русура иаҳа иаҳзааигуаны иаҳнардыруеит, насгьы урт зҽу аусԥшьа рхала ирыдмыжьлакуан, ауаажәларра зегьы ишыруалу, ишацхраатәу ҳанаҳәоит еилыхха. @багьы, ацәгьа зуа ауаа Ҳаԥсадгьыл аҽы тыԥ шрымам, иаҳьа реыртәахыргьы уатцәы ҕубуала ишахьырхухо.

Аибашьра атема, аамта хара ицацыԥхьаза, иаҳагьы актуалра аманы иҟалоит. Избан акузар, акы, аҽар патриоттә цәаныррала игултәааны, рыԥсадгьыл иазгукны раазараҽы атак ҽыц аанахуоит. @багьы, Аԥсадгьыл иахнагахьоу атоурых интқааны иузымдыркуа уи ахақуитразы зхы акузтаз атцеицәа хазынақуа рхаҽсахьа лашақуа ирхылтцуа ашәахуақуа угуы итамԥхозар, иутцасны а@ада уамгозар, утцоураны, ухуартаны ауаажәларраҽы узыҟалом! Абри азы ауп аибашьра ате-

ма, уи иалгеижьҭеи кыр шықусқуа шцахьоугьы, ҳлитературатә пҫтазаараҿы имажәо изыҟоу. Аибашьра атемала — ицегьы уазааигуаны иуҳәозар — Аҧсадгьыл ахьчара иазкыу апатриоттә ҩымтақуа раҧцара иаҿуп, уи хатала иалахуз ашәкуҩцәа рнаҩсангьы, аибашьра амҧан иҟамыз, усҟан ихуҷыз, ма имицыз, иахьа зкалам ицытцыз аҩымтақуа рыла Ҳсовет литература арбеиахара иаҿу ашәкуҩцәагьы.

Абри ашәкуы иану Валентин Дбар иажәабжь «Алаҧшь» аибашьра иазкны аҧсуа литература ааскьа иалалаз аҩымтақуа иреиҧьу ируакыуп, ари автор напҟазала икуҿиаз профессионалтә рҿиамҭоуп. Ицабыргытцәкьаны, аҩымта хуҷуп, асиужетгьы мариоуп, изакаразаалак ирххаҙамкуа аушәақу еизадашәа ицоит, аха ихьухьууа иуцралоит аҩымтаҿы ицо ахҭысқуа зегьы.

«Алаҧшь» асиужет, афабула аганахьалагьы аҧсуа жәлар ражәабжьҳәара (рлакуқуа, рфырхацәатә ҳәамтақуа) аформала иҟаҵоуп. Аҩымта асиужет иааркьаҿзаны иуҳәозар абас иҟоуп: Ҷаҧшьарак аҿы итәаз гуҧҩык инеимда-ааимдо ирҳәон ажәабжьқуа, абраҟагьы иалартцеит алақуа рҭызшәа, убасҟан урҭ ирылаз араху рҳақьым Кунцал Ашәба иреиҳәеит аибашьраҿ дзықушәаз ахҭыс. Афронт аҿы уи дрытҟуеит, ашьтахь иара иеиҧш иргаз хышәҩык еизцаны, бна дук аҿы аеродром маза ддырҟаҵон. Урҭ зҷаҧшьоз асолдатцәа ала дукуа рыман, азәы сноит ҳәа далагар иаушьтны даҿартцон. Даргьы аумақуа ракун, уаақуацар, рыц дукуа еиххәаны, иааудгылон. Ус ишыҟаз анҭ ала бааҧсқуа руак — Алаҧшь чмазаҩхеит. Алагер акомендант Ашәба Кунцал идитцеит абри ала ихушәтәырц. (Акомендант идыруан уи араху дшырҳақьымыз.) Имхушәтәыр иара дналаҵаны даҿа жәаҩык атҟуацәа ала аҧсы ишарҭо иеиҳәеит. Раҧхьа ицәыуадаҩхеит ауаа зфоз ала ахушәтәра, аха имхушәтәыргьы еиҳагьы еицәан. Далагеит ахушәтәра, уи иагьихушәтәеит Алаҧшь. Убри нахыс абри ала зхушәтәыз ишиҧырхагамхоз идырт. Кунцал Ашәба дыбналеит, Алаҧшь ишьтарцеит, аха уи заца дамкрыз — деикунархеит, иара дафарц ишьтарцаз егьи ала ахудацәа цкааны иашьуеит. Убри ала еикунархеит алагер аҿы, аус зуаз асовет тҟуацәа. Цабыргыуп, афашистцәа Алаҧшь иагудцаны иршьуеит аха.

Абриоуп аҩымта асиужет. Ари азнык азы афабула

агура узымгошәа, ихтҳәааушәа иубар алшоит. Аха аракa иарбоу афакт аҧсҭазаараҿы хымҧада иҟалар алшон. Уи, ауаҩи, аҧсабареи, агыгшәыгқуеи, аҧстәқуеи реизыҟазаашьа иацәтәымым. Аҩымтаҿы иухамыштуа иаарҧшуп, ухы-угуы итымцәо икаҵоуп уанҙа ауаа зфоз, ашьтахь ауаа еиқузырхоз Алаҧшь «ахаҿсахьа». Алаҧшь зны иуцәымыҕхоит, аха нас бзиа иубоит, угуы ҿнакаауеит изықушәаз арыцхарагьы. Абраҟа автор иаҳирбоит ауаҩы дангыгшәыгха, икуша-мыкуша иҟоу аҧстәқуагьы агыгшәыгра рылихыр шилшо. Убас ауп ишыҟартцаз афашистцәа Алаҧшьи уи аҩызцәеи. Адунеи ршаз аахыс ауаҩы ҩызара изызуа, дзыхьчо ала гыгшәыгртәит афашистцәа, уи атҟуацәа ҿршәыз аматәакуа зшәны иабалак деимыжәжәа дықунатцон, убранҙа ацәымыҕра адыркит.

Раҧхьа Кунцал Алаҧшь ихушәтәырц даннеи, абар уи иҟанатцо: «Ичмазаҩыз ала акуакь аҿы ишьтан, ари Алаҧшь акун зегь реиха злеишәа цәгьаз. Ҳашәиҧхьз акушәазшәа, уажәы еитцыхухуа ишьтан. Аха сшабаз еиҧш, аарлахәа ишыҟазгьы, ахы ҩышьтыхны алымҳакуа ааркьакьаны ахаҧыцкуа хырҧьаҧьа иснарбеит. Сааигуахацыҧхьаза иара аҿарыцәгьон».

Угуы архытхытуеит Кунцали Алаҧшьи абнаҿ реихьзара. Уи дафар ҳәа дшәан, кьатк ҩышьтыхны иҳәоит: «Уааи, сышка учымазара ушалсыргаз еиҧш уҧстазаарагьы уалсыргап, алажә, абзиара узымдыруазар!»

Иага умҳәан ала агура изгомызт, дафарц ишьтаз цьишьон. Ус егьи ала анцәырц ибеит зыгурагара уадаҩыз аблабатә. Иара дызфарц ишьталаны иаауаз ала дшабатцәкьаз Алаҧшь ҩатҟьан ахудацәа аанкылан инканажьит. Убасҟаноуп Кунцал агура анига Алаҧшь дахьчарц ишаҿу. Уи алақуа реикуҧара ихы иархуаны дцеит деиханы. Абнахьчаҩ иҩнаҿгьы «Алаҧшь» дахьчеит, анемеццәа шишьтаз инардырит. Кунцал Алаҧшь ицрытцыр итахҙамызт, аха уи ицны дахьнеиуаз ашәартара дтанаргылон. Убри аҟнытә датцаҳәҳәаны иҧырицеит. Иҟалап Алаҧшь Кунцал деилнакаазар, иҟалап изгуаазаргьы. Урҭ реиҧыртцрагьы аҧхьаҩ игуы ихьыухьыууа итцалоит. Иаагап абри атып аҟнытә цыҧтцәахак: «...Убри аамтазы саҧхьа иаагылт Алаҧшь. Сцәа иалашәон сышьта ихыланы ишаауаз. Уи акун уажәы истахымыз. Исыцны ақытахь цашьа сымамызт. Егьырт алақуа иркыр, сатиуан. Наҟ угьежьыҳәа уҳәаргьы

шьҭахьҟа иаугьежьыхʻуа. Алагер ашҟа игьежьыргьы, егьырҭ алакуа еимыжәжәа ирфар алшон. Аха саргьы сатамкьар ҧсыхуа сымамызт.

Ҧытраамҭак исыххуцуамызт, игьежьы-гьежьуа хара-хара сахьыҟаз иахыкушон.

Ашьҭахь, ҧсыхуа ансмоу, слаба искыз накусырххан «уз нак!» — ҳәа сыбжьы накусыргеит. Иаргьы аагылан, иаасыхуаҧшын, нас нак абна иҩылапкеит. Акыр аамҭа сазҧшын ихынҳәуазар ҳәа, аха ихнымҳәзеит.

Ажәабжь аҿы автор иаҳирбоит егьырҭ аибашьра иахылтцыз ахҭысқуа, асахьакуа штрих ҳасабла акыр ииаулсыртә, иааутцаҕуҕуартә аҟынза, аха еиҭасҳәоит автор хыкукы хадас имаз, игыгшәыгхаз афашистцәа ратцкыс агуманизмра аазырҧшыз Алаҧшь ахаҿсахьа ҳарбароуп.

Ашәкуҩцәа дукуа агыгшәыгқуа, алакуа, аҧстәкуа ирызкны аҩымҭа бзиакуа аҧырцахьеит, аринахысгьы иаҧырцоит. Абри атрадициа аҧсуа литератураҿгьы уажәшьҭа игуоуҭартә иҟоуп. Еуеиҧшым атемакуа ирызкызаргьы Ал. Гогуа, Ць. Аҳәба, Ш. Чкадуа, Ш. Цәыцьба, А. Цьениа уҳәа ҳаҧсуа шәкуҩцәа рҩымҭакуа рҿы иубоит алакуа, абгакуа... Абарҭ ирыкуҽнатуеит ҿыц бжьыла иҳаҳауа Валентин Дбар иажәабжь «Алаҧшьгьы».

Апрозаик Валентин Дбар иажәабжькуа сиужетла ирмарианы еиҿикаауеит, уи аҩымҭакуа рҿы иҟало ахҭысқуа цәыригоит аҟалара амомент аҟырҟы икыламырхакуа, имырҳауҳаукуа. Урҭ уанрыҧхьо, иҭынчза азиас акаршәра иқуланы инеиуа акы еиҧш аҩымҭаҿ иҟалоит ахҭысқуа, шамахазак акумзар, аха уи иаанагом ицәырго афырхацәа, еиҳарак аҿар рхаҿсахьакуа еикушьшьы атемпераментра рыламкуа иҟоушәа. Мап, уи ифырхацәа аҿар, атцаҩцәа рхатарнакцәа еилкьа-еилҕуцәза, амца рҿыкуҳәҳә иҟоуп, уимоу, ианаҩырцоугьы убап. Ичкунцәоуп, ргуы-ршьамхы ҧыруеит, аромантика иалоуп. Аха еиҭасҳәоит, ахҭысқуа раарҧшышьа ацәаҩа аитаҳәара аформа тынчуп, «ихышхытцәан», еишьҭаргылан идәыкуитцом аҩымҭаҿ иҟало ахҭысқуа. Ус шакуу зырцабырг'уа иаагап ҿырҧштәык:

«Раҧхьазатәи амшқуа раан акун...

Амш кауура иҟан. Амра аҧхынра ааизшәа акун шьыжьы аахыс икажжы ишыҧхоз. Ажәҩан агуы иатцәаза цьара ҧтацк хыршәламызт. Хараза аҩада ашьха рыкуцәкуа рҿы асы пашәшәза икун. Ааигуа ицәҳәны иҟаз ашәаҧыцьаҧ бҕьы иатцәала аееилаҳәан иҧшзакуакуараза иҟан».

Араҟа автор иаҳирбоит иссирыз ааҧынрактәи амш. Ицәыргоу асахьакуа угуы иҭахухуа, ахаара ргулжжуа угуатцан инеиуеит. Ашәкуҩҩ иҟаитцо асахьакуа аарҧшуп имарианы, иласны, еилыхха иҟоу аҧсуа ҳәоукуа рыртәашьа асинтаксистә ҧкаракуа ирыкунықуо.

«Аҩны раҧхьатәи амшқуа рзы акгьы сгуы азыҳәомызт. Лара лассы-лассы дысгуалашәон. Дысгуалашәаацҧхьаза дгукза сыбла даахгылон. Усҟан сгуы ихаакуакуараза акы ныкулон, нас аҧхынра дузза ҳшеикумшәо анысгуалашәалак сгуы хьыухьыуа лышка инхьыбаауан, аха салам шәкук аҩра сзымгуаҕьит: азәы иаҳар, азәы днаҧхьар ҳәа сшәоит.»

Араҟагьы иаабоит абзиабара мца раҧхьаза «изыцралаз» арҧыс игуатеира, ихтынхьаара, аха ишәаны, изаны, амцху емоциак аламтцакуа, мамзаргьы итлапкоу ажәакуа рыла дцәажәом ари арҧыс. Уи ицәанырра купҧш иара дышкупҧшу еиҧш ихзырымгакуа, дацәшәо, дацәыҧхашьо ауаа ирылалар ҳәа имаза дунеи итымгакуа, иҧсахы иатцатцаны имоуп.

Убас ауп Алики иҩызцәеи абзиабара аҧстазааратәы ишахуаҧшуа. Ашәкуҩҩы ихтҳәааау, аҧстазаара иацәтәыму ҳирбом. Иара убри азы ауп угуы здырхытхытуа, агура ганы изудукылоу уи иаҧитцо ахаҿсахьакуа.

Валентин Дбар ифырхацәа улаҧш итцашәартә иҟаитцоит рпатрет хаҿсахьакуа рыла. Цабыргыуп, урҭ рмехак макьана иртбаауам, мамзаргьы изыртбаауам, иҳәоу-ҧшьоуны иаабом... Ҳәарада, ус ҟазтцо ажәабжькуа рҿы уиаҟара аекьарта ахьамам акузар ҟалап. Уи апатретқуа рыҟатцара адеталь аринахысгьы еиҳагьы игуцареикроуп ҧхьаҟа иаҧитцо аҩымҭакуа игултәааны иҟаларц азы. Иаагап ҿырҧштәкуак:

«...Анцәахша! Азыхь ахыкуан, уажәада исымбацыз зҕаб ҧшзак дыкугылан. Аҧхынтцкы илшәыз аурazароу ацәаҳәа ҟаҧшьқуа алпыкка лцәа иадшәалан изахын, уамашәа илнаалон, лзара амаҟа ахьтарсыз уажәы ушьтан ихнатцәап уҳәаратәы иҟан. Лхы-лҿы амра иамблыцызт, амра ашәахуакуа иахьгудыркылоз иҟаҧшьза иҟартцахьан.»

Ирацәоуп убас иааугаша аҽырҧштәкуа, аха иаагоугьы азҳархап. Апрозаик куҧш ибызшәазы иуҳәозар ибзиоуп, иааишьа уеигурьартә иҟоуп, иласуп, еихышәшәа ицоит уеизгьы-уеизгьы угуы ҧызтҽаша уадаҩрак, «ҟуаҧа-ҽаҧарак» уҧылом. Уи ажәа дахуаҧшуеит асахьаркыратә ҩымта аҧтараҽы ихадоу мыруган. Аха иага убас акузаргьы, Валентин Дбар иҩымтакуа зегьы акрыгзамкуа (асиужет аганахь ахтыскуа рыҟалашьа, абызшәа уҳәа) иҟазам. Ус ҳҳәазаргьы азәгьы агура изгом. Апрозаик куҧш иакум ишәхьоу аҟаза изгьы акы згзам асахьаркыратә ҩымта арҽиара уаҩуп.

Ашәкуҩцәа ҽарацәа еснагь ируалҧшьа хаданы иҟоуп арҽиара аус аҽы абзиаху аҳәараҽы аформа ҽыцкуа рцәыргара, реинраалара дара рхатакуа рыхьзкуа алитератураҽы иҽыцны ишцәыртцыз еиҧш иҽыцу ажәа аҳәара. Аа, абри ауп зегьы раҧхьазагьы ашәкуҩцәа ҽарацәа руалҧшьа хада. Абри аганахь Валентин Дбар иаҧхьаҟа иҟаитцаша рацәоуп, адәазеиҧш ишьтоуп. Уи иуалуп исахьаркны ахуцра итцегьы дазҽлымҳазарц. Абри ачыдара арҽиаҩы зда дхуартам инапаҽы дацәымшәо, дацәмырҳауа иааигароуп. Еилкааup аамта мачк иалагзаны алитература агеникуа рцәыртцра шыуадаҩу аиҧш, апрозаик куҧш раҧхьатәи ишәкуаҽы, иара уигь амехак анмачзоу, аартра ду аҟатцара, иаҳа иаашан иуҳәозар, акы зыгзам асахьаркыратә ҩымта аҧтцара шзалымшо. Аха ашәкуҩцы куҧш дацәымҩашьо идыруазароуп «атипкуеи, аҟазшьакуеи, ахаҽсахьакуеи ҟазарыла ралкаара, досу ртыҧаҽ еиламкьысзо рыргылара аҟазара ду ахь уназго амҩа шакуу. Убри инаваргыланы ашәкуҩцы ҽа идыруазароуп дызкуу иҧсадгьыл инартцауланы. Уи иахылтуа агуеисыбжьы ҧстазаараны ихазароуп, иныруазароуп, аҧсадгьыл ахьаакуеи агуахуарақуеи, агуазыҳәарақуеи зегьы ибозароуп иахьатәи амш икунаргыло апроблемакуа ирыдҳәаланы. Ашәкуҩцы изы уатцәтәи амш азтцаарақуа ирызтцаара хаданы иҟазароуп. Иахьатәи ашәкуҩц ажәлар ртоурых, рсоциалполитикатә хуцра, ажәлар рҳәамтакуа ахккуа зегьы хазтагылоу аҧстазаара ашәага-загакуа рыла дахуаҧшуазароуп, урт рдоуҳатә культура аҩазара аҟынза ихало аинтеллект имазароуп. Ашәкуҩцы, абарт азтцаара хадакуа ирылхудоу, имилаттә литература зыреырбо асахьаркыратә ҩымта бзантцык изаҧцом. Ашәкуҩц-ҽа дҟазахарц анитахха, абри аиҧш атакыҳхыкура ҳаракы

зцу амҩа данықула — аҟазара иаша аҟазацәа дукуа ирҽитцааларoуп...

Валентин Дбар ишәкуы иану ажәабжькуа урҽаҧартә гха дук рыдубалом, еитасҳәоит, урт ажәа сахьарк зныруа, зҟазара ҩаҧхьа иацызтцар зылшо азәы ишимпытцыз хымҧада иубоит. Аха уи иаанагом акы игзамкуа исахьаркны ацәажәара илшоит ҳәа, насгьы ишьтихларoуп апроблемара зуа атемакуа. Атема сса аҩытцраҽы иҳамам» ҳәа ааскьа ҧхьаҩбзиак, Аҧсны антытцтәи, исзиҩыз ашәкуы акыр сархуцит. Ари аҽҧныҳәа мырхьаазакуа изыдҷаблоу ҳаҧсуа шәкуҩцәа маҷҩымзар ҟалап. Убри аҟнытә ашәкуҩцы ҽа аханатә исахьаркны ацәажәара, ахуцра, ахшыҩзышьтра артцаулара да итцегь ихы аус адулара атахыуп. Иркьыкьны иаҩцоу аҟазара иатахзам. Аҟазара аҧстазаара ииашан аарҧшра ауп хыкукыс иамоу. Уи иажәакуа итцегьы ираҙазароуп, дрыцклаҧшуазароуп. Еизааигуазоу ажәакуа, ашьтыбжькуа еизытцәаны ҳәоук аҽы еиехьынтәалар, ртыҧ ылырхыр, аҩымта астиль хьысҳанатәеит. М. Горки *«извозчик извлек из кармана кисет»* хәа х-изк еишьтаргылан ҳәоук аҽы иахьицәыҟалаз ихы губҕан аитон, иҩымта астиль, асахьаркыра арҧсыеуеит ҳәа дахуаҧшуан. Абри азтцаара хшыҩзышьтра азыруазароуп ашәкуҩцәа зегьы, еиҳарак ҽыц аҩра знапы алазкыз.

Хыхь иазгуастахьеит Валентин Дбар ибызшәа шыцкьоу, уи иҩымтакуа раҧтараҽы дшацклаҧшуа, ишираҙоу. Аха иҟаитцо инагзаны ишазымхо ҳанаҳәоит иажәабжькуа рҽы иаҳҧыло акык-ҩбак агхакуагьы.

Иаагап аҽырҧштәкуа: «Лхы-лҽы пашәҙа». Ари ибзиоу еиҽырҧшроуп, аха уи инацәыхарамкуа иаҳҧыло «асы пашәҙа» гунчыхьак ҳнатоит. Асы быбышҙа иҳәар иаҳа еиҧьзар ҟаларын, избан акузар уанҙа «апашә» даеаҧьара иҳәахьан, аеакы иаҽирҧшхьан. Аматәаркуа еиҽирҧшыз еизааигуацәахеит, еиватәеит, убри аҟнытә аметафора аеазмырҧшҙеит, агутакы азаамырҧшит.

Еилгоу ҳәоум абригьы: «уажәгьы аскамтацәы икны исымаз цасҳәа дшыкутәаз сцәа иалашәеит.

Акы аҧсуа аскам иҳәом, иҳәазаргьы алитератураҽ

ҳҳы иаҳархуом, уи ацынхурас иҳамоуп заҟа уҭахыу аҧсуа ажәакуа «аҟуардә, арымз...» ©багьы, асҟам тацәы хаз-хазы иҩтәуп. Хыхь ишаабо еиҧш цьара еицуп, даҽеаҧьара еицыргоуп.

Еиҧьны иҳәазар алшон: «Сеиқуа азшьапык сшьамхы аҽынза ихырены иҟан, егьи исышьхажьын, асаба иаган, хазгьы акалҭ аганқуа хырффан».

Аиқуа азганк шьхажьшьас иамоузеи? Еилкаамкуан иҳәоуп.

Иҟоуп итҩгь аҧхьаҩ игуы зырҷыхьоу аҭыҧқуа, ажәакуа, аха урҭ хрылаларым, иаагаз азхоуп.

Ашәкуҩҩ ҽа игхаз, изыҟамҭаз хымҧада унацәа акукны иурбароуп, арбара анаҩсангьы ишеиҧьу ҳәагьы абжьагарагьы иҭатәуп. Аха игуы ахшәартә, иацәкаҳартә акумкуа, имоу абзиабарагьы, илиршаз ақуҽиарагьы аарҧшны, аҧхьа иргыланы, ҧхьаҟагьы ирҽираҽы агуаҳәара инаҭартә гуаартыла иҳәатәуп, иацәажәалатәуп. Мап анакуха, иҧьыу ажәа, иҧьбароу ажәа иаахжәаны иуҳәозар арҽиаҩы заҵа имыцхраара, деиҵанаҟьазар алшоит.

Абаҩхатәра ииуеит аус абзиабарала, ус ииз абаҩхатәра иаҭахыуп еснагь гуаартыла, ҟушрала ацәажәара, убас иҟоу абаҩхатәра дахаҭарнакыуп Валентин Дбаргьы.

ЕИҴАГАКИ ХШЫҨЗЦАРАҚУАКИ

Ажәларқуа наҟ-ааҟ культурала реизааигуахареи реибарбеиареи аусхк аҽы асахьаркыратә литература аиҭагара иацназго даҽеа доуҳатә факторк иахьа уажәраанзагьы иҟалап иҟамзаргьы. Машәыршақу акузам абри азҵаара, инеиҧынкыланы акумзаргьы, хшыҩзышьҭра зазыруаз иҳаҩсхьоу ашәышықусақуа рабиҧарақуа рхаҭарнакцәагьы. Ус адагьы изҽиомызт ауаатәыҩса рдоуҳатә цивилизациа ду.

Иахьа асахьаркыратә литература аиҭагара аус еиҳагьы атҩак ҽыц аанахуеит, ҧхьаҟагьы ҷыдала игуцарактәу доуҳатә мыч дуны иҟалеит.

Хыкукыла аҧсуа литература атәы ҳҳәозар, аҽиара амҩа иананыла инаркны уи ашьаҭаркҩы Д. И. Гулиа, нас иарҧьаҩжәаны инаивагылаз егьырҭ ҳашәкуҩҩцәа хшыҩзышьҭра азыруеит аиҭагара азҵаарагьы. Урҭ

иацәымҩашьо ирдыруан ҽыц ииз, аизҳара иаҽыз рмилаҭ литература аиҭагара амацаралагьы ишырзмырҽиоз, ус иҟаз арҽиаратә мҩа, уимоу, иагьпшәарҭаз, аха убри инаваргыланы ииашаны еилыркаауан заҟа атҩак ду амаз, амч ҽыц анаҭоз амилаҭ литература аиҭагакуа рыла арбеиара.

Ҳәарас иаҭахыузеи, иахьа аҧсуа литература аоригиналтә ҩымҭакуеи, аиҭагакуеи, мгеимцарак ала улаҧшҳәаа иҵганы, ухаҽы иааугозаргьы иаразнак иумбарц залшом, акритик Вл. Атнариа исахьаркны ишиҳәаз еиҧш, уи агарҟуҟуакуа ҧнаҵәҵәеижьҭеи акыр шаатҵуа...

Астатиаҽы автор хыкукыс имам аҧсуа литература аҽиара ианалага аахыс еиҭаганы иалалахьоу аҩымҭакуеи, урҭ ицәырырго азҵааракуеи рыхцәажәара, избан акузар уи еиҧш ихатәроу, зымехак ҭбаау азҵаара, инеиҵыхыу аусумҭа зҭахыу акоуп. Араҟа иззаатгыло еиҭагаки уи ицәырнаго хшыҩзцарақуаки роуп.

Алитература аҭоурых шаҳатра ауеит бызшәак ахьынтә даҽеа бызшәак ахь еиҭаго иреиҧьзакуоу роуп, даҽеакала иуҳәозар, иклассикатә ҩымҭакуазароуп. Абри апринцип ала ашьапы еихнагеит аиҭагара аус аҽы аҧсуа литературагьы. Ҽырҧштәыс иаагап аурыс жәлар рдоуҳатә баҟа ду «Игор ир ирыхҳәааау ажәа», ҧсра зкум ақыртуа поет ду Шоҭа Руставели ипоема «Абжьас-цәа зшәу», аурыстә, ақыртуатә, аҳәааныршәтәи аклассикцәа рҩымҭакуа уҳәа жәпакы. Урҭ арҽиамҭакуа, ҳәарада, иқуҧшыз ҳмилаҭ литература аизҳазыҧьараҽы иацхрааит, амч ҽыц арҭеит. Аха абраҟа иҟоуп изызхуцтәу аҽакгьы. Амилаҭ литературазы еиҭагатәу, ажәларқуа еицалыркаахьоу аклассикатә ҩымҭагатәу, ажәларқуа еицалыркаахьоу аклассикатә ҩымҭакуа шракуугьы, ашәкуҩҩ-аиҭагаҩ игуцареикырц ихукуа шракуугьы, ашәкуҩҩ-аиҭагаҩ игуцареикырц ихуҭоуп иара дызхаҭарнакыу ажәлар ирызкны егьырҭ амилаҭ литературақуа рхаҭарнакцәа иаҧырҵахьоу аҩымҭакуа.

Д. И. Гулиа зшьапы икыз алитература ф-шыкусаҵәкьагьы ахытцуамызт Акаки Церетели аҧсуаа рыҧстазаара иалхны иаҧитцаз апоема ссир «Абаззеи» анеиҭеигоз. Ари афакт уаҩцас уазхуцыр иаҳәо шьарда ирацәоуп, уажәгьы уашьҭангьы уаҽыҧшыртә иҟоуп.

Аҧсны уааҧсыралагьы маллагьы еимызцәоз, абеиара алзыцәцәаауаз, шәышықусала ҧсгаха азымҭоз ампытцахалаҩцәа рнаҩсангьы, ҳашҟа иаауан ҳажәлар

рбызшәа, рҭоурых интересс измаз, ашәҟуы ианызтцоз аныҟуа@цәа, аҭарауаа. XIX ашәышыкуса инаркны Аҧсны атемала ицәыртцуа иалагеит асахьаркыратә @ымҭакуагьы.

Аҧсни аҧсуа жәлари ирызкны шәышыкуса рыонутцҟа итцоуроу астатиакуа, аочеркқуа, асахьаркыратә @ымҭакуа иаҧцо рацәоуп, урҭ реиқуҧхьазара уалагаргьы асписок аухоит. Асовет аамҭазы Аҧсни аҧсуа жәлари рыбзырзы зырганы изҳәаз асовет шәҟу@@цәа мачымкуа иҟоуп. Аха убарҭ рхыҧхьазараҿы аҧхьатәи аҭыҧқуа аанызкыло дреиуоуп ақыртуа поет ду Галактион Табизе. Афилологиатә наукақуа рдоктор, апрофессор О. Чурҕулиа и@уеит: «Ақыртуа совет шәҟу@@цәа рахьтә Константине Гамцахурдиа иаамышьтахь дыҟамзар ҟалап даҿазәы Галактион Табизе иаҟара Аҧсни аҧсуа жәлари зҿлымхара рзызуаз, зырҿиамҭақуа рҿы ианыҧшыз урҭ рыҧсҭазаара, ржәытә, рҿатә, рдоуҳатә беиара»[20].

Иашаҭәҟьаны, Галактион Табизе ирҿиамҭақуа ишаанагара издыруагьы им@ашьо ибоит уи заҟа лымкаала дрыдҳәалаз аҧсуа жәлари Аҧсни.

«А@еижәатәи ашәышыкуса ақыртуа поезиазы иалагеит итрагедиан, иаҧхеит х@ык адомыжьхақуа: 1907 шықусазы дыршьит Илиа Чавчавазе; 1915 шықусазы рыҧсҭазаара йалтцит Акакии Важеи. Еишьтагыланы х-шарҧыетцәак ркыдшәара атрадициа ду змоу ақыртуа сахьаркыратә литература агукаҳареи аитцахареи бубуа итанаргылар алшон. Аха ацәыз хьанта шаиузгьы, насыҧны, агукаҳарақуа зыҧсахша агубра дукуа ҟалеит. Акаки ишиҳәо еиҧш, урҭ агубрақуа рымтцәыжә@ақуа дыртбаait; ицәыртцит ақыртуа поезиа абираҟ @аҧхьа иҳаразкша аба@хатәра ҿыцқуа. Убри аамҭазы ақыртуа поетцәа ҿарацәа рахьтә зегьы даарылукаартә аба@хатәра иманы дҟалахьан Галактион Табизе. Усҟан ўи икьыҧхьхьан ашедевртә @ымҭақуа, иаагап «Аҿыхуа иатцәақуа», «Мери», «Мҭацминдатәи амза» (1915). Иара уанзагьы и@хьан «Аҟазара» (1909), «Атцхыи сареи» (1912), «Гуриатәи ашьхақуа» (1914), «Анышәиҧка@ы» (1914). Ақыртуа поезиа (Илиеи, Акакии, Важеи рыҧсра ашьтахь) абарҭ ажәеинраалақуа ирыбзоураны

[20] О. Чурҕулиа. Аҧсны Галактион Табизе илирикаҿы, Аҟуа, 1980, ад. 7.

амч ҿыц алалт, инаҧшы-ааҧшит, шьауардынцас амцәыжә@ақуа еитцнахит. Дцәыртцит Галактион. Исахьаркны иуҳәозар, арха дгьыл аҭакар анықушуа аамҭахьаркны иуҳәозар, арха дгьыл аҭакар аныкушуа аамҭазы, ашьхантә игуҟатцаго аҧша хьшәашәа аҿаанахар, ишарыхьшәашәо, аҧсы штанатцо еиҧш ауп Галактион Табизе ицәыртцра ақыртуа поезиаҿы ишыҟалаз. Ажәакала, Галактион ицәыртцрала ақыртуа поезиа лахҿыххеит, ақыртуа сахьаркыратә жәа алаҧшҳәаа ҿыцқуа азааиртит. Абарҭ алаҧшҳәаа ҿыцқуа иаразнак ажәлар ирнырит, Галактион Табизе аҧхьагылара змаз ақыртуа поетцәа ҿарацәа дыруазәкхеит. Ишьтытцуа иалагеит ихьз-иҧша, иехуаҧхьыз азы ирмеигзеит ажәақуа, аиҿырҧшрақуа, аепитетқуа, апараллелқуа. Алитература даҭахын апоет ду, уи данцәыртц, ауаажәларрагьы еигурҕьаны, ргуҕрақуа зегьы имардеит, иқугуҕит рхы-рыҧсы еиҧш. Илиа Чавчавазе дахьымзеит, аха Акаки Церетели дахьзеит, иблала ибеит апоезиа аетцәаш ҿыц шцәыртцыз»[21], — и@уеит ақыртуа кадемик Георги Цьиблазе.

Арҭ ажәақуа иаадырҧшуеит Галактион Табизе ицәыртцра аҭоурых ду змоу ақыртуа поезиазы илашарбаганы ишыҟалаз.

Ҳаамҭазтәи апоет ду Галактион Табизе асовет жәларқуа зегьы дыртәуп, урҭ рхатәы бызшәала ирыҧхьоит иҟумшәышәу, ицьбароу, ихшы@ртцагоу, иссирзоу цәаныррала ирыҧхоу ипоезиа иахылтцыз ашәа лыҧшаахқуа.

Аҧсуа поетцәагьы гукала ирзыҟаз ари ақыртуа сахьаркыратә жәа азҟаза ду ирҿиамҭақуа аханатә бзиа аибаны ирыҧхьоит, иртцоит, иацклаҧшны еитаргоит рхатәы бызшәала, гуадураси доуҳатә малси иҧхьазаны. Абри иҧшьоу аус еиҳагьы иарҕубуеит апоет Никуала Кутцниа ааскьа итижьыз Галактион Табизе иажәеинраалақуа «Амшын цәқурҧоит»[22].

Апоетцәа дукуа зегьы рҟны еиҧш, Галактион Табизе зегьы даҿа бызшәак ахь иеитагара имариоу усым. Араҟа датахыуп аоригинал аҟаза ивагылаша аитага@ҟазагьы.

«Ақыртуа совет поезиа ашьатаркы@цәа ируазәкыу

[21] **Георги Цьиблазе.** Акритикатә етиудқуа, ашәҟутыжьырта «Мецниереба», Қарҭ, 1981, ад. 174.

[22] **Галактион Табизе.** Амшын цәқурҧоит, Аҟуа, 1982.

Галактион Табизе иажәеинраалакуа аҧсшәахь реитагара сеазыскижьтеи акраатцуеит цәаҳәа-цәаҳәала, ажәеинраала, жәеинраалала, иахьа акы, уатцәы — даеакы неитцаго сааиуан. Атцыхутәаны, шәкуы хуҷык иазхаша акара ажәеинраалакуа еитцазгеит. Урт аҧсуа ҧхьаԓ идызгаларц саналага, сышьтракуланы ажәеинраалакуа санрыдтәала игуастеит сара сызлазхуцуаз атцкысгьы ишыуадаԓыз Галактион ду иажәеинраалакуа аҧсышәала рырцәажәара, аха уеизгьы акыр шыкусатәи сцьабаа хуҷ иалтцшәоу урт аитагакуа, апоет 90 шыкуса ихытцра инадҳәаланы, аҧсуа ҧхьаԓ иахь амԓа икустцоит. Уи игуаҧхо еитагакуак калар, даеазныкгьы Галактион Табизе иажәеинраала ссирқуа рахь дхьадырҧшыр, сцьабаа хуҷ лытцшәадамхеит ҳәа сгуы иаанагоит», — иԓуеит Никуала Кутцниа иеитага «Амшын цәкурҧоит» иацитцаз аҧхьажәаҽы.

Иазгуататәуп Галактион Табизе ирҽиамтакуа Никуала Кутцниа бзиа изырбаз, афакторқуа (казара дула иахьаҧцоу анаԓсангьы) ишыруакыу, хыхь ишиҳәо еиҧш, уи Аҧсни аҧсуааи рышка имаз абзиабара ду.

Галактион Табизе иажәеинраалакуа аҧсышәала еитаргахьеит Д. Гулиа, Қь. Қ. Агумаа, Б. В. Шьынқуба, И. К. Тарба, Пл. Бебиа уҳәа егьырцгьы, аха «Амшын цәкурҧоит» акынза хазы шәкуны иахьа уажәрааназа итымтцыцызт. Сгуанала, ҳмилат рзы абри акара агутбаара ду аазырҧшуа, акымкуа-ԓбамкуа аԓымта ссиркуа рзызкыз, ирҽиамтакуа еидызкыло ашәкуы аҧсышәала иатахын.

Ашәкуы «Амшын цәкурҧоит» еидиакылоит ақыртуа поет иреиҧьу иажәеинраалакуа жәпакы.

«Амшын цәкурҧоит» ашәкуы аатуеит ажәеинраала «Апоезиа зегь раҧхьаза иргыланы!» ала. Арака апоет иатцшьны иазгуеитоит, ихатә рҽиаратә мԓа иадҳәаланы, аҧстазааращеы апоезиа иатцанак'уа мчыс иамоу, иалшоу шырацәажәоу. Апоет атагылазаашьакуа зегь рҽы апоезиа аҧхьа иргылоит, уи еитцахара зқум бцьарны дахуаҧшуеит, дархатцоит, акуҧарахь, аиааирахь иҧхьоит.

Ари ажәеинраала ахшыԓцак хараза ицоит; аапҳьарак иаԓызоуп, апоет изы, насгьы дызтцагылаша биракны икатцоуп. Иаагап ҽырҧштәыс цәаҳәакуак:

Ҳнеилап ус, еснагь уи ашьта ҳхыланы!
Ҳамԓа арлашоз, аԓызцәа, есымша,

Сы-цқьаз, ҧсы-цқьаз, иалыԓуаз аҧша:
Апоезиа зегьы раҧхьаза иргыланы!

Ас аҳәара — поезиатә мцабзла абылра зылшо мацара Галактион Табизе иеиҧш икоу апоетцәа дукуа роуп.

Ажәеинраала аитагаԓ каиматла илшеит аоригинал иатцаз амца шыра, еихсыҧьрада аҧсуа ҧхьаԓ игуы аҽы аагара, ирхуцра, апоезиа зегьы рзы — апоетцәа рхала ракумкуа — ирҧырхагоу мцаны, мрахуаганы ишыкоу аарҧшра.

Галактион Табизе иԓнутцкатәи игуеибафара, ифилософиатә дунеихуаҧшышьа заманала иаанарҧшуеит, иалукааша акыртуа рҽиаратә интеллигенциа рыхутак ҧсеивгартак рымбо агукаҳара иатәнатәны ианыказ аамтазы иаҧитцаз ажәеинраала «Аеыхуа иатцәакуа». Цабыргыуп, ари аԓымтаҽы иаабоит агукаҳара амотивкуагьы. Ажәеинраала иатцыԓны ихаҳауеит апоет дызлаҧшуа, дызлахуу, аха макьана цқьагьы иахькылсша еилганы иимбо аамта ақьыбжьы. Уимоу, автор дзызгукыу, дзыкугуҧ'уа, иеыхуа иатцәакуагьы еилкаам иахьцо, рхы ахьхо. Автор игуы рыцәкаҳауеит дызлаҧшуа зегьы, ихлымзаахыу дунеик данхалазшәа ибоит:

Дарбан, нас, издыруа, уара узыҳәан азқуа ирыруа,
Уара ухьаа зцәа ианыруа, иувагыло, угура зго?
Уаԓытәыԓса уиргубзыҧрым, ара иашьтоуп зегьы
уҧыхра,
Аԓыстаа раҳәа кьагуа тыхны, ушьта ихыми игуагуо!

Зегьы акоуп апоет икукыу аҧстазаара инатоит, иалибаауеит агуҧракуагьы, ҧхьака уаԓы дызхьынҳалаша ашәахуакуа. Урт рзы иатахыуп акуҧара, ахымшатара, аеырҧуҧуара. Ус шакуу дыртцабырг'уеит абарт ацәаҳәакуагьы:

Аха усгьы ашәахуакуа нарыкуццеит нак ахукуа,
Ирзынкылом иаарыҧуҧуа, адәеиужь ду иахьзеит.

Галактион Табизе илирикатә ԓымтакуа иреиҧьзоу ируакыуп иажәеинраала «Мери». Уака иаабоит апоет иԓнутцкала иныруа ацәанырра ду, уи амч зака иҧуҧуоу.

Ажәеинраала асахьаркыра, аганахь ала аиҽартәы шьа, астиль, аритм, аҧстазаара апоезиа иатоу уҳәару, акызатәык узавбо ҳәа иҟам. Мери апоет бзиа инбо илирикатә жәеинраалакуа иаарылукааша фырҧхәы збоуп. Ари — поезиатә нцәахула иҩычо ахьз хара иаҳҧылоит «Амшын ахыкуан», «Мери», «Мери лыблакуа реиҧш», «Амхынҳәра», «Ҩ-мшык еиҧылеит наҟ-ааҟ», «Аҩан» уҳәа убас итегьы алирикатә жәеинраалакуа рҽы.

1915 шыкусазы ажәеинраала «Мери» акьыҧхь анаба нахыс аҧхьаҩцәеи, ауааҷәларреи, акритикцәеи, аттцааҩцәеи аинтерес шьтырхит дарбан апоет илирика афырхатца, Мери дызустоу, аҧстазаараҽы реалла иҟаз хатароу мамзаргьы апоет ифантазиа дахылтцу. Абри азтцаара иазкны акыртуа литературатә критикаҽы еиуеиҧшым агуаанагаракуа рыманы иахцәажәахьеит. Аха, абри алирикатә фырхатца илызкны абриаҟара шыкуса акыртуа литератураҽ аимакаиҽак шцозгьы, Галактион Табизе акуҽитзомызт, аиашатәкьа тәахны, иҧсы иататцаны иман.

Аҧснытәи аҳәынткарратә центртә архив анаука усзуҩы Ш. Наҷкьебиа ажурнал «Алашареи» (1983, № 4) агазет «Советскаиа Абхазиеи» (1982, ноиабр 29) ирнитцаз астатиакуа рҽы аҧхьаҩцәа идирдырит Галактион Табизе имыцәацыз ибзиабара-имаза атоурых. Галактион Табизе ажәеинраала ссир изыҩоыз аҳкуажә Мери Чачба-Шервашизе лоуп. Уи диҧхан иҧхьатәаз аинрал-маиор, Урыстәыла III адума ачлен, Прокофи Леуан-иҧа.

Абри аҳкуажә Галактион Табизе дибеит данычкунзаз, Кутешь акалакь аҽы инхоз Аграфиниа Зарникауст лахтынраҽы. Уи лыҧшзара, леиҽкаашьа, лыгукра иаразнак апоет датәнатәит, иҧсы дизалымх'уа бзиа дибеит длыҽгуҳәаауа аҟынза. Апоет икуҧшра шыкускуа ицәырыргаз абзиабара цаула, абзиабара цкьа ҧсраенынза дытҟуаны даман, поезиатә нцәахуны изкыдлеит. Акыртуа поезиаҽы иҟалап иҟамзар абри аҟара атоурыхи, амазеи, апоезиатә гукреи, ацәанырра цаулеи змоу даеа жәеинраалак азбаху аҳәара, «Мери» абзиабара цкьа иахылтцыз, имажәзо абзиабара гутыбьбьала иазышәаҳәо гимнуп!

Абри ажәеинраала аҧсуа поет агукра адтцаны, напказарыла еитеигеит. Ҳрыҧхьап цәаҳәакуак:

Хатца бцон бара, Мери, уи ауха!
Гурҩа хьантан быблакуагь ирхыз.
Аҧсабаратәкьагь еилнакаан быгутыха,
Еикунатцеит алахь, идыдит, имацәыст.

Итцыс-тцысуан, еилазызон, игуатеиуан
Ацәашь ҧштәыдакуа ахьаркыз итааза.
Ҳәҳәабжьык еиҧш слымҳакуа иртаҩуан
Ба бҽымтра, сыгугьы ахууан маза.

Ажәеинраала «Мери» ахшыҩцак тбааун, икумшәышәуп, иагьлахьеикутцагоуп, иатцшьны наҳнарбоит абзиабара иаша ауаҩы изы зегьы ишрыцкыу, аха бзиабарала изеицнасыҧымхо ауаагьы рыҧстазаара заҟа илахьеикутцагоу, агурҩа бубуа ахылтцуа. Галактион Табизе ихатә ҧстазаара иахылтцыз, иарҽиаз абзиабара, дыканатц поезиатә нцәахуны изкыдын, ихашеишеиуа, зны дыргурҧьо, зны дыргуатеиуа даман.

Ажәеинраала «Атцхи сареи» излииаз аамта хьанта агуеисыбжь анырит, уи аидара бубуа иатцагылт, насгьы апоет иҩнутҟатәи аиҽагылареи агуеибафареи уасхырс иазышьталеит. Апоет ареалтә дунеи ахь агуаҳәара инатон аҧстазаара атцабыргхата — аамта, аха ареакциа еикуатцәакуа аконкрет хтыскуа аҧстазаара иаҧырхагаз, иацәтәымыз афилософиа еилахуашькуа — агубракуа зегьы зырбгоз аргамаду иҽагылон.

Ахала аҟазаареи, азатцәреи, ауадаҩракуеи, агукаҳареи ридеиакуа аабоит Галактион Табизе иажәеинраала «Атцхи сареи» аҽы. Аха, ари зхараз, ганканраала, аҩымта злииаз аперио акун, иаанарҧшуан хьала, аҩымта злииаз аперио акун, иаанарҧшуан ареволиуциа анатцаха ашьтахь ирхуаеыз ауааҷәларрратә хутак агуалаҟара. Араҟа иуаҳауеит идуззо поезиатә дунеик аҟынтә иааҩуа агунамзара иахылтцуа, ахакуитра зхуаеуа ашьамтлаҳәкуа еилаҧызыххаарц зтахыу бжьык.

Апоет, итцабыргытцәкьаны, иажәеинраала анаҧитцо аамтазы атцых лашәуп, ихалеи, атцхи апоезиеи рыда иааикуршаны азәгьы дыкам, акгьы ыкам, иказаргьы ибом.

Ҳрыҧхьап:

Ацых агуы аа@нашоит уажәы арҭ ацәаҳәакуа @уа
сантәоу,
Аҧша-заҵә лакууп исанаҳәо, уа@ы издырам са
сызҭоу.

Аха ара аҧсабаратә ҵхы лашә акум апоет дҳәынҷаны дызмоу, уи ибоит аҧсҭазаара ахаҵа ацх лашә ишә@ызоу, ажәлар рзы алашара — ахакуитра шыҟам, ҧсеивгарҭак ибом иҟукыроуп, ацх лашә далахоит, дҳәаҧы-зыҧуа царҭа имамкуа. Абри азаҵәра, аҧсҭазаара алашәра поезиатә мыч дула иааирҧшит Галактион Табизе ҳазҿу иажәеинраалаҿы. Апоет дызну ам@а шмариам, ишыхьанҵо идыруеит, иара дызхаану, дызлагылоу ареакциатә мчкуа ихуаҿны ирымоу аҧсҭазаарагьы — убас. Аха убри инаваргыланы апоет даҵәым@ашьо ибоит, иага илашәызаргьы ацх, ам@ахь, алашарахь, ахакуитрахь акылсразы — акуҧара шаҭахыу. Абри акуҧара апафос ҟаиматла иаҵубаауеит ажәеинраала «Ацхыи сареи».

Галактион Табизе ареакциатә шыкускуа раантәи ипоезиаҿы иуаҳауеит агутынчымра, аҧсадгьыл азы ауазырра, ҧхьаҟатәи аҧеиҧш азхуцра, амотивкуа, аха аҭагылазаашьа — икажьу аполитикатә амҟул, ауеиа бааҧсы далҧшны узеигурҧьаша акгьы ибом, агуҧра аҿыҧхьакны ахра ауеит ипоезиатә дунеиаҿ мшынҵас еилашуа алак-@акра, агукаҳара. Убри азоуп дынкахуцуа изи@уа:

Исыздыруам. Аха аҧеиҧшдара саргуаҭеит.
Хуцра хьанҭак саҵоуп сахьцалак.
Сашьҭоуп аҧсҭазаара ахыкукы сзырбаша,
Аха уеизгьы иситом азәгьы аҭак.
«Сабаго ?»

Абас иҟаз амотивкуа — аҧсҭазаараҿы алак-@акра, акгьы агуакумкра ҳара иаабоит Галактион Табизе заатәи иажәеинраалакуа жәпакы рҿы. Аха убас шакуугьы, Галактион Табизе ипоезиаҿы иуаҳауан из@ыдаз, хара инаҧшуа, анырра ду ҟазҵоз апоет ибжьы:

Анкьа зны иубахьаз сакузам, иудыруаз
Сгуы еибаха-еибафоит, итытуеит аҭра.

Ирыцкьа, ишьҭаҵа абри сым@а цырцыруа,
Ацх-лашә салга, снаҙароуп хара!

Апоет баша иҳәом «Сыбла ма иабароуп шьҭа лашарак, ам@а соуроуп, итбаау, ҧхьа сызго!»

Галактион Табизе поетк иаҳасабала @ынтә иира ҟалеит Октиабртәи асоциалисттә революциа Дузза ианбзоураны. Уи хаҵала ибла иабеит «революциа икалеит Петербурги Москвеи данықаз, ахаангьы ихамыштуа ихаҿы иаанхеит, игуалашәраҿы ианымҵуа икалеит. Убартқуа зегьы заманала ирныҧшит абарҭ ажәеинраалакуа «Октиабр асимфониа», «Аидеиа», «Аинтернационал». Абарҭ а@ымҵакуа аҧҵан аревалиуциа амшкуа раан, урҭ иаадырҧшуан лассы икалараны иказ айтакра дукуа. «Октиабртәи асимфониа», «Аинтернационал», «Аидеиа» уҳәа ареволиуциа атема иазкыу, уи еиднакыло а@ымҵакуа ишынеибаркыу поезиала итәуп, узтәыстәуа амузыка абжьы хаа рхоуп, убарҭ рхыхьгьы амцаҧшь иа@ызоуп, еибак'уеит, ахакуитра ҧсыс ирхоуп, ҧхьаҟа уа@ы ихоит.

Галактион Табизе ика@уа абжьы зхоу, амч змоу аемоциа зҵоу поезиатә ажәала ирыкуҿиҭуеит асоциализмтә уааажәларраҿ икало ахтысқуа, аитакракуа зегьы. Апоет ашәа азиҳәоит апролетартә интернационализм — ауаатәы@са рразкы лашазы акуҧараҿы еидыскылоу иаҧхьагылоу зегьы. Галактион Табизе иба@хатәра иазҳаит, ишәит, иҕуҕуахеит Асовет Еидгыла аҧсҭазаара ҿыц ашьаҿакуа аҿрыкуршәо. Аамҵа ҧхьаҟа ицацы

. Галактион Табиҙе ипоезиа Аҧьынцьтәылатә еибашьра Дуззаа аан иҧьабаран, аха илашаз аоптимизмра агулжжы ицон. Уи агура игон Асовет Еидгыла, асовет уаа ириааиуа даҽа мчык шыҟам, бзанҵыкгьы ишзыҟамло. Абас шакуу рҳәоит аибашьра ашыҟусҟуа раан уи иаҧитҵаз ажәеинраалакуа, иаагап «Иавнана», «Севастополь ахьчаҿцәа», «Ар цоит ишәаҳәо», «Аҧсадгьыл абжьы агарала». Арҭ ажәеинраалакуа рҟны уи атәыла ахьчаҿцәа сахьаркыратә жәала ргуы ирхаҵон, аиааирахь дрыҧхьон.

Аибашьра ашьҭахьтәи Галактион Табиҙе ипоезиа ҳахуаҧшуазар имҿашьо иаабоит уи атынч нхара дшазышәаҳәо, ипоезиатә лира азырхоуп арбзазагакуа зегьы ҟазцо ауаҿы, иҧьа, уи даҽгуҳәааува бзиа ибоит ижәлар гуакьа ртоурых, рҟазара, рбаҟакуа — ашәышыкусакуа иргулсны иааува, убартҟуа зегьы ипоезиатә дунеи дырҧшзоит, идырбеиоит, амч ҽыц артоит. Галактион Табиҙе ирҽиамҭаҽы атыҧ ҷыдала иамоуп Аҧсадгьыл аҧсабара аҧшзареи атынчра аикурхареи рзышәаҳәара. Уи агура игоит ажәлар атынчра шеикудырхо. Иара убас, апоет ирҽиамҭаҽы иаҳҧылоит иҽырҧшыгоу адидактикатә ҟазшьа змоу апоезиагьы. Убас иҟоу жәеинраалакуоуп «Аҽар рыкуныҳәара», «Ҩаҧхьа аҽар». Араҟа, Галактион Табиҙе ишицәаҿоу еиҧш, иҟоуп ахшыҿцак ду, ареализм, аҧхара, агуаартра, арҭ зегьы Табиҙе изы атипра рылоуп.

Апоет аҽар иадиҧхьалоит аҧьа абзиабара, адырра аиоура, аҧсҭазаараҽы аморальҳаракқуа принципқуа. Абартҟуа зегьы, апоет ишазгуеиҭо еиҧш, аҽар ирҷыдахараны иҟоу ҟазшьоуп. Зегь реиҳа ихадароу — уаҿытәыҿсаны адгьыл аҽы аҟазаара ауп.

Апоет ирҽиамҭаҽы хыхь иааизакны иазгуасҭаз аҷыдарақуа зегьы ракака аабоит Никуала Қутҵниа иеиҭеигаз ашәҟуы «Амшын цәқурҧоит» аҟны. Цабыргыуп, азеиҧш ххәаа ахьыҟасҵоз аиҭага иаламшәаз жәеинраалакуакгьы ыҟазаргьы, иаҳҧырхагам...

Галактион Табиҙе ишедевртә жәеинраалакуа иреиҧьзоу ируакыуп патриот цәанырра дула иҿу, гуылаҧсыла ирҧхоу, ианиз аены инаркны ижәлар гуакьа амацәыс еиҧш ирылаччаз, ирылаҧхаз алирикатә жәеинраала ду «Исызгуакьоу сара сыдгьыл». Апоет ари ажәеинраала аҧитҵеит гитлертә фашизм Европатәи атәылакуа анампытцанахалахьаз аамҭазы.

30-тәии 40-тәии ашыкусқуа раан ҳсовет поезиаҽы иактуалны иҟан арратә-патриоттә тематика. Асовет поетцәа абри атема иалхны, аҽар рзы ааҙаратә цакы аманы, Аҧсадгьыл абзиабара, уи агуадура ашьтыхраҽы хырхага аланы иаҧырцон алирикатә-публицистикатә жәеинраалакуа, апоемакуа. Цабыргыуп, урт аҿымтакуа зегьы, рсахьаркыратә напҟазара неибеиҧшны иҟамзаргьы, идеиатә цакыла, хыкукыла аамта агуеисыбжь иакушәон, иакуҽыртуан, аҧстазаара иатахыз ак акуны иҟан.

Галактион Табиҙе апоет-патриот ду ари хыхь зызбаху ххәаз атематикала ажәеинраалакуа маҷымкуа иаҧитцеит. Аха уи итахын убарт зегьы еидызкылаша, ихра рызташа иҽырҧшыгоу аҿымта аҧцара. Убас иагьыҟаитцеит. Уи иҿит «Исызгуакьоу сара сыдгьыл».

Галактион Табиҙе акыртуа сахьаркыратә ажәа азҟаза ду, ибзиаҙаны идыруан иҧсадгьыл гуакьа атоурых, Кавказтәи ажәларкуа знысыз амҿа хьанта, ироуз ахакуитрагьы шьаартцәырала, хакутцарала ишаагоу. Убри азоуп апоет изиҿуа:

Исызгуакьоу сара сыдгьыл,
Ухьз снықууеит есымша,
Идыр аҧсыбаҿгьы кьыс шамоуа,
Ишысыхьчо ухьз-уҧша!

Апоет ажәлар ихы рыкукны иихәо ацәаҳәакуа гуеантцарак иаҿызоуп, иргуалаиршәоит ртоурых, рфырхацара, Аҧсадгьыл аныхьчатәха — ишыхьчатәытцәкьоу!

Абри ажәеинраалаҽы автор лаҧыҳәаак ахасабала ииасхьоуи иахьатәи аамтеи рышьхуа силатцаны, насгьы дагулаланы ҳагулаирҧшуеит Аҧсадгьыл ауразароу. Апоет ацәанырра ҳзыртцысны ицәыриго асахьакуа иҳартоит аҧсадгьыл абзиабара, амилат агуадура, азгукра. Аҿымта абас иҟатцоуп, ажәа-цыҧхьаза ухуы-ужьы еилаиаргылоит, изыкукыу ацәкьара иакушәо ихысуеит, исахьаркны иуацәажәоит, убла иабо аҧсабара ссир акум, шәышыкусала анышэ иамадоу уабацәа рыбаҿкуагьы, рҳатгунқуагьы рбзиабара аҧыркьхәа амца удырк'уеит.

Апоет иҿымта аидеиа абас аҳәоит: акы, Аҧсадгьыл зегьы ирыцкыуп! Ҩбагьы, абриаҟара атоурых змоу Қыртәыла ҧсыс иахоу, изыхьчо иахьатәи аҧстазаара лаша ауп ҳәа. «Уиааиракуа зегьы сыхьчароуп, — убиратк ҟаҧшь шәыршәыруа!» иҳәоит пафос харакыла апоет.

Аҧсадгьыл аразҟы Ленини Октиабри ишрыдхәало шьақузырҧуҧуо цәаҳәақуами:

Ленин иаҳирбеит ҳара ам@а,
ам@а, ҳназго хараза...
Исызгуакьо сара сыдгьыл,
ухьз снықууеит есымша.
Исыхьчароуп уара иулшаз,
уара иулшо уатцә анша!

Қыртцәыла атоурых, ажәытә, аҽатә аҧстазаара, аидеиатә цакы, асахьаркыратә напҟазара, ажәақуа рхархуашьа, акомпозициа, аинтонаџиа абызшәа, аҽар ипатриотцәаны раазараҽы иалоу ахуартара иатцоу апоезиатә темперамент, ажәларқуа риашьара амотив уҳәа заҟа рыла ахы еиларсузеи ари а@ымта.

Ажәеинраала «Исызгуакьоу сара сыдгьыл» аитага@ иааизакны иацәимырзит аоригинал иамоу а@нутҟатәи абеиарақуа зегьы: апатриоттә цәаныҧра ду апоезиатә ҧхара; апублицистикатә пафос, исахьаркны ацәажәара, аритм ссир, ажәақуа реицааира, аласра — ашәа еиҧшаихышәшәара.

Хыхь иҳәоу ахшы@цак артцабыргразы иаагап аҽырҧштәы:

Кура азиас ихыҧшылоит
ихьзырҳәагоу Цьвари гылан.
Адгьылқуа сырхыст шьапыла,
аха еиҧш зеиҧшугьы уҧылом.

Абар аоригинал:

მტკვარს დაჰყურებს მაღლით ჯვარის
მონასტერის სიამაყე.
მოვიარე მთა და ბარი,
მაგრამ მსგავსი ვერსად ვნახე.

Галактион Табизе иажәа хықукыс иамаз, иагутыхаз Аҧсадгьыл амат аура акун. Уи ажәа ҭыри, аҳәа ццышәи аҧсадгьыл азы иатцанак'уа идыруан азоуп еидкылан аиааиреи анархеи ирсимволны изаҳирбо:

Сашәа шьтытцуан, аҽедырдыруа,
Ҳзыргуатеиуа, сашәа акын.

Сыҧсадгьыл ахьзала, ицырцыруа,
Саҳәа ҭкуцәаа искын.

Ажәларқуа реи@ызара атема Галактион Табизе ирҽиамтаҽы иалукааша атыҧ амоуп. Избанзар, ибон абри иҧшьоу аус ажәларқуа реизааигуара, реилибакаара, реибарбеиара ишацхрааузаз, ажәларқуа шеидныкылаз ибзиахуу, зегьы ирзеиҧшу аус аҟатараҽы. Абри ажәларқуа еидызкыло ацәаныҧра ссир аҧашәақуа апоет иалаитцон ауаа ргукуа рҽы. Ажәларқуа еишьцәазтәуа аҧашәақуа, адацқуа еснагь ауааажәларраҽы еиҵаҳалатәуп, аҧстазараҽы ам@а ататәуп, изыргатәуп.

Ҳзыхцәажәо апоет ду ажәларқуа гула-ҧсыла, доуҳала реизааигуахара аусхк аҽы ааҧсара ззымдырзоз шәаҳәа@ын. Уи амилатқуа реиашьара иазкыз ажәеинраала хьыршәыгуқуа рацәаны инапы итцытцит.

Апоет иҧстазаара атцыхутәантәи амшқуа рҟынзагьы ажәларқуа риашьара, реи@ызара цқьа дазышәаҳәа@ын.

Ажәларқуа реи@ызара атема Галактион Табизе ирҽиамтаҽы ҳаналацәажәо, уи Аҧсни аҧсуааи дшырзыҟаз атәы хазоуп, абырлаш еиҧш иагулҵҵаауеит, аҽакы иала@ашьом. Ҭоурыхтә лахьынтцала аханатә еилахуу аҧсуа жәлари акыртуа жәлари рлитературатәкультуратә наҟ-аақтәи реимадарақуа, атрадициа бзиаху уи еиҳагьы а@ада ихаигалеит, зегь ратцкыс ианатахыз аамтазы. Зынза ииашаны и@уеит еицырдыруа акыртуа царауа@ Р. Тваразе: «Аҧсуа циклқуа Галактион Табизе ипоезиа иахутакцәкьаны иалоуп. Уи апоет ду ипоезиа арҧшзоит, иаргук'уеит, ахаан иухамыштуа икаитцоит аҧсуа- циклқуа ирызкыу ажәеинраалақуа. Абри инаваргыланы, иумбарц залшом урт ациклқуа, адгьыл, атыҧ ҽыцқуа иналс-@алсны ибаны, мамзаргьы, @ба-хҧа мзы иаагыланы иаҧыртцо ишреиҧшым, зынза ишхазу. Ари Галактион Табизе ицәтәымын, ицәа@амызт Аҧсны туристк иаҳасабала ахуаҧшра. Апеизажқуа урт ирхылҽиааува асахьақуеи шьақузыргыло поезиатә цәаҳәақуам Галактион Табизе - Аҧсни аҧсуааи ирзикыз иажәеинраалақуа. Урт агуатца итытцыз, аҧсы цқьа зхоу, ашьаҧха злоу, иагултәааy поезиатә цәаҳәақуоуп»[23].

[23] რ. თვარაძე, „ზღვა ახმაურდა“, ლიტ. კრებ. „რიწა“, ხოხუმი, 1975 წ., გვ. 128.

Галактион Табизе доуҳала ана@салгьы, жьра-цәарала-гьы Аҧсны дазааигуан. Ус шакуу дырцабырг'уеит иавтобиографиаҿгьы ии@уа абарц ацәаҳәакуагьы: «Сара сызхылцыз — сан лышьтрала, Аҧсны аҳцәа Шервашизе (Чачба) рыжәла аҟнытә иаауеит. Сара санду Гурнатәи ҧҳәызбан, Беризе зыжәлаз, лан Шервашизе ҧхан. Ус анакуха, сара исылоуп аҧсуа-шьа, агуриашьа, аимереҭин-шьа[24].

Аепоха ашәҟу@@ду, аинтернационалист Галактион Табизе Аҧсны зегьраҧхьаза иргыланы ибон, дыхнах'уан аҧсуа ҧстазаара ижәытә-иҿатә, иахьатәи иразкы азыгуаҭеира. Аҧсуа иҧшзара, ифырхацара, ихьз-иҧша, ихьымзҧ, иламыс — ибырлашу иҧсадгьыл — аа, Галактион Табизе Аҧсны дадзыҧхьалоз, бзиа изырбоз, иреиҧьыз алирикатә жәеинраалакуа ҳамҭас изеиҭоз.

Галактион Табизе Аҧсны ажәытә-аҿатә дазҿлымҳан, идыруан уи аҭоурых, акультура, ақыртуатә-аҧсуатә культуратә еимадаракуа. Убри азакун ихааз, итрыз, игукыз, насгьы из@ыдаз поезиатә бжьыла апоет изи@уаз абас:

Уа мшыбзиа, Аҧсынтәыла,
Шьха иатәаара, тәыла еинтәыла,
Пҫшьарта ссир, мра лашара,
Сазхьит даара умшын ҭбаара.

Сыцаргыл упальма ашәшьыра,
Дкыҧшыло умшын ҟуандашьшьыра,
Зны араҟа ҧҳәызба еинаалак
Ихыл@ылаait сажәеинраала.

Ҧбак сырба нас амшын ируа,
Сара у@ыза соуп, иудыруаз.

Галактион Табизе ихаантәиқуо иргуаладыршәоит уи ииашаҭәкьаны даҿгуҳәааны бзиа ишибоз Аҧсны. Уи абара есымша дазхьуан, игуаҳәаракуа ируакын.

Апоет ираҷәазаны ашәакуа азикит аҧсуа иҵьа, иҧстазаара, Аҧсны аҧсабара, амшын, ага, ашьха, амза, азиас, апальма, аевкалипт, аколнхаᾧ ҧҳәызба, аибашьрахьтә ихынҳәыз арҧыс. Уи Аҧсны иазикыз

[24] Г. Табизе. Карт, 1975, 12 атом, ад. 276.

а@ымҭакуа зегьы ихьыршәыгуны иҟаҵоуп апоезиа иашеи абзиабара дуи ишырхылцыз м@ашьо. Никуала Кутниа ари ачыдара еилкааны дацкламҧшырц залшомызт.

Ажәларкуа зегьы ирымоуп ргурҧьара злеиҭархәо, ргуаҟра злахырҿуа амилаттә-музыкатә инструмент. Абас иҟоу акы ауп аҧсуаа рзы аҧхьарца. Аҧсуа иҧстазааракәы ари амузыкатә инструмент иаанарҧшуеит аҧсуа идоуҳатә дунеи ахакуитра, имилаҭ ҧсымчхара. Уи аҧсуа дахьцалак — абзиабараҿы аума, агуаҟраҿы аума — иҵуп. Абри абас шакуу аҧсуаа рзы ақыртуа поетцәагьы ибзианы ирдыруеит. Аҧхьарцазы ажәеинраала бзиаху аҧитцахьеит Георги Леонизе.

Галактион Табизе ажәеинраала ссир азик'уеит аҧсуа иҧхьарца. Уи дызлахуаҧшуа ала, аҧсуа изы аҧхьарца ус башашәаҳәага инструментым, мап уи аҧсуа и@нутҟатәи дунеи зырцәаажәо, изырҿыхо доуҳатә мчуп. Аҧхьарца аҧсуа игуаҟракуа хызеуа, изкычуа, игуҧрашакуа ааазырҧшуа шәагоуп, загоуп, поезиоуп.

Аҧхьарца абжьы гон ажәытәза аахыс аҧацхаҿ, акуасҟьаҿ, ачараҿ, ахакуитраз акуҧараҿ, аҵьа ахьеилашуа, ажәакала, аҧсуа уи нцәахук еиҧш ианакузаалак дахуаҧшуан.

Абарц ачыдаракуа зегьы атцдыраан Галактион Табизе ашәа азиҳәоит аҧхьарца:

Аҧхьарца! Игутгаган
Убжьы шҧагоз, аҧхьарца!
Акуҧара ам@ахь зым@а нагаз
Есымша урхы@уан ухааза.

Иҿанааиха амшын дырны,
Аҧа дызхытран данҳахьза
Убжьы еитакны, иҟаз дырны,
Асаркьал уасуан, аҧхьарца!

Аҧсадгьыл ашәартара иантагылаз, аҟазаареи аҟамзаареи алахьынтца анырхасабуазгьы аҧхьарца абжьы игуамчтатцагахан ажәлар еиднакылон, ирыҧхьон ахакуитрахь, аҧсадгьыл аикурхаразы.

Ианиҭахымха афырхатца
Аҧа динышәарц, хараза

Убжьы наҩуа, зегьы ргуаҵа
Уҵысуа, ушәаҳәон, аҧхьарца.

Ари — аҧсуа жәлар агуаҟра иантагылаз ажәытә ашықус хьантақуа раан акун.
Уажәы абар:

Шьҭа амшын ду инахыҩааит,
Уашәа наҩааит хараҙа.
Афырхаҵа рыхьз уныҩааит,
Угурхытхытгаз аҧхьарца.

Ашьха, абна ҧшзоуп митәыла,
Игоит ашәҭ рыфҩы хааза.
Адгьыл чашәра, абжьқуа ртәыла
Рыбжьы ааҳарҳа, аҧхьарца.

Апрофессор О. Г. Чурбулиа ишазгуеиҭо еиҧш, Галактион Табизе Аҧсны иазкны данҩуа аамҭазы иаликаауеит Аҧсны аҧсабара аҧшзара аазырҧшуа, еиҳа иазааигуаны иузырбо аҧштәы — аиаҵәа. Уи иара апоет итәала Аҧсны ацқьара, аҧшзара, иаҵоу агукра иашьаноуп.

Ажәлар инагзаны бзиа иузбазом ртоурых, ржәытә рҿатә узымдыруазар, ргурбьареи ргуаҟреи узрыцеиҩымшозар, уаҵәтәи рразқы лаша агура узымгозар. Абас иқоу аидеиа аазырҧшуа жәеинраалоуп мехакыла ихучны, цакылеи сахьаркыралеи игулҭәааy хуцра шәкы узцәырызго, аҭоурых уагулазырҧшуа, аҿатә уадзыҧхьало «Аҧсынтәыла, Аҧсынтәыла!»

Ҳарзызыршуп апоет ицәаҳәа хьыршәыгуқуа:

Мшынуаҩык, тәыла рацәа иныкуаз,
Аҟуа шыкоу инеиуа ҕбак,
Дшәаҳәо дҭами, уи дегьыкам
Ираскы дахашшааyа зынзак.

Саргьы стоуп уи аҕба ижәыло
Ацәқурҧа сҿаҧхьа ихуашхуашоит
Аҧсынтәыла, Аҧсынтәыла,
Схы-сыҧсы аиҳа бзиа узбоит.

Аҧсуа жәлар ртоурых аҿы зегьы реиҳа ихьантоу

акы акуны иқоуп амҳаҧьырра — аҧсуаа рцьынць иахганы амшын ныркәка ргара, рхыртцәара. Ари зегьы иреиҳаз милаҭтә уаҕеимшхараны — итрагедианы иқалеит иаххысыз ашәышықусазы. Жәанызқьҩыла аҧсуаа рхыртцәара, рхыҧсаара ргуы днархьит, рзинқуа рыхьчараз икугылеит ақыртуа жәлар иреиҕьыз рцеирыхьчараз икугылеит ақыртуа жәлар иреиҕьыз рцеицәа, иаагап И. Чавчаваҙе, А. Церетели, И. Гогебашвили, С. Месхи, Г. Церетели уҳәа убас игьыртгьы.

Аҧсуа жәлар ргуаҟра, рыҧсадгьыл иалганы амшын ныркәка рахгара, иқалаз, акыр шықуса шахытцуазгьы игуы инамырхьырц, ақуҽимтырц залшомызт Галактион Табизе иеиҧш иқаз, ҳажәлар ирзааигуаз апоет ду. Амҳаҧьырреи амҳаҧьыркуеи ирызкны иаҧцоу ажәеинраалақуа иреиҕьу ируакыуп Галактион Табизе иажәеинраала «Амҳаҧьыр».

Апоет дааирҧшуеит алирикатә фырхаҵа, иага амца қьоуқьад далашәазаргьы, иҧсадгьыл гуакьазы ихыиҧсы дамеигзо, игуы былуа, уи ибзиабара ҳәаа шаиҧсы дамеигзо, игуы былуа, уи ибзиабара ҳәаа шамам, цабыргыуп, аҧьынць ааныжьны дцоит, дымцар амуит, аха иҧсадгьыл абзиабара иатқарны икуа иташәны, иҧсы иатцаҵаны имоуп, дахьцогьы игоит идгьыл гуакьа уаҧсцәык анышә. Абар уи иуазыр ажәакуа заҟа игуҭыблаагоу, игуҽкаагоу:

Алахьынцацәгьара
Ҳзалихит анцәа
Ҳазымхуает ҳалабжыш,
ҳабҕа аныҧцәа.
Еиҕьызма, иараби,
Гурҩала сыҧсыр
Сара, ахлымзаахқуа
ирыниаз амҳаҧьыр.
Сыдгьыл гуакьа
Аанхеит хараза.
Снеиуеит, снышәнап
сыкуа итаца.

Цабыргыуп, уи амшын дхыхухуала дцоит иҧсы атцкыс еиҕьеишьо иҧсадгьыл ааныжьны, аха уи имоуп агуҕра мышкы зны ишьтахьқа дхынҳәып ҳәа, ихуштаа-

ра, амца еиқуитцап ҳәа, изамузаргьы, иқуа итоу уаҧсҭәык анышә данықсалк игуы иқурықсап ҳәа.

Галактион Табизе абри адеталь — амҳаҷьыр игуақра, иҧсадгьыл азгукра ҟаиматла иаанарҧшуа иҟаитцеит, насгьы апоет рефрен ҳасабла ихы иаирхуо иажәақуа «снеиуеит снышәнап сыкуа итатца» а©ымта алогикатә цакы угуы тнашьаартә аҟынза иарбубуоит, ахшы©цак алнакаауеит. Абри алагьы аҧхьа© им©ашьо иирбоит, ихаҷы иааигоит амҳаҷьырра иахылцыз атрагедиа ду закуз аҧсуа изы.

Галактион Табизе аҧсуа жәлар рашәақуа бзиа ибон, гуахуара дула дырзызыр©уан, идыруан, аҧсуа мелодиа иацаз ахаара, иалаз ахацара, агумшәара, ашәақуа ажәлар раҧызацәа ракун. Апоет ашәа «Шьардаамта» иазикит ажәеинраала хазына. Уи даараза аколорит, амилат цәа ахоуп. Арт еилаҟьахьоу, хшы©цакык змоу ©-ажәак аҧсуа иҧстазаараҷы иаадырҧшуа, иҳарҳәо рацәаҙоуп.

Ажәеинраала «Шьарда-аамта» ҟацоуп асиужет аманы. Апоет датааит агурбьара зцо ҧсыуа чарак. Араҟа уи ныхәаҷак аҳасабала, атамада ажәа имхны, зегьы ырзыр©уа, а©ната зырлашо атаца лзы иҳәоит: «Аҧсуара иацанак'уа ауа©ы дзырҧшзо уамашәа — аламыс, аҟубара лара илыцзарц иза, ишәа. Апоет даршанхоит аҧсуа ҧхәыс лыҧшзара, иҳаракны дазышәаҳәоит иара дазгудууа. Ажәеинраала хиркушоит абас: «аҧсуа хәсақуа рцеи фырхацәа рааҙон, иџьоушьартә ргуата... Ака©ҳәа «Шьарда-аамта» ххәап, нас, ҳарт, атамада!»

Абри ажәеинраала ссир аҷы Галактион Табизе иаирҧшуеит аҧсуа чара иамоу аҧшзара, иацоу ахаара, иахька©уа ашәа «Шьарда-аамта», аха зегьы ирыцкны иатцшьны иазгуеитоит аҧсуа ҧхәыс лыҧшзара, лфырхацара, лыҧсадгьыл азы лхы амеигзара. Уи шлакуу Аҧсадгьыл уатәәтәи аразкы знапы ҟакыу. Апоет иаликаауа аҧсуа ҧхәыс абар дзеиҧшроу:

Ҽа бла тшашак ыҟам уаҳа, узыршанхо,
уеилазго ас,
Лхаҷы лаша, амархуага иарҟумшәышәуеит
уи зынзас,
Деихытыруеит, деихышәашәоит, дгачамкны
уи дызшаз.

Амра иамалк'уеит каҧхашьала, амреиҧш
есымша длашаз.

Ас исахьаркны, насгьы бзиабара дула аҧсуа ҧхәыс лхаҷсахьа аарҧшра, акы, иатахыуп аба©хатәра бубуа. ©багьы, уи лыҧстазаара, дзеиуоу инартцауланы адырра.

Апоет ҟазарыла зсахьа тих'уа аҧсуа ҧхәыс илзеибьеишьоит: «лгуы меитасуа, ҧхьаҟа днеиларц есымша, атынчра зцу аҧстазаара итнагаларц лымч-лылша!».

Галактион Табизе аҧсуа ҧхәыс лпатрет-лхаҷсахьа, лыҧшзара, лиашара илирикатә жәеинраалакуа жәпакы рҷы иааирҧшхьан илыҧшаахыу ажәа ҟумшәышәала, иааган ажәеинраала «Сасра». Абри ажәеинраала алирикатә фырхаца ҧсыуа ҧхәысуп, зтаацәареи, зхуҷкуеи, зхатцеи гукала ирзыкоу, зчеиџьыка знапы иантцаны изкыу, а©ызара, аешьара ҳатыр акузтцо азә лоуп. Зынза ииашаны иҳәеит апрофессор О. Г. Чурбулиа: «Абри ажәеинраала иаҧхьалак иаҧхьа дгылоит Акаки Церетели и-Назиброла». Абас еикуҷыртуеит ажәытә, аҷатә, ҳазтагылоуи иҟалашеи, абас еимырдоит абиҧарала ауа©ы иқьиара, иразра, нак-аак акыр иаҧсоу абырлаш еиҧш».

Аҧсны иблахкыгоу аҧсабара — амшын акуз, ари азиаскуа ракуз, а©хаакуа, аҧстакуа ракуз, ахьытцацаракуа реиҧш иаҳхагылоу ашьхакуа ракуз, зынгьыҧхынгьы иатцәа бҩыла италаҳау ашәаҧыцьаҧ ракуз, ауа©ы иџьала и©ычоу акультуратә плантациакуа раакуз — зегьы Галактион Табизе игуазхара избомызт, бзиабара дула дырзышәаҳәон, еиҳаракгьы уамашәа игуаҧхон, ипоезиа арҷыхон Кудры азиас.

«Акыр шыкуса уажәы аҧхьагьы сыҟан Аҧсны. Убасҟангьы азиас Кудры уамашәа ахы сгуанарҧхеит, сатҟуеит, аццакреи, аҧшзареи рыла. ©ымш наҟьак уи аҧшаҳәа саван, уи итоу аҧсызгьы агьама збеит. Кудры аҧшаҳәа исхызгаз амшқуа исдыр©оит ©-жәеинраалак «Хара ҳкудры», «Кудры ахыкуантәи ахуцракуа»[25].

Кудры Аҧсны азиас ҧшзакуа ируакыуп, уи иатанак'уа аҧсабара ссир — агеи ашьхеи дарбан избаны изгуамҧхара, аестетикатә гуахуара знамтара. Абри азиас ахыку ссир аҷами М. Горки «даара иҟаимату

[25] К. ГОГИАВА. «Аҧснытәи акуа бзна избоит, (Г. Табизе изкыу агуалашәара), агазет «Коммунисти», № 31, 1972.

маҭуроуп ууаҩытәыҩсаны адгьыл аҽы аҟазаара» ҳәа иихәаз ажәакуа ахьиҩыз. Галактион Табизе Аҧсны гулаҧсыла, дала-шьала дызлазааигуаз ала, уи аҧсабара аҧшӡара ашәа ссирқуа -азимкырц, дазымшәаҳәарц зыҟаломызт. Апоет Кудры аҧшӡареи, абеиареи азҩыдареи, амчхареи, аҽареи ирсимволны иааирҧшуеит, уи ашьхараҽы аҽареиҧш иласуп, ашьамхы ҭаруп, аҧшаҳәахьы — амшын ахь ианнеиуа, иҭынчуп, иҟушуп.

Аҧша рытҵасны, аҧҭакуа анбры,
Ицқьаӡа сааигуа схыҧшылеит Кудры,
Уи иахыкны аҧсаатә анҧры,
Ҧсаатәшәа ишыласу гуастоит Кудры.

Убас Аҧсны аҧшӡара аазырҧшуа жәеинраалоуп «Ритца». Аҧсуа поетцәа, убас егьыртгьы аӡәырҩы Ритца иазкны ажәеинраала ссирқуа аҧырцахьеит. Итабыргытцәкьаны, аҧсабара иашаз ари аҧьашьатә апоет иакум ипоетымгьы апоезиатә цәаныррa изнарцысуеит, даршәаҳәап. Галактион Табизе иажәеинраала «Ритца» аҟны аҧхьаҩ илаҧш адхалартә ииаирҧшуеит аӡиа Ритца, уи акуша-мыкуша иҟоу аҧсабара, нас ауаҩы инаҭо агуазҳара, ишидикыло.

Апоет иҩуеит:

Аҧсынтәылан
Икоуп уи, Ритца.
Иркыуп Ритца
Ашьхақуа иргутылак.
Икеикеиуеит,
Ижәҩангуаҧштәылоуп.
Ажәҩан ухаштып,
Ритца ухыҧшылар.

Анаҩсан:

Абри адгьылаҽ
Сыҟкунра сцәыӡуам,
Уи сара сыкунатц,
Ритца сазхуцуа.

Апоет аҧсабара аҧшӡара мацара дыхнах'уам, уи ахала аарҧшра дашьтам, екзотикак аҳасабала асахьа

ҭих'уам, ус шакуу дырцабырг'уеит автор ацыхутәантәи ицәаҳәақуа: «Сахьцалак исыццо, имыззо, са с-Ритца».

Галактион Табизе «Абжьас-цәа зшәу» аҧсышәала еиҭаганы аҭытра деигурҧьаны иҩуеит ажәеинраала, уаҟа ииаирҧшуеит акыртуа жәлари аҧсуа жәлари ариашьараҽы ари аҩымта иамоу ацак ду. Апоет ииариашьараҽы аҽареиҧш иласуп, ашьамхы ҭаруп, аҧшаҳәахьы — амшын ахь ианнеиуа, иҭынчуп, иҟушуп.

Аҧша рытҵасны, аҧҭакуа анбры,
Ицқьаӡа сааигуа схыҧшылеит Кудры,
Уи иахыкны аҧсаатә анҧры,
Ҧсаатәшәа ишыласу гуастоит Кудры.

Убас Аҧсны аҧшӡара аазырҧшуа жәеинраалоуп «Ритца». Аҧсуа поетцәа, убас егьыртгьы аӡәырҩы Ритца иазкны ажәеинраала ссирқуа аҧырцахьеит. Итабыргытцәкьаны, аҧсабара иашаз ари аҧьашьатә апоет иакум ипоетымгьы апоезиатә цәаныррa изнарцысуеит, даршәаҳәап. Галактион Табизе иажәеинраала «Ритца» аҟны аҧхьаҩ илаҧш адхалартә ииаирҧшуеит аӡиа Ритца, уи акуша-мыкуша иҟоу аҧсабара, нас ауаҩы инаҭо агуазҳара, ишидикыло.

Апоет иҩуеит:

Аҧсынтәылан
Икоуп уи, Ритца.
Иркыуп Ритца
Ашьхақуа иргутылак.
Икеикеиуеит,
Ижәҩангуаҧштәылоуп.
Ажәҩан ухаштып,
Ритца ухыҧшылар.

Анаҩсан:

Абри адгьылаҽ
Сыҟкунра сцәыӡуам,
Уи сара сыкунатц,
Ритца сазхуцуа.

Апоет аҧсабара аҧшӡара мацара дыхнах'уам, уи ахала аарҧшра дашьтам, екзотикак аҳасабала асахьа

Галактион Табизе «Абжьас-цәа зшәу» аҧсышәала еиҭаганы аҭытра деигурҧьаны иҩуеит ажәеинраала, уаҟа ииаирҧшуеит акыртуа жәлари аҧсуа жәлари ариашьараҽы ари аҩымта иамоу ацак ду. Апоет ииариашьараҽы ари аҩымта иамоу ацак ду. Апоет иихәаз ажәеинраалоуп «Иудыруама бзиа изызбо Аҧсны ақуа?» Апоет Аҧсны убриаҟара дазааигуоуп, иҭахыуп, ақуа анлеиуаҭәкьагьы иаҳауа, ирхылҵуа ашьҭыбжьқуа ддыргурҧьоит, ддырхуцуеит, агуалаҟара бзиа ирҭоит, ддыршәаҳәоит.

Галактион Табизе Аҧсны лассы-лассы даҭаауан. Уи раҧхьаӡа Аҧсны даанит 1920 шықусазы, аҩынтә раан 1927 шықуса аапынраз. Уи нахыс лассы-лассы даалон Аҧснықа. Ари ашьам дгьыл иара изы игуакьахеит.

Аҧсни аҧсуа жәлари реизықазаашьа атәоуп иҳанаҳәо Галактион Табизе иажәеинраала «Итабуп, Аҧсынтәылa»:

Итабуп, Аҧсынтәыла
амра зхаҷҷо.
Амшын цәқурҧ еижәылан
испҧылоит, иччо.
Итабуп, аҧсуара
мырӡкуа иаазгаз,
Аҽар идзырбаз уи,
абас иаззырҳаз;
Хыла-хшыҩла
аҧсадгьыл ҧхьа изго,
Ахара уи ахьӡ
еиҭархәо изырго.
Уашәа-хаан успҧылеит,
са сашәагь узкыуп.
Итабуп, Аҧсынтәыла,
итабуп, итабуп!

Галактион Табизе аҧсышәала иҭытцыз ишәкуы «Амшын цәқурҧоит» аҽы иаабар заҟа ибзиааз уи

Аҧсни ауааи ирызкыу егьырҭ иажәеинраалакуагьы, ипоема «Жьуген Асидеи». Ҳәарада, аитагаҩуи итегь хара имгакуа, хшыҩзышьтра ззиуша акоуп, избан акузар Галактион Табизе ипоезиатә хьыршәыгукуа Аҧсни аҧсуааи ирызкыу ишеибгоу иҳамазар ахуҭоуп, доуҳатә малуп, насгьы ҳашҟа лымкаала иааирҧшуаз абзиабара иаҭакыуп.

Хыхь ҳзыхцәажәо ашәкуы ианымзаргьы, акык-ҩбак ирыдамхаргьы абраҟа исгуаласыршәарц стахыуп иарбан жәеинраалакуо урҭ апоет ду Аҧсни аҧсуааи ирызкыз, насгьы тематикас ирымоу, ишьтырх'уа азцаарақуа.

Ажәларқуа реиашьара азышәаҳәараҿы апоет изы атема хучы, атема ду ыҟазам. Урҭ зегьы еиҟароуп, насгьы иактуалтәу акоуп.

Ҩ-жәларк рцеицәа дуқуа Д. И. Гулиеи Г. В. Табизеи уамашәа ҳаҭыр еиқурҭон, уаашьалагьы бзиа еибабон, изхаҭарнакцәаз ажәларқуа риашьара арҕуҕуара иасимволны иахуаҧшуан. Зегь раҧхьазагьы ҳаҭыр ду рзакун изҿыз арҿиаратә ус ҧшьа. Аҧсуа литература апатриарх Д. И. Гулиа гук-ҧсык ала бзиа ибоит, дырзааигуан ақыртуа шәкуҩцәа, аҵарауаа, ауажәларратә-ҳәыҵқарратә усзуҩцәа азәырҩы.

Галактион Табизе аху ҳаракны ишьон Д. Гулиа имилаҭ шьаҭамырзган дызҿыз ирҿиаратә ус, уи деигурҕьо иҳәон: «Бзиа иубоит уҧсадгьыли, умилаҭи, иузгуакьоу абиратә аҧшшәи» ҳәа.

Галактион Табизе «Дмитри Гулиа» ҳәа иифызз ажәеинраалаҿы иаабоит уи заҟа аху ҳаракны ишьоз ҳ-Дырмит ду ипоезиа:

Галактион Табизе уамашәа ибон, ҳаҭыр ду акуицон Д. И. Гулиа иҟушра, хара инаҧшра, ичҳара, имыццакра, датәнатәуан абри аҧсуа поет ду иаамысташәара. Ус шакуу иҩымҵакуа рҿы адагьы ҳара иаабоит Галактион Табизе имшынцакуа рҿгьы. Хыхь иаагаз ажәеинраалагьы исахьаркны иаанарҧшуеит аҧсуа поет иҟазшьакуа.

Г. Табизе имшынцаҿы 1958 шықуса март 22 абас аинтерес змоу афакт анитцоит: «Аҭел дысзасуеит М. Қвлевизе: апатын Галактион, иахьа асаат ааба рыбжазы шәықугылоит асценаҿы, шәара раҧхьа шәаҧхьоит ажәеинраала қыртшәала, иазызырфуа итәоу зегьы ираҳап ақыртуа жәеинраала иахоу абжьы.

Ажәеинраала хучызароуп, избан акузар, нас аурыс артистцәа ыкугылоит, ажәеинраала ду атахҳам...

Изыцәшәоузеи абарҭ? Аурыс еитагоу? Иаабап. Дмитри Гулиа аҧсышәала даҧхьоу, мамзаргьы урысшәала даҧхьоу, насгьы ихучу идуу ажәеинраала дзыҧхьоу?»[26]

Ари аинтерес зцоу афакт ахьыкалаз Москва ауп, 1958 шықуса март мзазы ақыртуа литературеи аказареи рдекада анымҩаҧысуаз ааиҵазы. Уи иҳәоит Г. Табизе заҟа Д. Гулиа ихы-ихшыҩ, ихымҩаҧгашьа дшахуаҧшуаз, дшазхуцуаз.

Апоет аҧстазаара ҿыц цәатәы шьаҟаны иатцагыло еснагь дрызҿлымҳан, иажәа, иашәа урҭ ирызкын, абжьагаратә цакы аманы, рпатриоттә цәанырра рҿыхауа. Заҟа хшыҩхуцра, гуцаракра, ауаҩытәыҩсатә ҧхара аарҧшузеи аҧсуа ҿар ирызкыу апоезиатә цәаҳәақуагьы.

Аҧьынцьтәылатә еибашьра атемала Галактион Табизе иифызз ажәеинраала бзиакуа ируакыуп «Аибашьра зыхганы ииаз аҧсуа». Уи апоет арратә тема иазкыу илирика зырҧшзо акоуп. Аҩымҵа уаднаҧхьалартә, иугуаҧхартә иаарҧшуп, насгьы агура угартә иҟатцоуп аиааира згаз, зцьынцьдгьыл ахь ихынҳәыз аҧсуа фырхатца ихаҿсахьа.

Аҧьынцьтәылатә еибашьраҿы егьырҭ ажәларқуа ирывагыланы, аҭоурых иахамыштуа рыхуҭаа аларцеит аҧсуа жәлар рцеицәа хазынакуагьы. Урҭ азәырҩы рхы акуртцеит Аҧсадгьыл. Иара убас шәҩылә, зықьҩыла, аиааира ганы, ихынҳәит рыҩныҟа ахьзаҧша рыманы, игыло абиҧара рзы иҿырҧшыганы. Абас аиааира ганы ихынҳәыз афырхатца изкыуп хыхь иазгуаҳҭаз апоет иажәеинраала. Заҟа бзиабарала еиҿартәузеи, аҧсы ахатцоузеи ажәеинраала. Апоет илирика фырхатца ихаҿсахьа аарҧшуп ирҧстазааратәны. Аҧсуа фырхатца дхынҳәуеит иҩны-игуара, ихуштаара итахцәа зегьы рыгухьаагара, рбара дазгушьуа. Уимоу, амшынцәкьа абжьы аргошәа, икуҿнатуашәа иаҳауеит:

Аибашьра зхызгаз аҧсуа
Иҧсадгьыл ахь дхынҳәуеит.

---

[26] Ари ацитата аагоуп О. Г. Чурҕулиа ишәкуы «Аҧсны Галактион Табизе илирикаҿы» акнытә, Акуа, — 1980, ад, 22.

Амшынгьы анкьеиԥш абжьы гоит.
Ҽыла дԥырны днеиуеит,
Афырхаҵа иуапа аԥша аҵасуа
Раԥхьа иан дигудиҳәҳәаалоит,
Нас иԥҳәыси ихуҷкуеи.
«Дхынҳәит» иаразнак иаҳаит
Изгуакьоу абнакуа рыбжьы.
«Дхынҳәит — маи жәба
Ахара абжьы ашьҭит.
Дхынҳәит» — амшуп амшын ацәкурԥа,
Адгьыл убри аҳәарц аҭахыуп.
Иахьабалакьынтә игеит —
Дхынҳәит, афырхаҵа, дхынҳәит.

Галактион Табиҙе ԥнутҷкалатәи гурҕьара дула атәыла иахиртҷәоит аибашьрахьынтә аиааира иманы, ахьҙ-аԥша иманы агула, аешьа, аԥыза иаша, аԥсуа фырхаҵа дшыхынҳәыз.

Аибашьра аҟынтәи аԥсуа фырхаҵа ихынҳәра, ас иатҵшьны азгуаҭара акыр атҵанакʻуан усҟантәи аамҭазы... Абри афакт амацарагьы иҳанаҳәо рацәоуп. Апоет ду цәанырра ҵаулала дазышәаҳәон иааира ԥҳьаҟа ицо асоциалисттә Аԥсны, уи алшаракуеи, асовет ҭаацәара ду аҿы иамоу анасыԥ лашеи. Галактион Табиҙе Аԥсны ашҟа имаз абзиабара ду ԥаԥхьа иҿыцҙа ииаирԥшуеит илирикатә жәеинраала «Аҭыԥха» аҿы.

Абар апоет ииԥуа:

Ԥаԥхьа уи амԥа,
Ԥаԥхьа уи Аԥсны,
Аҵыхутәан,
Ԥаԥхьа уи абзиабара!..

Зеиуа уҭахыу шәыгала иқуҵо аԥсуа қытакуа ибоит апоет уи аҭыҵыни ачаи плантациакуеи уҳәару, мамзаргьы игурҕьаҵәа ицәажәо арԥашқуа уҳәару, ддыргачамкʻуеит. Убри азоуп ибжьы ҭганы изиҳәогьы абас: «Дарбан абри амԥаҿы аныҟуара зғуы акуҿыҕьра?» ҳәа.

Абри ажәеинраалаҿы апоет ихьҙыркны иҵихʻуазаргьы аԥсабара асахьа, зегь акоуп уаҟа уи далиқааууеит, игуаԥхара зегьы зцу, аҿаԥа иааҙаз, иссир-

шәа иԥшҙоу аԥсуа колнхаԥ ҭыԥха. Ари аԥҳәызба акыҵаҿы аԥстазаара ҿыц шьакузырҕуҕуо хаҿсахьоуп.

Ажәеинраала «Аҭыԥха» аԥҵан 1930 шықусазы. Ари арыцху ахалагьы акыр ҳанаҳәоит. Усҟан инагҙаны аҿатәи ажәытәи рконфликт аҵыхуа ԥымҵәацызт, еиҳа ииашаны иуҳәозар, аҿатә ԥстазаарагь — аколнхаракуа рышьақургыларазы акуԥара ду еилымгацызт. Убри аҟынтә ажәеинраала акыҵа ԥшҙа ахаҿсахьа аидеализациа азура, аарԥшра мацара акумызт апоет игуҵакы, уаҟа иаабоит апоет инартҵауланы агура шигоз аԥсуа иԥстазаара аиааира ҙгаз Октиабр ду амчала ԥхьаҟа ацара ишаҿу. Абри деигурҕьоит апоет, имч дунгьы ибоит асовет жәлар риашьараҿы.

Иҵегьы иҟоуп Галактион Табиҙе Аԥсны аԥсуа жәлар рзы гуҭыҕьҕьала, цәанырра ԥхала исахьаркны иаԥҵоу иажәеинраалакуа.

Никуала Кутҵниа поетк-еиҵагаԥык, прозаик-еиҵагаԥык иаҳасаб алагьы аԥсуа литератураҿы илиршогьы маҷзам, ари аусхкы аҿгьы уажәшьта иԥышәагьы ыҟоуп, илыҵшәагьы ыҟоуп.

«Амшын цәкурԥоит» еиднакыло аитагакуа рзы ииаизакны (жәеинраала-цыԥхьаҙа конкретла ҳахцәажәо ҳалагар хара ҳагоит) иуҳәозар, Никуала Кутҵниа, итабыргытәкьаны, иқуҿиеит, шамахаҙак акумзар. Уи аԥсуа ԥхьаԥ еиликаартә, ихы-игуы аҿы инеиртә Галактион Табиҙе ипоезиа агубылра иоуртә, дзынхьаауаз, ицрыхоз, дзыргуаҭеиуаз, насгьы аԥеижәатәи ашәышықусазтәи алирикцәа дукуа дрывазыргылаз амч закуу, хытҵхырҵас иамоу иирбеит. Абриаҟара аиҵагаԥ ианилша, иуадаԥызаус аҿы гхакуак имазаргьы, автор ихықукы хада нагҙоуп. Сгуанала, ари аиҵагаԥ изы иааироуп. Аҿа зҵаароуп аԥхьаԥ игуаԥхаз, Никуала Кутҵниа иеиҵагакуа рхаҭабзиара азҵаара хаха ианықугылоу аамҭазы. Ҳәарада, араҟа иаҳҧымларц залшом аиҵагараҿы изгулымшәаз ацәаҳәақуагьы. Еилкаауп Галактион Табиҙе иеиԥшу апоетцәа рԥымҭакуа реиҵагара шыуадаԥу, абаԥхатәра ду шаҭахыу.

Аиҵагараҿы иахьауажәраанҙагьы теориа дус иҟоу акы заҵәык ауп — ибзианы аиҵагара, — аԥхьаԥ иаҳаауа еиликааua, игуы иахуо аҟаҵара. Уи иазкыу ате-

ориатә зцаарақуа зегьы абраҟа амшын иалало азиас еиҧш рцыхуа ҧцәоит.

Никуала Кутцниа аитагараҷы еиҳа икуҷиаз ажәеинраалақуа аҩадагьы иазгуастеит, иарл убас урт рҷгьы цкьа изгулымшәаз атыҧқуагьы. Абраҟагьы убри аганахь еита ҷырҧштәқуак сырзаатгылоит.

Галактион Табизе ипоезиатә шедеврқуа реитагара иага иуадаҩзаргьы, аҧсышәала ихааза ицәажәоит аҟаза даиур, ус шакуз аадырҧшхьан Баграт Шьынқуба еитагақуагьы («Шьарда-аамта», «Сара сашәа», «Уа мшыбзиа, Аҧсынтәыла!», «Аҧсынтәыла, Аҧсынтәыла!», «Атцыхутәантәи адилижанс», «Аҿыхуа иатцәақуа»). Ари ахшыҩцак ҩаҧхьа ишьақунарҕуҕуеит Никуала Кутцниа еитеигаз ашәҟуы «Амшын цәқурҧоит». Аҧсуа поет ҟазарыла еитеигаз иреиуоуп ажәеинраалақуа: «Амҩан», «Гуриатәи ашьхақуа», «Ақупҧара сгуы аҳәоит»; Аҧсны иазкыу апоема «Алашара ашәт» (1948). Ажәеинраалақуа зегьы лымкаала аҷьа рыдбаланы икатцоуп аҧсуа милат-цәа рхатцаны «Мтатцминдатәи амза», «Ҳара, Қыртгәыла апоетцәа», «Анышәҧкаҩ.» Арт аҩымтақуа зегьы рҷы апоет дзыргуатеиуа ацәаалашәарақуа, дызмыртынчуа, азтцаарақуа, дзызхьуа агуазыҳәарақуа, иааирҧшуа асахьақуа аоригинал аҷы, «ишыбылуа» еиҧш аҧсуа еитагаҷгьы «ибылуеит», аҧхьаҩ издыртцысуеит ахуцрақуа, аҧсадгьыли, ажәлари, ахақуитреи, уатцәтәи амши, ахьзиаҧшеи ирыдҳәаланы. Ахьта аныҟоу ахуштаара амца еиҧш ауп ушарҧхо Галактион Табизе ипоезиа. Уи аҧхьареи агуеисыбжьи ҳнырыртә икаитцеит Никуала Кутцниа. Иаагап ҷырҧштәык аитагаҩ заҟа дырзааигуахаз апоет ду ицәаҳәақуа:

«Акыр мыш цуеит шьта акыр цыхгьы цуеит,
Сара сгуы еихыккартә еиҧш сҟамлазеит.
Сзатцымтцит, сатцоуп, исырҳәазоит ауахуа,
Жәҩан лаша збом, исхаҧхом мра шәахуа.

Абар қыртшәала:

«Мери лыблақуа реиҧш»

ეს რამდენიმე დღეა და რამდენიმე ღამე,
დახურულია გული, როგორც საკანი რამე.

თითქოს უმძიმეს კარებს კუპრის დაედო ლუქი
გულში ვერც ზეცა ატანს, ვერც სიხარულის შუქი.

Араҟа иаабоит апоет аоригинал заҟа дазааигуо формалагьы, цакылагьы:

Сыҧстазаара иеиҧшха, итагутасуа,
Уи адәыҧба ниаҟьоит, абар.
Ишьтагьежьуа сара сгуҧра мҩасуеит,
Иауам, аха истахыуп сахьзаɔ.

«Атцыхутәантәи адәыҧба».

Қыртшәала:

ცხოვრების ეტლის სადარებელი
საცაა გავა მატარებელი.
მიემგზავრება იმედი ჩემი
ბედის ვარსკვლავის სადარებელი.

Араҟагьы иаабоит апоет ицәаҳәақуа ршәага, рзага шеиқурхо, ишырцәажәо, ишыртәо. Аха иага убас акузаргьы, Никуала Кутцниа иеитага, ҳәарада, иамоуп гхақуакгьы — итцегьы игулыршәаны, аоригинал иазааигуаны ирцәажәатәыз ацәаҳәақуа аҧхьаҩ иҧылоит. Цабыргыуп, урт маҷуп, аха зегь акоуп икоуп, икоу мап узацәкʻуам иеитагаҷы. Никуала Кутцниа зны-зынла акыртуа поет ду ишәага-изага иеҭеикɜом, дтытцуеит. Ус ианыҟала, ажәеинраала аритм аҿаҧсахʻуеит, аҿеитанакʻуеит насгьы тыҧқуак рҷы ажәақуа аоригинал аҟны кыр зцазкʻуа ирышьашәало аеквивалентра рзызуша аитагаҷы иаабом. Ас еиҧш аитагаҷы еиҳарак иахьуҧыло излаҩу абызшәа аҟынтә акумкуа, даҿа бызшәак ахь ианеитарго ауп, иаагап акыртуа ҩымта аурысшәахьтә ианеитагахо. Аха, Никуала Кутцниа, акыртуа бызшәа ибзианы издыруа, Галактион Табизе иажәеинраалақуа аҧсшәахь еитеигеит ишиашоу «тырцьманра» даҿа бызшәак изнамузакуа, акыртуа бызшәа аҟнытә. Ус анакуха, хыхь иазгуато агха ссақуагьы ҟамлар ауан.

Иаагап ҷырҧштәқуак: акыртуа бызшәа ыҟанатӡ имажәзо, Аҧсадгьыл агимн ажәеинраала хьыршәыгу «Исызгуакьоу сара сыдгьыл»:

Аокеан цәқурҧақуа хумаруа
еилабылгьоит наҟ хара.

Мра каҧхара, мза каччара
адгьыл иауеит азхара».

Араҟа ажәакуа ртәоуп аҧсышәала Галактион ду ипоезиа анорма инҭаршәны, иаззаганы. Абас иагьцоит ажәеинраала ахы инаркны аҵыхуанӡа. Уахь ала аиҭагаҩ губҧан узиҭом. Аха иҟоуп угуы еихьызшьша акы. Зны-зынла аҩымҭа аоригинал аҿы автор изҵишьуа, иҟазарц ииҭахыу, интонациала иаликааша аиҭагаҿ иахпылом.

Хыхь иаагаз ацәаҳәакуа хрыҧхьап қыртшәала:

სამი დიდი ოკეანე
გარე უვლის ნათელ მხარეს.
მთვარიანი და მზიანი
ზეცა აფრქვევს სიანჯარეს.

Автор зызбаху имоу х-океан дук аиҭагаҿы иаабом, баша аокеан иҳәоит. Аха апоет ус иҳәарц иҭахымызт, ипоезиа географиалагьы иртцабыргырц иҭахын — х-океан дук иҧсадгьыл ишакуршоу ҳирбон. Абри адетальгьы апоет изы акыр аҳәон.

Иара убас иахпылоит абри ажәеинраала аоригинал атексти аиҭага атексти еиҭа иахьеивысуа тыпқуак:

«Мрагылара, мраташәара,
илакьы-лакь амҩа ахьцо,
Агыруа пҳәыск лашәа хаара
ахьыупылло, угуы ҟацо,
Ашьаартцәыра иалагылаз,
Игуҭшьаагаз уахьцалакь,
Лада иҟаз, ҩада иупылоз,
Ари акуакь, егьи акуакь...

Уажәшьта ҳаҧхьап ақыртуа текст:

აღმოსავლეთ-დასავლეთის
გზა მიხვეულ-მოხვეული,
იავნანა მეგრელ დედის,
ა ფ ხ ა ზ უ რ ი, მოხევური,
ლაზთა რბევა, სისხლის ტბორით
შეღებილი ქართლ-კახეთი!
რ ა ჭ ა-ლ ე ჩ ხ უ მ ი ა შორით,
ახლო — მ ე ს ხ ე თ-ჯ ა ვ ა ხ ე თ ი.

Ақыртуа текст аҿы изцшьу «аҧсуа», «Рача-Лечхумиа», «Месхет-Џьавахети», «алазқуа» уҳәа аҧсуа еиҭагаҿы иҟазам...

Ажәеинраала «Атцхи сареи» антцәамтагьы мачк ихжәаны, аоригинал иажьрацәарамкуа иҟатцазар ҟалап, насгьы апрозатә цәаҳәакуа еиҳа ирзааигуахеит апоезиа ааста:

Зны ҳаҧхьап қыртшәала:

ია ის — როგორ დავრჩი ობლად, როგორ ვევნე და ვეწამე,
ჩვენ ორნი ვართ ქვეყანაზე: მე და ღამე, მე და ღამე!

Уажәшьта аҧсышәала:

Сымҩа шхьантоу адыруеит, ҳҳәаҧы-зыпҧуа
ҳааилахеит,
Атцхи сареи адунеи аҿы зынӡа ҳамала ҳаанхеит!

Ақыртшәа здыруа ибзиазаны иаҳауеит, ибоит (арт ацәаҳәакуа) акыртуа текст аҿы ирымоу аласра, ирхоу акаҩбжьра, поезиала иштәу, заҟа исахьаркыу — атцх лашәи апоети худацәахьы ишеибакыугьы аиҭагаҿы еиҳа мачк имчыдоуп, ажәакуа иахьыртыпҧу иахьзымгылаз аҟнытә.

Зны-зынлагьы иупылоит зоригиналтә ҳәаакуа иртытцуа, зыбжьыҟатә цыракуа еикумшәо тыпқуакгьы. Иаагап ҿырпштәқуак: Ажәеинраала «Ашәак сызҳәа».

Бзиабарак акуа старшәны саман,
Сышҧабылуаз! Аамта исцәагеит исыҟуҳәа.
Схыи сыпси ҩапхьа ирныруеит уи аргама...
Уи сыбзиабара иазкны ашәак сызҳәа.

Ақыртуа текст:
როგორ მიყვარდა! მაგრამ ხსოვნა იმ ტრფობის სულის
დარჩა ჩემს გულში წაუშლელი და მოკამკამე,
იმას იგონებს და ღონება დადაღულ გულის...
იმ სიყვარულის მიმღერე რამე!

Еилкааун апрозатә рҿиамтақуа реиҭагаразы зегь раҧхьаза ахшыҩцак аикухара шақуу аус злоу, цабыргыуп, афармеи астили ырзтәзам, аха аиҭагаҩ еиҳа аҿкьартақуа, тынч анаҳәы-ааҳәақуа. албаа-

ртақуа, ахаларҭақуа иҧшаауеит, аоригинал хара дацәымцазакуа. Аха апоезиаҿы ари а҃ыза «ахақуитра» ыҟам, аҧшаарагьы уада҃уп. Уаҟа ажәа аҳәашьа, ацырақуа реишьҭагылашьа, ашьҭыбжьқуа реизыртцәашьа, ахшы҃цак агулкааны аҳәаразы иахьақуҧуҧуатәу, иахьатцшьтәу, аинтонациа аҳаракра, алаҟура уҳәа азыҧхьагуатан игуцарактәуп. Мап анакуха, апоезиатә ҃ымҭа зыҟалом, иацәмаҷхоит иалазарц иахутоу «аҧсҭазааратә» атрибутқуа зегьы. Абраҟа ауп иахьаҭахыу аитага҃ иҟазарагьы аҧшаарагьы. Абри аганахьгьы Никуала Кутцниа иеитага «Амшын цәқурҧоит» итцегьы аус адулара ахьатахыу атыпқуагьы ыҟоуп.

Ақыртуа бызшәаҿы иҟоуп убас ажәақуа (аматәарқуа, атерминқуагь абра иналатцаны) аҧсшәахь ианеитоугогь цакыла ианмачым, аха апоезиа, аритм, уаҟа ирымоу ака҃ра, абжьы ирхоу, арахь ианеитатцлакь — нбанцакыла еитагоушәа ианыҟало ыҟоуп. Абри аганахь Никуала Кутцниа, ҳәарада, имоуп ақуҿиарақуа.

Хыхь иазгуастаз агха ссақуа ирзырлаҟууам Никуала Кутцниа иеитага ҿыц. Уи, сара сахьахуаҧшуала, ҃-уск ҟанатцоит. Акы, Галактион Табизе и҃ымҭақуа итцегьы иааигуаны иаҳнардыруеит, еиҳаракгьы Аҧсни аҧсуааи ирызкыу. ҃багьы, аҧсуа-қыртуатә литературатә еимадарақуа аханатә ҳаклассикцәа ишьтартцаз атрадициа иаҳагьы иарбубуоит, адац-ҧашә ҿыцқуа анатоит, амч ҿыцқуа аланатцоит, насгьы анырра бзиа ҟанатцоит.

АМШЫНИ АҦСҬАЗААРА АЦӘҚУРҦАҚУЕИ

Аусура мшы нтцәахьан. Агазет «Аҧсны ҟаҧшь» аномер атыжьразы ичаҧшьоз ҳада, егьырт а҃ызцәа ры҃ныҟақуа рахь ицахьан. Сара стыҧ аҿы стәан, аҧхьатә лассы исоуамызт акынтә, аайгуа акьыпҳь збараны иҟаз авторк иматериал аус адулара саҿын.

— Аредакторцәа сыргуаҧхоит ҳәа, а҃ныҟа умцазакуа, аусура мшы ароура уаҿуп акуу? — абас слымҳа бжьык нтасит. Дызустада ҳәа схы с҃ахазар, абар иаарту ҳкабинет ашә дҿаҧха-ҿаччо дылагылоуп, ҃ымш раахыс командировка иҟаз, аҧьажәлар рышәкуқуа акуша аиҳабы Шамил Ҧлиа.

Уи илаф-хумаррақуеи, из҃ыдоу итцәылхракуеи, иажәа цҳафырқуеи уажәы избазма, садрес ала иихәаз зынза исмаҳазашәа ныҟатцаны, «У҃нал арахь, аамта умазар, ҃ынтәка ашашкагьы ҳасып», — сҳәан, с҃ыга калам сапҳьа икуз скьаадқуа инарыкуршәны, с҃еихатцгылеит.

— Мап, макьанатцәкьа ауада сзы҃нагылом, ашоура ҳапҳсуеит, ихьшәашәарахаанза арахь сааиуам, — иныҟаитцеит атак, ацарагьы а҃наларагьы иеазымк'уа.

— Ахьшәашәара ҟалаанза аредакциахь смааип ҳәа угуы итазар, аҧсшьара ду угазаап, уажәоуп аҧхынра ҳантала, ахьшәашәара нанҳәа нтцәаанзагьы иҟалом, — саргьы, уааназатәи иажәақуа ртак сзыҟатцозар ҳәа атцәы налатцо саацәажәеит.

Шаҳат дрымазам сажәақуа, баша изыбжьасырзрызеи ҳәа игуы иаанагоу сеидру, «сцәылхра» даақутцны ҿааитит:

— Иахьантәарак ауада у҃натәазар акухап, иара усгьы цәгьа ишоуроуп, ухы мшақуазеи, уаала амшын хыкуахь ҳлеи-҃еип, саргьы схынҳәуеит, ҃тәык сымоуп.

Саргьы сакушаҳатханы, ҿымҭзакуа снаицдәылтцит.

Ақуатәи аскьала нак-аак иргутцак изыхгылаз аҧбақуа «Александр Пушкини» «Иван Франкои» ҳазхара иаҳзымбо хрыхуаҧшуан.

— Насып рымоуп, сагьрытцашьыцуеит, — ҿааитит Шамил Ҧлиа.

— Апассаҷьырцәа ракуу, амшынуаа ракуу узтцашьыцуа? — иажәа алгаха амтакуа сиазцааит.

— Апассаҷьырцәа абастахыу, урҭ иахьа иакутәазар, уатцәы итытцуеит, иныҟуа҃цәоуп. Сара насып зманы исыҧхьазо, сагьызтцашьыцуа амшын ацәқурҧақуа ираку҆о, адунеи иакушо амшынуаа роуп, — иныҟаитцеит атак.

— Шамил, излоуҳәо ала ихьшәаны амшын иатцоу аромантика узкылсит, уажәшьта уабатәи мшынуа҃хараны укоу! — даасыдцны аҧба дынталар ҳәа сшәозшәатцәкьа саацәажәеит.

— Ауа҃ы илшонатцы акгьы хышәазам, сымшынуа҃хар амуа цьушьома, — даламлацәакуа иажәа нҿахитцәеит.

Саатбжак акара хлеи-҃еит, амшын ҳауа цкьа лбааданы, аредакциахь ххынҳәит. Стыҧ аҿы сааизар, сыстол икьакьаза икун аҧхьатә.

Баша ҵкунатә-зхьрак еиҧш сахуаҧшуан уи аҽны Шамил Ҧлиа дзеилаҳаз амшынуаҩхара! Аха уҵкаи сара иалыздырааузз уи амшынуаҩхара шиҵахыз, дшашьҭазааҩыз.

Бжьбаҟа шыҟуса инеиҳаны изхыпуа абри ахҭыс уажәы аҳаҷаҳәа исгуаланаршәеит саҧхьа иҟуу, Шамил Ҧлиа ишәҟуы «Аҧсҭазаара ацәкурҧаҟуа»[27].

Ашәҟуы иацу аннотациа хуҷы иаҳәоит: «Аҧсуа литература ахсаала аҽшарҭбааua, уи ишьтнах'уа излацәажәо азҵаарақуа еиҳа-еиҳа рымехак шдырҵауло, аган рацәа шышьтырх'уа аазырҧшуа акы акуны иҟоуп Шамил Ҧлиа ишәҟуы «Аҧсҭазаара ацәкурҧаҟуа». Абар, уажәшьта хуба-фба шыҟуса ҵуеит уи автор аҧсуа шәҟуҩы, аҧба акапитан ицхырааҩык иаҳасабала, амшын еиужь дхыланы, Европеи, Америкеи, Азиеи, Африкеи ртәылакуа дырҵааua, иматцура мҩаҧигоижьҭеи. Шамил Ҧлиа иибаз, иаҳаз, дзыкушәаз, дзынҧаз ахҭысқуа ирылҵшәоуп абри ашәҟуы.

«Аҧсҭазаара ацәкурҧаҟуа» иаанарҧшуеит адунеи аконтрасттә еилазаашьа, анаукатә-техникатә прогресс иарҿиаз уаҩ иҵьеишьаша алыҵшәаҟуа, даҽа ганкахьала, ахатә мал аҳра ахьауа атәылакуа рҿы имҩаҧысуа, еихсыҧьра зқум акласстә еиҿыхаракуа, ауаҩытәыҩса ихақуиҵтәразы, имилаҭтә хьҧшымразы имҩаҧиго ақуҧаразы. Аҧхьаҩ ибла ихгылоит аҧбаҿы аус зуа, автор дзыхцәажәо аколлетив рҧьабаа шаҟа иуадаҩу, ҭакҧхыҟура ацу, ибоит асовет уаҩ дахьыҟазаалакь, дзыкушәо аҭагылазаашьакуа, иагьа иуадаҩзаргьы, ихы ламырҟууа, дҩаханы ишикыу, идоуҳатә дунеи шихьчо, агуаҟра иҭагылоу ауаҩы анапы иҭара дшазыхиоу.

Ашәҟуы зегьы иагулсны ицоит Ҳаҧсадгьыл ду абзиабара, Аҧсны, автор дахьиз, иахьизҳаз, иқыҭа рхаҿсахьақуа, дызхылҵыз иан лахь, ижәлар рахь имоу агублыра ду.

«Аҧсҭазаара ацәкурҧаҟуа» автор алитератураҿы дцәыртцит 50-тәи ашыкусқуа рынцәаҳамҭазы, поет-лирикны. Ажәеинраалакуеи апоемакуеи рҿизгақуа акымкуаҩбамкуа иҭижьхьеит. Уи қыртшәалеи урысшәалеи агазеҭкуеи ажурналқуеи ирнитцахьоу аҩымҭақуа рнаҩса-

---

[27] Шамил Ҧлиа. Аҧсҭазаара ацәкурҧаҟуа, Аҟуа, 1977 ш.

нгьы, иҭижьхьеит аизгақуа урысшәалагьы, қыртшәалагьы.

Арҿиаҩы — ажәа сахьарк азҟаза еснагь изҳауеит, иибо, иаҳауа гуникылоит, иааикуршаны аҧсҭазааразы иқоу зегьы ҭитцаауеит, емоциала инырҿеит. Уи урҭ ҩнуи

мкуа сапҳьар ауеит, аха бзиа имбакуа сзахцәажәом.

Шамил Ҧлиа агазет аҿы аус аниуаз иапҳитцаз акритикатә статиакуеи афелетонкуеи рызбаху ҳамҳәозар, иахьанза ас инеитцыхыу апрозатә ҩымта ҳаимтацызт. Аха хыхь ишҳәоу еипҳш, акьыпҳь аҿы уанзатәи иҟугыларакуагьы агура ҳдыргоп уи алитература ажанр хада апрозаҿгьы аусура шилшо. Цабыргыуп, «Аҧстазаара ацәкурҧакуа» жанрла иповестым, ироманым, апублицистика абжьы агулыҩуа, аха исахьаркыу аочерк ҟазшьа змоу нтцамтоуп. Иара убас иубоит автобиографиатә, амемуартә, амшынцатә елементкуагьы рацәаны.

Шамил Ҧлиа ишәкуы алагамтаҿы иаабоит ибиографиа акынтә аинтерес зцо аштрихкуа. Ииашоуп, уи иҿапҳьа иқуимыргылеит дымшынуаҩхаанзатәи ибиографиа аарпҳшра, аха иага убас акузаргьы, иахутамызт дахьынтәааз ҳәа акгьы ҳзымдырзо аокеан аҕба дама амшын дыҩхыларгьы! Еилкааун, уи дшымшынуаҩхаз, аха абри инаваргыланы ашәкуҩы иапҳитцо аҩымта дафырхатцаны далоуп, ус анакуха, аҩымтаҿы афырхатца ицәыргара еснагь азыкатцара атахыуп.

Ашәкуҩы «Сшымшынуаҩхаз» ахаҿы даламлацәакуа, иаҳирбоит имшынуаҩхаразы иитахыз «амыргакуа» зегьы. Уи игунаҳкыларатәы ҳалаирпҳшуеит ихуҷра, истудентра, ашьтахьтәи иртцаҩратә-ижурналистикатә усура. Автор дрыкузбоит амееираку а аҧстазааратҿы иҧылоз, урт дырҿагылоп истатиакуа рыла агазет аҿы аус аниуаз аамтазы. Абраҟа бзиабарала игуалаиршәоит акыта ҧстазаара иадҳәалоу ихуҷра, истудентра, уи ашьтахьтәи уа ик азаара. Губылра дула рсахьа тих'уеит дызхылтцыз иани иаби. Ашәкуҩы иаб Аҧсны зегьы еицырдыруаз, ажәабжьҳәаҩын, нхаҩ бзиан, аҧстазаара ҿыц иадгылоз, уи ашьакургылараҿы аҧьа збаз дреиуан Хусен Ҧлиа. Уи абаҩпҵәара атартәараҿы, аипҳшраҿы дказа дуун, дчеицьыка уаҩын. Араҟагьы, анаҩсгьы дразза даарпҳшуп апоет иан. Уи лхаҿсахьа аҧсуа анацәа рзы атипра алоуп. Ан лхак, уи лыбзиабара аҩымта зегьы аҿы иҕуҕуаны ик атцоуп.

Шамил Ҧлиа СССР асахьатыхратә фонд Аҧснытәи акушаҿы аус аниуаз атәы иухамыштуа иааирпҳшуеит атцартыша агаразы мацара аревизиа ҟазтцарц зны-зынла итаалоз ревизорцәак рхаҿсахьакуагьы.

Автор амшынуаҩхара игуы иантеик нахыс абар ихазы ииҩуа: «...Сыгага акун аҩны ик аз. Егьирахь схы, сыхшыҩ амшынкуеи аокеанкуеи ирхын, срылан адунеи атәылакуа, есымшааира амшынтә романтика азҳара иаҿын, ҳаҩны тәын фантазиала. Хуҷи-дуи зегьы амшыни атәылакуеи ирызкыз алитература акун ҳзызҿлымхаз. Зегьы аҩны ҳтәаазшәа ҳак ан, аха ҳазхыз мшынын!

Ашәкуаҿы иагулагалоуп Қырттәылатәи аҕбарныкуартатә усбарта аиҳабы асоветтә элегендартә капҳдан А. А. Качарава ихаҿсахьа. Уи аибашьраҿы иааирпҳшыз афырхатцареи иуаҩра гутбаареи ртәы зҳәо адак ьакуа аҩымта дырпҳшзоит.

Аныкуара амшынцакуа, амҩатә очерккуа алитература иадыруеижьтеи акырза цуеит. Уи рнапы алакыуп анаука аусзуҩцәа, ажәа сахьарк азқазацәа. Асовет литература абри ажанр аҿы ҧыхутаа алазгалаз ашәкуҩҩцәа рацәаҩуп, иаагап Владимир Солоухин, Борис Горбатов, Смуул Иухан, Васили Песков...

Шамил Ҧлиа дызнысыз амҩа, дызхысыз амшынкуа, аокеанкуа, иибаз атәылакуа — ажәакала, имаршрут ала ашәкуҩцәа азәырҩы ныкуахьеит, ирбеит, абара мацара акум, инрыжьхьеит аочерккуа, амшынцакуа, апублицистикатә ҩымтакуа зака утахыу! Аха аҧсуа журналист иара иблала иибаз, иаҳаз, ишидикылаз, ихы-ихшыҩ «ишарсаз», имч шакухаз ала иааирпҳшит, иҳаитеит адунеизегьтәи иныкуаракуа рыла «иааирыхыз» аҿаҩра. Цабыргыуп, уи ҳлитератураҿы раҧхьатәи злажәцысу ала акык-ҩбак иагкуоугьы ҟалашт, аха уи быргум...

Шамил Ҧлиа амшын ахылара ианакуик нахыс далагеит атәылакуа, ажәларкуа ртоурых, ргеографиа, рыпҳстазаашьа ацара. Урт ирызкыз алитература тымцаакуа, ихы иамырхуакуа изыҩуамызт ишәкуы. Аха убас шакуугьы, идыруп атәым хшыҩ инатоз мацара акгьы алшомызт, ибаҩхатәреи исахьаркыратә фантазиеи ҧсыҿызтгьы.

Шамил Ҧлиа икуманшәалахеит аҩымта сиужетла аинтерес ацаны аиҿкаара Одессатәи аскьала иадцыз асовет танкер «Чкалов» Амшын Еикуа ацәкурҧакуа еиҩрффауа аҿанаанаха нахыс, итцаулоу ахуцракуа рхкуа ҧытлеит, шә-зцаатәык изцәырнагеит амҩа ҿыц икулаз амшынуаҩ! Имариам атынхацәа, атаацәа Аҧса-

дгьыл гуакьа, дзышьцылоу иусура ааныжьны аокеанқуа рхылара, еиҳау атақпъхықура ахы адҭара. Абри аамҭазы маҷкгьы агукаҳара изцәырҭуеит: «...Инамзаша агара дазк'уам ҳәа, абырлаш иаҿызоу с-Гарпъ хучы самкит. Сабацәа шәышықусала иалымҭзакуа иқунхоп, аха иқузон. Иснатараны иҟоузеи адунеи? Исдырбарызеи амшынқуа, аокеанқуа. Адгьыл дамкызт рҳәозар акухап. Адгьыл, адгьыл, шаҟа уҭшәоузеи шаҟагьы уцәа итазоузеи?».

Ҳәарас иатахыузеи, имариамызт аеаҟуҟьара Апъсадгьыл. Иатахын агуъьра, хара апъипра, ачҳара ъуъуа.

«Апъстазаара ацәқурпъақуа» рҿы иаабоит ауаҿ пъсыҿ игуы тызкьо ауадаҿрақуа, апъсабаратә стихиақуа аъьараҳәа ириааиуа асовет мшынуаа рхаҿсахьақуа гулҭәааны. Араҟа иҟоуп еиуеипъшым ауаа — аъбақуа ркапъданцәа, амшынуаа, аҳақьымцәа. Урҭ дыррала, пъшрала, маҷурала еипъшым, еиҟарам, доусу рхатә хаҿра, рхатә ҟазшьақуа рымоуп. Иҳаракны иркыуп асовет мшынуаҿ ихьз! Фырхаҵала инарыгзоит, амшын цәқурпъақуа ирақупъо, русуратә вахта иқугыланы Апъсадгьыл адҭа! Урҭ ирымоуп апъхьаҿ изы аинтерес змоу, иҿырпъшыгоу, ашәкуы зырлахҿых'уа абиографиақуа. Убарҭ исахьаркны раарпъшра Шамил Пълиа ҟаиматла илшеит. Сгуанала, абраҟа ақуҿиара уи изтаз ауаҿы ишҟа имоу абзиабара ауп. Апъхьаҿ ихаҿы ааанхаз, апъстазаара акынтә литературатә фырхацәаны иҟалаз иреиуоуп: (амшын дхылаанзатәи иаҳпъыло, афырхацәа араҟа иалам) абоцман Николаи Фиодор-ипъа Гончаренко, аъба «Чкалов» акапъдан Мурат Шәлиман-ипъа, Лариса Фиодорипъха, Анатоли Алексеи-ипъа, Борис Дмитри-ипъа, аъба «Дырмит Гулиа» акапъдан Леонид Шугаев, амеханик аиҳабы Иури Алықьса-ипъа, алоцман ачерқьес Николаи Николаи-ипъа, аҳақьым Григори Семион-ипъа, Васили Иван-ипъа, Тамаз Кислиаков, арацца аначальник Иван Васили-ипъа Фомин, амеханик еиҳабы Иури Васили-ипъа, аремонт-механик Амиран Григори-ипъа, Етери Михаил-ипъха, Едуард Иван-ипъа, афранцыз ъба акапъдан ихатыпъуаҿ Жорж Иванов, амшын иатахыу аъуъуақуа ҳәа изышьтоу рхатарнакцәа — амшынуаа уҳәа убас ицегьы. Абраҟа ирыцутцар ауеит ашәкуҿы аъбақуа рҿы аус зциуаз рнаҿсангьы дзыниоз, иибоз, иқушәоз, дзыцныкуоз, дзыҿцәажәоз, дназыпъхьоз аҳәааныpцәтәи «афырхацәагьы». Урҭ рыҿнутҵка иҟоуп амшынуаа, апланта торцәа, акапиталистцәа Африкеи, Азиеи, Америкеи аконтинентқуа рҿы аҳра зуа, атәылақуа рбеиара иалачо амалуаа, ажурналистцәа, ахархьуаа уҳәа ирацәаҿы. Автор иаҳирбоит абас расалагьы, милатлагьы, политикатә дунеихуапъшышьалагьы, динхатцаралагьы еиуеипъшым ауаа ишрыниогьы ҳсовет мшынуаа заҟа иашаны, асовет идеологиа апринципқуа ирықунықуо, политикала заҟа изрыжәны иҟоу! Ари ҳамшынуаа рхатабзиара иацыдароуп. Урҭ иарбан уадаҿразаалак аҿапъхьа пъсыҿерак, гузианрак рылам!

Шамил Пълиа амшын тылашьцаа аума, ма адунеи зыхулазырбгарц зтахны 10-11 балл ихалоз ацәқурпъақуа роума, рапъхьаза акуны иибоз атәылақуеи адгьылқуа роума, еиуеипъшым, еишьашәалам ахаҿсахьақуеи роума, еиуеипъшым, еишьашәалам ахаҿсахьақуа роума, дзыхцәажәо зегьы асахьаркыратә шәыгақуа рыманы иаҳирбоит.

Атагылазаашьа ҿыц ауаҿы дҿыцза дканатцоит. Ари еилкааун. Уи дымшынуаҿхеит, аъба акапъдан актәи ицхыраа иакухеит. Автор зегь рапъхьа даҳирдыруеит амшын пъстазаара акыр шықуса изхызгахьоу, аъба «Чкалов» амеханик еиҳабы амшын уаа рҿы ишапъу еипъш, «дедушка» ҳәа изышьтоу Николаи Фиодорипъа Гончаренко.

Испаниа ареволиуциатә купъаракуа, уи атәыла атоурых, алитература, аказара, ажәытәзатәи ацивилизациа, амузеикуа рҿы Шамил Пълиа ҟазарыла иаҳзеитеиҳәоит (ииашоуп, уи ицирхырааyеит, идырратаракуа хадыртәааyеит аъба амеханик аиҳабы игуалашәаракуагьы). ҳагуланахалартә, бзиа иаабартә.

Автор ибла цары ахигоит, екскурс аҳасабала ҳалаирпъшуеит аиспан жәлар ртоурых, адунеи иадыруа атцеицәа дукуа ықузыргылаз атәыла ажәытә, аҿатә, апъсабара, гублыла дрыхцәажәоит кавказаа, чыдала апъсуаа иаҳзааигуо абаскцәа уҳәа жәпакы. Автор атыхутәан ари атәылазы иҟаитцо алкаа апъстазаара ареалтә тагылазаашьа аанарпъшуеит...

«Абасҟак зтоурых цаулоу, адунеи аҿы пъсра зкум арҿиамтатә баҟақуа апъызтцахьоу аиспан жәлар иахьаарҿиамтатә баҟақуа апъызтцахьоу аиспан жәлар иахьаауаа уҳәа убас ицегьы. Абраҟа ирыцутцар ауеит ашәкуҿы аъбақуа рҿы аус зциуаз рнаҿсангьы дзыниоз, иибоз, иқушәоз, дзыцныкуоз, дзыҿцәажәоз,

реиҳа зекономика еитцахоу, зыҧсҭазаара лаҟуу тәылоуп».

Арҭ ажәақуа иҟарҵо алкаа иаҳнарбоит, атәылақуа ажәытәза аахыс инагаз, реитцахара аҧсуа шәкуӧӧгьы игуы шидырхьуа, иагьшлакуишьо.

Шамил Ҧлиа ишәкуаҿы хыкукыс имоуп дызлысуа атәылақуа рҿы ибла иабои, ихы-ихшыӧи игуныркылази, ахытцхырҭақуа ихы иархуаны, ажәа сахьарк амчала, дагуламлацәакуа, аха агура угартә доусы ргуы шеисуа ҳарбара. Аҧсуа ҧхьаӧы изы ибжьазу адгьылбжьаха (арҵага шәкукуа рҿы иркьаҿзаны иоуз адырракуак рызбаху ҳамҳәозар!) — Мадагаскар иахьатәи аҧсҭазаара, иаарҧшу асахьақуа, аекзотикагьы налатцаны аинтерес рытцоуп, иҿыцуп. Избан акузар автор адунеи алазараҿы иҟоу адгьыл бжьаха аҧсҭазаареи Европатә ацивилизациеи, урҭ наҟ-наҟтәи рконтрастқуеи ҟаиматла иааирҧшуеит. Ашәкуы ари адгьылбжьаха иазкыу ахы уанаҧхьо уа уҟазшәа, дара убахьазшәа, иухамыштуа ухаҿы иаагылоит. Ашәкуӧӧы иазгуеитоит ареспублика ҟазцаз амалгашцәа рыҧсҭазаара, урҭ макьана ишышьтахоу, араҟа акапиталист икапитал аҳра шауа. Ус шакуу икказа иаабоит аплантатор афранцыз Гари иажәақуа рыла. «Ҳара ҳаныҟам аҿны амалгашцәа лкаҧсы ицеит ауп. Ҳара иахьатәҟьагьы ҳакутуан, аха, нас ирыҧсыхуоузеи», — иҳәоит афранцыз плантатор. Аха Гари иӧызцәеи иареи ирыцҳаршьо, амал ду рызто, рбанкқуа зырбеио. ашьақартә плантациақуа роуп. Амалгашцәа абарҭахыу!

1958 шықусазы Мадагаскартәи адгьылбжьахаҿы иҟалаз ареспублика аҿиара мӧа иануп, аха макьана ахатәы азхом, иахыкуласуа рацәаӧуп.

Аа ус иҟоу фактқуак: «Ҳара уаҳа зда царҭа амам Аладатәи Африка ҳаватцәины, Индиатәи аокеан ҳанхыла инаркны, ашьақартә плантациа «Сэсумов-Амбилобе» афирма адырра аҳтеит, ҳнеимтаз рреспублика абираҟ ҳҧыргаларц. Аха уаҳа умҧсит! Афирма ахатарнак-афранцыз иарбан республикоу ҳәа, дызлачо атәыла иқьышә иқутцаны, абираҟ ҳаҧгалара атахны имыҧхьазеит. Уи, хымз инареиҳаны адгьыл зшьапы ыкузмыргылацыз, ҳамшынуаа аҟуарахьы рышьтразы ҳашхуақуа лаҳашьтыр ҟалару ҳәа ҳаниазцаа, изымуада, сара соуп ара иаҧшәымоу ҳәа, иқьшьаны дҳахуаҧшуан. Ҳаргьы иара дыцьшьаны ҳихуаҧшуан! Малгаштәи ареспубли-

каҟны уи атәыла абираҟ шьтымхкуа азыхгылара ҳанамыс иатцанак'уамызт, амшын азакуан ҳзеилагомызт. Уака Жорж дҳацхрааит, иаииаххәа, ҳажәа ӧбамтәкуа, рыҧба акынтәи иҳаитеит — амшын тцас нарыгзеит».

Ашәкуӧӧы амалгашқуа рыҧсҭазаара, ртоурых, рхымӧаҧгашьа ҳшалаирҧшуа аиҧш, даманшәаланы иахирбоит урҭ адәахьтәи ртеитҧш, рҧыра-рсахьа, изаку уаакуо.

Ҳәарас иатахыузеи, ареспублика ҧхьаҟа ицаразы аҧсҭазаара икунаргыло апроблематә зцаарақуа атыпантәи амчра, ауааажәларра азбара иаҿуп, аха зегьы ирзеилкаауам уи. Иҟоуп аҧсҭазаараҿы имариазаны ихуцуа, акьафи амали рылатхацьразы зыуаӧра лазырқузогьы, «ацәашкуакуа» ирыдчаблогьы. Урҭ авторгьы дрывымсит. Иаагап иҟазшьагуатоу ӧ-ҿырҧштәык: «Ус деилаҟаца лцәеикуатцәа иузадымбалоз лытцкы еикуатцәа лышәцаны дааин, адиван днықутәеит иааӧнашылаз аҧҳәызба... Аҧҳәызба лшьацәкьаракуа ырхумаруа, лшьапы шьтыхны ала абҧа ианакулпа, даҿа чыдак зцамыз лытцк кьаҿ хучы мацара иатцәахгушьоз!..»

Ари Европатәи абуржуазиатә «цивилизациа» иаркаҳҧыз, Аҧсадгьыли уи уатцәтәи аҧеиҧши зынзак ирызхуцуа дреиуам, амалуаа рычкунцәа дҿанатцы уадалыкьс лхы рылтеит, уаҳа акгьы.

Даҿа ҟазшьак имазаргьы, рацәак итцоуроу уаӧҧсым, абраҟа автор иаҳирбо ауаӧгьы:

« — Абанан ахала иҿӧрны сҿы иантаҳауа ҳәа, зламгуа таҿаҳәаны, амра згутцашуа иатцаиаз санынаивала, — иҳәеит афранцыз, — уанацьалбеит, узтцаиоу абанан тааны абазарахь иугар, аҧара умырҳари ҳәа иасҳәеит.

— Уи ашьтахь? — дтцаait знапқуа зхы иатцатцаны иатцаиаз.

— Уи ашьтахь, уи иатнух'уа маланыҟуак ааухуар, абанан алоугалап, аҧара алоурҳалап.

— Уи ашьтахь? — дтцаахт дымкуаао дшышьтаз.

— Амаланыҟуала мотоциклак злааухуаша урҳап. Нас уи ала ашәыр рацәаны иугалап...

— Уи ашьтахь? — имырхьаацәакуа деитатцаахт.

— Уи машьынак аху алаурҳап...

— Уи ашьтахь?

— Уи ашьтахь, уи амашьынала ашәыр ду икажьу науга-ӧаугар, аҧара рацәаны иумырҳари!

— Уи ашьҭахь? — илакуа неихмырԥкусҙакуа дыԥшуан.

— Амал ду анурҳалак ҭынч, ишуҭахыу утәаны, унаҳәы-ааҳәуа, уԥсы ушьаԥап.

— Ыы, уажәы сызҿу арбану? — иҳәан, ишьҭахь наиеирханы днаҳәны днышьҭалеит».

Арҭ ауаа аԥказшьа бааԥсқуа ананамгара, аҕарра ахымхуара шәышықусала аколониалтә режим ҳамҭас ирнаҭеит.

Франциа ақалақь Лориан ҳамшынуаа рыԥказаара, уаԥатәи аџьажәлари ҷыдала афранџыз коммунистцәеи дареи реиқушәара, рейцәажәара, ртоурых ҭыԥқуа рбара а҂ымҭа зырлахҿых'уа даԥьакуоуп.

Автор иаҳирдыруеит афранџыз коммунистцәа азәыр҂ы. Урҭ иахьатәи аполитикатә ԥсҭазааратҿы ирымоу рдунеихуаԥшышьа зеиԥшроу, изыдгылоу, изҿагылоу уҳәа жәпакы.

Иара убас ашәԥу҂ы дрықушәоит «зыԥсадгьыл гухьаазгоз» рхаҭарнакцәагьы. Николаи Минковски. Уи ажәацыԥхьаза инаҭшьны иҳәон «азәыр дыԥказар», «имԥсыцзар», «инымҭәацзар», «аамҭа ҿыц иамфацзар». Асовет шәԥу҂ы иаашаны и҂уеит: «Аха издырамызт аамҭа иа҂нахыз, иафаз, зыԥсадгьыл иацәыбналаны иԥыруа, атәым жә҂ан аҭаԥа зынасыԥ зыԥшаауа, мамзаргьы ажәытәра аныхынҳәуа ҳәа, зыцқуа ԥуар-ԥуаруа, а҂ны и҂нарымҭо алажә еиԥш, атәым шәхымс илатәоу шракуу. Уи идыруандаз зыжәлар, зыԥсадгьыл ирҿагыланы бџьарс атәым напы иакыу иаԥара лыԥсаа, рыцҳа дшыԥам».

Николаи Минковски ихаҿсахьала — иԥсҭазааратә факт ала Шамил Ҧлиа иҿаԥиеуеит антикоммунисттә пропаганда еиқуатцәа иазкыу «Европа абжьы», «Би-би-си» уҳәа арадиостанциақуа ирҭагыланы зыбз ацәа ахызх'уа, акапиталисттә ԥсҭазаара мгуацәа рҭәыгоуп ҳәа аҿхуара иаҿу ацәаҳәақуа.

Ашәԥу҂ы заԥа ииашаны иазгуеиҭоузеи абарҭ ахԥказшьак: «Амшын ахь ҳхы анынаҳарха инаркны, ҳхынҳәаанҙа х-ҭагылазаашьак ҳарҭысиг.

Актәи — азсара аԥхьатәи амшқуа раан: аилибакаара, аԥибашәара... А҂батәи — ихадоу: абҕьыц иарбабыз амшә аҭагылазаашьа: агуамҭ-хамҭра, аикуҕыҕра, ахагуахшәара, аԥсҭазаара иана҂ызахо, акуиц нацрасыр еиқуццышә ианцо.

Ахԥатәи — аԥсадгьыл ахь ахынҳәра, — агурҕьара, ахумарра, ачара, абзиабара уҳәа аопгимизм, аԥсҭазаара амахуҭақуа зегьы анаатуа.

Абарҭ аҭагылазаашьақуа ириааины зыуа҂ра ззеиқурхаз иоуп амшын иаҭахыугьы. Иара абраԥоуп акаԥдан актәи ицхыраа҂ дахьаҭахыугьы. Уи, иарбан ҭагылазаашьазаалак, аԥыр да҂ызазароуп, иламзароуп хьаҳә-хьачарак, лак-҂акрак. Дақушәозароуп доусы иԥан. Илиршароуп аиашахь ркылгара, агурагара ду рылаҵара.

Аиашарахь икылугарц, хымԥада, ҽхаҭа уиашазароуп, угура ргаразы иулазароуп агурагара ду. Арҭ а҂-ԥказшьак ақуҿиаракуа ирықуҿиароуп, аԥсҭазаара иахытцхырҭоуп».

«Аԥсҭазаара ацәқурҧақуа» рҿы иаабоит, Чили, Гвинеиа, Панама, Индиа уҳәа атәылақуа жәпакы рсоциалтә-политикатә економикатә ԥсҭазаара. Уаԥа иргуло аматериалқуа аԥсуа ԥхьа҂ы акыр ирҭоит, ринтерес кны дрыԥхьоит. Ашәԥу҂ы иҳәоит XX ашәышықуса аҵыхутәантәи аԥшьбара ҳаштагылоугьы ауа҂ы ижьы тцкьытцкьазымшьо аплемиақуагьы макьана Африка ишыԥкоу...

«Аԥсҭазаара ацәқурҧақуа» рҿы иалкаау атыԥ ааннакылоит Куба иазкыу анҵамҭақуа. Автор гуадурас имоуп, насыԥ дус иԥхьазоит алегенда цәа зхоу атәыла, ахақуитра адгьылбжьаха, мраҭашәарахьтәи адунеи азбжаҿы раҧхьатәи асоциалисттә революциа аԥсадгьыл Куба хаҭала абара, уи ауаажәларратә ԥсҭазаара ҿыц аргылараԥкны цәкубарк иадамхаргьы, ҧхзы хуҷык азкатәара, насгьы уи иазкны акоммунисттә ажәа аҳәара. «Ицқьаны фымз ари атәыла а҂нутқа сыԥказаара, сусура аҳәара азин снатоит сыԥсҭазааратә м҂а иафырхатцоу мшқуоуп ҳәа!» — и҂уеит Шамил Ҧлиа.

Араԥа инартбааны иалацәажәоуп ахақуитра адгьылбжьаха атоурых, Фидель Кастро инапхгарала им҂абжьаха атоурых, Фидель Кастро инапхгарала им҂абжьаха атоурых, Фидель Кастро инапхгарала им҂аб

листтә ииаирақуа зегьы Асовет Еидгыла иабзоурашы ирыҧхьазоит.

Ашәқуҩы Куба аҧшҙара, аҧсабара, аокеан иҿиазәзәааахьоу ақуара бырлашқуа иаабахьоушәа, уа ҳақоушәа иаҳҳамыштуа рсахьа тих'уеит. Иара убас Шамил Ҧлиа ҳабла ихиргылоит Кубаа уаас изымшьоз, матҵцәас изыҧхьазоз америкатәи амалуаа рхаҿсахьақуеи, ихьытҵәцароу рхазы урҭ рыҧсшьарҭақуеи. США Куба шьагьырҭас, мшгарҭас, иаман ахақуитра лаша шьақугылааназа.

«Аҧстазаара ацәқурҧақуа» рҿы атыҧ рацәаны иамоуп «Кубатәи амшынҵа». Цабыргыуп, араҟа иаабо Куба мацара акум, уи иацны ицәырҵуеит Гвинеиа, Марокко, Чили, Франциа, Индиа, Мавританиа, Каплан, Гибралтар, Ла-Манш, Бискаи, Ҳолландиа...

«Аҧстазаара ацәқурҧақуа», «ашьа-ҧха алартҵоит» автор илирикатә хьатҵрақуа. Урҭ еиҳарак ирызкыуп ашәқуҩы идәныҟатәи игутыхеи ихуцрақуеи. Уи иибои иаҳауеи алыхута -икылхны ираҙоит, еиҿирҧшуеит. Ибоит адунеи атәылақуа жәпакы макьанагьы рхақуитра акапитал аҳәагужьқуа ишыркыу еилаҧах, аколониалтә режим шрықуҕуҕуо, ахақуитреи ахьыҧшымреи рзы хацәнымырха ақуҧара шцо. Асовет шәқуҩы ибзиабара зегьы рыдуп апрогресси ахақуитреи рзы иқуҧо ажәлар, урҭ гублыла дрыхцәажәоит.

Шамил Ҧлиа иҧсадгьыли ижәлари дышрызгуакьо, урҭ дахьцалак ибла ишыхгылоу, ишыгухьааиго илирикатә хьатҵрақуа рҿы иаабоит. Цыдала угуы мхытхытқуа узаҧхьом иан илызкыу адаҟьақуа. Уи ицәа ианыруеит аокеан цәқурҧақуа дшырхызгьы, иан лгуамбзиара, ашьтахь лҧстазаара алтцра. Урҭ атыҧқуа аҩымта шьарда идырҕуҕуоит.

Шамил Ҧлиа ибызшәа цқьоуп, иҳәоуқуа реиҿартәышьа, рыртәашьа мариоуп, агутакы ткааны аарҧшра рылшоит, доусы дзыхцәажәо ахаҿсахьақуа, ахтысқуа, аҧсабара, ауаа рҟазшьақуа аарҧшраҿы асахьаркыра рытцоуп. Цабыргыуп, «Аҧстазаара ацәқурҧақуа» ажанр злакоу ала ажәабжьқуеи, аповестқуеи, аромакуеи рыҟны еиҧш иузсахьарк'уам, апублицистика аҧыжәара амгар ауам, иага уеазушәаргьы.

Шамил Ҧлиа ирҿиараҿы имыруга хада — ибызшәа дзыхцәажәо аҩымтаҿы ихы ишаирхуо иаагап аҿырҧштәқуак.

«Ахулҧаз, адунеи аҕбақуа ҧхьарц ҿизазшәа, Босфор тыртәааны итагылан».

Абар Стампылгьы: «Наҟ-ааҟ рыкуцәакуа царыхутцәацарыхутцәаза еилагылоу аҧьаамакуа — ажәытә мрагыларатә архитектуреи иахьатәи архитектуратә ҧцамтакуеи реицыҟазаара ақалақь Стампыл уамашәақуа идырҧшҙон».

«Сара саҧшәымаз, Атлантикахь шәсышьтуам аҳәозшәа Индиатәи аокеан ҳахысымтаз згыгцәа ргыланы зҿаазхаз ацәқурҧақуа, ҳаҕба акьаиҧьеиҧш иҟьо, ирыманы иаахылеит. Атцәыргыла иахыҧозшәа акун ацәқурҧақуа аҿаҩ-саҩхәа ҳабҕа ишахыҧоз».

«Тамботәи адгьылбжьаха иқугылоу ақалақь Конакри аҟынтәи унаҧшыр, зхуамц инаҟуганы, зхы хырҧа ишьтоу абнацә атәыҩақуа реиҧш акун урҭ — Тамара, Рум, Каса — адгьылбжьахақуа ақалақь аҿаҧхьа ишышьтаз».

«Аууыҳәа еилатцәаны еилагылаз ауаа рышәтцатәқуа рыла еилумыргозар, хаҿсахьала реилыргара уадаҩын, аиҳараҙак зыбла рышьцылам изын...»

Аҳәса цьоукы-цьоукы рхучқуа, зыхқуа еиқуатцәаеиқуатцәаза иаакылыхәхәоз, зытра итыҧраарц зтахыу аҧсаатә ҧшқақуа реиҧш, иҳәатҳәатуа ранацәа рызқуа икыдтәалан. Урҭ рызқуа излакуҿаҳәаз ачыт акуҙан анацәа рзара ҩахыс ихызҩазозгьы».

«Иныҟуоума, игылоума — рзара таҧцәаракуа неихтцәоушәоуп ищеихатыруа.. Урҭ изсоушәа мамзаргьы икуашоушәоуп рныҟуашәа шыкоу. Иаанныкуо рымахарышьаха зегьы ссиршәа артцысра иалагоит. Зыкурахь инеихьоугьы, зтыҧхара итагылоугьы инеибанеиҧшны ауп ацәашьыртәа еиҧш амра иаршәыгуз рцәа-ржьы шеиларҭәоу.»

Араҟа автор иаҳирбо Африка Гвинеиатәи аҳәсақуа роуп. Урҭ злакоу ртеитҧш ииашаны иаарҧшуп.

Автор ибзианы иааирҧшуеит Африка абна тоура аҧстазаара. Уаҟа аҧстәгьы, аҧсаатәгьы, ахуаҷамачагьы зегьы аҧстазаара иазыкуҧоит. Нышәашьа змам аидысараҟны аиааира згаз — иатцахаз иалатҳаҵьуеит. Ашәқуҩы иҟаитцоит алкаа: «Уҧсы тазарц утахызар, укуҧа, аҧьунгли азакуан абас иҟоуп».

Хыхь иаагоу аҿырҧштәқуа иаҳдырбоит автор игутакы аарҧшраҿы ажәа заҟа иманшәаланы ихы иаирхуо, ишицааиуа.

Аҧсуа литература иахьа уажәраанзагьы «Аҧстазаара ацәкурҧакуа» зцазк'уа ажанр ала а©ымҭа ҳамамызт, аҧсуашәкуо©©гьы амшынкуеи аокеанкуеи асҵәкьа дырхымлацызт! Шамил Ҧлиа ишьҭа ҽыц анитцеит. Ишдыру еиҧш, ам©аҽыц алдараҽы агха-ҧхакуагьы ҟалоит, ҳәарада. Урҭ ирыкузбатәым, аха иагьытцәахтәым.

«Аҧстазаара ацәкурҧакуа», «©нызтгьы», уи фундаментс, шьапыс иатцагылоу, аҧхьатәи ахы «Сшымшынуа©хаз» ауп, уи ада ашәкуы зыкаломызт. Ари еилкааун. Амала, а©ымҭа абри ахуҭаҽы, сгуанала, иамоуп ицегьы изхуаҧштәыз, изыцклаҧштәыз аҭыҧкуа. Автор урҭ ицәцазаргьы, аредакторцәа ирбар акумыз. Иаазгоит сзыкушаҳаҭым акынтә ҽырҧштәкуак:

«Ишакуҳалакь, агазеҭ рҭәны иҵҳажьуан, нас есымчыбжьа ҳаилатәаны, иаа©куаз хрылацәажәон. Аӡәы игха, ухатцоуп, уалацәажәа! Уигьы ҳалацәажәон, аха уи азын аредакциа анҭытцтәик даншәалар акун. А©ни аредакциеи ирыбжьгаз ам©а иныхкьар изуаз усзу©цәакуак Аҧснытәи ажәабжьқуа зегьы рдыруан, иштәоу арепортажқуа, аочеркқуа иуҭаххалак ры©уан! — уҭахызар — атом, акибернетика амедицина иазкыз!»

Иаахцәаны агазеҭ аредакциа «Аҧсны каҧшь» аҧстазаара здыруа аҧсуа ажурналист Шамил Ҧлиа ас иааҳжәаны ицәажәара ҳақым. «Аҧсны каҧшь» ишакухалакь иртәны итрыжьуам. Уи иацуп аҧьабаа, арҽиаратә ҧшаара, атҳқуа рҧ҃ера, ахамеигӡара, иамоуп змилаҭ газеҭ бзиа избо, иазаапҵо ауаа...

Ана©сан «Аредакциа анҭытцтәик даншәалар акун» игха ҳаналацәажәоз, уанӡа ҽаҳҭӡомызт ҳәа иихәоғь аҧхьа© дзақушаҳаҭхом, аобиективра иацәыхароуп.

Иара убас игунаалам агазеҭ аредакциа ахуҳахутреи, ааглыхреи, атранспорти рыкуша аиҳаби иареи русецушьа «аметод» дахьалацәажәогьы.

Ус икалаӡазаргьы, арахь ацәыргара иаҧсамызт, автор имшынуа©хара иахьацхрааун ҳәа акгьы убом!

Еиҭа:

«Агазеҭ иатахыз ацәаҳәақуа рыҭалатәын, ианыкамлалак ахулбыеха акуша еиҳабы иҧхьаны дынкылыргон. Уи ацәаҳәақуа рплан ноумыгӡеит ҳәа иацәҳаны дноурышьтуан. Иара — сара! Аха уака ацәцартак сыҧшаанит. Сеиҳабы жәа-шықуса раахыс зы©ра даҽыз, изакуз ҳаздыруамызт, аха игуы иахуарц «ароман» ҳәа ҳашьтан, хқуакгьы сзеитеиҳәахьан ҳзы©натәаз акабинет акны.

— Акы уалагеишь, абаапҵсы, — ҳәа ашьыжь аҧсшәакуа неибыҳәаны адҵа анситалак:

— Иац исзеитоуҳәаз уроман актәи ахы иахак сшазхуцуаз ишеит, нак иацу шҧакоушь? — иаацәырызгон.

— Оо, накоуп ассир, — ҳәа дналагон, уаҳа акыр сазыӡыр©уа сыказма!..

Иара ахулҧаз днаганы, лахь итаны дноурышьтуан. Аха уи «ироман» нтцәаанӡа, мызкы акара снанагеит. Иаргьы иамхрада ус ыкамкуа днарцахьан!»

Акы, ас а©ыза ихцәажәара аамысташәам, ©багьы, аредакциаҽы урҭ а©ыцьагьы амш го изтәарымызт, акуша акынтә материалқуак мнеилар аурымызт...

Автор иихәо — амшын ихыларазы иибаз аҵьабаа, дахьцаз, дахьааз, зака дыҧшыз, игуы шхытхытуаз, таацәала амшын «ишхыз» уҳәа зегьы иашоуп, агура аагоит, аха урҭқуа акы аанмыжькуан, еизыҳәҳәаны аҧхьа© идгалара атахымызт, иааркьаҽ-ркьаҽны иаҳирдырыргьы азхон. Одесса, Карт, Батым, дцо-дааua дызҧыло, иархәо, иреихәо амыцхуракуа картцоит, аҧхьа© ддыраапҵсоит.

«Аҧстазаара ацәкурҧакуа» равтор адунеи, акырынтә дакушеит. Иибаз рацәоуп! Уи аганахь, ҳарамрада узтцашьыцша дреиуоуп иара! Аха иубаз, иуаҳаз, зегьы ашәкуы аҽы ааныжьра, аикурхара, акы, иатахым, ©багьы, дарбанзаалакгьы изгьы иуада©уп. Автор избаз зегьы сзырхцәажәандаз, акгьы аганахь исцәнымхандаз ҳәа дҳаҵ-ҳаҵо дшашьтаз ашәкуы мачк ианыҧшит. Изхысҵәааua, Шамил Ҧлиа атәылакуеи ажәларкуеи иибаз рахьтә еиҳа ихадароу, реиҳа аҧхьа© игуникылаша ракун иззатгылатәу. Убри хучык иахьицәагхаз акынтә иупылоит амыцхуракуа, асахьаркыра зыгхаз аҭыҧкуа.

Ашәкуы акны атәылакуеи ажәларкуеи ртоурых дахьалацәажәо ирацәаны иаҳпылоит ахытцхыртакуа ркынтәи иаагоу адырратарақуа. Еилкааун уи ада ишаркынтәи иаагоу адырратарақуа. Еилкааун уи ада ишалымшоз ас а©ымҭа хатәра аҧтцара, аха уажәы излако атцкыс ирмачтәын, насгьы хра злоу уи дзыхцәажәо атәылакуа ртоурых, документла дрышьтамлакуа, хатала иара иибоз, иаҳаз, ихшы©лкаа исахьаркны раарҧшроуп. Убас икоу тыҧкуоуп ашәкуы аҽы иаабо Африкатәи ҵьунгли! Аҧсны ииз ашәку©©ы заказ импытцаманшәалахази аҵьунгли аҧстазаара «атрибутқуа» зегьы харбара!

Иара убас иаҳгуалаҳаршәапи Порт-Саид ааныжьны Суецтәи аканал иантысуаз, автор Золак Зоурҟан ицәа зхикааз алоцман Абазеи, апоет гулымцәах Алиоша Лашәриа еиҧшнишьалаз Куба ареволиуциа афырхацә Камилио Сефуегои акаҧдан Хулио Цезар Армигоси реиҧыларакуа ртәы ҳзырбо атыҧ ссиркуа.

Агха сыхьуам ҳәа сгуы иаанагоит, жәабжьк, повестк, романк рҟны еиҧш акумзаргьы, ари аҩымтаҿы афырхацәакуеи аперсонажкуеи ицегьы ухаҿы инхо, массала акумкуа конкретла иаабозтгьы. Иашоуп, амемуартә, аныҟуаратә нцамтакуа рҿы автор «сара» атыҧ ицәырацәахар ҟалоит, избан акузар ара уи итахы-итахым аҩымта афырхацәа хадакуа дрыднакылоит, аха убри имоу ахадара аҧыжәара азымго ивагыларoуп егьырт афырхацәагьы. Аха араҟа иназаны иаабом. Автор ишәкуы ахы икит иаабац публицистикатә ҩымтак еиҧш, аха дышнеиуаз агутахьы, аханатә дызлаз аформа иҧсахын, диасуеит амшынцахь. Уи араҟа ианицоит ес-ены икалоз ахтыскуа. Акы, рыцхарас икалоз, ари дҿанаҳәеит, аҧхьаҟа ииҩыз ахкуа реиҧш асахьаркыра аганахь ала аекьарта инамтеит. Ҩбагьы, «Кубатәи амшынца» захьзитцаз хаздырзом. Ара Куба еиҧш акыр атәылакуа ирыхцәажәоуп. Хҧагьы, Кубазы уи ибзиазаны иҳәахьаи ишәкуы аҧхьатәи ахкуа рҿы. Цабыргыуп, автор Куба аҩынтә инеираангьы аҿыцракуа, аитакракуа, ауааҿыцкуа азәырҩы ибеит, иаҳаит, аханатә дшаауаз иаагозар еиҧьын, мамзаргьы уи аформала аханатә далагар акун, аилаҧсара аҧсамызт, имааибуашәа убоит.

Убри азакухап авторгьы — ҩаҧхьа аҩымта ахы злеикыз аформала дыздәыкулаз.

«Сара сааит шәара амшынуаа шәыҧстазаара сцарц» ҳәа автор иззиҳәаз, рыҧстазаара ицегьы игултәааны, адунеи атәылакуеи ажәларкуеи ирхаршәалан, иаҳирбандаз ҳәа ахьугуахуша атыҧкуагьы ыҟоуп. Ашәкуы акны иара убас еиҧылара-цыҧхьаза акрыфаракуагьы харбара иатахымзар ҟалап. Хҧа-ҧшьба цьара иҳәазар азымхои, аха иааҟумтзакуа арыжәтәкуа рыфҩи афырцьанкуеи рыбжьи уаҳауа уалагар, имыцхухоит. Иара усгьы, асахьаркыратә ҩымтакуа рҿы «агастрономтә» зцааракуа еснагь имацны иуҧылазароуп.

Абарт хыхь иҳәоу рнаҩсангьы, «Аҧстазаара ацәкурҧакуа» рҿы иуҧылоит ииашамкуа, насгьы инарҳәаарҳәны иҳәоу ажәакуа, угуы еихьызшьуа ицегь иразатәыз атыҧкуа. Иаагап аҿырҧштәкуа: «Сара сеага аҧыр-ҧырҳәа акьара саҿын, аха уажәы-уажәы уахь сынхьаҧшуан, ишызбацәкьо далымкьандаз ҳәа».

Акы, ауаҩы данырашәо аеага аҧыр-ҧырҳәа икьоит рҳәом (аеы, агужь, аеада рзы аҧыр-ҧырҳәа ицыгьуеит уҳәар аеакыуп).

Ҩбагьы, атцла икуу аб изы «ишызбатцәкьо далымкьандаз» ҳәа аҳәара маншәалам аҧа изы, игухьаа икзамшәа дканатцоит.

«Адәыҧба иаанытцит рпартфелкуа нарыдҳало» ҳәа ҳаҧхьоит ажәафтәи адакьаҿы. Аха адәыҧба итытцуазар акухап, иаанытцит ҳәа ххәозар, усҟан акы иантәалазар ауп.

«Ҳнарытцалеит рбыҧькуа ҟьакьа-ҟьакьаза ажәҩан зеаларҧсны еидеырбалоз ҩ-тцла тоуҧанкуак».

Аеы тоуҧан уҳәар ауеит, акумзар, атцлазы атоуҧан аҳәара иашам, атоуҧан аҧсуа издикыло, зыҧсы тоу роуп: аеы, ала, ауаагьы.

Мачк игьамданы иҳәоуп абри атыпгьы: «...рыблакуа хҩаны макьана аиҿазәара ишаҿыц иаҿын».

«Хналалеит, унапы неитцухыр иназоума уҳәартә еиҧш хаизааигуаны атырку дгьыл, ашьац иатцәара еикубатканха». Еилкаам «ашьац иатцәара еикубатканха».

«Аа, даеа ҩныкгьы, адыд асызшәа, икубаса иахьгылоу!» Адыд-мацәыс иахылтцуа афы ауп иасуа, икшо. Адыд бжьуп, иазкубом аҩнгьы, уарт аеакгьы.

«Арбаҧькуа шахуоз аҿытра иаҿын». Ишзахуоз ҳәа еиха еиҧьзами, избан иҿахтцәаны изаххәара?!

«Сыкҿахазар аиха саалеиҩеип, сцеит ақалакь ахь».

«Сыкҿахазар» атцкыс араҟа «сышьтахазар» еиха ианаалон. «Нас икаҳтцари, саргьы суаахеит, икамлари снапы ааушьтыр! — лхәеит лҿыркумшәышәзаны...» Еилкаашьа амам ажәа «суаахеит» араҟа ахы изархуо? Шамил Ҧлиа ишәкуы абҧыцкуа рҿы лассы-лассы иуҧылоит изааигуо, ихуцра ишьтахька игуы «ртынчны» амшын уаҩхаразы амҩа иатцәа изышьтазтцаз хаҿсахьак. Уи ихшара ран, иҩыза гуакьа Нина лоуп. Урт — Одесса, Батым Аҟуа — реиҧылара аҩымтаҿы иубоит аҧстазаара хаа-цәа рыкунышьшьы. Аха мачк аҧсыуала иҧшзамзар ҟалап «амҳара ҿыц аҩналара иаҳзаҩызоуп хаиҧылара» ҳәа ииҳәоғьы.

Иара убас ашәҟуы аҽы иуԥылоит, ирацәамзаргьы, иаԥсышәам ажәакуа. Иаагап ҽырԥштәкуак: акапитан (акаԥдан), аканикулкуа (аԥсшьара мшкуа) апропуск (анашьтыга) аԥханагьла (а©ыза) уҳәа убас итегьы.

Еитах ҽырԥштәкуак:

«...Сшьапы хҟуцырц акы аасыгымхеит». Ииашоуп, ирҳәоит ахҟуцра, аха аххәыцра аԥсуа литературатә бызшәа еиҳа иазааигуоуп.

«...Еиҳагьы ҳцьаба-цьафаны, ҳалшаракуа бубуаны ҳкартцоит». Ацьаха-цьафара еиҳа аԥыжәара агахьеит ҳсахьаркыратә ©ымтакуа рҽы.

«Аҳәаахьшьцәеи атоможникцәеи ишлалбааз еиԥштцәкьа...» Сгуанала, араҟа аҳәаахьча©цәа еиҳа ииашоуп, ианаалоит аҳәаахьшьцәа ратцкыс, ахьшьцәа арахухьышьцәа рахь ахы кыдуп.

«Ашарԥазы, асшәыб ҳаганы, Бискаи ҳанхылеит». Ашәыб ҳҳәар еиҳа еибьзар?

«...Анцәа ицьшьоуп» ҳәа ииҳәаз аибашьра иахьалгаз азакухап». Абраҟа изытдшьу ажәа «ииҳәаз» атцкыс аҳәоу атцакы иазааигуахон «ззиҳәаз» ҳәа ыҟазар.

Абранза иазгуатоу агхакуа ирыцыстоит даеакгьы.

Шамил Ԥлиа зажәа сахьарк тышәынтәалоу, иацклаԥшны, игуылыршәаны изы©уа прозаикыуп, поетуп. Аха убас шакуугьы, абри ашәҟуы аҟны иаҳԥылоит аԥсуа синтаксис еиҽартәышьа иазааигуам ҳәоукуакгьы. Ҳәарада, урт маҷуп, аха ик©оуп.

«Аԥстазаара ацәкурԥакуа» рҽы итегьы унашәаааашәар, хымԥада, иубоит угуы еихьызшьуа (имарианы автор зырееира илшоз) атыԥкуа, аҳәоукуа, ажәакуа, аха...

Уа© дамыргурбьарц залшом Шамил Ԥлиа аԥсуа шәҟу©©ы илимгацыз амаршрут ала дунеи дакушаны иҳаитаз, тематикала ҳара ҳзы зынза иҽыцу ашәҟуы!

АЦЕИ АҦСАДГЬЫЛ ДАЦӘЫЗЗОМ

Шьыжьы инаркны хулбыеханза амрахуага хааи алашареи згыз ауада хучы аҽы ихала дышьтан ачымазаа©. Уи ахьаа баапсы акыр дшарчалахьазгьы, инирԥшуамызт агукаҳара. «Сшьапы сышԥазыкумгылари, сышԥеибьымхари?» ҳәа губра лашак лассы-лассы ихы-иҽы иаакулон...

Иацы атцкыс иахьа амца шоура дгаршәны дшамазгьы, уи ашьшьыҳәа д©еихан ииарта даакутәеит, иарагьы, иблазнак алтратцәкьа илымшеит, иблахатц гьежьуан, иблакуа акакач рытцашәон, нас мачк иԥсы анааивига, аԥенцьыр днадтәалеит. Уантәи иаапшуан аԥсабара ссир.

Ачымаза© дызхуапшуаз аԥсабара изцәырнагон ахуцракуа, агуалашәаракуа, агухьаагаракуа. Урт аԥшқа иԥхыз еиԥш ихаан, еиҳа-еиҳа дыргулархалон.

Кавказтәи ашьхакуа реибаркыра ду иатәу Кахети иахаеырбо иахагылоу ахракуа, аԥстакуа, ахукуа, итцаулоу аи©хаакуа, ибаракьату акаршәра дгьылкуа, акыта©гьы мчы ҽыцк иртон, ицәтәыммызт, изааигуан. Идыруан ахатцара згымыз акыртуа гутлыхкуа кахетаа ртоурых... Аха уи уажәы дызхуапшуаз ашьхакуа ©ышыкуса раахыс иимбацыз, игухьааигоз, дзызгушьуаз Аԥснытәи аԥсабара ацәа рхибаауан. Убри азоуп дааины аԥенцьыр дзадтәалазгьы. Аԥсадгьыл агухьаагара иахьак ихьаа атцкыс еицәан игуы ҽнакаауан. Ари иоуз иахьатәи ицәанырра уи ©нытцкала итцанаҳәон игуамԥхоз, илахь еикузцоз, игубра зырмачуаз акы...

Еихьыс-еиԥысуа илапш иаатцагылоит дахьиз-дахьааза, изгуакьоу аԥсабара асахьакуа. Еибах-еибафо илеиуеит Кудры азиас, иаацәыртцуеит Бзыпта аи©хаа ссир, Ритца, ашьам дгьыл Гагра, дрыкуԥшуеит ацьхакуа, ақытакуа... Илымҳа итаеуеит «ахура цәгьа ахатца шәа аҟынза цәаныррак деимнадоит, ихааза икупапеит ахуцракуа.

— Ех, анаԥьалбеит, алахьынцадара заҟа ирыцхароузеи! Сгуы сырбубуоит «ахатца дызнымио егьыкам» ҳәа, аха...

Атәыла зегьы амца акыуп, аба баапс дҳабашьуеит, ҳашьхакуа рахь дкыдлеит афашист, ашәтыц иа©ызоу Аԥсынгьы... Изыԥсоузеи аԥсадгьыл ахьча©цәа рывагылара! Урт урыланы ахыцаҳәцаҳә угуатцба ҽнатәар, уԥсадгьыл ухы акуутцар, ԥсроума! Сара?... Сымч-сылша, сыԥстазаара, сыжәлар, сыԥсадгьыл гуакьа ирыкусырзыртә исынасыԥымхеит. Убриоуп схьаа атцкысгьы сгуы ҽызкаауа, сызшьуа. Аха, издыруада, ԥсеивгартак соур, счымазареи сус хуашькуеи сызрылцыр. Сыԥсадгьыл гуакьа Аԥсны сшьапы ныкусыргы-

лар, ҳ-Дырмит ду зхы икыз ҳлитературагьы сцьа сзадцар. Аха сеидру, иуадаҩзахеит, анаҧьалбеит, стагылазаашьа, аҟазаареи аҟамзаареи рҟырҟы сыбжьахазеит. Ус акумкуа, ара сынхазар? Заҟа иашоузеи аурыс шәкуҩҩы ду И. С. Тургенев иажәакуа — «Пҧсадгьылда насыҧ зыҟалом, уарбанзаалакгьы удац, уҧашә, удгьыл гуакьа иалартцәа».

Агуҧра мыжда аҧстазаара иабжоуп, сыҧсы ахуага таны, сгуы еисуанатцы сгуҧлап, иамузаргьы, ишҧазури, ус ислахьынтцахеит, абраҟа саанхазаргьы, Кавказ ауп, сыҧсадгьыл ами, аха издыруада, мышкы зны Аҧсны сахамштыр, сабацәа рызкуа тыҧ сацәмызыр. Уи сҳәеит ҳәа суада хучы, итцарбаҟа сара сзы иаркыу, ашә ачараҳәа иаатыр! Сгуабзиарагьы... Иуадаҩзоуп иузааигуоу аблакуа урхымҧшыло, иузгуакьоу ажәак умаҳазакуа назаза аблахҩара... — абас ахуцракуа еишьталаны изааиуан, акинолента ианушәа иццакыццакʻуа. Урт ирыцны еиха-еиха изааигуахон илашьцаза акы, ибла таа дызхуаҧшуаз ашьхакуа ртцәахʻуан, ихуцракуа ааныркылон... даеа хучзак срыхуаҧшып ант Аҧсны ацәа зхызбааua ашьхакуа, нас сгылап ҳәа даҽын. Уинахыс акгьы игуалашәом.

Данаапш дихагылан амедицинатә еиҳәашьа...

Убри ашьтахь ачымачаҩ рацәак дзымнеит, иҧстазаара далтцит гурҩала дыштәыз, дахьышьтаз атып иацәыхарамкуа, изгуакьаз лаҧырзык игуы иныкумтәакуа, анышә дамардеит.

Ари 1941 шыкусазы акун. Уи аҧсуа совет шәкуҩҩы ду Миха Лакрба «Аҧсны ала хҩоуп, алымха дагуоуп, лашара заaиуам илашьцоуп» ҳәа аниҩуаз аамтазы апатриоттә цәанырра бубуа зланы еитцагылауаз раҧхьазатәи атцеицәа иреиуаз, Аҧсны Асовет мчра ашьакургылараз акупаҩ, апоет, ареволиуционер Шамил ибрагим-иҧа Хокерба иакун.

Шамил Хокерба диит 1899 шыкусазы Очамчыра. Уи иани иаби атцара шрымамызгьы, ирдыруан уи зыҧсаз, убри аҟнытә еиуеиҧшым ауадаҩракуа шыҟазгьы, икуалкуало иашьтан рыхшара атцара ддыртцарц. Шамил раҧхьа дталоит Очамчыратәи ҧшь-класскны иҟаз аучилишьче. Уи ибзианы даналга, дталоит Аҟуатәи артҩратә семинариа, дагьалгоит 1918 шыкусазы. Иара убри ашыкусан уи акоммунист партиа далалоит.

Усҟан Аҧсны иахатәан аменшевикцәа, аха урт иага

амчра рнапаҽы иааргазаргьы, дара ишыртахыз ирзымхуаеит абольшевик идеиакуа аҧьажәлар ирылазыртәоз ауаа русура. Уимоу, маза-аргама есааира иҧубуахон, ишьтытцуан ареволиуциатә цысра, ирылатцәон Ленин иидеиакуа, ажәлар зегьы акупарахь ирыпхьоз рхыпхьазара иазҳауан.

Абри ареволиуциатә купара аилашыра агута дналагылеит Шамил Хокерба. Уи чыдала Кудры ауачасткаҽтәи аҧьажәлар абольшевик идеиакуа рылартцәаразы аусура ду мҩапигон, Тамшьи Мыкуи акытакуа рҽы еиҽикааит аучасткатә апартиатәи акомҽаргеидгылатәи иачеикакуа, убас Очамчыратәи агимназиаҽы аҽар риачеика аиҽкаараҽгьы активла ихы алазирхут. 1919 шыкусазы Аҟуа имҩапызыз аокругтә партконференциа аҟны дыкан Кудры аучасткаҽтәи апарторганизациа аделегатс.

Атцыхутәан уи иреволиуциатә купара иахырҟьаны 1920 шыкусазы аменшевикцәа рбахта дтаркит. Аха лассы Асовет мчра Аҧсны ианышьакугыла ихы дакуитыртәит. Ажәлар назаза ахакуитра роуит, рхатә цьала икугылаз. Аҧсуа жәлар иреилдыркааuан Асовет мчра ахакуитра иаанагоз иатцанакʻуа, ишадгылатәу, атцарахьы рхы шыршьтыша. Усҟантцәкьа зегьы интырччаны ирзеилкаauамызт азакуан ҽыц атцакы...

1924 шыкусазы Шамил Хокерба дталоит Картгәи аполитехникатә институт акытанхамҩатә факультет. 1928 шыкусазы ари аинститут далганы дхынхәуеит иҧсадгьыл ахь, дагьалагоит Аҧснытәи аколнхаратә центр аҽы агрономс аусура. Ара аус иуан 1933 шыкусанза. 1935 шыкуса инаркны 1936 шыкусанза Гудоута араион аҽы асовнхара адиректорс, уантәи агроном хадас диаргоит АССР анаркомзем ашка. Абри атыпаҽы уи аус иуан 1939 шыкусанза.

***

Шамил Хокерба иреволиуциатәи, иҳәынткарратәи, иуаажәларратәи усура чыдала инарывагылоит илитературатә-рҽиаратә усурагьы. Уи итынхеит аҧсуа

литератураҳь дназгаша аҩымҭакуа, еиҳарак аҧсуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭакуа ирылхны.

Шамил Хокерба иҩымҭакуа аҧьа рыдбаланы еизылгеит, хаз шәкуны иҭлыжьит афилологиатә наукакуа ркандидат Валиа Конҷьариа-ҧха 1963, 1980 шыкусқуа рзы. Аҧсуа литературатә критикаҿы Шамил Хокерба ирҽиамҭакуа ирыхцәажәахьеит, ирзаатгылахьеит ҳакритикцәа, ҳашәкуҩцәа, урҭ ахушьара ҳаракны иарҭеит изаамҭамкуа зыҧстазаара иалтцыз ари ашәкуҩы илитературатә тынха. Ари иашоуп, иҳакыуп. Избан акузар Шамил Хокерба иеиҧш итҩоураз ауаа аҧсуа литература арҽиараҿы ирылдыршаз ихучы-иду (усҟантәи аамҭазы уи хучымызт) игуцаракны иҳамазароуп, идҳардыруазароуп еитцагыло аҿар.

Ари апоет аҩра далагеит Аҧсны Асовет мчра шьакугылааназа: Уи иҩымҭакуа лассы-лассы акьыҧхь рбон, раҧхьатәи аҧсуа газет «Аҧсны» атытцра ианалага нахыс. Ҳазҿу аамҭазы Дырмит Гулиеи Самсон Чанбеи инарывагыланы иҩуаз аҿарацәа рырҽиамҭакуа ирныҧшуан атцаралашаратә мотивқуа. Ажәлар атцареи ахакуитреи раҳь ирыҧхьон. Иҳәатәуп урҭ рыгутыхакуа жәлар рҽаҧыцтә ҳәамҭакуа рыцырхрааны, цатҧус иҟатцаны ишаадырҧшуаз, ишрыкузбоз асоциалтә еиҟарамра, азакуандара. Убас иҟаз дреиуан Шамил Хокербагьы.

Апоет куҧш ибон ижәлар гуакьа зтагылаз. Урҭ ишыртахыз ирымамызт ахакуитра, алахтра атцара. Убри акун уи раҧхьатәи иҩымҭакуа рҿы зцаара хаданы икуиргылауаз. Баша иҳәом: «Итца, уееиха, умаашьан, урызгуаҟ раҧхьаза жәлара» ҳәа апоет иажәеинраала «Итцала ачкун» аҿы. Аҩымта «Сҩызцәа» аҿы иҩуеит «Шәрыцхраа ажәлар шәзыхшаз, аамҭа лашьца зхаҧаз» ҳәа. Атцара, ахакуитра, акуҧара амотивқуа роуп ирныҧшуа Шамил Хокерба раҧхьатәи иажәеинраалакуа. Убарҭ иреиуоуп: «Сҩызцәа», «Итцала ачкун», «Сцьалытц», «Анцәа иныҳәааит аҿар!» убас егьырҭгьы.

Аҧсуа жәлар зтагылаз агуаҟра заманала ианыҧшуеит ажәеинраала «Сгурҩа». Заҟа уи гамҭа иакушәо, исахьаркны иҳәоузеи абарҭ ацәаҳәакуа: «Ак сзымҳәо сыкужьуп адгьыл ачкумыҧ зкуршоу». Аи, усҟан аҧсуа идгьыл ачкумыҧ алҳәҳәон иара изы. Қьаф уа иалан аменшевикцәа атәыла еимтцәауа, аламыс ахьз-аҧша

ҧеуа! Аха усгьы игуы каҳауамызт апоет. Уи иҧсадгьыл ихы акукны иҳәоит:

Сыҧсадгьыл, умшәааит,
Ҳҩыцьагь ҳгуаҟра еиҧшуп.
Лассы ахакуитра ҳзыкәлааит,
Акуҧараз ҳа ҳаҳиоуп.

Усҟан Аҧсны економикала заҟа еитцахаз аныҧшуеит ажәеинраала «Сара сҕарын», Ҭауади аамстеи қьабзк еиҧш иаҧтцаны ирымаз, анхацәа змырбзазоз атцас бааҧскуа — аҕьычра ҿаҧиеуеит апоет иажәеинраала «Аҕьыч» ала. Иҟьала-ҧаланы идәыкуз, иҕьычуаз дрыкузбауа апоет иҩуан «Аҕьычра ееим, ачкунцәа, ишәаҳауазааит уажәшьта. Шәадгыл гукала атцара, ишәоуааит адунеиаҿ абзазара!»

Иахьагьы ртцакы мызззацт «Амҳаҵьыр ҧҳәыс лгурҩа» (1918 шыкусазы Аҧснытка ихынҳәыз аҧсуа мҳаҵьырцәа ирызкыуп), 1911 шыкусазтәи «Ас ду», «Гуаҵь ибилет», «Анцәа иумырзын Аҧсынра» уҳәа итцегьы.

Атцыхутәантәи аҩымҭаҿы иаабоит апоет ипатриотизмра. Иҧсадгьыл гуакьа Аҧсны ашка имаз, имыцәазоз абзиабара. Ҳаҧхьап куплетк:

Анцәа иумырзын ҳ-Аҧсынра
Уа мшбзиа аҳәара.
Ҳаҧсуа кумжәы еикушәшәа,
Ахҿа иаҩызоу ҳабызшәа!

Шамил Хокерба 1924 шыкусазы иҩит «Иухоумырштын» ҳәа хыс измоу ажәеинраала. Уи иажәеинраалакуа иреиҕьу ируакыуп, иагьизкыуп В. И. Ленин.

Шамил Хокерба ирҽиамҭакуа рыбжеиҳарак аҧсуа жәлар рҽаҧыц ҳәамҭакуа ирылхны иҟатцоуп. Аха аҧсуа фольклор азы иматәахуз арҭ анцамҭакуа, акык-ҩбак ракумзар, иахьа акгьы нымхеит, ибжьазит. Аҿаҧыц ҳәамҭакуа ирылхыу рахьтә иаарылукаартә иҟоуп «Ауаҳәамҭакуа ирылхыу рахьтә иаарылукаартә иҟоуп «Ауасиат», «Аҳи ахьчеи рлаку», «Қуалашь иируз». Арҭ оригиналтә ҩымҭакуоуп, иагьа жәлар рҳәамҭа иалхны иҟатцазаргьы. Аха иҟоуп даҿа жәеинраалакуак, иаагап «Ашта аханы еыуафык дааиуеит», «Лакууп», «Ҩажәадрыжәжәеит», «Ампыл-жьампыл, цьамҳа-цьамса», «Тиру, Тиру, барбаниа», «Ажәытә атәҳәа» (урҭ рацәак

иҧсахымкуа дара ажәлар ишырҳәаз рҳәамҭа иалхыуп).

Ҳазҿу апоет иҩуан ажәабжьқуагьы. Иҭытцыз иеизгаҿы ианып «Ашьхыц», «Хуацьа Шьардын...»

Иазгуаҭатәуп Шамил Хокерба илитературатә ҭынханы иҳамоу рыбжеиҳарак Аҧсны Асовет мчра шьақугылааиҙа иибызи, уи ашьтахь ҩбаҟа шықуса иаҧиҵази шракуу. Уи инапҩымҭақуа бжьазит. Агазеткуа «Аҧсни» «Аҧсны ҟаҧшьи» рдаҟьақуа («Аҧсны» аномерқуа зегьы еибганы иаунхах) еихыршәшәо уҿыноухар, иубоит ари апоет иажәеинраалақуеи, аҵареи алахтреи ртәы зҳәо, иахьагьы зҵақы мызыц апублицистикатә статиақуа маҷымкуа. Иҳәатәуп Шамил Хокерба ажурналистра аганахьалагьы абаҩхатәра шимаз, ибызшәагьы цкьан, идыруан Аҧсны акультуреи аекономикеи рыҿиара иацхрааузаз азҵаарақуа рышьтыхра, рыхшәажәара, рықургылара.

Шамил Хокерба данцәыртцыз, аҧсуа жәеинраала ашәага-загақуа зегь рыла ак агзамкуа аиҿартәышьа принципқуа рыла иҭышәынтәаланы иҟамлацызт. Убри аҟнытә усҟан ҳлитература иатцагылоз апоетцәа ҿарацәа абжеиҳараҩык аҧсуа жәеинраала аиҿыртәышьаҿы ирыгын еснагь апоезиа хзырк'уа, изырҧшзо апоетикатә ҟазара, рхы ирзархуомызт амыругақуа.... Изхьыҧшуаз Д. Гулиеи С. Ҷанбеи, аҧсуа жәлар рҿаҧыцтә ҳәамҭақуеи рымацара ракузам. Урт маҷмызт, аха иазхомызт. Шамил Хокерба абаҩхатәра змаз, аргиара зылшоз поетын, цабыргыуп, уи иажәеинраалақуагьы асахьаркыратә ҟазара аганахьала ирыгыу-ирыбзоу ыҟоуп, аха хра злоу ианрааз ирылшаз, иҟарцаз ауп.

Шамил Хокерба иҩызцәа апоегцәа (зҩымҭақуа еизганы иҭыжьны иҳамамгьы) аҧсуа литература иахьа зегь рыла хара иннажьхьазаргьы, уажәшьта урт «ажәытәра» иагеит, иҳарҭоузеи, иахьатәи ҳлитература аҿиараҿы иабахуо, мамзаргьы иҟарцаз, ирылдыршаз маҷуп ҳәа аганахь ааныжьшьа ҳамам. Ус ҟаҳцазаргьы усҟан ҳмилат литература знысыз амҩа, уи аҭоурых инҭкааны наукала иҳазҵтцааузам.

Аҵеи аҧсадгьыл ҟахаштзом, иҧсадгьыл дарззом. Шамил Хокербагьы иҧсымҭазы илаҧш итцымшәоз, дзызгукыз, дзызхьуаз, ибла ихгылаз ишьха гуакьақуа игуы иқуҧшуа, ааскьа иҧсыбаҩ амардеит Очамчыра ақалақь аҿы иҟоу иабацәа рнышәынҭраҿы. Апоет, ареволиуционер, ауаажәларратә усзуҩы иҧсымҭазы игуҭыха на-

зеит. Уи иҧсыбаҩ Қахьеҭынтәи ианааргоз, Очамчыра анышә данарҭоз, еизеит иуа-иҭынха, изгуакьаз ауаа, ибзианы дыздыруаз, аус ицызуаз, ажәытәәи аболшевикцәа, ашәкуҩцәа, аҵарауаа.

Аҿены Аҧснытәи аҧхын мрагьы ашоура ахаршҭны, зҵгьы, уи аҵеицәа хазынақуа руазәк иҧсыбаҩ мырзқуа ахатәы дгьыл иахьаиуз.

Аҵеи Аҧсадгьыл бзантцык дацәыззом!

АХҚУА

Ленин алитературазы . . . . . : 3
Ажәеи аҟазеи . . . . . : 11
Аццакра бзиа . . . . . : 63
Аамтеи аҭакъхыкуреи . . . . . : 80
Абжьы ҽыц . . . . . : 122
Еиҭагаки хшы@зцараҟуаки . . . . . : 136
Амшыни аҧсҭазаара ацәкурҧакуеи . . . . : 166
Аҵеи аҧсадгьыл дацәыззом . . . . . : 184

Руслан Хуанеи-иҧа Қапба
АЖӘЕИ АҞАЗЕИ
Алитературатә-критикатә статиақуа

რუსლან ხუანეის ძე ქაპბა
ᲡᲘᲢᲧᲕᲐ ᲓᲐ ᲝᲡᲢᲐᲢᲘ
ლიტერატურულ-კრიტიკული სტატიები
აფხაზურ ენაზე

Руслан Хуанеевич Капба
ХУДОЖНИК И СЛОВО
Литературно-критические статьи
На абхазском языке

ИБ 692

Аредактор *З. Р. Быҭәба*
Асахьаркыратә редактор *П. Г. Цқвитариа*
Атехникатә редактор *Л. И. Евменов*
Аҭакзыҧхыкуу акорректор *Н. Ҭ. Абыхуба*
Акорректорцәа: *Л. В. Гадлиа, Е. М. Ҷокууа*
Аҭыжьҩы *Т. С. Ашьхараа*

ЕИ00401. Аус адуларазы ирыҭоуп 26.01. 1983 ш. Акьыҧхь. анапы аҵа@уп 25.07. 1983 ш. 9,9 атыжьр. кьыҧхь. бҕьыц ыҟоуп, акьыҧхь бҕьыц 10,08 ыҟоуп. Агазет кьаад. Аф. 84×108¹/₃₂. Азак. № 54. Атираж 1500. Аху 80 кап.

Ашәкуҭыжьыртә «А л а ш а р а», Ақуа, Ленин иул., № 9.

Қырт. ССР ашәкуҭыжьыртақуеи, аполиграфиеи, ашәкутиртақуеи русқуа рзы Ахәыҵқомитет Ленин ихьз зхыу Ақуатәи атипографиа. Ақуа, Ленин иул., № 6.

Аху 80 кап.